

243200

Т. СХІІ.

Р. 1912, кн. VI.

Рік XXI.

ЗАШИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОПІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

BEDIGERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

В. СХІІ.

1912, VI B.

XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

—♦—♦— Зацічено 31/ХІІ с. с. 1912. —♦—♦—

Т. СХІІ.

Р. 1912, кн. VI.

Рік XXI.

ЗАШИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЇ, ФІЛЬОЛІОЛІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

BEDIGERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. СХІІ.

1912, VI B.

XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Зачічено 31/XII с. с. 1912.

НБ ПНУС

249200

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківської
національної університетської
бібліотеки
№ 249200

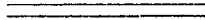
Зміст CXII тому.

1. Зміст тому	с.	3—4
2. З діяльності Поссевіна, написав Іван Крип'якевич	с.	5—28
3. Студії над українськими народніми піснями, подає Іван Франко. Додатки й поправки (докінченне)	с.	29—58
4. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до полов. XVII ст., написав Федір Срібний. IV. Матеріальні відносини братчиків (далі)	с.	59—73
5. Чуднівська кампанія 1660 р., студії Василя Герасимчука (далі)	с.	74—89
6. Критичні замітки до тексту поезій Шевченка, написав Юліян Романчук (докінченне)	с.	90—119
7. Miscellanea: а) Архивні дрібниці з Гетьманщини, под. В. Модзалевський; б) Михайло Куземський кандидатом на митрополичий престіл, под. Я. Горди́нський; в) Микола Лисенко (некрольоґ), под. Ф. Кодесса	с.	120—138
8. Наукова хроніка: Стара українська драма і новітні досліді над нею, под. М. Возняк	с.	139—191
9. Бібліографія (оцінки, реферати, замітки): преісторія, археологія й історія штуки, історія політична й культурна, література, етнографія (реєстр ширших обговорень див. с. 237)	с.	192—237
10. Оголошення	с.	238—240

Inhalt des CXII Bandes.

1. Inhalt des Bandes	S.	3—4
2. Einiges über die Tätigkeit Possevins, von Ivan Kryp'jakevyč	S.	5—28
3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko. Nachträge und Berichtigungen (Schluss)	S.	29—58

4. Studien über die Organisation der Lemberger Stauro-
pigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Mitte
des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. IV. Ma-
terielle Verhältnisse der Mitglieder (Fortsetzung) . S. 59—73
5. Die Čudnover Kampagne vom J. 1660, Studien von
Vasyl Herasymčuk (Fortsetzung) S. 74—89
6. Kritische Bemerkungen zu dem Texte der Dichtun-
gen Ševčenko's, von Julian Romančuk (Schluss) S. 90—119
7. Miscellanea, von V. Modzalevskýj, J. Hordyn-
skýj und Ph. Kolessa S. 120—138
8. Wissenschaftliche Chronik: Das alte ukrainische Dra-
ma und neuere Forschungen darüber, mitget. von
M. Woznjak S. 139—191
9. Bibliographie (Rezensionen, Referate, Bemerkungen):
Vorgeschichte, Archäologie und Kunstgeschichte, po-
litische und Kulturgeschichte, Literatur, Ethnographie
(Register grösserer Besprechungen s. S. 237) . . . S. 192—237
10. Annoncen S. 238—240

З діяльності Поссевіна.

Написав Іван Крип'якевич.

I. Вступні замітки.

Північна місія Поссевіна 1581—1582 р.¹⁾ мала на цілі дві справи: перевести мир між Польщею і Москвою, які вели війну о пограничні землі, і приєднати царя Івана для церковної єдності з Римом. Перше завдання увінчалось повним успіхом; Поссевін може не мав у переговорах рішальної ролі, але все таки без його інтервенції набути не дійшло би так скоро до миру між обома державами. Зате у другій справі папський по-

Прийнято на засіданні історико-філософської секції дня 16. X. 1912.

¹⁾ Антоній Поссевіно, родом з Мантуї, 1529 р. вступив до ордена єзуїтів, почав займатися пропагандою в Савої, 1561 став священником і перебував у Франції десять років, 1577 р. висланий до Швеції в перше, а 1579 в друге. На московську місію вислано Поссевіна інструкцією 27 III 1581 р.; в Варшаві був з початком червня; звідси поїхав на Вильно, Дісну, Полоцьк і 16 VIII був в московському таборі над Старицею; до королівського війська під Псковом вернувся 5 X; пізніше поїхав в друге до московського табору, брав участь в московсько-польських переговорах в Ківеровій Горці і Ямі Запольській; в лютому 1582 р. був в Москві, де вів славні розмови з царем; в поворотом приїхав до Риги 24 IV, до Риму вернувся в вересні 1582 р. Ітінерар Поссевіна в північних часах входить в обсяг цієї статті. Умер Поссевін 1611 р. P. Ribadeneira — Ph. Alegambe Bibliotheca scriptorum Soc. Iesu s. 80—82 — тут каталог творів Поссевіна; інший каталог в творі самого Поссевіна Apparatus sacer I s. 112—114. Про московську місію Поссевіна Pierling La Russie et le Saint-Siège т. II; там же вказана спеціальна література.

сол не міг зробити нічого: цар Іван бажав тільки посередництва Риму у війні з Польщею, може згодився би на спільну акцію против мовулманського світа, але в церковних справах не хотів робити ніяких уступок. Цілий план церковної унії, о який головно ходило курії, показався неможливим до здійснення.

Відчував се добре і сам Поссевін. З своїх славних записках про московську місію¹⁾ розглядає він справу з ріжних сторін і доходить до пересвідчення, що для діла унії в Московщині зділати що небудь незвичайно тяжко. Найбільша частина народу не знає навіть про се, що живе у схизмі, що їх обряди і догми не годять ся з правдивою вірою. Сам князь і бояре знають дещо про католиків, але тільки з оповідань єретиків і вважають католицьку релігію гіршою від своєї. Москва привязана дуже до своїх святощів і не згодила ся би на се, щоби завести чужі обряди; найбільша трудність буда би замінити руське богослуженє латинським чи грецьким. Крім релігійних ріжниць, є ще всякі політичні причини (як справа царського титулу, пограничні спори з Польщею), що не улекшують справи, але роблять її ще більше зложеною. Серед таких обставин одинока рада — вірити, що сам Бог покаже ласку у своїй справі... „А все таки підбуджує нас до ліпшої надії той, у котрого ніяке слово не є неможливе, той, що шукаючим справді царства божого багато помагає, особливо в сім віці: адже він дав, що у далеких Індіях, на сході, заході і полудні упали ідоли, а хрест відніс побіду, — справив, що у найріжніших народів у невеликім протязі часу почало ся богослуженє в латинській мові“... „А хто думав би, що шкода тут праці і заходу, бо місіонар не має кому роздавати скарбів, — нехай пригадає собі, що Андрій Овідус, висланий до Етіопії з кількома іншими товаришами, муж незвичайного талану, цілих трицять років працював; а хоч тамошний князь не навернув ся, все таки лишило ся сім'я його праці, що колись принесе оwoч на божі жнива“...²⁾ Аж до Індій і Етіопії муєв ся гати папський посол, щоби виказати можливість успішної пропаганди в Москві; але такі аргументи найліпше вказують, як безнадійно стояла ціла справа.

¹⁾ З автографів видані записки в Supplementum ad Hist. Russiae monumenta; в друкованих виданях сей меморіал стоїть на другім місци як Alterus commentarius, пор. Moscovia, Вильно 1586 р.

²⁾ Supplementum ст. 32—33, 34—35.

Але сі сумні гороскопи не знеохочували Поссевіна. Хоч місія скінчила ся невдачею, се не підірвало його віри в саму ідею. Він був з природи оптиміст, справі служив з пожертвоуванем, перейшов притім єзуїтську школу пропаганди, — так і у тих тяжких обставинах не кинув свого діла, але рішив ся вести його дальше. Розглядаючи причини, чому не поведла ся московська місія, дійшов в результаті до переконання, що ідея єдності не є неможлива до переведеня, але треба її вести иншими дорогами і на иншім терені.

План цілої пропаганди в московських землях, був до тепер дуже мало обдуманий. Рим зробив вже похибку, коли ходило о грецьку церкву; як скінчив ся флорентийський синод, треба було розкидати між народом книжки і пропагувати спільну мову на Сході, треба було заводити школи для грецької молодіжи, — тодіб оден Марко ефезький не знищив могутнього божого діла... Таку саму похибку зроблено і в відносинах до Москви. „І колиб до наверненя Русинів ужито того самого способу, церков малаб вже обильні жнива: але тепер, що так скажу, не може потішити ся, що так не є. Бо колиб окрім Євгенія IV, Іннокентій III, Григорій X, Александер VI, Лев X і Климентій VII, що приступили до сеї справи, не вдоволяли ся самим скликанем синодів або висланем одного чоловіка і листа, але ріжними тими способами, якими все визначали ся висланники і апостоли Христа, пильно і часто заходили ся коло річи; колиб ще подбали о се, щоби заціпити, (а се було можна)¹⁾ католицьку релігію на Руси, що належить до польського королівства, — вже малиб ми ніби могутню машину, якою можнаб користувати ся в боротьбі з московською схизмою. Але занедбано сю близшу провінцію, а навпаки пробовано дальшої справи²⁾, і Бог, що все платить по заслугі і сам, заким почав наvertати світ, три роки посвятив науці апостолів і учеників, не дозволив на щасливий вислід ні одной з тих справ“³⁾).

Сі слова показують в загальних рисах зворот, який наступив у поглядах Поссевіна. Справа пропаганди єдності на Сході

¹⁾ В друкованих виданях: „а се було-б можна, колиб польські королі давали привілеї грецьким єпископам під умовою, що приймуть флорентийський собор“.

²⁾ В друкованих виданях яснійше: „занедбано сю Русь, хоч се близша провінція, а пробовано московської справи, більше непевної“.

³⁾ Supplementum ст 34.

потерпіла невдачу, бо не ведено її відповідними дорогами; щоби на будучність поставити її ліпше, треба направити попередні хиби. Папський посол радить перевести реформу в двох напрямках: перше, уживати більше доцільних методів у пропаганді, і друге, перенести діяльність на інший терен, на королівську Русь. Потребу таких реформ вказували самі відносини. Дотеперішня діяльність курії обертала ся довкола Москви, країв далеких, недоступних для західних впливів; не можна було удержувати з тамтими околицями частих зносин і Рим посилав туди тільки доривочно письма і заклики. Тимчасом не роблено нічого на поли ближнім і вдячнійшим для пропаганди — між православними польської держави, де можна було знайти лекший доступ і поміч з ріжних сторін. На сїм терені можна було ужити практичнійших способів для єднання людей — передусім використати для справи школу і літературу.

Се були вихідні точки, від яких Посевін хотів починати дальшу роботу для своєї справи. Як сказано, вперше висловив ті погляди в меморіялі, зложенім підчас московської дороги, (датований 29 вересня 1581 р.); меморіал був призначений для Риму, а пізнійше майже цілий дістав ся дорогою друку до публичного ужитку. Посевін не обмежив ся на загальній програмі, але передискутував подрібно всі важнійші справи і подав практичні вказівки, як розв'язати всякі питання. Так вказував потребу семінарів для Русинів, заохочував, щоби нав'язати зносини з руськими єпископами і визначнійшими князями, подав цілий спис видань, які треба приготувати для пропаганди між православними, розглядав справи, від яких можна би починати акцію. Предмет, який обговорено основно в московських коментарях, нерас ще зачіпав Посевін в інших меморіялах і письмах до приватних осіб. В листі до абата тшемесненського, номінованого єпископа венденського в Лівонії, з Ловіча 22 грудня 1582 р. звертає Посевін увагу на потребу видавництва, між иншим і для Руси¹⁾. В лівонськїм коментарі, датованім з Бартви 3 цвітня 1583 р. повертає до тої самої справи і задержуєть ся ще над справою друкарні²⁾. В другім московськїм коментарі з 1584 р. подано знов каталог книжок, що відносять ся до пропагованя єдности церкви і практичні вказівки, як поводити

¹⁾ Livoniae Commentarius Gregorio XIII. P. M. ab Antonio Possevino S. I. scriptus ed. Napiersky стр. 33.

²⁾ ibid. ст. 23—29.

ся на Русі¹⁾. У великій двотомовій книзі *Bibliotheca selecta de ratione studiorum in historia, in disciplinis, in salute omnium procuranda* 1593 р. ще раз говорить у окремій розділі про ширені ідей унії на Русі²⁾.

Вже самі ті меморіяли вказують, як займала Поссевіна ся справа. Але він не обмежив ся на агітації письмом і друком. Пробуваючи часто в польській державі, мав нагоду і до усної пропаганди і до фактичної організації. Своїй справі присвятив він багато заходів і подорожий, — нарешті удало ся йому перевести в діло деякі проєкти.

На сей бік діяльності Поссевіна звертали дослідники не багато уваги. Досліди над діяльністю Поссевіна обмежували ся переважно його московською місією. Заходи Поссевіна коло справи унії на терені польської держави видавали ся малі і незначні в порівнянню з акцією в Московщині. Навіть дослідники унії не входили глибоше у справу і вдовольали ся тільки загальними замітками. І дійсно досить тяжко дати повний образ діяльності Поссевіна на поли унії, бо і відносини нашої церкви тих часів не розсліджені ще так, як би було потреба і найголовніший матеріял для сього питання лежить ще дотепер непублікований³⁾. Досліди над роботою Поссевіна в Річипосполитій все ще мусять мати характер причинків.

На сім місци бажаємо обговорити кілька важніших питань з сього обсягу. На першій місци займаємо ся справою палського семінара для Русинів у Вильні, який повстав заходом Поссевіна. Дальше даємо огляд полемічної літератури, яку приготовляв Поссевін для ужитку православних. На кінець має прийти огляд переговорів в справі унії, в яких брав участь Поссевін, і характеристика всеї його діяльності на наших терені.

II. Виленський семінар.

До організації семінарів себто інституцій, де мало виховувати ся молоде духовенство, дав ініціативу вже тридентський

¹⁾ Другий коментар про Москву стоїть у друківаних виданнях звичайно на першій місци як *Commentarius primus* — пор. *Moscovia*, Вильно 1586.

²⁾ Часть I. ст. 421 — 456.

³⁾ Академія Наук в Петербурзі має публікувати акти до діяльності Поссевіна, краківська академія нуціяттуру Больонеті.

собор, але перевів її в жите справді щойно Григорій XIII (1572—1585); як пишуть його біографи, оснував він або відновив 23 католицькі колегії (семінарії) в різних краях і державах. Візитатором колегій на півночі був з рамени Риму Антоній Поссевін; одержав він широкі повноваження для сеї ціли розпочав організацію семінарів в Швеції, Пруссії, Моравії і сусідніх землях¹⁾. Підчас подорожі в Московщину і в переїзді через Литву, звернув увагу на можливість засновання таких колегій і на Руси.

Порушено сю справу—вперше у згаданім меморіалі з 29 вересня 1581 р. Поссевін бажав знайти більше практичні способи переведення католицьких ідей і на першім місці поставив семінарії, — річ цілком природна, бо організація колегій лежала в обсягу його місійної праці. В розділі під заголовком „Способи розширення католицької релігії в Московщині“ починає так на сю тему: „Передусім отже треба оснувати семінар; він показав би цілому світові батьківську опіку папи для Русинів і придбав для сеї святої будови робітників, без яких Бог не дасть нічого такого виконати“²⁾.

Поссевін призадумуєть ся ближше над тим, де, в якім місті заложити такий семінар. Такий семінар для Греків засновано в Римі і таксамо можнаб завести там і руський семінар. Але хочби се принесло нову славу апостольській столиці і здобуло популярність для Риму серед Руси, то на перешкодї сій думці стоїть велике віддалене, а дальше небезпека, що ті північні люде готові думати, що належить ся їм з обовязку, се, що дають з ласки! Перешкодою булоб і се, що Русинів наперед требаб вчити італійської мови, заким можнаб приступити до науки латинської або грецької мови; Поссевін мав вже з тим досвід, бо перед трома роками вертаючи з Швеції, привіз до Риму одного молодого Москвича і кількох Русинів.

В Вильні, столиці Литви, є колегія і університет Єзуїтів, затверджений папою, де є значне число учеників. „Хоч і напливають туди деякі Русини, то біднійші (а таких є дуже багато) віддають ся таким наукам, що дають вигляди на поліпшене приватних справ, а багатші змагають до чого иншого, а не до того, щоби віддати свою працю для ширеня божої справи.

¹⁾ Брєве Григорія XIII з 1 XII. 1578 — Theiner Schweden II акти с. 44—47.

²⁾ Supplementum ст. 35—36.

Що до Москвитян, то великий князь ніколи не пустить їх до литовського семінара з політичних причин. Коли засновувати семінар на Литві, то лиш для королівської Русі і що найбільше для московських полонників; найліпше місце булоб Вильно¹⁾. Москвитян треба вислати до Оломунця або Праги, де є вже папські семінарі: там і наука булоб лекша, бо тамошня мова подібна до руської. Нагляд над тими вихованцями по різних місцях треба поручити одному чоловікови, щоби їх відвідував і через них ширив письма і книжки між їхніми родинами, підучених посилав на місці, шукав нових алюмнів і т. ин. Способи удержання повинні обдумати місцеві князі і єпископи²⁾.

Як видно з сього уступу, Поссевін не тільки міркує теоретично про потребу семінара, але ставить справу реально і подає способи, як підготовити основане інституції. Що до місця, де можнаб знайти поміщене для молодіжи з руських земель, про се автор не рішаєть ся подати остаточної думки. Під розгляд приходять ріжнородні міста: Рим, — Оломумець і Прага, — Вильно і Полоцьк. Відносини у всіх тих місцевостях знав він досить добре і кожда з них прадставляла якісь користи для справи; що більше в деяких з них Поссевін вже давнійше пробував приміщувати молодіж з Русі і з московських земель.

В Римі, як сам каже, був вже в школах оден Москвич і кількох Русинів, що приїхали в ним коло 1578 р. Про тих учеників не знаємо нічого більше, а навіть не можна ствердити на певно, чи приїхав оден чоловік, чи кількох, бо Поссевін говорить про се раз так, раз инакше³⁾. Можна думати, що сі Русини виховували ся в Грецькій Колетії, яку заложив папа 1577 р. До Гозія відносили ся в Римі тогож року з пропозицією, щоби вислати до грецького семінара кількох молодих Русинів і Москвичів; Гозій уважав сей плян непрактичним, бо ученики не знають грецької мови, — хйба що знайти для них учителя з Ілїрії; справою мав заняти ся польський нунцій⁴⁾. Може бути, що Поссевін як раз для Грецької Колетії привіз

¹⁾ В друкованих виданях скавало: Вильно або Полоцьк.

²⁾ Supplementum ст. 35 – 36.

³⁾ В автографі: sicut adolescenti illi Mosco contigit, quem ante triennium Romam adduximus; в друкованих виданях додано: cum Ruthenis nonnullis Romam rediens ex Suecia, ad vestram beatitudinem adduxi. З подорожі до Швеції вернув ся Поссевін до Риму к. жовтня 1578 р. — пор. Theiner Schweden I ст. 502.

⁴⁾ Listy Skargi ed. Sygański ст. 88.

тих Русинів, але як сам каже, мав клопіт з вивченням італійської мови.

Ширші звістки маємо про семінарі в Оломунці і Бравнеберві (в Пруссії). Призначалися вони в першій мірі для Швеції, Норвегії, Данії, Пруссії і сусідніх земель, але була надія, що туди стануть приходити ученики також з Московщини, Руси, Литви і Угорщини — так замічено вже в основних правилах для тих семінарів, виданих в Римі 10 грудня 1578 р.; автором тих правил був кард. Птольомео Галлі, а в редакції брав участь Поссевін¹⁾. В тих семінарах були якісь ученики з Русь і їх імена знаємо докладнійше.

В каталозі студентів єзуїтської колегії в Оломунці, який вислав Поссевін кардиналови коменському при листі в Праги 7 листопада 1580 р. стрічаємо 3 імена Русинів, на всіх 46 учеників.

Logici: Lucas Doctorius, Rhutenus, 20 annorum, receptus 17 sept. 1579.

Rhetores: Petrus Wildussius, Rhutenus, 19 annorum, receptus 16 sept. 1579.

Sebastianus Praemishen, Rhutenus, 21 annorum, receptus 16 sept. 1579²⁾.

Як видно з сих даних всі три Русини майже в тімсамім віці і прийняті до колегії рівночасно 16—17 вересня 1579; вони вже є на висших степенях, але на жаль не знаємо, де перейшли низші класи. Назвиска їх так латинізовані, що не можна робити ніяких здогадів. Про деяких учеників подав Поссевін ширші замітки, до чого вони прихожі, але при Русинах нема нічого.

Про Русинів в оломунецькім семінарі згадує Поссевін ще в першій московській коментарі (з вересня 1581 р.): для них бажав вислати трактат патріярха Ієннадія про примат папи³⁾.

¹⁾ Theiner Schweden I ст. 535—6, II акти ст. 153—5; пор. також Россія и Италия т. I 2 ст. 210.

²⁾ Theiner Schweden ч. II, акти ст. 316—317; Praemishen — може має бути Praemislien(sis)?

³⁾ Supplementum ст. 39. В Оломунці бували Русини також в пізніших часах, по унії; так нпр. 1642 р. стрічаємо тут двох алюмнів з Русь, Луку Фоляновича і брата Нікона з василіяньського чину; перший з них вийшов з колегії зі званням бакалавра богословя і поїхав як священник на Русь — Россія и Италия т. I 2. ст. 204—5 (з каталогу алюмнів); порівн. *ibid.* ст. 211.

До семінара в Бравнсберзі вербував Русинів Поссевін вже 1579 р. Коли Петро Скарга їхав до княгині Слуцької, Поссевін поручав йому, щоби „вишукав яких молодців з Москвитян, Татарів і схизматиків, щоби їх примістити в папській колегії алюмнів в Бравнсберзі“. Княгиня Слуцька підперла сей плян і обіцяла вислати до Бравнсберга природного сина свого першого чоловіка і кількох молодців із православної шляхти²⁾. Чи вийшло, що з сього, не знаємо. — Маємо катальої бравнсбертських алюмнів з 1585-р., зложений самим Поссевіном, але нема там назвиск Русинів з Литви (бо Abraham Martinus, Lituanus хіба не Русини), є тільки трох Москвитян:

Joannes Gorassi, Moscus.

Jacobus, Moscus.

Stephanus Kossinski, nobilis Moscus.

Поссевін призначав їх до шкіл в Дорпаті і Полоцьку і сподівався з них на будучність великого жнива: „Бо і тепер перекладають на руське катехизм, — дещо й передтим зробила церква для навернення Русинів, щоби правило віри до них в їхній мові і інші книги дійшли, щоби з них черпали католицьке світло“³⁾.

Семінар у Бравнсберзі відіграв також деяку ролю в початках виденського семінара: коли ще семінар у Вильні стояв слабо, Поссевін переніс учеників до бравнсбертської колегії і тут тримав їх, аж подіпшилися відносини. Пізнійше брали туди з руських країв лиш таких алюмнів, що „показують небуденні прояви ума і побожності“; але з другого боку Бравнсберт посилав своїх питомців і до Вильна⁴⁾.

Але сі семінари в Прусії і Моравії, як і римські колегії

¹⁾ Скарга до Меркуріана 10 червня 1579 р. — Listy ks. Piotra Skargi T. J. wyd. Sygański st. 108.

²⁾ Brunsbergensis Seminarii pontificii historia — Theiner Schweden II акти ст. 326, 328.

³⁾ *ibid.* ст. 326; пор. Россія и Италия т. I 2, ст. 188. В невиданих єзуїтських реляціях є ще звістки про учеників-Русинів в Бравнсберзі при кінці XVI в. і протягом XVII в. пор. Россія и Италия т. I 2, ст. 211. Про історію колегії *ibid.* ст. 134, 141, 205. Пор. Lohmeyer Berichte über die Thätigkeit des Jesuitenkollegiums zu Braunsberg im Ermland aus den Jahren 1584—1602 (Zeitschrift für Kirchengeschichte V. XIII ст. 360—381) — тут подано виписки з єзуїтського видавництва *Annuae literae S. I.* Подібне видане про початки колегії: Benrath Die Ansiedlung der Jesuiten in Braunsberg (Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins вип. XL).

могли мати в ширеню католицтва на Русі тільки помічну роллю; ясне було, що діяльніша пропаганда буде можлива лиш тоді, як на місці знайдуть ся відповідні інституції. Поссевін брав під увагу тільки Литву — інших земель, де мешкали православні, він майже не знав; Литва була важна для справи суїдством до московських країв, а притім робота могла бути легша, бо єзуїти заложили вже тут сильні організації. Що до місцевости можна було вагати ся між Полоцьком і Вильно; але католицтво в Полоцьку було в перших стадіях розвитку і Поссевін вибрав Вильно на осідок семінара.

Вильно було в тих часах найзначнішим центром єзуїтського ордену не тільки на Литві, але мабуть і в цілій Річипосполитій. Перший єзуїт, що заїхав до Вильна 1565 р., був Франц Суннер, що на приказ генерала ордену Франца Борджії жав оглянути тамошні відносини. В тім же часі почала ся переписка між виленьським єпископом Валеріаном Протасевичом а Гезієм, єп. вармінським, відомим протектором єзуїтів; Протасевич купив вже 1568 р. для єзуїтів каменицю, але аж слідуєчого року приїхав згаданий Суннер з товаришами. В 1570 р. зорганізував нову оселю сам провінціал Лаврентій Маджіо, що привіз тут ще к. 20 отців. Рівночасно засновано школу, 1571 р. обняли єзуїти костел св. Яна, дістали теж право проповідувати в катедрі. Головними діячами був ректор колегії Станіслав Варшевіцький і славний Петро Скарґа, якого бачимо в Вильні від 1573 р., а який невдовзі став віцеректором. Єзуїтська школа в 1578—9 р. переїмала ся на академію; першим ректором назначено Скарґу¹⁾.

Єзуїтська колегія мала на цілі не лише реорганізацію католицтва, але також акцію між православними. Для Русинів мали заложити отці навіть школу руського читання, писання і рахунків²⁾. Уже 1574 р. єпископ Протасевич до Риму, що католики з кождим днем більше атакують ересі і схизму; до єзуїтських шкіл горнуть ся не тільки католицькі діти, але і православні та „разом з наукою вчать ся правдивої віри і богато з них вступає на лоно католицької церкви“³⁾. З часом агресив-

1) Załęski Jezuitci w Polsce I; Przyalgowski Żywoty biskupów wileńskich I, II; Baliński Dawna akademia wileńska I, II.

2) Załęski Jezuitci I str. 377.

3) Quotidie maior fit ad pietatem et catholicam fidem stabilendam et schismata et haereses infringendas accessio. Magnus fit ad audiendum Dei verbum etiam a triginta et quadraginta milliaribus

ність католиків зростає так, що, як писав Скарґа до курії, в 1581 р. до кінця великого посту перейшло на католицтво 79 православних, а багатьох непевних утвердило ся в вірі¹⁾. Знаємо імена навіть значніших Русинів, що або зівсім відступали від православ'я або хоч симпатизували з єзуїтами, підпомагали їх діяльність, посилали свої діти до єзуїтських шкіл. Так княгиня Слуцька, прихильниця православних, під впливом Скарґа обіцяла 1579 р. виховувати синів по католицьки, а в Вильні удержувати власним коштом кількох хлопців, що приготовляли ся би до духовного стану²⁾. Михайло Гарабурда, королівський секретар, „руської віри, коли вірою можна назвати се, що різниться від католицтва“, віддав сина до єзуїтської колеґії в Вильні на науку³⁾. Інший королівський секретар Миколай Ясинський був великим приятелем єзуїтів, але з роду мабуть був Русин⁴⁾. До католицтва перейшов із „схизми Греків“ Бенедикт Война, пізнійший виленський біскуп, і навіть хотів вступити до ордену єзуїтів; таксамо його брат Лаврентій, литовський підскарбій, ходив до католицьких костелів⁵⁾. Вихованцями єзуїтських шкіл були пізнійші секретарі Поссевіна, Андрій Полонський і Василь Замаський⁶⁾. Таких прихильників католицтва було далеко більше, — єзуїтська діяльність мала значні успіхи.

Поссевін знав єзуїтську організацію на Литві дуже добре, бо пробував у Вильні довший час. Стрічаємо його тут в перше в червні і липні 1579 р., підчас побуту короля Стефана; рішались тоді важні справи для католицтва і Поссевін брав горячу участь в дискусіях, між иншим зложив тоді полемічне письмо против кальвініста Воляна, який вів дискусію зі Скарґою. Тоді вже цікавив ся пропаґандою між православними, заохочував Скарґу, щоби той поїхав до княгині Слуцької і приєднав її для католицтва, а сам шукав молодих учеників до се-

germanicis concursus. Instituenda etiam iuventute tantum proficitur, ut cum tam haeretici quam schismatici frequentes liberos ad collegii scholas mittant, simul illi cum litteris orthodoxam fidem complectantur et ad gremium ecclesiae catholicae multi accedant. — Theiner Annales ecclesiastici I ст. 278—9.

¹⁾ Listy X. Pietra Skargi T. J. ed. Sygański ст. 151. Інші звістки дотепер не публіковані пор. Korzeniowski Catalogus actorum... in bibliothecis italicis ст. XXXIV. ²⁾ Listy Skargi ст. 108.

³⁾ Possevini Moscovia, Вильно 1586, к. 125 v.

⁴⁾ Pierling Un nonce du pape en Moscovie ст. 178, 182 (з реляцій Поссевіна). ⁵⁾ Listy Skargi ст. 91.

⁶⁾ Ближні звістки про них подаємо далі.

мінара в Бравнсберзі¹⁾. Другий раз був Поссевін в Вильні вже по дорозі до московських країв в червні 1581 р. Не знаємо докладніше, чи займав ся тоді також місцевими справами але хоч його увага звертала ся головно на Московщину, то не поминав і льокальних відносин: сам каже, що в дорозі через королівську Русь вів з успіхом дискусії з православними²⁾. Так отже Вильно мусіло бути добре знакове Поссевінови; в ній, як у центрі католицького руху на Литві, рішив ся заложити семінар.

Про початки виленського семінара оповідає дещо Поссевін в своїй Історії бравнсбертського семінара (1585 р.). Ініціатива заснованя мала вийти від кор. Стефана: коли Поссевін їхав до Москви король сказав йому, що „булоб добре для християнської справи, колиб папа заложив ще два семінарі, оден в Клявдіюполі (Клявзенбурзі) в Семигороді, для Угрів і тамошнього орієнтального шляху, другий у Вильні для Русинів, Лівонців, Москалів і инших“; перевести се в діло поручено Поссевінови, як вернув ся з Москви³⁾. Але се оповіданє не дуже докладне. Маємо доволі широкі справоздаця самого Поссевіна з його переговорів з кор. Стефаном з червня, липня і вересня 1581 р.⁴⁾, але сам посол нічого не говорить про плян короля — заложити в Вильні семінар. Далекo більш правдоподібно, що перший вийшов з тим пляном Поссевін. В його меморіялі, висланім до Риму з датою 29 вересня 1581 р., як ми бачили, справі семінаря присвячено багато уваги, а найліпшим місцем на семінар уважав Поссевін Вильно⁵⁾. Таксамо в листі до кандинала ді Комо, в Ківерової Горки, 13 січня 1582 р. підносить посол свій проєкт: „А що св. Отець наш рішить, щоби я вернув ся, хотівби я знайти який спосіб і положити яку основу під семінар для Русинів, коли його святости подобаєть ся мій проєкт; тому прошу вас найпокірнійше, дайте мені звістку. Не можу заперечити, що в тих нустарях і оселях Скитії ми є без усякої люд-

1) Rostowski Lituanicarum S. J. historiarum provincialium, Вильно 1768 ст. 62—63; Theiner Schweden т. I ст. 524, т. II акти ст. 163; Listy Skargi ст. 107—8.

2) Possevini Moscovia к. 24 v.

3) Brunsbergensis Seminarii Pontificii historia — Theiner Schweden II док. ст. 326.

4) Пор. редакції Поссевіна — Pierling Un nonce du pape en Moscovie ст. 148—168, 180—196, Bathory et Possevino ст. 88—97; La Russie et le Saint-Siège т. II. ст. 101.

5) Supplementum ст. 35—36.

ської вигоди, і булоб немалою потіхою дізнати ся хоч в повороті, що сі подорожі дали який початок тим засобам, які є безумовно потрібні для того, хто схоче в своїм часі будувати в тих сторонах; бо Христос Господь наш не покаже свої ласки в якійсь провінції, поки не будуть утворені знаряди спосібні її носити¹⁾.

В Римі проєкт Поссевіна знайшов зараз спочуте. Кардинал коменський (Птольомео Галлі) хвалив ради посла в релігійних справах і повідомив його, що папа годить ся заложити семінар для Русинів: „Що до справ релігії в вашім коментарі занотував я деякі добрі замітки, про які будемо пам'ятати — і вже наш Пан рішив заложити колегію для Русинів у Вильні і визначив сто скудів на місяць; за ту підмогу, коли жите в тамтих сторонах є дешево, думає, що можна буде удержати значне число учеників“²⁾.

Справа трактувала ся в Римі поважно; в тім же часі, 4 лютого 1582 р., видано булю, що означувала докладніше фонди семінаря: виленський семінар мав дістати 115 скудів „in moneta“, таксамо як семінарі у Відні, Празі, Оломунці і Ділінген, (бравнсберґська колегія діставала такуж суму, але в золоті, „in oro“); річно підмога числила 1380 скудів „in moneta“, або 1200 скудів в золоті³⁾.

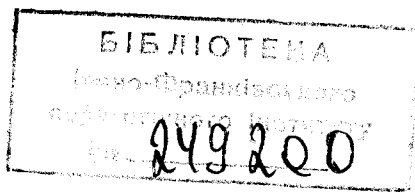
Звістку про реалізацію свого проєкту одержав Поссевін в Ризі, куди приїхав 24 цвітня 1582 р. вертаючи з московських переговорів. „А що принесло нам радість в Господі, се те, що невдовзі одержали ми листи з Риму, якими Його Святість поручив повідомити нас, що прихилив ся до нашого прошеня, утворити в Вильні семінар для Русинів і Москвитян та визначив на се річну пенсію тисяч двіста коронатів, — як перед двома роками дав на семінарі в Бравнсберзі і Оломунці для Швеції і Готії. Нехай буде благословлений Бог во віки, амінь“⁴⁾.

¹⁾ Supplementum ст. 72.

²⁾ Кард. коменський до Поссевіна з Риму 20 I. 1582 р. Przeglad powszechny 1884, I. ст. 291. Се відповідь на лист Поссевіна з 12 X. 1581 і ранші письма, що прийшли з великим омізненням.

³⁾ Буля вгадана в єзуїтських Informationum libri, пор. Россія и Италия I. 2 ст. 208—9 — таке саме числене було 1591 р. — ibid. Скуди або дукати мають подвійне числене: scudo in oro мав 11½, giullii, scudo di moneta — 10 giullii — див. Quellen und Forschungen d. Görres-Gesellschaft т. IV. ст. XI—XII.

⁴⁾ Поссевін до генерала єзуїтів (Аквавіви) з Риму 28 цвітня 1582 р. — Supplementum ст. 402.

В Ризі пробував тоді Баторій і Поссевін мабуть аж тепер представив королеві проєкт засновання семінара в Вильні. Ближше про сі переговори не знаємо нічого, але дійшов до нас лист короля до Григорія XIII, писаний очевидно під впливом розмов з Поссевіном. З сього листу найліпше видно, що король не давав ініціативи до заложення семінара: противно він признає ініціативу папі, хвалить проєкт і віддає справу в руки Поссевіна для дальшої акції¹⁾. — Поссевін не дав справі упасти і зараз (на 1 мая) вибирав ся з Риги до Вильна, щоби вишукати там дім на семінар, лишити в нїм кількох Русинів і Москвитян та поладодити інші справи, звязані з пропагандою католицтва²⁾. Але про сей важний побут Поссевіна в Вильні на жаль не маємо дотепер сучасних даних. У пізнійшого історика литовських єзуїтів, Ростовского, події представлені так, що посол одержав в Ризі лист Григорія XIII з порученєм, щоби подбав заложити у Вильні семінар для Русинів і щоби визначив на се потрібні фонди з папської каси: „і се виконав Антоній (Поссевін)“³⁾.

¹⁾ „... Inter caetera sane, quae ex hoc Rev. Patre (Поссевін) non sine voluptate intellexi et illud mihi intelligere gratissimum accidit, Sanctitatem nimirum vestram iniisse deliberationem Ruthenici Seminarii instituendi, quod spero, aspirante Deo, Reipublicae et Moschoviae et caeterae schismaticaе Russiae adjuvandaе fore perutile: quibus de rebus atque etiam aliis ad eum ipsum finem spectantibus cum idem Reverendus Pater uberius cum Sanctitate Vestra acturus sit, ego interea aliud nihil scribo“... — в Риги 28 IV. 1582 — Theiner Annales Ecclesiastici т. III. ст. 340. — Відповідь Григорія XIII на сей лист в 22 IX. 1582 — дуже загальна ibid. III. ст. 352.

²⁾ Поссевін до Аквавіві в Риги 28 IV. 1582 р. — Supplementum ст. 403: „...Vilnam post triduum, Deo concedente, proficiscemur, ubi seminarii domo inspecta et quibusdam Ruthenis ac Moschis relictis... повернеть ся назад, їхати до Італії.

³⁾ St. Rostowski: Litvanicarum S. J. Historiarum provincialium — Вильно 1768, ст. 113: Reliqua legato proficienti Rigae litterae Gregorii XIII afferunt. Monetur his, curaret erudiendis Ruthenis Seminarium institui Vilnae, certaue eam in rem ex aerario promenda pontificio assignaret vectigalia. Id quoque perfecit Antonius. Multis denique regis Stephani et procerum cumulatus beneficiis, rationes muneris sui suo relaturus antistiti, dimittitur. Про побут Поссевіна в Вильні згадує в своїй монографії Пірлінг, не подаючи докладнійше жерел; Поссевін мав бачити ся там знов з королею La Russie et le St. Siège т. II. ст. 191. В замітках до листів кард. ді Комо — Przegląd pow. 1884, I. ст. 443. сказано, що Поссевін поїхав до Вильна для урядження семінара.

Рим з своєї сторони помагав справі. В пів року по першій обітниці підмоги на семінар, вислано¹ Поссевінови 500 скудів як рату за п'ять місяців. „Посилаємо п'ятьсот скудів“, писав кардинал коженський, „за п'ять місячних рат на будову семінара в Вильні; виплачено їх тут прокураторови монсіньоре Больонеті, він перешле їх звичайною дорогою нунцієви, а той віддасть їх потім тому, хто займеть сею справою. Дятого, коли В. В. дотепер сього не зробив, можеш видати приказ по своїй волі, щоби названа колегія розпочала ся, бо згаданий мр. нунцій виплатить тих 500 скудів, кому ви прикажете“¹).

Сей лист вже не знайшов Поссевіна в Польщі, бо в кінці червня 1582 р. він був в Німеччині, а у вересні приїхав до Риму²). Справу семінарів певно обговорював він в курії ще й устно побіч інших справ³), — та дотепер не знаємо нічого про сі переговори. Але можна думати, що сей побут Поссевіна в Римі вийшов ще тільки на користь справи семінарів, бо вимовний посол своїм оптимізмом міг розвіяти евентуальні сумніви. І справді, коли невдовзі знов їхав до Польщі, поручено йому побіч політичної місії також справу семінарів⁴).

Про свою компетенцію в справах семінарів мав згадувати Поссевін в Кракові перед міською радою, (де ішов спір о єзуїтську колегію): „передав мені папа великі гроші, щоби вложити їх в семінарі на Литві і в Пруссії, які мають заснувати ся на велику користь сього королівства“⁵). Не знаємо докладно, як вів Поссевін справу семінара в найблизнім часі. Цитований вже єзуїтський історик Ростовский говорить, що Поссевін в Варшаві дізнав ся про спори еретиків з владенськими єзуїтами, які король подагодив в користь ордену і зложив за се ко-

¹) в Римі 23 VI. 1582 р. — *Przegląd powsz.* 1884 т. I. ст. 444—5.

²) Pierling — *La Russie et le St. Siège* т. II. ст. 192, 204.

³) Кард. Галлі ще в листі з 7 VII. 1582 р. обіцявав собі що за приїздом Поссевіна до Риму обговорить з ним широко всі справи: *potremo ragionare d'ogni cosa a lungo...* — *Przegląd powsz.* 1884, I. ст. 445.

⁴) Інструкції для Поссевіна не знаємо, але про семінарі вгадано в листі кард. коженського до Больонеті з 29 IX. 1582 р. і в пізнішій меморіалі *Conti privati* Больонеті — пор. *Boratyński Stefan Batory i plan ligi przeciw Turkom.* (*Rozprawy wydz. hist.-fil.* т. XXIV) ст. 260, 259. Про візитоване колегії також кард. ді Комо до Мадруцо 20 IX. 1582 р. *Nuntiatyurberichte* ч. III, т. 2. ст. 560.

⁵) ...*Quin magnam pecuniam a Summo Pontifice mihi traditam seminariis in Litvania et in Prussia, magno regni huius emolumento fundandis, impendi...* *Дневник Вєлєвіцького* (*Scriptores rerum polon. т.*

ролеви подяку. Відправивши перед Баторієм посольство від папи відїхав від короля, щоби взяти ся до полагодження спорів між Стефаном а цісарем і шведським королем і „до заложєня в Вильні коштом папи семінара, в яким виховувалиб ся алжумни на хосєн рїжних народів“; додано до сього замітку, що Поссевін виїхав для сеї справи до Вильна¹⁾. Що до сеї звістки, можемо ствердити тільки се, що Поссевін був у Варшаві в грудни 1582 р. і бачив ся там з королем²⁾; але чи їздив звідси до Вильна, про се не маємо докладнїйших даних³⁾.

Але справи семінара в кождїм разї Поссевін не лишив і саме в тїм часї остаточнїо уладив його відносини і уложив для нього правила. Правила виленського семінара дійшли до нас в повнїм текстї під заголовком: „Rationes seminarii pontificii Vilnae instituendi pro Moscis, Ruthenis et aliquibus aliis, quos P. Antonius Possevinus, cui haec cura demandata est, suo tempore declarabit“, на 4 картах, folio. Імени автора нема, але зміст вказує, що зложити їх мїг або сам Поссевін або хтось дуже близький до нього і під його проводом. Дата також не зазначена, але в текстї згадуєть ся на грудень 1582 р. як „теперїшний“ місяць — і до сього часу треба віднести меморїал⁴⁾.

Про тодїшний стан справи виленського семінара подає меморїал досить подробиць. Папська була про семінар не була ще

VII) ст. 30. Вагагалї сучасні жерела про побут Поссевіна в Польщі 1582 р. і дальше опубліковані в дуже малїй мїрі і треба користувати ся даними в других рук. або недокладними, пізними матерїялами.

¹⁾ *Gratiis iustissimo principi actis, Possevinus, donisque romanis a Gregorio pontifice oblati, regiis vicissim ornatus, ipse ad reliqua, qua praeterea Stephano cum romano imperatore et Sueciae rege transigenda erant, negotia, ac per eandem occasionem ad condendum Vilnae impensis romani pontificis seminarium*, in quo ad variarum utilitatem nationum instituerentur alumni, fausta cum prece ab rege dimittitur. — При звачу* в долї додано: Vilnam Possevinus ad condendum seminarium redit.*

²⁾ Лист Поссевіна з Варшави 7 XII. 1582 р.: Pierling Bathory et Possevino ст. 245—8.

³⁾ Звісток про місце побуту Поссевіна в другїй половинї грудня не маю; 1 I. 1583 р. був він вже в Кракові, в січни і лютїм стрїчавмо його в Кракові, Неполомїцах та півнїчній Угорщинї.

⁴⁾ Меморїал віднайдений недавно в паперах єзуїтського ордену в римськїм Державнїм архівї, пор. зміст Россія и Италия I. 2 ст. 177 і д. Оригїнальний текст буде виданий в новїй публікації Академії Наук. „Памятники культурныхъ и дипломатическихъ сношеній Россіи съ Италіей“ т. I.

оголошена, але знали, що появить ся папський „*motus progrius*“, який має урегулювати справу семінара на 15 років¹⁾. В Римі заступає справу прокуратор англійської колегії²⁾. Поссевін виступає, як головний керманіч справи: на Русі він має спеціальні повновласти в області семінарів, як посвячувати в духовний стан *extra tempore*, розрішати в спеціальних випадках, уживати церковного майна, де духовні уряди узурповані еретиками; управу семінарів має поручену собі від кард. ді Комо; в тій справі має також недавнє письмо від генерала ордену, Клявдія Аквавіві³⁾. Що до фондів, вони вже визначені: в руках Павла Кампана, провінціала єзуїтів в Польщі знаходить ся *mille coronati ac centum alii in libris*, які він дістав в грудни 1582 р. від нунція Больонеті і від Посевіна. За сі гроші мав купити провінціал хатну обстанову, житньої муки і всього, що треба, але так, щоби 500 фльоренів все було готових на біжучі потреби в році: на житню муку, на дрова і ин. Треба уникати довгів, старати ся купувати все по найдешевіших цінах, щоби не переривати діяльності, коли з Риму не прийдуть в час гроші; особливо в разі смерти напі, висилка моглаб дуже здержати ся⁴⁾.

Автор проєкту зазначає, що семінар відразу не може робити всеї діяльності. Поки не появить ся папська буля або *motus progrius* про заложене семінара, ся інституція має бути на разі не так семінарем, як пробаційним домом для бідних учеників з Русі і Польщі; хто покаже більший талант, може числити пізнійше на поміч пали і ліпше відношене старших.

Але на будучність подає проєкт цілий нарис організації семінара.

Папа отвирає семінарі для пропаганди католицької віри між еретиками і схизматиками, що не ходять до католицьких шкіл; тому католиків можна приймати до семінара тільки в випадках, а головне число учеників треба взяти з поміж еретиків і схизматиків.

Що до віку алюмнів, то чим старший ученик вступить до семінара, тим ліпше. Щоби школа не була занадто переповнена, сумнівних учеників можна брати тільки під услівем, що через три перші місяці будуть удержувати ся самі або, як звичайно буває, з милостині. Виймок треба зробити для хлопців, що самі

¹⁾ *ibid.* ст. 182.

²⁾ *ibid.* 181.

³⁾ *ibid.* 181—2.

⁴⁾ *ibid.* 178.

втікли з дому батьків єретиків або православних, а не можуть удержати ся власними силами; але і з ними поступати обережно і шість тижнів тримати на пробу. Коли всі місяця в семінарі заняті, деякі ученики можуть вчити ся в школі, але на своїм удержаню цілий рік і взагалі, поки не отворять ся вільні місяця.

Ученики мають жити і убирати ся скромно, по бідному; о одіж мають дбати самі. Хто покаже особливий талант і явно проявить покликанє на духовного діяча, тому можна в потребі давати і одіж; але колиб лишив свої наміри і пішов иншою дорогою, мусить звернути семінареви кошти. Одіж мають мати клирики відмінну від латинських клириків, бо задачі одних і других не ті самі.

Учеників, що при всіх гарних прикметах не підходять до книжної науки, треба давати до ремесла або до домів католицької шляхти і визначийшого духовенства; притім уважати треба, щоби опікуни пускали їх в свята до семінара для науки католицької віри та для щомісячної сповіди.

Кождий ученик, що вступає до семінара, має зложити заяву, що записуєть ся на власне бажанє, в цілі, щоби боронити віру всіма способами, що служать правдивому католикови і християнинови; що віру визнає згідно з булею Пія IV; що не відступить від неї ані на волос, а в противнім разі обовязуєть ся вернути семінареви всі кошти, які на нього вложено. За малолітних учеників ручать сі, що привели ученика до школи; колиб з тим були труднощі, треба почекати, поки ученик не прийде до старших літ.

В деяких випадках можна містити учеників в инших семінарах, щоби близькість родини не мала некорисного впливу на їх релігійні віруваня; або щоби познайомити їх з мовою і звичаями инших народів; або коли наука в тамтих школах покажеть ся більше корисна для них. Низші класи, *humaniora*, моглиб ученики переходити в Бравнсберзі і Семигороді, висші у Вильні.

Учеників найбільше зрілих умом і віком треба притягати до управи семінара, — се принесе їм користь, бо колись вони самі будуть завідувати церквами, колежіями або школами. Щоби дати нагоду до діяльності більшому числу одиниць, треба установити зміну що якийсь час, так як се дієть ся в маріянських содаліціях. Нагляд має оден з отців, якого разом з його помічниками вибирає ректор на час нпр. пів року.

Управа семінара мала вести докладні рахунки з приходів і розходів: „се божі гроші, що не мають іти на потреби нашого товариства (езуїтів) навіть в формі позички“. Таксамо мали вести ся всякі інші записки про се, що відносило ся до семінара. Меморіал вичисляє навіть книги, які треба завести:

I. Книга, де містили ся заяви вступаючих учеників.

II. Друга книга мала містити: 1. історію семінара, причини та цілі її заснованя; устав семінара, що мав бути заложений на взір устава Іерманської колегії, так як устав семінара в Бравнсберзі: повновласти, якими папа наділив Поссевіна в області семінарій, себто: посвяченя в духовний стан extra tempora, розрїшеня в вїтмкових випадках, уживаня церковного майна там, де духовні чини заняті еретиками; письмо кард. ді Комо, яким віддано управу семінарів Поссевінови, письмо генерала ордена Аквавіві, видане в тійже справі, отсей меморіал і нарешті *motus proprius*, що мав бути виданий на 15 років, і всякі півнійші привілетії; 2. дані про суму, назначену на удержане семінара і дороги, якими можна її дістати з Риму або на місці; опись нерухомого майна, яке дістане семінар півнійше; 3. списи учеників, що вписали ся до школи, скінчили курс або лишили школу перед кінцем, або коли їх назначено кудинебудь на який уряд.

Книга має мати напись: „*Seminarium Vilmense Pontif. Gregorij XII. Pont. Max. Anno 1583*“. Один примірник мав лишити ся в семінарі, другий мав бути відісланий до Риму, щоби можна книгу показати в потребі папам і так піддержувати в них інтерес до виленського семінара; крім сього се піднесе славу ордена і дасть товчок до заснованя інших семінарів.

Але не вважаючи на сі заходи, справа семінара не стояла ще цілком твердо. В своїм коментарі про Лівонію (датованим в Бартви 3 цвітня 1583 р.), Поссевін звертає увагу, що виленський семінар, розпочатий накладом папи, може упасти, а католицька справа понеслаб із того велику школу. „Треба поважно сьому запобігти, щоби семінар в Вильні для вихованя Русинів, Москалів, Лівонців, що вже починаєть ся, не занедав в самих початках, але треба підкріпити або підмогою на більше дїт, або закупном маєтностей на вічність. Хочби підмога для тих місць не була найбільша, треба надїяти ся, що сильно захочотить маїнатів королївства і короля, що стільки доложить до сего діла, що — як се в подібний спосіб осягнули ми в Семи-

городі — отворить векике вікно до навернення тих пустих провінцій“. Для опіки над семінарем потреба двох священиків¹⁾.

Як видно з тих слів Поссевін надіяв ся для семінара більшої підмоги короля, але ще в 1583 р. мусів потішати ся надіями²⁾. Коли дав кор. Стефан фундацію для семінара, про се не маємо докладніших звісток і тільки випадково довідуємо ся, що король або дарував або мав дарувати якийсь дім в Вильні, але сей дім був обтяжений процесами і не можна було ним користувати ся³⁾. Субвенція з Риму також з початку не була зівсім певна. Маємо і дальше обітницї, що семінар дістане організацію і підмогу. Кард. ді Комо писав Поссевінови в цвітні 1583 р., що папа визначив 1200 скудів річно на колетію, засновану королем Стефаном в Семигороді; таку саму суму мали визначити і для виленської колетії — 1200 скудів річно на протяг 15 років; генерал ордену мав одержати відповідний акт і передати його соліцитаторови (прокураторови)⁴⁾. Але та справа властиво вже була рішена булею 4 лютого 1582 р.; тепер підношено її знов, як щось нового і се показує, яке не певне було становище семінара.

Поссевін, який бажав отворити семінар як найскорше, мусів радити собі иншим способом. Як сам оповідає, якийсь час „добрю частину“ виленських алюмнів живив за дешевійшу ціну в Бравнсберзі, а до Вильна висилав їх аж тоді, коли дещо підучились і як вже справа семінара в Вильні стояла ліпше⁵⁾. Так заходи Поссевіна в 1583 р. все таки не мали повного успіху, — се були тільки „temua initia“, як їх характеризував пізнійший візитатор; остаточно зорганізовано семінар в два роки пізнійше і 10 липня 1585 р. віддав його Поссевін в руки ордену⁶⁾.

¹⁾ A. Possevini Livoniae Commentarius ed. Napiersky ст. 23—29,

²⁾ Надію, що король „за божою милістю“ дасть якісь маєтности, висловлюєно вже давнійше, при кінці 1582 р. — пор. устав семінара. Россія и Италия I. 2 ст. 182.

³⁾ Brunsbergensis Seminarii pont. historia (1585 p.) — Theiner Schweden II дод. ст. 326.

⁴⁾ в Риму 9 IV. 1583 р. — Przegląd powsz. 1884 т. II. ст. 401.

⁵⁾ I. c. Theiner Schweden II дод. ст. 326.

⁶⁾ ... Seminarium hoc licet aliqua temua [sic] initia habuerit anno 83, nihilominus plene inchoatum fuit a R. P. Possevino anno 1585, Julii 10. quo tempore societati traditum est... пор. Visitatio seminarii pontificii Vilmensis facta per P. Paulum Voxam (1601 p.) — Россія и Италия I. 2. ст. 186.

З того часу починають ся справозданя про діяльність семінара. В 1602 р. перевів люстрацію семінара Павло Бокса, віцепровінціал єзуїтів в Польщі, і в справозданю для генерала ордену подав звістки про семінар починаючи від 1585 р. Реляції його ще не публіковані в цілості, але про найважніші річи вже знаємо дещо.

Фондацію семінара творила субвенція папської камери в сумі 1000 золотих¹⁾; сі гроші виплачували *sambsores* на поручення прокуратора семінарів, що резидував в Римі. Але вже від початку сам Поссевін відтягнув від сеї суми 200 ренських золотих на потреби семінара в Дерпаті; а дальше не все підмоги доходили до семінара, бо в часі зміни престолоа задержано їх в Римі²⁾. Протягом сімох років, від 10 липня 1585 р. до 1 січня 1602 р. семінар мав доходів 29.329 зол. 13 грошів і денар.³⁾ З сього виходить, що семінар мав більші доходи, як 1000 зол. річно з Риму, бо пересічно виходилоб понад 4000 зол.; але ближших рахунків ще не знаємо. Розходів було за сей час 27.914 зол. 13 гр. 1 денар; в сю суму входить підмога з 200 зол. на дерпатський алюмнат. Крім біжучих видатків, семінар мав розходи на закупно маєтностей: 1595 р. куплено дім на поміщенє алюмнів за 2.500 зол., а 1600 р. огород і цегольню за 270 зол.⁴⁾

Візитатор зложив також каталоґ алюмнів семінара за час від 1585 р. до 1601 р.⁵⁾ Дані про учеників зібрані в формі відповідей на питання квестіонара: імя ученика, час коли вступив до семінара, народність, успіхи в науці. Разом подано 197 імен. Склад семінара був дуже різнородний — ученики причисляли ся аж до 36 різних „націй“, хоч знов кожда нація числила небогато представників:

Anglus 5 уч., Austriacus 1, Belga 1, Bohemus 2, Dalmata 1, Danus 7, Estho 2, Finno 1, Germanus 4, Gotus 4,

¹⁾ 1000 aureos.

²⁾ Россія и Италия I. 2. ст. 186—7. В иншім місци згадано докладніше час, коли задержано підмогу — ante quadriennium, числячи від 1601—2 р. себто 1587—8 р. — *ibid.* ст. 189.

³⁾ Численє таке: „*unus florenus facit 24 grossos lituanicos; grossus vero 10 denarios*“.

⁴⁾ *ibid.* ст. 185—6.

⁵⁾ *Catalogus alumnorum Pontif. Sem. Vilnen. ab initio seminarii. Anno 1602 missus in Urbem a P. Paulo Voxa in Martio* — Россія и Италия I. 2. ст. 183—5.

Hassus 1, Illiricus 1, Italus 1, Iudaeus 2, Lappo 1, Lituanus 19, Lituanus e Germanis 1, Livo 18, Lubecensis 1, Marchiacus 1, Marchita 3, Masovita 1, Misnensis 1, Moscus 1, Norvegus 1, Polonus 8, Pomeranus 1, Prutenus 33, Ruthenus 15, Samogita 2, Saxo 4, Scotus 5, Silesita 2, Subsylvanus 3, Suecus 30, Ungarus 8, Vestphalus 4, невказана нація 1.

З цього перегляду видно, що семінар льокальним потребам служив дуже мало. Він був інституцією інтернаціональною і стягав учеників з усіх сторін — навіть з далеких країв. Зате литовські землі давали розмірно небогато учеників: ледви третина алюмнів була родом з Литви або з сусідніх земель. А що до православних, яких семінар з початку мав найбільше на цілі, то їх майже нема між учениками: Москвич знайшовся 1, Русинів 15 — хіба, що який православний ховається ще між Литовцями; число православних не доходить навіть до 10%. А притім треба додати, що Русини були в семінарі лише в 1585—1597 рр. — півнійше не стало їх зовсім...

Каталогі дає про деяких алюмнів ближні дані. Стрічаємо такі імена:

1. Iacobus Laurentii. 1585. Ruthenus. Sacerdos missus in Russiam in fines Moschoviae; ubi est nunc?

2. Ignatius Mamowicz. 1587. Lituanus. Medicus et civis Vilnensis.

3. Thomas Zarviensis. 1588. Ruthenus. Sacerdos missus Polociam, ad parochiam anno 1597.

4. Isaac Solokaj. 1579. Ruthenus. Catholicus factus duxit uxorem.

5. Nicolaus Clementis. 1590. Moscus. Poloniae parochus.

6. Iacobus Theodori. 1591. Ruthenus. Missus Braunsberg, ad seminarium.

7. Laurentius Kaminski. 1592. Ruthenus Donum missus.

8. Martinus Voyna. 1592. Ruthenus. Sacerdos factus.

9. Daniel Gudzianski. 1593. Lituanus. Sacerdos bonae vitae, schismaticorum ecclesiae catholicae plurimos coniungit.

10. Elias Bogdasewski. 1593. Ruthenus. Ingressus religionem pie ibidem mortuus.

11. Raphael Gulevius. 1594. Ruthenus. Relicta religione Soc. Iesu, arbore praegrandi opperessus in silvis, fracto et disperso cerebro misere interiit.

Дисципліна в семінарі була добра і „добре вправляли ся в чесноті відповідно до приписів“. Духовні науки, були в зви-

чаю перед 3—4 роками, але занедбано їх та аж в останніх часах знов відновлено. Але з тими науками є инший клопіт: серед учеників є Шведи, Данці, Прусаки, що не розуміють польської мови і не можуть слухати польських казань; для них уряджують німецькі науки, або приватно учать їх у рідній мові. Часто поручало ся ученикам читанє духовних книг а бібліотека була досить добра. Церковних церемоній вчили ся в пахоріяльнім костелі. Що до студій, то вони стояли навіть више, як в Бравнеберзі: до виленської академії прислали навіть бравнеберських студентів і то більше талановитих на висші студії: але семінаристи звичайно слухали лиш „casus, controversias et positivam“ — щоби тільки скорше могли вийти в практичну роботу.

Семінар розвивав ся і в пізнійших часах добре; маємо навіть дуже докладні звістки про його жите, — на жаль дотепер не публіковані¹⁾.

Але не вважаючи на свій розвиток, семінар минув ся з метою, яку ставлено йому в початках: для Руси і справи єдности на сході давав дуже небогато. Служив семінар всім иншим народам, тільки не Руси, не пропаганді між православними. Се відчували люди, які близьше були знайомі зі справою.

Сам основатель чи ініціатор заснованя, Поссевін, був невдоволений станом справи; про се свідчать його слова, висказані 1605 р. „Лишив я також заложений семінар для Русинів у Вильні і малий в Дорпаті; але в Римі наслідники Григорія XIII не розуміли ваги сеї справи, а на Литві не могли собі уявити, що таким надзвичайним способом

¹⁾ Пор. Россія и Италия т. I 2. стор. 205, 208—9. Сей семінар звали також папським алуианом або уніятським семінаром. Містив ся він в камениці при Біскупій улиці (тепер Двірцева ул.) побіч дієцезіяльного семінара, що стояв знов коло єпископської палати. Будова його була особлива, — на фронтівій стіні мала портрети пап, пізніше забілені, а у нутрі аркади кругом подвіря. По касаті єзуїтів перейшов семінар під управу Василян і так лишив ся до кінця. Конгрегація de propaganda fide, потверджаючи його склад 12 лютого 1753 р., рішила, що має бути у нім 20 клириків, а се 4 Василян, а 16 із світського уніятського духовенства. Всі литовські воеводства, а також з коронних белзьке і холмська земля мали право помістити по одному ученику в сій школі — M. Baliński. Dawna akademia wileńska с. 81; пор. J. Biełiński Uniwersytet wileński (Fontes hist. scholarum II) т. I ст. 83—85. Бєліньський подає також реєстр Єзуїтів реґенсів алуианату від 1622—1769. На жаль жерела не подані в обох працях.

Боже Провидіне хотіло отворити ворота до Московщини, як нині бачимо¹⁾ — тому відложено або перервано на довше, як було треба, висилку визначених підмог на образоване алюмінів, які тепер моглиби принести овочі в тій великій винниці“...²⁾

Що виленський семінар не сповняв своєї місії, видно з сього, що побіч нього пробувано заснувати новий якийсь інститут для Русинів. „Нічо не може бути більше гарне і корисне, як заснувати для вигоди Русинів колегію в Вильні“, пише папа Климентій VIII до вибраного виленського єпископа Бенедикта Войни 9 вересня 1600 р.³⁾. В тім часі семінар вів вже свою діяльність. Щоби Рям не був зовсім поінформований про його існуванє, тяжко припустити, бо ж сам Климентій як нунцій був в Польщі і мусів пізнати ся з сею справою і взагалі курія мала постійні інформації про церковні діла. Треба думати, що папа також уважав напрям семінара схибленим і хотів бачити в Вильні колегію, яка справді служила би потребам Руси.

Проект семінара для Русинів виринув на ново чверть столітя пізнійше, а зреалізував його митр. Йосиф Рутський при помочи папи Урбана VIII⁴⁾.

¹⁾ Натяк на надії, які отворила католицтву в московських землях справа Димитрія.

²⁾ *Lasciai io anche instituto un Seminario pei Ruteni in Vilna, et un piccolo a Derpato; ma come non si sapeva a Roma da' successori di Gregorio XIII. l'importanza di questo fatto, nè in Lituania potevano immaginarsi mai, che per così straordinario mezzo la D. Providenza volesse aprir la porta alla Moscovia, come hora si vede, si cessò, o si è differito più di quel, che, si doveva a mandar g.i assignati, pagamenti per formar alunni, i quali adesso sarebber in esser per fruttificare in quella gran vigna...* Посевін до в. кн. тосканського Фердинанда I з Венеції 10. VII. 1605 р. — *Ciampi Bibliografia critica t. I, st. 264.*

³⁾ *Theiner Monumenta Poloniae t. III, st. 275.*

⁴⁾ Брєве Урбана VIII з 22. VIII. 1626 р. *Theiner Monumenta Poloniae t. III, st. 375, Пелеш, Geschichte der Union t. II, st. 141.*

Студії над українськими народніми піснями.

Подає Іван Франко.

XVI. Ведмедівка (ст. 145—151).

Дякуючи д. В. Гнатюкови можу розпочати своє доповнене про сю віршу чи пісню новим варіантом, який додає дещо нового для реконструкції її тексту. Сей варіант записаний 1910 р. д. П. Брояківським у Павлочі сквирського повіту, київської губ., означений записувачем титулом „писальма“. Запис не зовсім докладний, і тому я подаючи текст по змові поправлений, подаю в нотках те, що стоїть у рукописі.

„Накажіте Ведмедівці¹⁾ хоч Пилипом дідом²⁾,
Нехай вийде, хай³⁾ вийде проги Турка з хлібом!“

„Ми не вийдем, не⁴⁾ вийдем, не⁴⁾ будем корить ся,
Славний город Ведмедівка, будем боронить ся“.

5 А в⁵⁾ неділю пораневько дзвони задзвонили,
Уже войсько турецьке⁶⁾ в⁷⁾ город приступило.
Старих людей, старесеньких⁸⁾ всіх⁹⁾ повибивали,
Молодую челядоньку¹⁰⁾ Турки в плін¹¹⁾ забрали,
Малих дітей семилітніх на кіл¹²⁾ настромляли¹³⁾.

10 А в храм божий, в церкву святу¹⁴⁾ коний¹⁵⁾ заганяли,
Всім іконам деревляним¹⁶⁾ очи повиймали,

¹⁾ Р. відмедовці. ²⁾ Р. дідом Пилипом. ³⁾ Р. ані. ⁴⁾ Р. і не.
⁵⁾ Р. В. ⁶⁾ Р. Турецьке. ⁷⁾ Р. у. ⁸⁾ Р. стареньких. ⁹⁾ Р. вас. ¹⁰⁾ Р.
челядь. ¹¹⁾ Р. плін. ¹²⁾ Р. сьоколітніх на коли. ¹³⁾ Р. нахромляли.
¹⁴⁾ Р. святую. ¹⁵⁾ Р. лошадей. ¹⁶⁾ Р. Деревляним іконам.

Пресвятую матъ Марію під¹⁾ ноги стоптали.

Під¹⁾ престолом херувимським коний²⁾ привязали,
Увесь³⁾ город Ведмедівку Турки в плін⁴⁾ забрали.

15 Тече річка невеличка, іде вода в тиха;

Ой⁶⁾ хто не був в⁶⁾ Ведмедівці, той не знає лиха.

Тече річка невеличка густими лозами;

Хто згадає⁷⁾ Ведмедівку, вмить⁸⁾ ся сльозами.

Маємо тут один із тих варіантів, які в минулім віці позалисувано в різних місцевостях київської губернії, і в яких основі лежить історична вірша про Ведмедівку, надрукована мною на стор. 148. Як звичайно буває в таких випадках, історичні подробиці вірші пропали, а загальніші риси заховалися або й ширше розвинулися в пісні. Порівнюючи отсей варіант із мою реконструкцією на ст. 150—151 побачимо, що він поперед усього доповняє зазначений мною брак одного рядка 13 в реконструкції, дає чотири нові рядки в закінченню пісні, що правда, рядки шаблонні та без історичної вартости, а надто подає деякі нові подробиці в описі руйнування Ведмедівки Турками.

Реконструкція тексту мусить бути основана на хронології подій, представлених у пісні без огляду на те, чи ті події дійсні, чи видумані. В вірші (ст. 148) показано два дні, суботу й неділю, в яких доконується напад на місто та його руйна. В варіанті Чубінського (ст. 146—7) подана лиш одна дата „на святую Пречистую“, що означає празник Успенія Богородиці д. 15 серпня ст. ст. Варіант Шевченка (ст. 147) не подає ніякої дати, а найновіший вар. Брояківського всі події кладе на неділю. Сей остатній вар. має два рядки 15 і 16, спільні з вар. Шевченка 3—4, вставлені там очевидно не на місці. Про ведмедівську попівну згадує тільки один вар. Чубінського в рядках 8—9; її виступ очевидно треба покласти на суботу, коли місто ще боронило ся. З устного оповідання, записаного Чубінським (ст. 146) виходило би, що Ведмедівка боронила ся досить довго, поки Турки не знайшли доступ до брами і не вбили попівну списами. Про смерть священника о. Івана згадує тільки вар. А. Шевченка в рядку 6. Р. 2 має дві відміни: з тексту Чуб. виходить, що в Ведмедівці жило не много людей, значить місто було малолюдне, а в вірші Ос. та з тексту

¹⁾ Р. Под. ²⁾ Р. лошадей. ³⁾ Р. вас. ⁴⁾ Р. у плен. ⁵⁾ Р. вас.
⁶⁾ Р. у. ⁷⁾ Р. дод. про. ⁸⁾ Р. умисна.

III. виходить, що не довго в ній жили люди в добрі через ворогів. Сю остатню версію можна взяти до реконструкції, додавши до тексту III. одно слівце в.

- Славна була Ведмедівка всіма сторонами,
 Не прожили в добрі люди та за ворогами.
 Славний гетьман Феликорнис, на віру гонитель,
 Християнського народу праздний разоритель,
 5 Буджацькому султанови він ради долавав,
 Гди од боку свого сім вождів посилав.
 „Іди, княже, на Україну, а тепер час маєш,
 Бо під рукою своєю добрих вождів маєш“.
 „Накажіте Ведмедівці хоч Пилипом дідом,
 10 Нехай виїде, хай виїде проти Турка в хлібом!“
 „Ми не виїдем, не виїдем, не будем корить ся,
 Славний город Ведмедівка, будем боронить ся“.
 А в суботу барзо рано под город подступили,
 Бо там вони із собою всі ристунки міли.
 15 Ведмедівська пошівна голос учинила,
 Сімсот Турків яничарів в коний повалила.
 На святюю на Пречисту у всі двони давонять,
 А старії і малії у голос голосять.
 А в неїлю¹⁾ у полудне города достали,
 20 Старих людей, славних міщан всіх під меч побрали.
 Старих людей, старесеньких усіх повбивали,
 Молодую челядоньку Турки в плін забрали.
 Малих дітий семилітніх на кіл настромляли,
 А в храм божий, в церкву святу, коний заганяли.
 25 До заходу соняшного церкви грабували,
 Всім іконам деревляним очи видирали,
 Всі святости церковнії під ноги топтали,
 А образи полотняні під кульбаки вляли.
 Священника отця Йвана в річці утопили;
 30 Як старії, так малії равне голосили.
 До престола, до святого коників вязали,
 Восковими ставниками коний поганяли,
 А ризами, патрахілями коний накривали,
 І старі й молодії кіньми зтратували,
 35 А молодую челядоньку у полон погнали,

¹⁾ В попереднім тексті хибно: суботу.

Увесь город Ведмедівку Турки зруйнували.
 Тече річка невеличка, іде вода з тиха;
 Ой хто не був в Ведмедівці, той не знає лиха.
 Тече річка невеличка густими лозами;
 40 Хто згадає Ведмедівку, вмить ся слюзами.

Не можна сказати, що ся пісня справді виглядала так колись чи то в писанім тексті, чи в устах народу, але я навмисно стягнув у одну цілість усе те, що дають варіанти, аби показати, що з того виходить усе таки досить одноцільний і поетичний образ. Варто зазначити, що книжкового походження в тій пісні не лише рядки 3—8, де говорить ся про славного гетьмана Феликорниса, але також подробиці руйнованя Медведівки Турками, які перейшли в уста народа з писаної, козацької традиції, головно з оповідань Самовидця, чи то безпосередно, чи посередно через Грабянку, який виписував свої оповідання із Самовидця майже дословно, дещо важне пропускаючи, а дещо менше важне та ефектовне додаючи від себе.

Що до історичної основи сеї вірші-пісні мені трафила ся досить оригінальна пригода. В увазі до реконструованого тексту сеї пісні на ст. 151 я висловив погляд, що ніяких історичних жерел про зруйноване Ведмедівки Турками нема. Що правда, я помилив ся сказавши там, що „цитована Драгомановим літопись Грабянки ані на ст. 224, ані на жадній иншій не згадує про Ведмедівку, чи Медведівку“. З приводу сеї моєї помилки фаховий історик др. Богдан Барвінський помістив у „Руслані“ 1907 р., ч. 213 замітку п. з. „Пісня про ведмедівську попівну і здобуте и. Ведмедівки Турками 1677 р.“, в якій формулував свої закиди проти його твердження ось у яких пяти точках:

1) Твердження, немов то цитована Драгомановим літопись Грабянки ані на ст. 224, ані на жадній иншій не згадує про Медведівку чи Ведмедівку, не згідне з правдою. 2) Драгоманов узяв свій цитат як раз із літописи Грабянки, ст. 224. 3) Твердження дра Фр., що факт турецького нападу на Ведмедівку треба посунути від р. 1677 до 1668/9, зовсім самовільне і нічим не узасаднене. 4) Твердження, що не маємо ніяких посторонніх жерел для виясненя сего факту, рівно-ж незгідне з правдою. 5) Здогад дра Фр., що згаданий у пісні „Славний гетьман Фелікорнис“, се мабуть Юрась Хмельниченко, вірний, але невідповідно умотівований.

Свої закиди мотивує др. Барвінський наводячи вказане, а не цитоване у Драгоманова місце з літопису Грабянки, де говорить ся про поразене Юрася Хмельницького та його помічної турецької армії під Чигирином дня 29 серпня 1677 р., по яким поразенню Турки уступили в українських міст Черкас, Медведівки, Жаботина, Мошен, Дравівки та інших, які доси були в їх посіданю. Отже-ж фактично ні про який напад Турків на Ведмедівку нема тут мови. Те саме свідоцтво, висловлене майже такими самими словами, маємо в літописі Самовидця на ст. 138 і в долученім до видання того літопису „Кратком описанім Малороссіи“ на ст. 282. Маючи на увазі хронологію повстання тих літописів, можна твердити сміло, що оповідане про битву під Чигирином списане було у нерве Самовидцем, від нього взяв його невідомий автор „Краткого описанія Малороссіи“, а від сього остатнього зачерпнув Грабянка. Значить, маємо в козацькій традиції тільки одно оповідане про битву під Чигирином 1677 р., але нема ані згадки про напад Турків на Медведівку. Певнаки, у Самовидця знаходимо під р. 1675 згадку, що в тім році Медведівка належала ще до тих немногих місточок, які були під владою Дорошенка, значить, під турецькою зверхністю. Коли дістала ся вона під сю зверхність, трудно сказати, але можна догадувати ся, що стало ся се незабаром по р. 1665, т. є. після того, як Дорошенко при помочи Туреччини зробив ся гетьманом правобережної України. Під сим роком у Самовидця записаний одинокий факт, який міг був зробити Ведмедівку славною на всю Україну: із неї вийшов кандидат на гетьмана Опара, який одначе незабаром за старанем Дорошенка був увязнений Турками, відісланий до Варшави польському королеви і там покараний смертю (Самовидець, ст. 88—9). Що про турецький напад на Ведмедівку між рр. 1670—6 нема ніякого історичного свідоцтва, про се др. Барвінський міг переконатися хоч би в основній монографії М. Костомарова „Руїна“, де про ті події говорить ся на ст. 215—320. Пор. Н. И. Костомаровъ, Собраніе сочиненій, т. XV, СПб. 1905.

Так виглядає спростоване фахового історика дра Б. Барвінського, який при тім дає мені дуже докторальну лекцію критичности. Та найцікавійше в його спростованю те, що там, де він признає мені рацію, в точці 5, буцім то мій здогад, що за прозвищем гетьмана Феликорнуса треба бачити Юрія Хельницького, по ближшій огляді фактів оказується невірним. Із оповіданя Грабянки бачимо, і знаємо зрештою з інших жерел, що

Юрія Хмельницького зловили білгородські Татари, коли тікав із Уманя в р. 1669, і за наляганем Дорошенка відвезли до Царгорода, де його продержано увязненого аж до початку 1677 р., в яким султан іменував його гетьманом України. Ясно, що в тім часі він не міг мати ніякого впливу на турецькі напади на українські міста. Натомість правдоподібно, що під „славним гетьманом Феликорнисом, гонителем на віру християнську і праздним разорителем народу християнського“, треба розуміти гетьмана з султанської ласки Петра Дорошенка, що відіграв фатальну роль в історії руйни України в другій половині XVII в. Лишаючи докладніше обговорене його особи та гетьманованя, о скілько вони відбили ся в памятках літературної творчости, до иншої нагоди, наведу тут лиш оповідане Грабянки під р. 1672 про здобуте Турками при помочи Дорошенка Камянця Подільського. Се місто д. 18 серпня того року піддало ся Туркам. „Для егоже уїзду очищаючи мертвихъ людей зъ склеповъ вибрано и виїѣ града вивожено; такожде по улицахъ градскихъ, где блато и грязь бяше, иконами церковними путь постилано и жести мощено, по нихъ же Турчинъ и его подданій безбожній Дорошенко, не поболѣвши сердцемъ за обруганіе иконъ божіихъ честолюбія ради, вѣехали въ Камянець. И того часу изъ самого наиболшого костела, жарцаемого Фара, самому царю турецкому мечеть здѣлано; по семъ и прочіе костели и церкви на мечети обращено, и крести зъ церквей и костеловъ вездѣ до послѣдного, такожде и двони низверженно“ (Грабянка, ст. 206—7).

Се оповідане в перших словах о стілько неясне, що з тексту Грабянки не видно, для чийого в'їзду очищувано Камянець. Заглянувши до літопису Самовидця я переконав ся, що Грабянка майже дословно передає його оповідане (ст. 273), пропустивши одначе дуже важну подробицю, що для облоги Камянця прибув сам турецький султан, що йому піддало ся місто д. 18 серпня і для його в'їзду місто очищено з трупів. Про кидане образів на вулиці у Самовидця нема нічого, за те Грабянка пропустив відомість, що коли всі польські костели переіменено на турецькі мечети, „три церкви себѣ Русь випросили, а Армени одну“ (ст. 274). Порівнюючи оповідане нашої пісні з сею писаною козацькою традицією побачимо, що устна традиція основується на писаній, і то власне не на вчаснійшій версії Самовидця, а на пізнійшій Грабянки.

І ще один причинок із Самовидця, повторений також у Гра-

бянки, і перенесений між елементи пісні про Ведмедівку. Описуючи страшні події р. 1674, в яким Турки при помочи Дорошенкових козаків зруйнували українські міста Лисянку, Ладжижину та Умань, Самовидець додає: „Тамъ было съ ужасомъ Дорошенку съ войскомъ его смотрѣть на кровъ христіанскую улицами текущую! Там же Турки отъ побитыхъ христіанъ голови отрѣзвая за всякую у паши по червонцу брали, съ которыхъ кожи ободравши и соломкою тѣ кожи напхавши и осушивши, къ Ладижену до цесаря своего отвозили. Тогда же Турчинъ изъ поддавшихъ ся себѣ городовъ дань бралъ синами и дочерми, и всѣхъ побѣсурманилъ“ (ст. 279). Остатній рядок сеї виписки говорить про богатий полон із молодих хлопців та дівчат, яких забрали Турки та побѣсурманили, і се очевидно відгукнуло ся в нашій пісні словами:

Молодую челядоньку у полон забрали.

Із сего розбору можна наглядно побачити, як складала ся історична пісенна традиція українського народу. Нападу Турків на Ведмедівку, такого, як описаний у пісні, фактично не було, але були кроваві катастрофи в Кам'янці, Лисянці, Ладжижині та Умані, та народня традиція немов жартуючи перенесла подробиці з тих подій, а властиво тільки з їх описів, на Ведмедівку, яка з рештою не вславила ся нічим окрім безталанного кандидата на гетьмана Опари, та може також видуманою попівною.

З того, що деякі подробиці сеї пісні взяті правдоподібно з такого пізнього писаного жерела, як літопис Грабянки, що був написаний коло р. 1710, можна би догадувати ся, що й пісня про Ведмедівку повстала не швидше, як у другім десятиліттю XVIII в. Натомість вірша, в якій заховало ся невідоме ні з якого иншого жерела прозвище Феликорнис, мусіла повстати значно вчаснійше, в другій половині XVII в., можливо ще за життя гетьмана Дорошенка, коли могло бути небезпечним згадувати його властиве імя з такими негідними для нього епітетами, і коли в кругах без сумніву козацьких могло явити ся для нього таке прозвище.

Що до своєї віршової форми, то вірша так само, як і пісня, вложені коломийковим складом і являють ся може найдавнішими зразками сего складу на українській території, який запанував спеціально в Галичині не для ліричної, але також для епічної поезії аж у XIX в.

XXIII. Брат брата вбив за дівчину (ст. 157—161).

До варіантів сеї пісні, зведених у моїй студії, треба додати ще український варіант, записаний М. Лисенком у хуторі Водяне катеринославської губ. від якогось Лободи, поміщений у четвертім випуску його збірки Нар. пісень з нотами¹⁾. Ось текст сего варіанта, який подаю розділяючи Лисенкові довгі рядки кожний на пару коротших, до чого спонукує мене їх розмір, а по часті й рим.

Ой в городі на ростоці	Ой сідлайте, миле браття,
Пють-гуляють Запорожці;	Та коники вороненькі,
Лиш між їми один не не —	15 Та беріте, миле браття,
Запорозький отаман.	Та шабельки булатненькі!
5 На коника похилив ся,	Та поїдем, миле браття,
За серденько ухопив ся.	Та долом-долиною,
„Чогось мені, брата, трудно,	Та там знайдем, миле браття,
І на серденьку нудно.	20 Та рожу в калиною.
Ой вбив же я родиноньку,	А під тою та рожою
10 А братнюку дитиноньку;	Та козацькеє тіло, —
За кулями гласу не чуть,	Гей, від сонця почорніло,
А за димом не видно.	А від вітру помарніло“.

Продовження, похорону тіла нема. Варіант виглядає на уривок тої самої пісні в нізнійшій перерібці, в якій слово „булатненькі“ вказує на слід великоруського впливу. Супроти варіантів наведених у моїй студії отсей варіант має тільки одно виразніше — вказівку на запорожського атамана. За те мотив братовбивства затемнений мотивом убійства братового сина. Про причину вбивства й тут нема ніякої згадки, немов би се був простий випадок. Розмір сего варіанта переважно 8-складовий, але рядки 4, 8, 12, 18, 20 і 22 7-складові, що не скрізь тісно звязане з мелодією пісні, значно відмінної від галицької.

XXIV. Два козакі бють ся за дівчину (ст. 161—163).

В рукописній збірці народніх пісень, зібраних Мелітоном Бучинським у р. 1867, маємо два варіанти пісні про поповича і вдовиного сина, замітні тим, що в первісного 12-складового розміру через повторене першої половини кожного рядка вони переведені на 17-складовий розмір, який співає ся на мелодію

¹⁾ Збирникъ українськихъ пісень. Зібравъ й у ноты завивъ М. Лисенко. Четвертый выпускъ. Кыйвъ, 1886, ст. 20—21.

„думок“ або колискових пісень. Ось перший варіант, записаний у Гринівцях.

- 1 Ой по сім боці, тай по тім боці,
Ой по сім боці Дністра
Тай вандрували, тай вандрували
Два козаченьки з міста.
- 2 Ой вандрували тай вандрували,
Тай собі говорили:
„Ой одну-ж [бо] ми, ой та одну ми
Дівчину [по]любили“.
- 3 Попович каже, попович каже:
„Моя дівчина буде“.
Вдовин син каже, вдовин син каже:
„Хиба мене не буде“.
- 4 Попович каже, попович каже:
„Віддаймо ся на поле:
Котрий котрого, котрий котрого
В саме серденько вколе“.
- 5 Попович війшов, попович війшов
На високу могилу;
Вдовин син війшов, вдовин син війшов
На широку долину.
- 6 Попович стрілив, попович стрілив,
Долину перестрілив;
Вдовин син стрілив, вдовин син стрілив,
В саме серденько змірив.
- 7 „Ой тепер тобі, ой тепер тобі,
Поповичу дівка:
В саме серденько, в саме серденько
Калиновая стрілка“.

В другім варіанті, записанім невідомо де, дві початкові строфи виглядають ось як:

Ой засвітили, ой засвітили	Ой вандрували, ой вандрували
Два місяченьки ясні;	З Станіслава до Львова,
Ой вандрували тай вандрували	Та написали, та написали
Два парубочки красні.	До дівчини небоги.

Другий рядок строфи 6 виглядає ось як: „Вдовина не за-стрілив“, а дальші рядки:

Як вдовин стрілив, як вдовин стрілив,
В саме серденько вмірив.

Остатня строфа також троха відмінна:

Ой отут тобі, поповиченьку,
Тай любая дівчина:
В твоім серденьку, в твоім серденьку
Кидровая дружина.

Сей варіант очевидно пізнійша формація від попереднього, бо в нім козаккi перемінили ся на досить незвичайних, вандрівних та письменних парубків, може школярів. З культурно-історичного погляду в першій варіанті важний зворот „віддаймо ся на поле“, що по нашому значить „станьмо до поєдинку“.

З огляду на літературно-історичну суперечку про те, відки брав і як редагував до друку руські пісні Жетота Паулі, варто придивити ся ближше тим варіантам сеї пісні, що поміщені в „Русалці Дністровій“ ст. 22—3 і у Жетоти Паулі „Pieśni ludu ruskiego w Galicyi“, т. II, ст. 5—6. Ось варіант „Русалки Дністрової“ нашим правописом:

Ой в зеленім городочку
Два явороньки гнуть ся;
На дівонці молоденькій
Два ледіники бют ся.
Вдовин син говорит гарно:
„Та вже погодімо!
Не так то ми, побратиме,
Тот побоец стріймо!
Єно вийдімо собі

На долину рівну,
Та один одному
Право в серденько мірмо!“
Попович стрілив —
Долину перемерив;
Вдовин син стрілив,
Право в серденько вцілив.
„Ой того-ж тобі, побратиме,
Молодая дівка:

В твоім серці срібная стрілка!“
„Возьми ти собі молодую дівку,
Та вийми з серця срібную стрілку!“
„Тяжко каменеви верх води плисти,
Ще тяжче з серця стрілку вивиняти“.
Вдовиному сину на вісілю скачут,
А поповичеви у головках плачут.
Вдовиного єна та до шлюбу ведут,
А поповича під мораву везут.
Вдовин син буде та на світї жити,
А попович під моравою гнити.

Сей варіант очевидно також пізної формації, і в початкових 3 строфах виявляє слід гуцульської або покутської перерібки на коломиїковий склад. Се відчув мабуть Жетота Паулі, і редагуючи той сам варіант для друку в своїй збірці дав йому ось яку форму:

Oj w zelenym horodoczku dwa jaworońki hnut sia,
 Za diwońku mołodeńku dwa lediniki biut sia.
 Wdowyn syn howoryt harno: „Ta wże pochodimo,
 Ne tak że my, pobratyme, batałyju strijmo!
 Oj wyjdim sobi na dołynu riwnu,
 Ta odin odnomu prawo w serdeńko mirmo!“
 Oj panońko staw na wysokij mohyli,
 Wdowyn syn staw na hlubokij dołyni.
 Panońko striłyu, dołynu peremiryu;
 Wdowyn syn striłyu, prawo w serdeńko wciłyu.
 „Oj toż tobi, pobratyme, mołodaja diwka:
 W twoim serci zołotaja strilka!“
 „Woźmy ty sobi mołoduju diwku,
 Ta wyjmy z sercia zołotuju strilku!“
 „Tiażko kamenewi werch wody pływaty,
 Szcze tiaższe z sercia strilku wynimaty!“
 Wdowynomu symu na wesilu skaczut,
 A panońkowi nad hołowou płaczut;
 Wdowynoho syna taj do ślubu wedut,
 Panońka mołodoho pid murawu wezut;
 Wdowyn syn bude taj na switi żyty,
 Panońko mołodeńki pid murawou hnity.

Полишаючи на боці язикові помилки, природні у Поляка при транскрибуванню руських слів, треба признати, що Жетота Паулі декуди добре поправив текст Русалки Дністрової, пр. пишучи тугава зам. морава, або римуючи „пływаты“ і „wynimaty“ зам. „плисти“ і „винимати“. Але в поправці „поповича“ на „панонька“ тяжко добачити щось більше, як нічим неоправдану самоволю, бо-ж трудно допустити, аби Поляк-редактор свідомо забажав підчеркнути в тій пісні ворожнечу між селянами й панами, допускаючи при тім такий очевидний абсурд, що пан добровільно стає до поединку з сільським парубком і що той парубок убивши пана преспокійно женить ся з дівчиною, безкарно повбувши ся свого супірника.

В рукописній збірці Ходаковського під ч. 711 маємо ва-

ріант сеї пісні, від р. 9 схожий у головному з висше поданими, а тільки з відмінним початком, не зовсім докладно записаним. Подаю його тут без поправок, задля невеликої його літературної вартости:

А хто по улиці ходить, а хто і свище?
Товариш товариша на вечерниці кличе.
„Сходьмо ся, пане брате, сходьмо ся,
До ідної дівчиноньки на вечерниці ходьмо!
Ой як ми будемо до одної ходити,
Наймімо собі теслика домовину зробити.
Ой одному буде домовина нова,
А другому буде дівчина молодая“.

Далі йде розмова між поповичем і вдовиним сином та їх поединком і смерть поповича без згадки про похорон. Розмір і рими сего варіанта не видержані гаразд, може з вини самого записувача.

XXVI. Подолянна (ст. 171—176).

До варіантів, поданих і розібраних у моїй студії додаю тут іще два, а власне один із рукописної збірки Мелітона Бучинського, записаний р. 1867 в селі Колинцях станіславівського пов., задля його давности, а другий, записаний о. Юрієм Кмітом від Юстини Волошинівської в Гвіздци коломийського пов. д. 21. січня 1907 р. задля його зглядної повноти в кінцевій часті. Ось варіант Бучинського, в яким дівчина не названа Подолянкою.

Ой пішла дівчина до броду по воду,
Тай ся задивила на козацьку вроду.
„Гей приплинь, приплинь, козаченьку з краю,
Най я із тобою на той човен стаю!“

5 Ой ще дівчина не достала до дна,
А вже вищеховзла біла ніжка з човна.
Гей ще дівчина в човен не вступила,
Зараз ся зійшла вітровая хвиля.
Гей ще дівчина в човен не вступила,

10 А вже дівчина в Дунай се втопила.
Гей ще дівчина в човен не вступила,
А вже дівчину вода примулила.

- Ой хто-ж там тоне? То дівчина тоне.¹⁾
 Ой молодий козак білі ручки ломит.
 15 „Гей, ратуї, ратуї, козаче гільтаю!
 Віратуй же ме із того Дунаю!“
 „Ой плини, плини, дівчинонько до дна!
 Гей ти, дівчино, сама того годна!“

Не вважаючи на правильність розміру, троха відмінного від первісного варіанта, сей варіант треба вважати пізнішим, у яким забуто назву дівчини, а причину її втоплення зроблено зовсім випадковою. Не добре скомпоноване також закінчене, в яким дівчина, вже втопивши ся в попередніх рядках, просить у козака ратунку. Так само неконсеквентно переведено ролю козака, який у рядку 14 домає руки очевидно з жалю по втопленю дівчини, а в двох остатніх рядках зовсім безсердечно велить їй тонути, ще й закидає їй, що „сама того годна“, т. зн. сама собі винувата.

Варіант о. Юрія Кміта виглядає ось як:

- Ой вийшла, вийшла Подолянка по воду,
 Сподобала си козачейка на вроду.
 „Ой ти козаче, ти хороший на вроду,
 Ой возьми-ж мене я в той човен по воду!“
 5 Ще Подолянка на човен ни ступила,
 Тихая вода тин човенцьом займила.
 „Ой беріт же ви, тай рибарчыки, сіти,
 Ой ідіт же ви Подолянки глядіти!“
 Ой найшли, найшли Подоляночку в водї;
 10 Так козак плаче, аж го втулити годї.
 Ой несут, несут Подолянку до дому;
 Так козак плаче, що ни видит дорогу.
 Вже Подолянці всі дзвони задзвонили,
 А козачейка аж ледви го втулили.
 15 Ой везут, везут Подолянку до гробу;
 Так козак плаче, що не видит дорогу.
 Юж Подолянку до гробойку спущают,
 А козачейка²⁾ водами обливают.

¹⁾ В тексті запису через помилку: „Хто-ж там не тоне, не дівчина тоне“.

²⁾ В записі додано за сим зайве слово „полодейкого“.

Вже Подолянку до гробойку спустили,
20 А козакови всі дівони задзвонили.

Не вважаючи на заховане назви Подолянки та первісного розміру в тім варіанті, його треба також уважати пізнішою перерібною тому, що в ній забуто мотив конфлікту між козаком і дівчиною, а за те ширше розвинено мотив жалю козака по смерті дівчини, мотив часто оброблюваний у нашій народній та півнародній поезії XVIII в. під впливом подиху західно-європейського сентименталізму. Важна в тім варіанті закреска бойківського діалекту, що свідчить про перенесене пісні в досить повній формі з Поділя в карпатські гори. Три варіанти сеї пісні записав у коломийськ. пов. і переслав мені др. Ярослав Гординський, та не можучи тепер відшукати їх між моїми рукописами, полишаю їх на боці тим більше, що відміни їх від надрукованих у мене текстів досить маловажні.

Ще один варіант сеї пісні маємо в рукописній збірці Ходаковського під ч. 695, записаний, як звичайно, не зовсім докладно, та про те подаю його тут у повні з деякими поправками тому, що в ньому маємо дещо відмінне від інших варіантів.

Ішла дівчина до броду по воду,
Задивила ся на козацькую вроду.
„[Ой], ти козаче, сивий соболю,
Возьми мене на човен з собою!“
„Ой, ти, дівчино, сивая голубко,
Ступай [ступай] на той човен хутко!“
Скоро дівчина на човен вступила,
Зараз вода човен затопила.
„Ой, ратуй, козаче, [ой ратуй же, ратуй!]
Будеш мати від матки заплату.“
„Я не хочу від матусі заплати,
Я тебе хочу за миленьку взяти.“
„Як би я мала за миленьку тобі бути,
Воліла-бим в тім Дунаю утонути.“
Де ся взяла шука-риба зо дна,
Викинула дівчиноньку з човна.
Утонула дівчина, втонула,
[Лиш] червона китайка сплинула.
„Не так ми жаль червоної китайки,
Як мені жаль дівчини коханки.“

Окрім відмін у самім змісті бачимо тут намагання, хоч не скрізь консеквентно переведене, передати пісню коротшим розміром, певно під впливом іншої мелодії.

XXVIII. Пісня Київській Братській Богородиці (ст. 182—188).

Сю студію я закінчив сподіванєм вернути ще до тем, положених у основу сеї пісні. Тепер можу на разі подати книжкову паралелю до одної теми, а власне тої, що ікона з Татарином, що сів на ній як на плоти, аби перевезти ся через Дніпро, поплила до гори водою і зупинила ся біля Києва проти братського монастиря. Паралелю до сеї теми містить ся в київо-печерськім Патериці (ор. сіт. ст. 114) в оповіданю п. з. „Пришествіє іконописцевъ изъ Цриграда в' Монастырь Печерскій“, де читаємо в оповіданю царгородських малярів про їх подорож до Києва: „Єгда при пльхомъ ладією въ Каневъ, се видѣхомъ церковь сію великю на высотѣ. Вопросихомъ же същихъ тамъ, каа се естъ церковь? и ѿвѣщаша: „Печерскаа, еаже вы естє оукрасители“. Мы же разгнѣвавшє сѧ, акъ велика, хотѣхомъ бѣжати вспать въ низъ. И въ тѣ ноцъ бысть бѣра велика на рѣцѣ. Завтра же воставше вбрѣтохомсѧ близъ Тріпола, а ладіа сама идѧше горѣ противъ воды, аки нѣкаа сила влечашє ю. Мы же нѣждею оудержахомъ [сѧ] тѣ, и стоахомъ весь день размышляюще, что сіє бѣдетъ, акъ толикъ пѣтъ преидохомъ единою ноцію не гребѣще, ежє сѣ трѣдомъ едѧа трємы деньми доходятъ дрѣзи“. З огляду на популярність київо-печерського Патерика та його оповідань у всіх кругах письменної людности української землі ще від XIV в. можна допустити, що ся тема власне з сего жерела дорогою усної традиції перейшла також у пісню з другої половини XVII в., зложену церковно-славянською мовою.

XXXII. Пісні про комаря (ст. 200—230).

До багатой збірки пісень про комаря, зведеної та обробленої в мой студії, додаю тут для бібліографічної повноти тільки те, що досить самостійний варіант сеї пісні був опублікований у „Грамматиці языка рѣсского въ Галиціи“ Йосифа Левицького, виданій у Перемишлі 1834 р. на ст. 23—27, і то на переміну кожний рядок кирильськими та латинськими буквами. Вважаю не зайвим подати тут сей варіант у дословній копії.

Von der Mücke.

1.

Грѣмнѣло тóпнѣло въ дѣсѣ,
 Hremniło torniło w liésie,
 Конарѣ съ дѣба повалил сѣ,
 Komar s' duba powaliw siä,
 Ровби́ль собѣ́ головѣще,
 Rozbyw sobie hołowyszczé,
 На дѣбóвóмъ конарѣще,
 Na dubowüm konaryszczé.

2.

Вклѣтѣла мѣха въ хаты,
 Wylietieła mucha z chaty,
 Комаренька ратувати,
 Komarénka ratowaty,
 Ой, комарѣжѣ мой комарѣ!
 Oj komaruz müj komaru!
 Тоже мѣ тѣ жалѣ непомалѣ,
 Toż my tiä žial nepomału.

3.

Чѣмъ же тѣ теперѣ оулѣчѣ.
 Cziem że tiä teper' uliczu.
 Вѣрѣ мѣ шо тѣ дóбре жѣчѣ,
 Wier my szczo ty dobre žyczu.
 Масти пóйдѣ кшповати,
 Masty pũjdu kupowaty,
 Головóвнѣкѣ смаровати.
 Hołowońku smarowaty.

4.

Клѣщи¹⁾ съ дѣба поспадали,
 Kleszczy s' duba pospadali,
 Головóвнѣкѣ постиска́ли;
 Hołowońku postykali;
 Сви́рки²⁾ зачѣли спѣвати,
 Swyrki zaczyli spievaty,
 Бы бóль могли розóрвати
 By hũl mohli rozũrwaty.

5.

Комареньки тоже при́бли,

Komareńki toż prybyli,
 Подшóчки постели́ли;
 Poduszoczki postelili;
 Пчѣлы сѣ съ полѣ слѣтали,
 Pczioły siä s' polä slietali,
 Пла́стры въ мѣдѣ приклада́ли.
 Plastry z medu prykladali.

6.

— Все́ комара посѣщajúть,
 Wsie komara posieszczajúť,
 Жалóсть надъ нимъ обавляjúть.
 Žiälust' nad nym objawljajúť.
 По шоже сѣ вы тѣтѣ собра́ли?
 Po szczož siä wy tu sobrali?
 Бы мѣ тѣ поховали.
 By my tiä pochowaly. —

7.

Чѣмъ же мѣ вамъ надгорóджу?
 Cziem že ja wam nadhorodžu?
 Вáшѣ пра́цѣ осоло́дѣжѣ?
 Waszu pracu osolodžu?
 Надгородитѣ самѣ Бóгѣ съ нѣба,
 Nadhorodyť sam bũh s' neba,
 Оймирати всѣмъ намъ трѣба.
 Umyraty wsiem nam treba.

8.

Гдѣ сѣ ка́жеш поховати?
 Hde siä każesz pochowaty?
 Стáрóсть твою́ шáновати,
 Starũst' twoju szanowaty.
 Похováйтежѣ менѣ въ лѣсѣ,
 Pochowajtež mene w liésie.
 Гдѣ при зелéномъ орѣсѣ.
 Hde pry zelénom oriesie.

9.

И насѣ́йте на мѣ зѣлѣ,
 I nasiéjte na miä zielä,
 И́къ прѣйдѣ свѣтѣ недѣлѣ,
 Ińkь pryjdiť swētä nedēlā,

1) Hausmilben.

2) Grillen.

Jak prijde swiāta pnedielā,
 Bǎdǎgъ lǔdi zъkъlа rvāti,
 Budut ludy ziēlā gwaty,
 Komārenъka spomivāti,
 Komareňka sdomynaty.

10.

Гдєсь тѣтъ лежѣть комарѣще?
 Dės tu ležyt komaryszcze?
 Тотъ великій пѣачѣще,
 Tot wełikiј rijaczyszczе?
 Гдєсь тѣтъ лежѣть єго трѣба?
 Dės tu ležyt jeho truba?
 Котόраа бѣпала съ дѣба.
 Kotoraja wpała s' duba.

11.

Гдєсь тѣтъ лежѣть єго тѣло?
 Dės tu ležyt jeho tielo?
 Не єдноєо сѣ наѣло,
 Ne jednoho siā naiło?
 Гдє тѣтъ лежѣть єго жѣла?
 De tu ležyt jeho žyła?

Не єдноєо сѣ напѣла,
 Ne jednoho siā naruła.

12.

Гдє тѣтъ лежѣть єго кѣсти?
 De tu ležāt jeho kosty?
 Що робѣли много злости?
 Szczo robyły mnoho zlosty?
 Гдє тѣтъ лежѣть єго сѣло?
 De tu ležyt jeho sało?
 Не єдноєо сѣ нассѣло.
 Ne jednoho siā nassało.

13.

Гдє тутъ лежѣть єго вѣбѣ?
 De tu ležāt jeho zuby?
 Що робѣли много сѣбѣ
 Szczo robyłi mnoho shuby.
 Слѣтѣйтєсѣ птѣцы съ лѣсѣ,
 Slietajtesia ptycy s' liesa,
 Спомивѣти тоєо бѣсѣ.¹⁾
 Spomynaty toho biēsa.

Сей варіант гідний уваги тим, що перші 6 строф у нїм майже дословно тотожні з нагуївським варіантом (ст. 209—12) з виїмком остатнього рядка шестої строфи, в отьому варіанті троха попсованого що до розміру. Сема строфа майже дословно сходить ся в варіантом, надрукованим у Головацького (ст. 212). Стр. 8—13 знов майже дословно сходять ся нагуївським варіантом. Се велить нам догадувати ся, що отсей варіант у тїй літературній формі, яку має в граматиці Левицького, був безпосереднім жерелом нагуївського варіанта. Се треба розуміти так, що нагуївський учитель Петрика мав у руках граматику Левицького, і покориствував ся поміщеною въ нїй піснею про комаря о стїлько, що до 13 строф тої пісні доложив іще 6 свого власного складаня. Ті 6 строф пісні про комаря в нагуївським варіанті можна вважати памяткою духової праці чоловіка, що в першій половині ХІХ в. присвятив своє жите праці над просвітою народа і в Нагуєвичах лишив по собі память доброго вчителя та людяного, товариського чоловіка, що не цурав ся дружити та забавляти ся з простими селянами.

¹⁾ Teufel.

Пропущено в моїй студії також угро-руський варіант, поміщений у граматиці Лучкая з р. 1830, ст. 178, троха схожий з тим лемківським варіантом, що поміщений у моїй студії на ст. 222—3. Сей варіант описує не похорон, але весіле комаря з мухою; у своїй студії я вазначив правдоподібність його походження з Чехії та Моравії. Подаю тут варіант Лучкая (ст. 168—170) з деякими поправками в тексті, вазначуючи хиби тексту в потках.

1. Косил заяц отаву,
Линка пограбує,
Комар копи накладат,
Муха потлачує.
2. Комар ся ей заличат:
Хотіл ся женити;
А муха ся повбіцала
За жену му бити.
3. Видит муха комара,
Младенца дрїчного,¹⁾
Без жадного²⁾ думаня
Хтіла йти³⁾ за него.
4. Так они ся поралили,
Свадбу удїлали.⁴⁾
На ту славну гостину
Гості закликали.
5. Бив врабель⁵⁾ за дружбу;
Мачка за дружичку,⁶⁾
Блищца ся присунула,
Была за кухарьку.
6. А їжака за столника⁷⁾
Себі виволали,
А тхуря за маршавку⁸⁾
Себі поставили.
7. Бив гавран за старосту,
А за⁹⁾ сваху сова;
Копнув ю до хвосту,
Не рекла му слова.
8. Ішов пец¹⁰⁾ чрез овес
В реміннім кабатї,
Мав острожки¹¹⁾ на ногах:
„Як ся ту масте?“
9. Танцювала свиня з волком,
Гусь¹²⁾ на гуслех гула,
А срока ся поднасала,
До танцу ся дала.
10. Так і біла гнида
Фартух¹³⁾ опасала,
Чревики на ножки вдїла,¹⁴⁾
І так танцювала.
11. О той то гостинї
Блиха ся дознала,
Сїла собі до гинтола,
А там понагляла.
12. Як навновало¹⁵⁾ сідїти,
Скакати почала;
Волк ей конї стражовал,
Она танцювала.
13. Дуже она¹⁶⁾ красна біла,
На ней ся дивили,

1) Др. дрїчного, значіне неясне, або до-річного, пор. польське do rzeszy в значіно: вдалий, гожий, відповідний. 2) Др. жадного. 3) Др. ити. 4) Др. оудїлили. 5) Др. врабел. 6) З дальшого риму виходить, що первісно було мб. „за другарьку“. 7) Др. їжа заставника — очевидне непорозуміне записувача. 8) Автор граматики подає в скобках латинське поясненє с-го слова: distractor; властиво маршалком на весїю можна назвати провідника забав. 9) Др. вас. 10) Др. Ишел пець. 11) Др. острожки. 12) Др. Свсь. 13) Др. Артѣх. 14) Др. ножки їдїла. 15) Др. навновала. Навнувати в бойківськїм діалекті значить: навчучити, чадоїсти. 16) Др. бо.

А што ктому швидка была,
На танец ю брали.
14. Їли, нили, гайновали,

Добрі їм там¹⁾ било,
Лем то бідна псота была,
Што²⁾ в голоду мліли.

XXXIII. Спаленє Бершади. (До ст. 232).

До сказаного на тій ст. в низу про руйнованє Поляками власних міст для догоди Туркам у першій чверти XVII в. подаю тут оповіданє польського історика Яна Іннокентія Петриція, якого краківська академія в р. 1620 іменувала своїм офіціальним історіографом і який того-ж року видав книжечку „Historia rerum in Polonia gestarum anno MDCXX, authore Ioanne Innocentio Petricio. Cracoviae, ex officina typographica Francisci Cesarei, формату малого 4°, карток нenum. 4 і ст. 1—77. Подавши на ст. 11—15 коротку характеристику козаків, особливо Запорожців, автор зазначає напруженє відносин між Туреччиною й Польщею в початку 1620 р. Про се напруженє згадує коротко проф. Грушевський у своїй „Історії України-Руси“ т. VII, ст. 438, де сказано: „Всі представлєня польського посла в Царгороді нічого не помагали; його трактовано з найбільшою зневагою. Одинокa річ, що могла би по гадці візира відвернути війну, се — коли б польське правительство зруйновало пограничні українські міста і до чотирох місяців винищило козаків“. Що відповіли Поляки на таку пропозицію Турків, проф. Гр. не згадує. Фактично одначе се не була пуста пропозиція турецького везира, але майже небувала в історії подія, про яку досить просторо оповідає Петрицій.

„По довгих переговорах, які вели ся зимою, — оповідає Петрицій — наші вже схилили ся до війни, коли Турки, майстри в маскованю чужих і прибільшуваню своїх шкід, зажадали від наших, аби зробити обопільний дослід про козацькі напади, і тим зунинили многих (від приготовань до війни) надією мира.

„І ось із наших виїхав коронний гетьман Станіслав Жолковський, а з боку Турків Скіндер-баша, Дальматинець (Александр) з імени, а достойник наслідком зради, і в супроводі оружних дружин зійшли ся в Буші. Тут Турки почали жалувати ся на зухвальство козаків і виставляти давні й нові шкоди; при тім вони вичисляли місточка, хоч належні до нас, але осідки козаків, і домагали ся їх знищеня. Оперли ся сему Поляки від-

¹⁾ Др. вас. ²⁾ Др. что.

мовляючи Туркам права засуджувати на знищене стільки міст у чужій державі. Тоді Скіндер-баша показав лист свого султана, в яким було сказано, що коли Поляки не згодять ся зруйнувати свого місточка Бершади, положеного над річкою Аксіякою, прозваною Малим Дніпром, їм велено зірвати переговори. Отак Турки полишивши всі інші точки налягають на сю одну, не тому, немов би надіяли ся бути безпечними на будуще після сеї нашої шкоди, але ворогуючи на місточко задля слави його старшини і власної ганьби. Бо Василь Босий, хоробрий вояк і через свою енергію у всяких ділах здобувши становище старшини в Бершаді, призвичаїв міщан до того, що відси робили часті напади на Турків і Татар. Не довго перед тим він узявши в полон свояка одного з турецьких воевод держав його в кайданах. Наші міркуючи, що о біду не трудно, чи признають Туркам усе, чи нічого, а про те вважаючи, що легше дійти до мира через шкоду, ніж через війну, без великої трудности пристали на зруйноване одного місточка. Одно тільки було побоюване, аби не нарушити чужої власности і аби не спротивили ся сему вчинкови князі Збаражській, до яких належало місточко. Остаточно поручено гетьманови Жолкевському між найпильвішими ділами й се, повідомити про жадане Турків князя Юрія Збаражського, тоді крайчого королівського. Бо-ж ніхто не мав права нарушувати чужу приватну власність, а щасливим випадком власне тоді князь Юрій із 3.000 своїх вояків був у таборі. Князь побачив відразу, що сим жаданем Турки виставляють на пробу нашу терпливість, і за сим одним зажадають чогось иншого, але в своїй великодушности він не вважав своїм те, що може причинити ся до публичного добра. „Не дай Боже, — відповів він, — аби через мене був zagrożений супокій ваш і державний. Я готов відступити Бершаду“.

„Після сього вислано Пясковського, який за 24 години, пройшовши 50.000 кроків, дійшов до Бершади. Повідомивши міщан, що їм грозить напад ворогів, наклонив їх до того, аби схоронили ся в безпечнійше місце. Сам не гаючи часу повиносив, що міг, а в ночі, як і слід було, велів кільком зручним і свідомим тайни людям підпалити місточко на кількох місцях. Коли приватні й публичні будинки погоріли до тла, дійшла вість про се також до Турків, які пожежу вважали ділом випадку. Задля того Скіндер-баша вислав розвідників, а коли ті донесли йому, що наслідком пожежі з місточка лишив ся тільки попіл та пусте місце, він признав се наслідком простого при-

падку і знов почав торгувати ся за умови мира. Людність ви-страшена з місточка і змушена до втеки дістала від князів Збараських инше місце, на яким побудувавши на борві хати за-снувала нову оселю, що від назви ріки одержала назву Бо-брова. Тим часом Турки, поки ще йшли переговори, вислали Татар, які наглим нападом зруйнували замок і місточко Рашків, положене над Дністром, власність князів Острожських.“

Ся подія у Петриція не має ніякої дати, та що вся кни-жечка спеціально трактує про події 1620 р., то очевидно й сю треба містити в тім році. Се potwierджує ся також тим, що пе-ред згадкою про козаків Петрицій досить просторо оповідає про Волощину та про її господаря Граціана, що був одним із го-ловних чинників, які довели до походу Жолкевського за Дністер на Цеңору під кінець літа 1620 р. Волоським воєводою став Граціан з волі султана Ахмета мабуть 1618 р., а вже в почат-ках 1620 р. чув своє становище захитаним і забажав при по-мочи Польщі вибити ся з під зверхності Туреччини¹⁾.

Про руїну Бершади згадує проф. Гр. два рази (op. cit. ст. 258 і 359), і оба рази під р. 1617. Перша згадка виглядає ось як: „На межирічю Бога й Дніпра осадчий кн. Збараських Василь Босий поставив замок на Бершади (із сего виходить, немов би замок поставлений був над рікою, що звала ся Бершадь; у покажчику того тому стоїть назва „Бершада ріка“), і він стає гніздом пограничників, що під проводом Босого ведуть звідси партизанську війну з Татарами й Турками; замок зруйновано на жадане Турків в р. 1617“. До сего твердження не вказано ніякого жерела, натомість на ст. 359 сказано ось що: „Искандер-баша жадав знищення пограничних замків: Білої Церкви, Ка-нева, Корсуня, Черкас, Чигирина, але на се дано рішучу від-мову, і він мусів вдоволити ся тим, що спалив Рашків і добив ся знищення Бершади, гнізда звісного пограничника Босого, що

¹⁾ Пор. Petricius, op. cit. ст. 6—11, а також Jacobus Sobieski, Commentariorum Chotinensis belli libri tres. Dantisci MDCXXXVI. ст. 11. Сей Граціан не був Італійцем, як би можна до-гадувати ся з форми Граціані, в якій подає його назву проф. Гр-ий на ст. 378 і 9 своєї історії, т. VII, але сирійським Греком. Першу згадку про нього в історії Гр-го стрічаємо під р. 1619; тут він виступає ще як вірний вазаль Туреччини і посередник між Жолкевським та Скіндер-ба-шею. Із сего можна догадувати ся, що він недавно перед тим став во-лоським воєводою. З турецького жерела знаємо, що Граціан був госно-дарем волоським тільки два роки (Sękowski, Collectanea I, 131).

не давав спокою Туркам і Волохам“. І сим разом ся подія покладена на осінь 1617 р. В нотці до сего оповідання проф. Гр. покликаєть ся на листи Жолкевського, на справоздане польського парламентарія Петра Ожги про переговори зі Скіндер-башою, на *Collectanea* Сенковського та на кроніку Пясецкого. Найважнійше з тих жерел без сумніву — листи Жолкевського, але в місцях дуже просторих цитованих пр. Гр-им, нема ані згадки про Бершаду, а є тільки коротка згадка про те, що „Скіндер-баша держачи ся інформацій, які мав від Порти, домагав ся скинення замків, і листом султана турецького доказував, що єсть воля турецького цїсаря, аби ті замки, які він іменує, і інші, в яких переховують ся козаки, були розкинені“ (*Pisma St. Żółkiewskiego*, wyd. August Bielowski. Lwów, 1861, ст. 282). Так само турецьке жерело, на яке покликаєть ся проф. Гр., нічогоїсїнько не згадує ані про жадане Турків, аби Польща руйнувала сама свої твердині, ані тим менше про руїну Бершади. Розумієть ся, домагане з боку Турків, аби польський уряд покидав замки, в яких хоронили ся козаки, могло повторяти ся не раз, але факт зруйнованя Бершади лишаєть ся одиноким у своїм роді в історії польсько-русько-турецьких відносин.

До ч. XXXIII. Жарт непотребний.

В своїй рецензії на мою студію п. з. з „Жарт непотребний“ у фелетоні „Діла“ з р. 1912, ч. 264 др. В. Щурат звернув увагу на те, що про т. зв. литовську трагедію, згадану в моїй студії на ст. 19—20 існує польська поема. Хоч згадка про литовські події з р. 1702 мала в моїй студії лиш епізодичне значінє, про те а вважаю не зайвим, одержавши близшу інформацію від д-ра Щурата, подати децjo більше також про той епізод.

У книжці польського історика Александра Шездзецкого п. з. „*Podole, Wołyń, Ukraina. Tom pierwszy. Wilno 1841*“, ст. 47—55, містить ся збірка відомостей про сей характерний епізод литовсько-польської історії 1701, який прозвано литовською трагедією. Польський історик навіязує його до осіб князів Януша та Михайла Вишневецьких, остатніх князів того роду, на яких він і вигас. „Ті князі війшли на політичну сцену в р. 1700, коли переможний дїм Сапігів обурив проти себе всю литовську шляхту. Недавно вивиснені Яном Собеским проти Паців Сапіги держали ся французької партії, попираючи вибір князя де Конті на польського короля. Казимир Сапега був воедовою віленським і гетьманом князівства литовського, Бенедикт скарбником литов-

ським, а Михайло, син гетьмана, конюшим князівства литовського. Та коли на польським престолі засів саксонський електор Август II, литовська шляхта, підбурена проти Сапіги іще віленським єпископом Бжостовським, якому гетьман повідбирав церковні добра, аби в них закватирувати військо, з'їхала ся на наради. "Вичисленем учасників тих нарад починаєть ся поема п. в. „Olkinicka potyczka“, яку Пшездзецкий знайшов у бібліотеці пані Олізаровської в Коростишові на Полісью в старім рукописі, і з якої опублікував деякі важніші уривки. Не вважаю потрібним передруковувати тут усього того, що опублікував із сеї поеми польський історик, а подаю тільки важніші уступи, вьжучи їх прозовою переповідксю рєшти, як се з рєштою вчинив і польський видавець.

На нараді шляхта згодила ся вислати до Варшави Огінського та Потія, що мали її іменем оскаржити Сапігу перед королем за надужите гетьманської власти. Сапіги вислали погоню за тими делеґатами. Потій ледво втік живий, а Огінський смертельно пострілений умер по трьох днях. Роздразнена шляхта завязала конфедерацію під проводом Котла, каштеляна вітебського. Король Август II. вислав свого фельдмаршалка Флемінґа з кідьканацятма тисячами війська до Їродна, аби відібрав гетьманство від Сапіги. Замість піддати ся королеви Сапіга почав стягати до себе надворне військо. Противна сторона під проводом Котла почала також стягати свої сили.

Kociel się tam, Witebski kasztelan znajdował,
Któremu dom Sapiehów dawną zemstę chował
Od tego czasu, kiedy przez litewskie stany
Marszałkiem związku został przeciw nim obrany.
Namawiają swych ludzi na taką szkaradę,
Aby wszczęli umyślną zaczepkę i zwadę
Z kawalkatą¹⁾ królewską, i w tej zawirusze
Wydarli nieprzyjazną adwersarza duszę.
Lecz jak ciężka stała się omyłka napaści
Z podobieństwa w karecie teźże cugu maści
U xiążąt Wiśniowieckich, jakiej były szerci
Kotłowe! Bo ledwie co umknęły od śmierci
Xiążę Janusz z bratem swym xiążęciem Michałem,
Znacznym oba za Kotła ranieni postrzałem.

¹⁾ Ізда, кінний запряг.

Сей напад на Богу духа винних Вишневецьких, поранених у кареті через помилку тільки тому, що в них були такі самі коні, як у Котла, побільшив роздрознене шляхти тим більше, що Сапіги напали та вбивали також інших високо поставлених та багатих людей.

Ta akcyja niezmiernie Litwę rozjątrzyła,
Która wnet z Wilna skargi do króla posyła,
A zawziętą otuchą powtórnie się wiąże
Konfederackim węzłem, do którego wiąże
Michał Korybut, ongi zdradno pōstrzelony.
Półkownikiem najwyższym Litwy ogłoszony.

Таким способом один із Вишневецьких зробився командантом антисапіжинської конфедерації. Поема не подає ніякої хронології подій, але з записок Отвіновського знаємо, що перша стичка непрязних військ шляхетських відбула ся в осени 1701 р. Табор Сапігів стояв на полях Лейпунських.

Szlachta gminem napełnia miasto Olkiniki,
Skąd do potrzeby miała w porządne iść szyki.
Wilno, będąc pod młotem Sapieżyńskiej wrzawy,
Z konfederacką szlachtą nie poszło do sprawy.
Lecz insze województwa, ziemie i powiaty
Nie ochraniały fortun i życia utraty;
Wszystkie prawie siadają na koń w równej biedzie,
Každy wódz swoje bracią na plac bitwy wiedzie.

Далі в 52 рядках вичислено головні відділи шляхетського війська та їх провідників. Головним комендантом шляхта вибрала князя Михайла Вишневецького. Даремно віленський єпископ Бжостовський силкував ся погодити противників. Гетьман Сапіга відкинув його посередництво і почала ся битва на лейпунським полі, в якій військо Сапіг швидко розбито, а син гетьмана Сапіги втік перший.

Podskarbi pierwszy, widząc awantaz¹⁾ zwycięzki,
Uszedł z pola i nie chciał świadkiem być tej kłeski.
Za nim hetman z drugimi tam konia kieruje,
Gdzie im strach i nadzieja drogę pokazuje.
Jeden tylko w tym razie mężnie sobie tuszy,
Sapieha, syn hetmański, litewski koniuszy,
Obierając w przegranej umierać rycersko,

¹⁾ Перевага.

Niż z placu wydanego wyjść niekawalersko.
 Ten, gdy sie otoczonym w koło być przeziera,
 Rozproszone swe wojska w małe szyki zbiera;
 A im bardziej nań szlachta nacierają z blizka,
 Tym się z rajtaryą¹⁾ swą ściślej w szyku ściska.
 Aż na koniec ze wszecch stron szlachtą ogarniony,
 Gdy żadnego już nie ma sposobu obrony,
 Poddaje się z swą garstką na Lejpuńskim polu,
 I zwykłego w tym razie uprasza parolu²⁾.

По побіді шляхта відспівала гимн „Te Deum laudamus“,
 а потім під проводом князя Вишневецького рушила до Ольки-
 нїк на нічліг.

Tam w xiążącej gospodzie dyskurs gdy prowadzi
 Szlachta, co po tryumfie tam że się gromadzi,
 Zagrzawszy głowy trunkiem żal dawny rozwodzi,
 Który z świeżej krwi zemstę gorętszą w nich rodzi;
 Ile gdy każdy z nich tam krewnych albo braci,
 Przyjaciela na krwawym bitwym placu traci.
 Powstaje rozruch wielki, w którym za autora
 Była złość kanonika, xiędza Białozora,
 Brata rozstrzelanego niegdyś od hetmana;
 Tkwiła mu bowiem w sercu głęboko ta rana.
 Więc pojąc burzy szlachtę, która się tam zbiera,
 Gdzie była półkownika xiążąca kwatery,
 Z przedsięwzięciem, że jak się pokaże koniuszy,
 Wszystkich wspólnej na siebie zemsty impet wzruszy.
 Tej xiążę Wiśniowiecki chcąc zabezpieć wrzawie,
 Sam naprzód szlachtę błaga w pokornej postawie;
 Też na pomoc biskupa Brzostowskiego wzywa;
 Który gdy nieodwłocznie w ten tumult przybywa,
 Zastał rzeczy w tym stanie, że mu nie mógł służyć
 Kredyt więcej u szlachty, którego chciał użyć.
 Bo ta będąc pijana i na proźby głucha,
 Nie tylko pasterskiego głosu już nie słucho,
 Ale się też tumultem co raz większym kupią.
 Porabali szablami karetę biskupią,
 I z cugu odciętego między siebie konie
 Podzieliwszy, ku swojej każdy wiedzie stronie.
 Tak dalece, że pieszo po głębokim śniegu

¹⁾ Язда, з німенького Reiterei.

²⁾ Слово чести.

Musiał biskup uciekać po kolana w biegu.
 Gdy się tedy i zemsta i ambit zajuszy,
 Szlachta wpada do izby tej, gdzie był koniuszy.
 Ten widząc śmierć przed sobą, gdy o księdza prosi,
 Kanonik nąń Białozor pierwszy rękę wznosi,
 I wyciąwszy policzek był szlachcie przykładem.
 Że go z większym poczęli wszyscy rąbać jadem.
 Aż wreszcie na ulicę w pół żywego wleka,
 I nareszcie na drobne kawałki rozsieka.

Як бачимо, отсе віршоване оповідане дає далеко більше подробиць про сей історичний епізод, ніж спомини Отвіновського. Пропущена мною часть поеми про склад шляхетського війська може служити також цінним матеріалом для історії шляхетських родин.

Postscriptum.

1. До ч. I, ст. 17. До трьох перших рядків треба додати ще ось що: В рукоп. стоїть „rowjdała“, форма, яка несе розмір, а по аналогії до попередніх рядків, держаних у теперішнім часі, вимагає форми „rowidaje“ або „rowidat“.

2. До ч. X, ст. 29—36. До того, що сказано в доповненню до студії про сю пісню, додаю тут іще угороруський вірш, зложений церковно-славянською мовою, опублікований в унівєрській часописі „Листокъ“ з р. 1887 ч. 16, ст. 248. Сей вірш коротенький, бо складається тільки з шістьох рядків; се епітафій, надгробний напис буцім-то на могилі чи на гробі угорського короля Владислава Варнєнчика, що погиб у битві з Турками під Варною 1444 р. Як відомо з опису тої битви, тіло короля Владислава по битві не було знайдене, а його голову завезли Турки до Брусси в Малій Азії, законсервовану в меду. Сю відомість подає Гаммер (op. cit. I, ст. 464); натомість Бонфіній (op. cit. ст. 365) подає, що Турки відтявши королеви голову настромили її на спис і поставили на валу, аби Угри могли бачити смерть свого короля, а султан Амурат по уступленню угорського війська велїв поховати королівське тіло на місці битви, а над головою виставити стовп, на яким „honestissima mortis excisa est inscriptio“. Обом польським історикам, сучасним королеви Владислави, що писали про його смерть, не були відомі докладно її подробиці. Длугош пише, що король Владислав „postquam bellum nocte diremtum est, nusquam apparuit, nec tamen est repertus, qui eum aut capi aut interim viderit“ (Historia Poloniae,

ст. 731). Каллімах у своїй праці, спеціально присвяченій панованню та смерті короля Владислава, оповідає, що короля вбили яничари множеством спис після того, як його кінь упав одержавши величезну рану в бік. (Monumenta Poloniae historica, т. VI, ст. 158). Сей автор одинокий подає відомість про те, що Турки по битві „regio corpore invento modicae altitudinis columnam, quae hodie quoque visitur, cum inscriptione rei gestae in eodem loco statuerunt“ (op. cit. ст. 160). Самого тексту напису Каллімах не подає, а з його слів нема підстави догадувати ся, як се чинить польський видавець, що він сам бачив ту колюмну. Але по аналогії до многих інших устувів його оповідання, де він замість дійсних історичних фактів подає свої комбінації, взоровані на римських істориках, і тут треба допустити, що він сам видумав ту відомість, суперечну зі звичаями Турків. Правдоподібно наше скомпонований був котримось із мадярських істориків. У латинській мові він починав ся словами: „Romulidae Cannas“, а в церковно-славянським перекладі він виглядає ось як:

Гибелю Канны Римляне своєю,
 Язъ назнаменахъ Варнѣ подобенъ моею.
 Оучите сѧ, смертнѣи, вѣрѣ не рѣшити!
 Яще іерарси не бы мнѣ велѣли
 Престѣпати клятвы данныя предѣлы,
 Панионѣа не бы стѣнала подѣ Сукиты.

Отсей вірш був опублікований в унів'арській часописі п. з. „Урывокъ изъ старославянской поэзіи“ (1821 года), з допискою редакції під титулом, що се переклад відомого надгробного стиха Владислава I, короля угорського, що погіб при Варні 1444 р. На жаль редакція не подала повного тексту латинського стиха, з якого був доконаний церковно-славянський переклад, ані не вказала книжки, в якій містять ся той латинський епітафій. Так само не зазначила редакція, відки взято церковно-славянський текст, і на якій основі біля нього покладено дату 1821 р. Сам епітафій написаний був правдоподібно незабаром по смерті короля Владислава, але переклад на церковно-славянську мову міг бути доконаний значно пізнійше. У всякім разі сей віршик свідчить про те, що хтось із інтелігентних угорських Русинів зацікавив ся долею нещасливого угорського короля, що з повним правом міг приписувати своє нещасте намаганям римської курії.

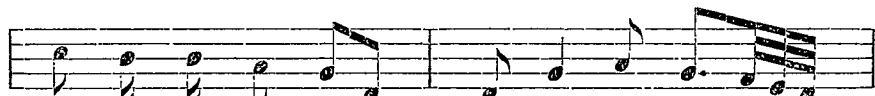
Голоси деяких пісень, поміщених у отсих „Студіях“.

Із голосу автора списав проф. Філярет Колесса.

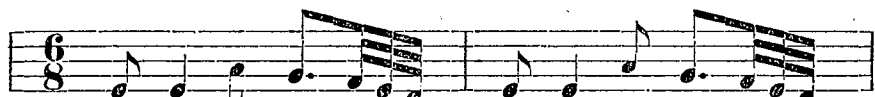
II.

*Andantino.**ten.*

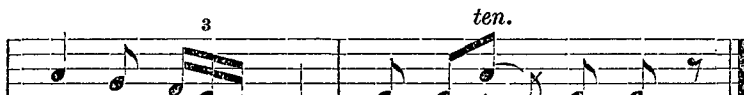
Та не мав І- ван що ро- би- ти,

Та не мав І- ван що ро- би- ти,

Та му- сів ся й о- же- ни- ти,

Та му- сів ся й о- же- ни- ти.

V.

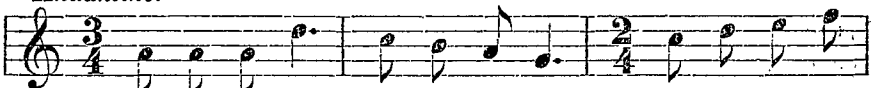
Andante.

Хо-дить Турчин по ри-ноч-ку, Гей, мо-ре бре;

ку- пу- є си Вір-ме-ноч-ку, сер-це мо-є.

X.

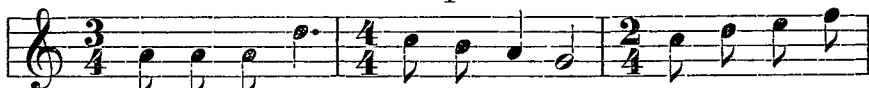
Andantino.

Від-ки, Йва-сю? З за Ду-на-ю. Від-ки, Йва-сю?

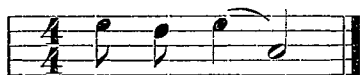

З за Ду-на-ю.

Var.

Від-ки Йва-сю? З за Ду-на-ю. Від-ки, Йва-сю?

З за Ду-на-ю.

XXIII.

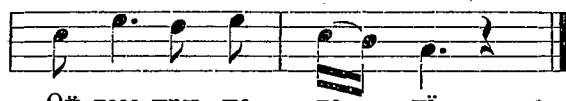
Andante.

Ой, там при до-ли-ні, Ой там при по-

то-ці, Ой, там при до-ли-ні,

Ой там при по-то-ці.

XXV. а.

Andantino.

Ой, ї-ха-ли ко-за-ки з о-бо-зу,

Ой ї-ха-ли ко-за-ки з о-бо-зу, Ста-ли со-бі

близько пе-ре-во-зу.

XXV. б.

*Andantino.**ten.*

Ой слу-жив я у Ри- му, Ой слу-жив я

у Ри- му Три лі- тонь- ка тай зи- му,

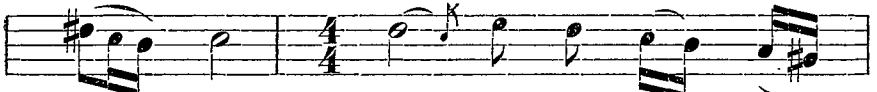
Три лі- тонь- ка, тай зи- му.

Andante.

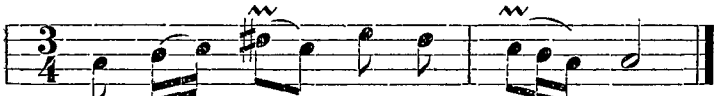
XXVII.

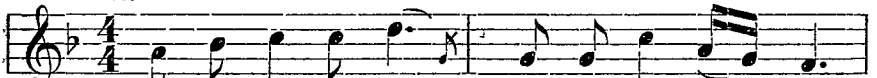
Ей вийшла, вийшла По- до- лян- ка по

во- ду, Ей, спо- до- ба- ла

ко- за- чень- ка на вро- ду.

Andante.

За- жу- ри- ла ся, за- жу- ри- ла ся

мо- ло- да у- до- вонь-ка, Що не ко- ше- на,

що не ко- ше- на Зе- ле- на ду-бро- вонь-ка.

Студії над організацією львівської Ставропігії

від кінця XVI до полов. XVII ст.

Написав *Федір Срібний*.

IV. Матеріальні відносини братчиків.

(*Далі*).¹⁾

Найбільшими сумами в тім часі оперує з поміж братчиків Константин Корнякт, який з огляду на своє масткове положене становить виїмок в брацтві. В 1571 р. Корнякт набув в місті дім т. зв. Мельхіюргазівський, котрий в 1580 р. розібрав і на його місце поставив новий.²⁾ В радецьких актах стрічаємо під 1585 р. інтромісію Корнякта на добра помершого лавника Мельхіора Газа за велику суму 4.000 зл.³⁾ Знаходимо і менші його претенсії, як до дому поставленого його коштом на ґрунті помершого Дмитра Чапниковича при Руській вулиці, який показав лавникам в 1586 р.⁴⁾ Сі претенсії посередною дорогою набув від Корнякта магістер Рур, який відступив їх Іванови Богатиреви за 800 зл., а Корнякт квітує Богатиря з одержаних 600 зл., які мав на сім домі.⁵⁾ В 1588 р. Корнякт одержує інтромісію на каменіцю Дамазія Грека за суму 300 зл.⁶⁾ і т. д. Як звісно, Корнякт був державцею руських мит і гуртівним кушцем, ко-

¹⁾ Див. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1912 р. кн. V.

²⁾ Зубрицький, Kronika miasta Lwowa, с. 184—185. Ся каменіця перейшла в XVII ст. на власність короля Яна Собіського, нині міський музей, ринок ч. 6.

³⁾ Acta Consularia, t. 12, p. 298—299, s. 420.

⁴⁾ Ibid. t. 12, p. 724—725, s. 1039.

⁵⁾ Ibid. t. 12, p. 731—732, s. 1051—1052.

⁶⁾ Ibid. t. 12, p. 1145—1146, s. 1658.

трий удержував у Львові великі склади товарів призначених на вивіз до Німеччини.¹⁾ Крім величавої камениці і других львівських посілостей закупив він земельні добра в перемиській області, як Сосницю з укріпленим замком над рікою Сяном, Білобоки, Альбітову (німецьку осаду), Гусаків, Журавицю, Кошну. У львівській землі закупив місточко Куликів і село Збоїска, а коло Переворська заложив осаду свого імени Корняктів.²⁾ Сими звістками не вичерпує ся його маєтковий стан. Маємо вказівки про інші його посілости. В 1582 р. Ян Бжоздовський з Волкова, судія, і Ян Рихловський, підсудія львівської землі, видають на просьбу Константина Корнякта відпис книг земських львівських, акту зробленого перед ними в 1580 р., на основі котрого Андрей і померший Миколай Сененські, дідичі з Сенна і Гологор, рідні братя, записують Константинови Корняктови, префектови руських мит, на своїх добрах місто Гологори з передмістями, Жуків, Люні, Зашків, Гологорки, Щенка, Трендовач і село Маркову в переворських округі — 27.000 зл., як запоруку, що Корнякт буде посідати супокійно село Маркову, куплену від Станіслава Стжижовського з Чудця.³⁾ В перенесеню на нинішні часи мав Корнякт мільоновий маєток.

Інші сучасні братчики навіть в приближеню не можуть іти з Корняктом. Деякі з них, що серед других уходять ще за заможнійших, не в силі купити собі дому за готівку. Ярош Сапряка купив в 1583 р. каменицю за 1.000 зл. від Грицька Дуди за позичку в брацтві.⁴⁾ Рогатинці заплатили в 1586 р. за каменицю Анні Сумовій зл. 700, але на се позичили в брацтві зл. 600, обіцяючи звернути ту суму в тім самім році і обезпечуючи її на купленій камениці. В дійсности звернули довг доперва в 1588 р.⁵⁾ В деяких контрактах продавець візнає, що одержав від купця цілу суму, а в слідуючім акті купець зазначає довг винний продавцеві. Се була очевидно форма покриття недобору до цілої суми. В 1583 р. Лесько Малечкий продав Янієви Афендикивичови, Грекови, деревляний дім на Руській вулиці за 1.200 зл., а в слідуючім акті Афендикивич візнає, що винен Малечкому 300 зл., які обовязує ся звернути

1) W. Łoziński, *Patrycyat*, друге виданє, с. 315—318.

2) *Временникъ Института Ставропигійского*, 1867 р., с. 60—61.

3) Jan Czubek, *Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie*, Kraków 1912, *Dodatek I*, с. 104, ч. 176.

4) *Mon. Confr. I*, ч. 68.

5) *Acta Consul. t. 12*, р. 1300, s. 1894.

на найближше свято св. Атанаси¹⁾ (21 січня н. ст.). Іван Білдага набуває в 1587 р. претенсії від Миколая кушніра до каменіці його помершого тестя за 650 зл. і остає винен йому 150 зл., які віддав в 1588 р.²⁾

Самі частини каменіць в кін. XVI і на поч. XVII ст. цінують ся по сто і кілька сот золотих. Васько Теневич відступає в 1588 р. свої претенсії до частини каменіці Демянівської (Красовських) Іванови Красовському за 178 зл. 15 гр.³⁾ В 1600 р. Іван Красовський продає частину сеї каменіці на Руській вулиці і огороду на галицькім передмістю своєму братови Дмитрови за 100 зл. Таку саму ціну платить в 1602 р. Йоаким Мокринський за частину каменіці Красовських і ґрунту на згаданім передмістю. В 1604 р. Губина Катерина продає половину своєї частини в домі на Руській вулиці за 400 зл. і т. д.⁴⁾ На каменіці і ґрунті охотно дають позички і обезпечують на них свої суми. В 1608 р. Тетяна Губина, вдова по Луці Губі кушніру, асекує довг 50 зл., який винна Миколаєви Добрянському, на всіх своїх добрах, а особливо на частинах свого дому Губинського.⁵⁾ Реєстр довгів, винних брацтву в 1616 р., нотує між иншими, що у Лукашевої Губиної є довгу зл. 160, на що і запис є урядовий радецький на „ґрунт дому її“.⁶⁾ Рідше стрічаємо в кін. XVI і на поч. XVII ст. такі обезпеченя на добрах братчиків на більші суми. В 1608 р. Прокоп Малечкий зізнає довг винний брацтву на високу суму 1.000 зл. і асекує його на своїй каменіці в ринку, а особливо на крамі богатім і инших убікаціях в ній.

Ще більше впадає в очи здешевіне гроша і зріст цін каменіць і домів в самім місті особливо в другій четвертині XVII ст. Каменіцю на Руській вулиці, за котру Ярош Саприка дав в 1583 р. 1.000 зл., продав Іван Красовський в 1611 р. брацтву за 2.000 зл., отже за ціну подвійну. Романович Григорий купив в 1638 р. від Семеновича Григорія дім з ґрунтом по Сеньку Луцькім за 2.000 зл.⁸⁾ Каменіцю Янїя Афендика

1) Acta Consularia, t. 11, p. 1180—1182, s. 1486 і 1487.

2) Ibid. t. 12, p. 979—981, s. 1419—1420.

3) Ibid. p. 1152—1153, s. 1670.

4) Officii Consularis, 1580—1607 pp.

5) Acta Consularia, t. 22, p. 390—391, s. 405.

6) Арх. Юро-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 83.

7) Acta Consul. t. 22, p. 19—22, s. 14 et sequ.

8) Officii Consularis, 1608—1638 pp.

оцінила урядова комісія в присутності цехмістрів мулярських Амбровія Жичливого, Якуба Прихильного і других знавців на загальну суму зл. 2.840. гр. 20.¹⁾ Сам довг, який Афендик був винен брацтву і забезпечив на сій каменіці, виносив зл. 2.291, гр. 24.²⁾ На каменіці позичають суми навіть по кілька тисяч золотих. Особливо Гавриїл Лянгіш набуває претенсії до каменіць. В 1630 р. Габриель Доротеїд і його жінка Катерина, львівські міщани, забезпечують довг, винний Лянгішови в сумі 6.000 зл. на всіх своїх добрах движимих і недвижимих, а передовсім на каменіці положеній на Руській вулиці на рові коло Аведиковичівської і Попівської і на частинах другої каменіці Зинкевичівської, положеної в обрубі міста коло Масарівської і Прокоповичівської, і на крамі багатім.³⁾ В 1636 р. Буйновський Василь асекурує Лянгішови суму 1.620 зл. на своїх частинах каменіці Сапричинської. В тім теж році Лянгішівна Кандида квітує Теодору, вдову по Дмитрію Дзюрдзі, з заплачених 3.000 зл. забезпечених на каменіці Віддажинській. В 1638 р. Гавриїл Лянгіш продає половину каменіці Олексинівської Константинові Медзапеті за 2.200 зл.⁴⁾

В сїм списі контрактів і других трансакціях фігурують і інші братчики. В 1637 р. Дзюрдзі Боїм продає свою каменіцю в крамю Павлови Лавришевичови за 4.000 зл.⁵⁾ В 1638 р. Лукіянович Лука, Марта Лукіянівна і Анастасія Лукіянівна продають Павлови Лавришевичови і Андрєвви Лукіяновичови частини своєї каменіці Лукіянівської за 1.500 зл.⁶⁾ Про можливість Павла Лавришевича свідчить ще і инший акт. В 1650 р. Тимотей Трушевич і його жінка Марина Лукіянівна продають йому свою частину в каменіці на Руській вулиці за 1.000 зл.⁷⁾ Сю частину одержали вони були правом наслідства по смерти Лукіяна Василевича і його жінки Аполонїї, своїх родичів, а се вказує на ту саму каменіцю, в якій Лавришевич набув частини в 1638 р. З инших братчиків приходить в радецьких актах

¹⁾ Поодинокі частини сеї каменіці оцінені так: Муру ліктей 1.277 $\frac{1}{2}$, кождий локоть по півтора золотого, що учинило би зл. 1.908, гр. 11. Склепине на долі зл. 120. Вікна і двері зл. 90. Підлога зл. 20 і т. д. Сам ґрунт коло каменіці отакеувала комісія на зл. 300. (Acta Consul. t. 38, p. 1289 - 1291, s. 579).

²⁾ Ibid. p. 1682—1685, s. 801.

³⁾ Acta Consul. t. 38, p. 927—933 et sequ.

⁴⁾ Officij Consularis, 1636—1638 pp. ⁵⁾ Ibid. під 1637 р.

⁶⁾ Offic. Consul. 1636—1638 pp.

⁷⁾ Acta Censul. t. 54, p. 1359—1362, s. 619 і p. 1362—1364.

Михайло Слезка. В 1650 р. доходить він високої суми 5.800 зл. і другої округло 400 зл., які йому винен Якуб Бльонд, на його каменіці Войнарівській.¹⁾ З другої сторони деколи і каменіці братчиків в самій половині XVII ст. обтяжені довгами і то на більші суми. В 1650 р. брацтво доходить своїх претенсій в сумі 4.000 зл. крім меншого довгу, якій йому остав винен Константин Медзапета, на його каменіці і вкінці бере її в посідане, сплачуючи наслідників Медзапети.³⁾

Так представляє ся стан посідання братчиків і Русинів загалом в самім місті. Поза властителями каменіць були ще Русини, особливо менше заможні, з брацтвом незвані, але в загальнім нарисі стан посідання Русинів і братчиків ідентичний, натомість не можна ідентифікувати їх на передмістях. Тут посілости братчиків се мала частина того, що мали Русини на передмістях, де їх було далеко більше, чим в самім місті. Зімоврович в пол. XVII ст. писав, що за його часів краківське передмісте було переповнене Русинами і Жидами.⁴⁾ Яке було чисельне відношене Русинів до Поляків, Вірмен і Жидів на обох передмістях незвісно⁵⁾, одначе численні церкви вказують на сильний процент Русинів там заселених. На тій основі була висказана думка, що Русини надавали навіть характер передмістям.⁶⁾ В одній складці львівських Русинів з самого початку XVII ст. згадано 8 церков, з них дві на галицькім пе-

¹⁾ Ibid. t. 54, p. 175, s. 67, p. 177—8, s. 69 et sequ.

²⁾ Див. численні документи до сього спору, *ibid.* нпр. p. 1119—1124, s. 531.

³⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 439.

⁴⁾ *Historya miasta Lwowa*, переклад М. Пивоцького, Львів, 1833, с. 69.

⁵⁾ Скількість домів на передмістях була по Зубрицькому такт: В 1628 р. було на галицькім передмістю домів 968, а на краківськім 250, крім тих, що належали до важкової юрисдикції. (*Kronika m. Lwowa*, с. 267). Останніх рахують теж що найменше 250. По иншій звістці в 1659 р. було на обох передмістях крім церков і монастирів понад 1.500 домів (М. Dzieduszycki, *Żywot Sierakowskiego*, с. 112, примітка 1). Кілько з того припадало на Русинів, не ввати. Округло у цілім Львові рахують 2.000 нумерів, а населене по Зімовровичу виносило в пол. XVII ст. понад 30.000, з чого на передмістя числять дві третини (18—20.000), а на саме місто лише одну третину (10—12.000). (Пор. J. Heck, *Życie i dzieła Bartłomieja i Szymona Zimorowiczów*, Краків, 1894, с. 33—34). Цифри сі мають очевидно лише гіпотетичне значінє.

⁶⁾ Ф. Лабенскій, Русскія церкви и братства на предградіяхъ львовскихъ, відбитка в „Вѣстника Народнаго Дома“, Львів, 1911, с. 4.

редмістю, св. Богоявлення і Честного Хреста і 6 на краківським, св. Николая, св. Федора, св. Благовіщення¹⁾, св. Параскевії (Пятниця), св. Воскресенія і парафія в Головську, котра тоді причисляла ся до Львова. В поодиноких парафіях стрічаємо по кількадесять, деколи около 100 репрезентантів родин, що вляли участь в складці.²⁾ Всіх церковей на обох передмістях рахують 15)³⁾, коли між тим в самім місті була лише одна церков братська.

Крім передміщан мали на обох передмістях свої посідости і міщани, а між ними і братчики. Для пізнання їх подамо деякі трансакції з радецьких актів, зачинаючи від галицького передмістя. Тут братчики часто мають посідости на вулиці „Псячий ринок“ (Platea canina, Psi rynek). Симон магістер, львівський лавник, відступає в 1581 р. своє право до 150 зл., яке мав на домі Дмитра Білдаги, його братови Іванови, заявляючи, що сей його за то в'є винадгородив.⁴⁾ На сій вулиці купує в 1583 р. Іван Білдага дім з огородом від Дерелка Павла за 100 зл.⁵⁾, а відтак продає його в 1588 р. Софії, вдові по Станіславі Васі, за таку саму ціну.⁶⁾ Тут набуває в 1600 р. Дмитро Красовський часть огороду від свого брата Івана, а відтак продає його в 1601 р. Станіславови Снопкови, своєму сусідови, за 150 зл. З другої сторони огород сей сусідував з посідостью Стецька Мороховського. Згадують ся теж дім і огород Гієроніма Сапрички під 1602 р. з нагоди переходу в другі руки і инший огород⁷⁾, котрого частину набув в тім часі Йоаким Мокринський, звісний з братського реєстру з 1609 р. В складці парафії св. Богоявлення⁸⁾ з самого початку XVII ст. фігурують такі фільварки міські: Зінковича, „пана Миколаєва“, Бруханського, Яроша (Сапрички), Дмитра Красовського, Білдагів, Білдажчин

¹⁾ Вона стояла при нинішній Казимирівській вулиці напротив карного заведева (Бригідок) (M. Dzieduszyci, Żywot Sierakowskiego, с. 130), а не на галицьким передмістю, як було через похибку подано в попередній частині сеї праці (Записки за 1912 р., кн. II, с. 9).

²⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, ст. 28—34.

³⁾ Лабенский, op. cit. с. 3—16.

⁴⁾ Acta Consul. t. 11, p. 391, s. 421.

⁵⁾ Officii Consularis, 1580—1607 pp.

⁶⁾ Acta Consul. t. 12, p. 1325, s. 1939.

⁷⁾ Off. Consul. 1580—1607 pp.

⁸⁾ Богоявленська церков стояла на розі теперішньої вул. Панської і Кохановського (Крипякевич, Русини властителі, op. с., с. 9).

і „пані Стецькової“¹⁾ (Мороховської). Правдоподібно під ними належить розуміти ті самі огороди Дмитра Красовського, Яроша Сапрички і других братчиків, про які згадують радецькі акти. Крім сього в парафії св. Богоявлення фігурує дім братчика Васька Галицького.

На волоськім мості (in ponte Valachico)²⁾ купив в 1586 р. протопін міської церкви Григорій огород з малим домом від Анни, вдови по Стецьку Сумі, за 150 зл.³⁾ Інший братський священик Василь Болярський продає в 1621 р. ґрунт з будинками в сусідстві своєї луки Тимотеєви Федоровичови за 250 зл., при чім волоський міст називає ся инакше Скалкою.⁴⁾ Тут купує і продає доми особливо Андрей Білдага. В 1617 р. Лякович Григорій продає йому дім з огородом в сусідстві попа Васія за 250 зл. Ту саму посілість продає Андрей Білдага в 1622 р. Янови Кубарському за таку саму ціну. В 1618 р. Катерина, жінка Станіслава Зубжецького, продає Андреєви Білдазі дім за 400 зл.⁵⁾ Крім сього мав він ще й інші посілости на сім передмістю. У нього бачимо вже наклін до спеціалізації в купні і продажі домів. На вулиці Широкій (нині низша частина вул. Коперника) купує Андрей Білдага в 1594 р. дім від Александра Сентицького за 330 зл. Два літа пізнійше продає він дім на галицькім передмістю Лавришеви малярєви за таку саму ціну.⁶⁾

З інших братчиків згадують ся трансакції Лєська (Малечкого) крамаря. В 1585 р. продав він дім на галицькім передмістю Грицькови Гордослупови, своєму зятеви, за 300 зл.⁷⁾ Свій дідичний огород, названий Малечківським, на сім передмістю при вулиці Темричівській⁸⁾ продає він Альбертови Калішови за 200 зл. З того 100 зл. заплатив йому Каліш готівкою, а других 100 зл. мав сплатити в двох ратах по 50 зл. Перша припала на найблизше Різдво в тім самім році, а друга на Велик-

1) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 28—29.

2) На Полтві, мабуть при теперішній вул. Зелений.

3) Mon. Confr. I, ч. 87. Порів. з оригіналом в радецьких актах (Acta Consul. t. 12, p. 483, s. 659), де в пропущенім видавцем др. Мільковичом місци фігурує імя Сум.

4) Officii Consularis, 1608—1638 pp. 5) Ibid. 1603—1638 pp.

6) Offic. Consul. 1580—1607 pp.

7) Acta Consul. t. 12, p. 22, s. 33.

8) Тепер своїм положенєм близше невісна. Лежала мабуть там, де нині вул. Кохановського.

день в слідуєчій році 1586.¹⁾ Сеї рещти Каліш в означенім часі не звернув, як свідчить про те інтромісія Леська Малечкого в 1587 р. на той сам огород.²⁾

Під Калічею горою³⁾ (in platea montis Calecarum) мав огород в домом Хома Бабиш вартости 200 зл. по оцінці присяжних лавників в 1584 р. Його сусідами були тоді Матей Соха і Іван Балтист.⁴⁾

Часом в радецьких актах стрічаємо родові імена передміщан, котрих генеалогічна звязь з братчиками правдоподібна, лише виказати її на підставі звісних нам джерел не все можна. З братських каталогів знаний нам Федор Підборецький, котрого реєстр в 1611 р. зачисляє вже до померших.⁵⁾ В радецьких актах приходить Іван Підборецький, котрому в 1608 р. продає Регіна Кваськова свій дім на галицькім передмістю на вул. Широкий за 600 зл., при чім Іван Підборецький остає винен її 100 зл. В другім акті візнає він довг, який винен Симонови Кіностови на суму 200 зл.⁶⁾ Під 1609 р. згадують ся на вулиці Широкий два доми Івана Підборецького.⁷⁾ В складці з самого початку XVII ст. зачислений він до властителів домів в парафії св. Богоявленія.⁸⁾ З кін. XVI ст. виступає Іван Ляшковський, який мав свій дім і огород на галицькім передмістю на вулиці Струмівій. Сі посілости набув він в 1581 р. від своїх родичів Олекси кушніра і Маргарети Курилівної за 300 зл.⁹⁾ Згадують ся і інші його трансакції.¹⁰⁾ В другій четвертині XVII ст. з діяльності в брацтві звісний Стефан Ляшковський, що сидів вже в самім місті. Їх генеалогічної звязи ми виказати не в силі.

Рідше стрічаємо звістки про посілости братчиків на передмістях в другій четвертині XVII ст. Одначе і в сїм періоді мали там деякі братчики свої доми і ґрунти. Для пізнаня їх наведемо тут лише кілька трансакцій, які відносять ся до галицького передмістя. Андрей Білдага продає в 1626 р. дім

¹⁾ Acta Consul. під 1585 р. t. 12, p. 61—62, s. 100.

²⁾ Ibid. p. 810, s. 1168.

³⁾ Нині вул. Каліча і частина вул. Мохнацького.

⁴⁾ Acta Consul. t. 11, p. 1390—1392, s. 1743.

⁵⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 77.

⁶⁾ Acta Consul. t. 22, p. 194—196, s. 184—186.

⁷⁾ Ibid. t. 22, p. 1227—8, s. 1254.

⁸⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 28.

⁹⁾ Acta Consul. t. 11, p. 392—393, s. 424.

¹⁰⁾ Ibid. p. 392, s. 423; p. 440, s. 481; t. 12, p. 82, s. 132 et sequ

„ad primum ostium alias przy szlaku“ на розі коло дому Адама Секерки Йосифови Шелестови за 350 зл. Гавриїл Ляніш мав на вулиці Личаківській domek з огородом, котрий купив в 1626 р. від львівського магістрату за 70 зл. В 1638 р. Ляніш продає дім з огородом на сій вулиці Михайлови Трушовичови за 120 зл.¹⁾ Більші посілости мали на сім передмістю Анна Боярська вдова по братських священику і її зять Константин Медзапета. В 1638 р. відступають вони всі свої права „ad curiam muratam Boiarskianam cum agris, hortis, celariis. aedificiis etc.“ арцибіскупови Станіславови Троховському за 4.000 зл.²⁾

На краківськiм передмістю³⁾ згадують ся особливо посілости братчиків з кін. XVI і на поч. XVII ст. Під горою св. Юрія мав огород Грицько Дуда⁴⁾, звісний зі своїх зносин з братчиками. Лесько Малечкий бере тут в посідане в сусідстві свого огороду огород помершого Мартина Вільчка, заплативши в 1583 р. його наслідникови лавникови Павлови Єльонкови 30 зл.⁵⁾ Станіслав Шуміляс продає в 1585 р. огород з садом братикови Пєронімови Сапричці за 150 зл.⁶⁾ Коло костела св. Станіслава⁷⁾ був дім і огород, до котрого зрікає ся в 1579 р. своїх претенсій Іван Білдага в користь другої сестри своєї жінки.⁸⁾ Тут стояв дідичний дім Грицька Чапниковича, котрий в 1587 р. обезпече на нїм довг винний Леськови Малечкому на суму 50 зл. Адміністрацію сього дому має вести сам Малечкий. Вільно йому сей дім виарендовувати і що року брати собі по 12 зл. на рахунок довгу, а решту має уживати на на праву сього дому. Чинш має побирати так довго, аж відбере собі цілу суму 50 зл.⁹⁾ Лесько Малечкий мав на вулиці Широкий ще огород, який купив від Миколая Таціка в 1587 р. за 100 зл.¹⁰⁾

Деякі братчики походили з краківського передмістя або переносили ся звідти до самого міста. Рогатинці купили з кін. XVI ст. каменицю на Руській вулиці, але і відтак мали вони

1) Officii Consularis, 1608—1638 pp. 2) Ibid. 1636—1638 pp.

3) Обіймало нинішні передмістя краківське і жовківське.

4) Acta Consul. t. 11, p. 1095—1096, s. 1357 під 1583 р.

5) Ibid. t. 11, p. 1096—1097, s. 1359.

6) Ibid. t. 12, p. 121—122, s. 193.

7) В околиці нинішньої вулиці сєї назви.

8) Acta Consul. t. 10, p. 1086, s. 1153.

9) Ibid. t. 12, p. 920, s. 1343.

10) Ibid. t. 12, p. 886—887, s. 1295.

бодай два доми на краківськiм передмiстiю. Реєстр братської складки з самого початку XVII ст. згадує про їх мiське мешкане i передмiськi доми¹⁾, при чiм оден їх дiм фiгурує в парафiї св. Николи, а другий в парафiї св. Федора „перед брамою до св. Теодора“.²⁾ Той самий реєстр нiж властителями домiв в парафiї св. Николи нотує Миколая Добрянського. З радецьких актiв дови́дуємо ся, що Добрянський набув в кiн. XVI ст. частини дому Iвана Златоруки на краківськiм передмiстiю. В 1588 р. Златорука робить угоду з своїм зятем Яцком. Дiм Златоруки дiлять на три частини. Двi частини задержує Златорука, а третю відступає Яцкови.³⁾ Сей дiм оцiнили лавники на 350 зл.⁴⁾ В 1591 р. Iван Златорука продає свої частини Миколави Добрянському за 200 зл. Братчики вибирали Добрянського провiзором монастиря св. Онуфрiя на сiм передмiстiю.⁵⁾ Для нього було очевидно догiднiйше сповняти сей надзiр, нiж для братчикiв з самого мiста.

З краківського передмiстя походили крiм инших братчики Тимотей Заруцький, Александер сафiяник, Василь Городецький i Iван Пятницький. Першi два зачисленi в складцi з початку XVII ст. до властителiв домiв в парафiї св. Федора.⁶⁾ Тимотей Заруцький звiсний теж з радецьких актiв. В 1617 р. купує вiн на сiм передмiстiю два доми деревляни з огородами до них приналежними вiд свого брата Iвана за високу суму 1.000 зл.⁷⁾ Василь Городецький виступає в 1607 р. як репрезентант парафiї св. Николи.⁸⁾ Брацтво приняв вiн з Тимотеєм Заруцьким дня 5 липня 1612 р.⁹⁾ Iван Пятницький був священником церкви св. Параскеви (Пятниць, нинi на жовкiвськiм передмiстiю), а рiвночасно членом ставропiгiяльного брацтва.¹⁰⁾ Вiд брацтва ви-

1) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 28. 2) Ibid. с. 29 -31.

3) Acta Consul. t. 12, p. 1283—1284, s. 1683.

4) Ibid. t. 12, p. 1308, s. 1914.

5) Offic. Consul. за лiта 1580—1607.

6) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Проток. с. 31.

7) Offic. Consul., 1608—1638 pp.

8) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 45. 9) Ibid. с. 78.

10) Криловскiй в показчику iмен до виданих ним актiв брацтва (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, с. 693) вiдрiзняє Iвана Пятницького i Иоана Пятницького, називаючи першого братчиком Ставропiгiї, а другого священником церкви св. Параскеви, але се iмена iдентичнi В 1604 р. до дозову шпиталя був вибраний Иоан Пятницький (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 67), в реєстрi з 1608 р. фiгурує Iван Пятницький (ibid. с. 73), а в списi з 1611 р. Iван Пятницький священник (ibid. с. 77). В складцi

рендовував він сіножать Лукашівську¹⁾, котру заставив в 1614 р. брацтву Лукаш кравець за 100 зл.²⁾ В реєстрі парафії св. Параскеви з поч. XVII ст. фігурує між иншими „фільварокъ пана Лукашовъ“³⁾, а се вказує на ту саму сіножать, положену далеко за містом. Натомість Пятницькому було до неї ближше.

Инший братчик Федько Драбик продає в 1599 р. свій дім на краківській передмістю в сусідстві Матея Ручки Миколаєви Полевці за 450 зл.⁴⁾ Реєстр складки з самого поч. XVII ст. зачисляє його до тих, що сиділи в домах нагмних.⁵⁾ Натомість радецький акт з 1609 р. згадує про його дім і огород на тім самім передмістю, але і тепер положенє його незавидне. Ся посілість обтяжена довгом, який Драбик остав винен шляхотному Стефанови Грабовичови, а до третьої частини зголошує свої претенсії Миколай Савич.⁶⁾ В наведеній братській складці фігурує фільварок Федька Драбика в парафії св. Благовіщення, а крім нього вчислені в сій парафії фільварки Стецькової (Мороховської), Яроша (Сапрички) і Зінковича.⁷⁾

Такі були важніші посілости братчиків на обох передмістях, які одначе, як зазначено, не вичерпують цілого матеріялу. Принагідні звістки стрічаємо і в инших актах. В 1581 р. Іван коваль продає свій огород „in platea Habrkowska“ Дмитрови Білдаві за 70 зл.⁸⁾ Іван Зінкович відступає в тім році дві частини своєї луки „supra stagnum praedii Fraiborkowskie“ своїй теці Анні.⁹⁾ Тут теж згадує ся посілість Дмитра Білдаги з нагоди продажу в 1582 р.¹⁰⁾ В тестаменті Гавриїла Лянтіша з 1648 р. фігурують його „фільварочки“. Свому синові Марціанови дає він „той більший фільварок. з саджавками і прикупленим ґрунтом, а той ближший міста менший“ обом своїм дочкам Кандиді і Олімпіяді.¹¹⁾ Не знати лише докладнійше, де вони лежали. Тестамент сього не зазначає. З братського реєстру

в самого поч. XVII ст. в парафії св. Параскеви занотований на вступі Іван Пятвицький, а зараз за ним Стецько, понів брат, названий так очевидно в відношеню до попередного (*ibid.* с. 31).

1) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 341.

2) *Ibid.* с. 344. Пор. с. 82.

3) *Ibid.* с. 32. 2) *Offic. Consul.* 1580—1607 pp.

5) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 26.

6) *Acta Consul.* t. 22, p. 967—968, s. 983.

7) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 33.

8) *Acta Consul.* t. 11, p. 551—552, s. 617.

9) *Ibid.* t. 11, p. 560—561, s. 626. 10) *Ibid.* t. 11, p. 758, s. 906.

11) Львівський магістр. архив, *Testamenta*, t. 8, p. 334—338, s. 83.

з початку надоліста 1659 р. довідуємо ся про фільварок Стефана Лавришевича. Він дозволяє на нім мешкати убогим, доки буде мурувати ся шпиталь св. Овуфрія.¹⁾ Ся звістка вказує, що той фільварок лежав на краківськїм передмістю. В спорі Семена Лавришевича з Жидами згадує ся його дім на тім передмістю (1642 р.)²⁾ Василь Григорович в своїм тестаменті в 1663 р. лишає жінці дім на передмістю³⁾ і т. д.

Поза братчиками в трансакціях радецького уряду фігурують імена, під якими пізнати Русинів, як: Грицькова Ганя на вулиці Личаківській (згадана під 1587 р.)⁴⁾ Хомич Олекса на Волоськїм мості і його брат Васько, сусіди Лазаря Срібного (Lazar Srebrny, 1587 р.)⁵⁾, Федько, син Максимової, на вулиці Пеячий ринок (1590 р.)⁶⁾, Матвієва Марухна „in praedio Wolica“ (1595 р.)⁷⁾, Іван Вишенський, передміщанин (1609 р.)⁸⁾ і т. д. Звичайно се контракти на кількадесят, кільканайцять або навіть кілька золотих. Сї менші ціни відносять ся особливо до домів і ґрунтів положених на передмістях далеко за містом. У списі радецьких трансакцій за літа 1580—1607 знаходимо такі: Ігнатко, вять Маркової, продає в 1590 р. дім і огород на краківськїм передмістю за 50 зл. Юркович Іван продає в 1596 р. дім і огород на галицькїм передмістю „in vico Łuczakow“ Гаврилови шевцєви за 40 зл. Сидорович Дмитро продає частину свою на домі, ріли і огороді „in maiori Hołowsko“ своему братови Стецькови за 40 зл. Сидорович Стецько відступає свою частину в 1604 р. за 15 зл., а Сидорович Демко в 1607 р. за 9 зл.⁹⁾ В 1589 р. Мулко Васько з Вульки (de Wolica) продає свою частину Марухні, вдові по Грицьку, за 2 зл. і 6 гр.¹⁰⁾ і т. д.

Порівнюючи сї трансакції з сумами, якими орудують передміщани, члени брацтва, бачимо, що належали вони до за-

¹⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 214.

²⁾ Balaban Majer, Dzielnica żydowska (Biblioteka Lwowska, t. 5 i 6), с. 90.

³⁾ Testamenta, t. 5, p. 431—436.

⁴⁾ Acta Consul. t. 12, p. 1102, s. 1599.

⁵⁾ Ibid t. 12, p. 800, s. 1151.

⁶⁾ Offic. Consul. 1580—1607 pp. ⁷⁾ Ibid. під 1595 р.

⁸⁾ Acta Consul. t. 22, p. 1221.

⁹⁾ В брацтві звісний був Михайло Сидорович дяк, котрий череа кілька літ учив в братськїй школі. В 1602 р. одержав свідоцтво відходу (Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Проток. с. 65—66).

¹⁰⁾ Officii Consul. 1580—1607 pp.

можнійших жителів передмість. Те саме свідчить реєстр складки львівських Русинів з поч. XVII ст. Васько Галицький, зачислений до властителей домів в парафії св. Богоявлення, дав в сій парафії найвисшу позицію зол. 40. Інші дають суми менші, а деякі навіть по 15 гр.¹⁾ В парафії св. Никола найвисший датов зл. 20 заплатив Симеон Красовський, що оставав в брацтвом в зносинах. Братчик Миколай Добрянський з своєю позицією зл. 10 належить ще теж до більше оподаткованих. В парафії св. Федора фігурує трех членів з позицією 15 зл., а оден Іван Рачинський з найвисшою гут сумою зл. 20. Останній виступає між репрезентантами сєї парафії перед ставропігіяльним брацтвом.²⁾ До тих, що заплатили по 15 зл., зачислений братчик Тимотей Заруцький.³⁾ Судячи по сій складці належав він до найбільше заможних жителів в сій парафії. Се згоджує ся з радецькими актами. В 1617 р. був він в силі заплатити за два доми з ґрунтами високу особливо для передміщанина суму зл. 1.000.

Натомість в порівнаню з братчиками міщанами передміщани загалом менше заможні від них. Самі ціни домів і ґрунтів на передмістях значно менші, ніж в самім місті. Там доми по 400—500 зл. належать вже до високо оцінених, а звичайно платять ся по 100, 200, 300 зл., а деякі доми навіть по 40—50 зл. Тимчасом в місті ціни каменяць і домів з кін. XVI і на поч. XVII ст. по 600—700 зл. належать ще до низьких, а часто виносять висші суми по 1.000 і більше золотих. Самі частини каменяць цінять ся по 100 і кілька сот зол., а частини домів і ґрунтів на передмістях по вількадесять, а деколи і по кілька зол. Ціни на передмістях не зростають так скоро, як в самім місті. Лише виїмково цінять ся там доми на більші суми. Дім Миколая Добрянського на краківськім передмістю продав по його смерти зять його Ференц-кравець в 1636 р. Юрієви Поповичови за 1.800 зл.⁴⁾ Частійше платять за доми з кін. першої і в другій четвертині XVII на передмістях менші суми. В 1605 р. Чохер Станіслав продав дім на галицькім передмістю на розі „supra fluviolum pontem ex appposito valli civilis“ Іванови Білдазі за 500 зл.⁵⁾ Той самий дім Чохривський продала в 1618 р.

1) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 28—29.

2) Ibid. с. 16, 22, 34. 3) Ibid. с. 31.

4) Officii Consul. 1608—1638 pp.

5) Acta Consul. t. 20, p. 831, s. 891.

Білдажина Марухна, вдова, Янови Бобольовичови за 550 зл.¹⁾ Гавриїл Лянтїш бере в 1638 р. за дїм „in vico Łuczakow“ 120 зл., а в самїм місті платить за претенсії до каменїць в другій четвертинї XVII ст. по кілька тисяч золотих.

На заможність міщан в порівнаню з передміщанами вказують і реєстри складок львівських Русинів. Коли в 1600 р. братські послї зажадали з Варшави більше грошей, братчики ухвалили на сю цїль зятягнути позичку. При тїй нагодї деякі міщани-братчики зложили по 100 зл., а „пан Ярош“ дав зл. 170. Натомість цїла парафія св. Николи позичила лише зл. 300, хоч в збираню складки львівські Русини проявили тоді велику енертїю. З парафії св. Федора принесено тоді зл. 108, з брацтва св. Богоявленія зл. 200, а з інших ще менші суми навіть по кільканайцять зол. З Головка парафіяни дали лише зол. 9.²⁾ Подібних прикладів маємо більше. В першій складці міщан на привіт королевича Володислава в 1621 р. деякі з них дають по 10 і 15 зл., а з парафій передміських найбільшу суму дала Николїнська, вся лише зл. 29, гр. 11. З інших парафій Благовіщенська дала зл. 16, Богоявленська, Федорівська і Воскресенська по зл. 10, Честнекрестська зл. 1, гр. 15, а від св. Покрови зл. 3, гр. 1.³⁾

Посїлости братчиків в місті і на передмістях свідчать, що сей розклад складки відповідав їх маєтковим відносинам. Візьмїм під увагу весь знаний нам нерухомий маєток кількох міщан-братчиків і осіб, що з брацтвом удержували зносини. Вони мають часто не лише по однім домі в самїм місті, але доми і ґрунти на передмістях. Лесько Малечкий має каменїцю і крам в ринку, дїм на Руській вулиці, дїм і огород на галицькїм передмістю, а на краківськїм передмістю набуває претенсії до одного дому і купує два огороди. З того продає передовсїм дїм на Руській вулиці і на галицькїм передмістю. Енергічні Рогатинці мають каменїцю на Руській вулиці і бодай два доми на краківськїм передмістю. Іван Рогатинець згадує ся теж в радецьких актах під 1590 р. з нагоди купна дому і огороду Орачівського в сусїдстві свого дому від Христофера Конвіцького за 40 зл.⁴⁾ Юрко Рогатинець приходить враз з своїм братом до посїдання каменїці на Руській вулиці, але за се позбуває ся посїлостий своєї жінки Анни, дочки помершого рогатинського міщанина Карпи. В 1588 р.

¹⁾ Ibid. t. 27, p. 1554, s. 768.

²⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 24—25. ³⁾ Ibid. с. 54—55.

⁴⁾ Officii Consularis 1580—1607 pp.

продають вони в Рогатині свій дім дідичний названий Карпівським з ґрунтом і матеріялом приготованим до будови Павлови Тшесішовському, рогатинському міщанинови, за 230 зл.¹⁾ Так покрив очевидно Юрко Рогатинець частину позички затагненої в брацтві на купно каменіці.

З інших братчиків Іван Білдага набуває каменіцю на Руській вулиці, купує і продає разом з своєю жінкою що найменше два дома на галицькім передмістю і зрікає ся претенсій до одного дому на краківськім. Ще ліпше економічно стояв його братанич²⁾ Андрей. До нього належить каменіця на Руській вулиці, де він одержує претенсії до сусідного деревляного дому, а крім сього він торгує домами на галицькім передмістю. Миколай Добрянський має дім на краківськім передмістю і частини каменіці на Руській вулиці. Сенько Луцький лишає в своїм тестаменті жінці і синові каменіцю і крам³⁾ і т. д.

(Далі буде).

¹⁾ Acta Consularia, t. 12, p. 1235—1236, s. 1940.

²⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Пророк. с. 60.

³⁾ Oblatio testamenti olim Sienkonis Łucki, Acta Consul. під 1680 p. t. 22, pag. 737—738, s. 758.

Чуднівська кампанія 1660 р.

Студії *Василя Герасимчука*.

Під Чудновом.

Без сумніву, що представлений в попереднім розділі відворот Шереметєва і Цицюри в замкненім таборі серед осінньої невідгідної пори і серед штурмів противників був ділом не тільки гідним подиву, але і ділом великої, стратегічної вартости. А факт, що Поляки дозволили йому в під замкнених окопів Любара вимкнути ся і польська артилерія ніколи не могла йому додержати кроку, доказує іно, недостаточну справність сього так важного чинника. Та сей геройський відворот не був одиноким в житю того самого воеводи. Тому шість літ назад, серед лютої зими, товаришив він Богданови Хмельницькому і з ним разом ішов він на відсіч обложеному Уманю. Під Охматовом прийшлося стрітитись з переможною, польсько-татарською армією, і там на полях по нерішучій битві владили козаки рухомий табор з повязаних в 3 ряди саний, і уставивши на них артилерію і багажі, два дни серед арматного огню, шалених штурмів німецьких наємників, без води, огня і паші перебувались до Буків. Довго пам'ятали сучасники і їх наслідники Охматів, але мабуть страшнійший був відворот під Чуднів.

Цілий день ішов перебоєм воевода. І аж перед самим Чудновом відпочав трохи, і то не на довго. Ранний ранком д. 27 вер., ще досвіта, удав ся він дальше до Чуднова, хоч також не без клопоту, бо ще перед самим містом на якімсь мочарі прийшлося зазнати трохи страт. Перейняли його тим разом Татари і відорвали знов яких 200 возів.¹⁾ Аж зі сходом сонця вступив

¹⁾ Діарій, *Scriptum* 29 Sept. таке оповідає: „ad quendam paludem pessimum viae transitum amiserunt mediam partem tabori, primo

гетьман в місто, перепровадив через нього з великим трудом своєю армією, забрав звіттам залого, що складала ся з 2.000 Москалів а 1.000 козаків, забрав і міщан, і перейшовши річку Терев, станув на другім березі її. Щоби місто зі своїми достатками не дісталось ворогам на потіху, казав його спалити.¹⁾

Польські гетьмани, коли вже добре розвиднілось, а московського війська не видно було перед очима, стали строїти свої ряди і готовити ся на вдєгін ворога. „Але ряди наших полків були рідкі: багато наших полягло, багато поранено, а чимало утомлених поступало з заду за військом з табором. Дуже порідшалисьмо, хоч і відносилисьмо побіди, то ненастанні кроваві бої не мало також забирали і наших жертв“.²⁾

Аж зі сходом сонця вирушило польське військо: кавалерія поступала передом, а піхота і артилерія за ними.³⁾ Коли прийшли Поляки під Чуднів, була вже 10 година, о 3 годин припізнали ся від Москалів.⁴⁾ І ось як описує сей їх прихід під Чуднів Гордон: „Коли ми прийшли під Чуднів, увиділисьмо, що більша часть московської армії перейшла була вже ріку і по другій стороні розбивала табор. Реґіменти, що творили арієрґард, машерували з лівої сторони міста в напрямі до ріки; в місті находив ся один реґімент, що мав зелені хоругви, одначе, як можна було з рухів хоругов пізнати, мав він намір його опустити. Дуже для нас було дивно, що Москалі чомусь не заняли замку, що находив ся в полуднево-західній стороні від міста, а укріпляли ся на вільнім поли. В підземних ямах його

circiter trecenti currus cum omni penuaria, quae direpta a nostris; circa aliam similem paludem ultra 50 currus et tormenta bellica Moscovitorum. Барсуков опираючись на Даровскім оповідає, що по двох верствах Поляки знов зняли кроваву січу, при чім мало 150 Московитян впасти а понад 300 бути ранених. Одначе до сього факту треба віднеситись з сумнівом; о чимсь подібним ніяка з сучасних реляцій більше не згадує. Можливо, що під тим боем треба розуміти пригоду Москви при другій переправі.

1) *Scriptum 29 Sept. Gordon, I, st. 223* подає число людей того війська на 1.000 їздців: *In dieser Stadt, die bloss mit Palisaden befestigt war, hatten sich die ganze Zeit über 1.000 Reiterei befunden, welche auf Parteien ausgeschildt waren, mussten sich, als die polnische Armee in diese Gegend ankam, dahin zurückziehen.*

2) *Bell. Pol. Mosch., st. 26.*

3) *Gordon, st. 223. Potrzeba z Szer., st. 39.*

4) *Journal, Dyar. w. z Szer., st. 153.*

находив ся великий запас збіжа; замок сей був би для них дуже корисний, бо лежав на горі недоступній з трох сторін, і коли б до того осадили місто, можна було його легко удержати. Причиною, що Москалі перше отаборили ся по другій стороні мочарів (треба розуміти ріку Тетерев), було певно се, що бояли ся, аби їм не перетяти дальшої дороги, як се було зділане день перед тим. По думці Гордона, були б Московитяни далеко ліпше зробили, як би і місто і замок замкнули в своїм таборі і по обох боках ріки так довго таборували, аж доки би весь запас провіанту не вичерпав ся, бо його було тільки, що наша армія могла ним три тижні удержати ся. *Sed quos Jupiter vult perdere, hos primum dementat.* Річ природна, що такий нерозважний крок прискорював лиш їх гибель¹⁾

Першою річю Поляків при вступі до Чуднова було використати сю похибку Шереметєва — і вони дійсно так зробили. Зараз видали гетьмани полковникови від драгонів Бокумови приказ заняти полишений замок.²⁾ Але Шереметєв, як говорить автор діарія, чи то побоюючись, щоби сей відділ не зайшов йому правого крила, чи може і собі хотів заняти сей замок, казав своїй піхоті (після Даровського, козакам) підступити під замок і його заняти. Та польські драгони сильним огнем відперли Москву зі стратами³⁾, і Шереметєв вже більше не кусив ся о його. Коли опісля прибула артилерія, гетьмани умістили в замку Гордона з 3 хоругвами королівської лайб-гвардії і 3 гарматами⁴⁾, а по приході всього війська відбула польська старшина воянну нараду. По радам Івана Собіського і писаря коронного Івана Саліги, яких передше вислано для розслідження місцевости, було рішено оточити Шереметєва зі всіх сторін на віддаль пушочного вистрілу⁵⁾, а крім того умістити одні пушки на вибранім місци з лівої сторони садів — а на право від московського війська, а другі дальше по заду садів.⁶⁾ Се власне були місця, звідки можна було дуже добре обстрілювати Москалів і не допускати їх до садів, куди то вони так зараз по своїм приході⁷⁾, як нераз пізнійше, часто робили вилазки, щоби

1) Gordon, ст. 223—224. 2) Dyar. w. z Sz., ст. 153.

3) Ibidem; Баруковъ, т. V, ст. 267 (Darowski, Compendium).

4) Gordon, ст. 226.

5) Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco.

6) Dyar. w. z Szer., ст. 153. 7) Dyar. w. z Szer., ст. 154.

нарубати дров і дещо роздобути з провіанту, особливо якоїсь ярини.

Першого дня, крім одної вилазки Москалів до садів, до ніякої важнійшої оружно́ї акції не прийшло.¹⁾ Обі сторони занялись більше укріпленем своїх позицій: Поляки укріпляли онакований ними замок²⁾, а Москва і козаки знову розбивали табор по другій стороні ріки на рівнині в північно-східній стороні від міста і огороджувались возами, валами і фосами. Хоч більша часть армії стояла від сторони Пяток на воєнним поготовію³⁾, то одначе до борби не приходило; іно Татари розложившись на полях навкруги Москви і пасучи коні, ловили язиків і від часу до часу непокоїли своїх противників.⁴⁾ Вчорайший тяжкий день утомив оба війська.

Мабуть сього дня удалось Шереметєви одержати від Хмельницького лист і в нього покріпитись трохи надією. Козацький гетьман в своїм листі писанім в табору під Збаражською Прилукою скаржить ся, чому він до тепер не одержав від Шереметєва ніяких відомостей? „А то здає ся для того, як вирозумілисьмо, що ані наші листи до твоєї милости, ані ваші до нас не можуть прийти через наступаючих ворогів“. Повідомляє дальше гетьман воєводу, що висилає йому поміч з „намістником нашим паном Тим. Носачом, обозним, а коли б наші сили не могли нічого зділати, то і тоді не треба тратити надії: зістаємо ся ще самі на заді збирати більші сили на вічну славу його царського величества і на пострах неприятелів і сподіваємо ся, що за божою і царською ласкою і за царським указом князь Григорій Григорович Ромоданівський додасть і свої війська нам на посилку. А твоя милість найзволить дати наказ ратним людям в Києві, щоби злучили ся з ним, гетьманом, і коли вони прийдуть і злучать ся, так він сейчас без ніякого вагання поспішить і скільки Бог подасть спромоги і сили чинити-ме промисел. І коли на царське щастє милостива небесна

1) Що правда, оповідає тут Гордон про свою пригуду, яка мала власне того дня місце. А було то так. В польській таборі розвнесла ся вість вість, що Москалям не стало пороху. Щоби отже випробувати, післано його за місто в сади ближше до московських позицій і звідти йому казали зачіпити противника оружним стрілянєм. Ся власне проба коштувала його 8 страт а понадто 29 ранених. Як би так Собіський не дав ровказу завернути ся, були би і решту вибили. Gordon, I, ст. 226—228.

2) Ibidem, ст. 226. 3) Dyar. w. z Szer., ст. 156.

4) Potrzeba z Szeremetem.

десниця, то „посрамить враги наша и заградить уста ихъ рыкающыя и мысли“. А поки що, нехай полки, які вислав, стануть як найсильніше і найвідважніше за цілість маєстату, цілість церков божих і всього народу російського.

Вкінці в своїй власноручній дописці гетьман іще раз запевнює, що буде старати ся і сам його спомогати. „Я вже хіба тоді відступлю від його царського величества, коли не буде душі в моім тілі. Бо відаю то певно, що ваша милість сумніваєте ся; а вже-ж нехай моя присяга побє мою душу і тіло, коли б я мав що небудь не тільки учинити, а навіть подумати о якій зрадї“.

Не знати, як прийняв сі слова царський воевода. Зі своєї сторони повідомляє він між іншим царя¹⁾, що він боярин і наказний гетьман Тим. Цицюра дня 27 вересня прибули під Чуднів, там стоять і вичікують на поміч до себе гетьмана Юр. Хмельницького. „А Поляки і Татари зі своїми таборами стали також під Чудновом, близько нас, і многолюдством відняли всі дороги і конечі корми, а щоби нам не зійти ся з Юр. Хмельницьким, покопали по дорогах шанці і поробили перешкоди. І в таборі мучать нас гарматною і гранатною стрільбою і побивають коні“.

В понеділок вечером о заході сонця надійшла під Чуднів польська інфантерія з легшими гарматами, а по другу часть тяжкої артилерії і по табор вислали партію своїх людей.²⁾ Задля пізньої пори не переправлювано її на другу сторону, а полишились по сім боці Тетерева. По другій стороні від Пяток цілу ніч стояла половина тяжкої польської кавалерії і драґони під оружем і наглядали, щоби випадково московський воевода не вимкнув ся з під Чуднова³⁾; друга частина війська разом з гетьманами ночувала під замком в старих окопах. „Дуже поганий мали там нічліг, бо майже всі кулі гет летіли, хоч нічо не шкодили: одні падали перед наметами, другі переносились за намети“.⁴⁾ Табор перенесено доперва на другий день і роз-

¹⁾ Памятники, изд. вр. ком., т. III, ст. 432—433. Ми не довідуємо ся вправді, що лист сей як раз 27 міг Шереметев дістати, але се найправдоподібніше, бо підчас приходу воеводи, під Чуднів можна було найлегше доручити. Додам тут, що в тих всіх гетьманських слів пробиваєть ся хіба іно глузоване з прикрої ситуації боярина.

²⁾ Барсуковъ, ст. 364—365 (пор. жерела Карпова).

³⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 153; Gordon, ст. 226.

⁴⁾ Gordon, ст. 226. ⁴⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 153.

быто його в віддаленю якої пів верстви на схід від московско-козацького війська.

Новою місцевістю, коло згарищ котрої відограла ся друга частина Шереметєвої одисеї, а вподалік і закінчила ся — було місто Чуднів. Місто се лежить в нинішнім житомирським повіті, волинської губернії і віддалене від Любара в простій лінії 28 верст, а шляхом буде трохи дальше. Тоді розтягало ся воно над лівим берегом ріки Тетерева і лежало як раз в тім місци, де ся ріка творить більше коїно і пливе значно розширеним руслом. Було воно досить людне і тішило ся добробитом, та одначе 1660 р. улягло через пожежу руїні. Як знаємо вже, Шереметєв побючись, щоби Поляки не захопили сього міста з його вигодами, переходячи через його казав спалити, а около 3.000 жителів, що там находились і всю залогу упровадив і замкнув в своїм таборі по другій стороні Тетерева.

Вся та місцевість в поближу Чуднова доволі хвиляста і горбковата; тільки дальше на схід яких 4 верстви обнижаєть ся і переходить в більше плоску рівнину, укриту мочарами і мляковинами. Починаючи від села Дубища, положеного над головним шляхом, яких 3 до 4 верстви на північ від міста, тягли ся тоді колесом довкола ліси, що кінчились, а властиво переривали ся десь около місцевости Росник на полудневім сході.

Оба табори, так московський як і польський, находились в північно-східній части від міста, а весь терен, що був поприщем борб обох військ, не обнимав більше як три верстви вздовж, числячи від чуднівських огородів аж до села Дубища, а три верстви в ширину, від ріки Тетерева, аж до мочарів і болот, що то нині називають „Шереметєвим болотом“. Вся та місцевість, занята тепер полями, є, як сказано, горбковата, і її також називають по імені моск. гетьмана „Шереметихою“.

Московське військо отаборило ся на плоскім згірю на ліво від шоси, що веде з Чуднова через Дубище і біжить паралельно до правого берега Тетерева по правім її боці. Хоч ріка була близько, одначе пристун до неї був трохи трудний і невігідний. Порозривані, в тім місци високі та скалисті береги, були радше доброю заслоною, як вигодою до черпаня води; але за се ріка обхоплювала і заслонювала праву частину московських позицій з заходу.

Московсько-козацький табор представляв вид трикутника,

якого фронт був звернений до місточка Пяток, а лівий бік, положений дещо нижше від правого, лежав від сторони місточка Троянова. Правий же, розложений на горбі і занятий козаками, як згадано, притикав берегів ріки від сторони замка.

Польський табор находив ся також на високім згірю Шереметихи в віддаленю $\frac{3}{4}$ верстви на схід від дороги. До нас доховались дуже добре останки московських валів і окопів, з польських десь-не-де лишились слабі знаки з валів і їм грозить близьке знищенє через орку. По словам людий, по всій Шереметисі, коли орють, находять часто людські і конечі кости, шаблі, вістря списів, кулі величини волоського оріха і всяке инше артилерійне знадіба.

Ще до нині по лівім боці дороги, між Чудновом а Дубищем стоїть серед поля масивний камінний хрест не гладкої роботи, без ніяких слідів якої небудь написи, без сумніву поставлений на вічну память героям, полягшим підчас сеї кампанії.¹⁾

Поляки в сїм своїм таборі від сторони Пяток держались іно до слободищанської експедиції. Пізнійше, побоюючись, щоб військо Хмельницького по приході не взяло за ними згіря і щоб отак вороги не взяли їх на два огні, перенесли дня 6 жовтня весь свій табор на згіре близьше ріки, трохи дальше на полудне від моск.-козацьких позицій. Тут на новім місци було для них далеко вигіднійше: мали під боком воду, якої недостаток перше давав ся добре в знаки і не треба було боятися вилазок ослабленого противника.²⁾

¹⁾ Про терен дають нам, хоч не дуже широкі, однак все такі корисні інформації, отсі реляції. Найбільше: Bell. Pol. Mosch., ст. 27-Дальше Foglio d' avisi dal campo Polacco. Di sotto Lubartovia (?), li 7 Ottobre 1660. Вкінци, одним або двома натаками, вказують і інші жерела. Особливо велику прислугу віддав мені начерк В. Я. Яроцького: Изъ прошлого Волыни — „Шереметевы валы на Волыни и ихъ историческое значеніе“. Під рукою мав я також і малу російського штабу..

²⁾ Тут заходить трудність означити се місце. Опираючись на реляції автора Bell. Pol. Mosch., ст. 31, можна вносити, що його перенесено на другий бік: „Sed maxime ab invidis censoribus translatio castrorum improbat. Placuit tamen tandem haec sententia: visum est in proximum transferre castra montem, qui leni devexus clivo et interfuso rivo ab hostibus castris seiunctus, securiore loco exercitum firmaret. Тай автор Potrzeby z Szerem. i Ciecziura, ст. 88 рівнож сього погляду. Dyar. w. z Szer., ст. 155 каже, місце вибрано близьше ріки Тетерева, що йде під Чуднів. Foglio d' avisi dal campo Polacco. Di sotto Lub. 7 ottobre 1660. „Hier matino dunque mosse il suo Ta-

Як ми вже згадували, зараз при приході під Чуднів заняли Поляки замок, положений в полуднево-західній частині міста, по сім боці Тетерева на високім, з трох сторін неприступнім горбі. Була то дуже важна позиція. Горб сей домінував над всьою окресністю і хто його заняв, сей мав також і місто. В тім старім замку, обведенім ушкодженими валами і частоколом, можна було в клопоті найти добру оборону, поминувши се, що він, як слушно завважує автор Bell. Pol. Mosch., був радше руїною, як замком.¹⁾ Як підносять сучасники, занедбане заняти місто і замок було не аби якою похибкою Шереметева²⁾, що жорстоко пимстилось на нїм. Але Поляки тільки ніч під сим замком почували. Опісля умістили іно невеличкий гарнізон з кількома пушками.

Перші дні Поляків під Чудновом не заповідались їм щасливо. Те саме марево, що непокоїло їх під Любаром і тут не давало їм спокою — а навіть ще більше тривожило; тепер оба противники були близше себе і могло легко наступити їх получене. Що сї страхи не були пусті, в тім дуже добре здавали собі справу. Вже при самім вступі Поляків під Чуднів привів якийсь сотник іменем Теод. Шадаровський, висланий на звіді за Хмельницьким, кількох козаків, а сї потвердили немилый для них здогад. Говорили ясно: Хмельницький по довшій блуканині коло Білої Церкви, довідавшись про облогу Шереметева, по довгій ваганю рішив ся таки іти з помощю. „Сильно потрясла ся вість наших гетьманів, бо коли до тепер боролисьмо ся з самим Шереметевим на перемінно, менше більше з однаковими стратами і щастем, а вже ослабли наші сили і всі унали на відваї і всім остогидли труди, що-ж би було, як би Хмельницький прийшов з новими силами?“ По таких гадках повстало замішанє і неспокій; шляхта стратила орієнтацію, гетьмани не знали чи мають по злудї Шереметева з Хмельницьким против них обох виступити всіми силами і коло Пяток сточити рішучий

borre ad un piccolo tiro d' artiglieria di quel luogo, dove stava prima“. То само і Рук. біб. Ягайл. ч. 5, ст. 755. Gordon, ст. 229 „Es wurde beschlossen noch an demselben Tage etwas weiter von dem Feinde weg an eine bequemere Stelle zu rücken“. Здасть ся, Шереметев не ласкомив ся на сей замок задля малого його обєму. В нїм можна було умістити тільки малий гарнізон, а до того сей замок був за далеко віддалений від ріки.

¹⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 27.

²⁾ Ibidem, ст. 27. Gordon, ст. 230.

бій, чи мають відвести свої нарушені сили під Львів, а з весною, доповнивши війська, розпочати нову кампанію. Ріжні гадки підношено, вкінці потішили усі себе сумнівом що до можливого дальшого маршу знеможеного Шереметева і на тім скінчило ся.¹⁾ Рішучого нічо не постановлено, а справу відложено на пізнійше, нім вона більше прояснить ся.

Та щож; на другий день себто 28 вересня донесено знов — і се мало бути правдою: Хмельницький дійсно з 60 тисячами по своїм п'ятиднівнім побуті в Прилуках ішов обложеним в поміч.²⁾ Треба було конче щось зарадити, щоби недопустити противників на свою біду і руїну до сполуки. І по довгих і основних нарадах постановлено прихилитись до давнього, одинокого спасенного проєкту, уложеного ще у Львові: рішили вислати до Хмельницького королівські листи, дані їм в тій цілі королем, а крім того мали ще долучити ріжні письма від себе. Аби позискати козацького гетьмана обіцвано йому і козакам амнестію за все попередне, манили давніми привілеями, свободою життя, майна, достатків, взагалі всім, що могло бути привабою і цілю земського щастя. Щоби сей їх помисл відніс ліпший результат, післали сі листи післанцями грецького обряду.³⁾

Одначе, заким могло наступити яке порозуміне, треба було запобігати нещастю самим. І зараз ранним ранком по нараді казали гетьмани переносити табор на другий бік і розпочинати бльокаду. Насамперед укріпили в знанім нам вже місци свій табор, а опісля взялись стісняти московсько-козацький табор. В тій цілі усипали від сходу — від Слободищ високі вали, покопали фосі і шанці і зміцнили їх піхотними залозами і арматами⁴⁾, а Татари позанимали всі дороги і проходи від півночі, зі сторони лісів, а передовсім від сходу, від Пяток і Слободищ⁵⁾ і тим способом відтяли всяку можливу придбати сіна для коней — а для себе на паливо дров і поживи. Крім того зі сторони садів, замку і з свого табору били влучно в московське військо і кидали огненні ядра, що вироблював „великий містець в сім ділі“ один пруський інженер іменем Ітітант.⁶⁾ Така смер-

¹⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 27.

²⁾ Dyag. w. z Szer., ст. 164. В реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 27—28 оповідаєть ся, що збігці принесли новину, що Шерем. хоче вибікувати на тім місци Юр. Хмельницького.

³⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 28. ⁴⁾ Ibidem.

⁵⁾ Баруковъ, ст. 364—365 (пор. жерела Карпова). Lettera di ragaglio scritto dal campo Polacco.

⁶⁾ Баруковъ, ст. 366 (Darowski, Compend.).

тоносна стрілянина тревала аж до 2 жовтня, особливо страшна була ніч з 30 на 1 жовтня. Згадує про се автор діарія, а гавета французька рахує крім многих ранених понад 150 убитих.¹⁾

Шереметев, щоби Поляків спинити в їх, так для нього шкідливих роботах та аби придбати дров і ярини, поновляв часто вилазки до чуднівських городів. Але такі смілі проби коштували багато жертв: мало що звичайно вискував, а переслідований кулями і натискуваний польським військом, мусів звичайно ретировати назад.

Першу таку вилазку до чуднівських городів попробував Шереметев зараз другого дня себто 28 вересня, десь менше більше в тім часі, як Поляки переносили на другий бік свій табор і були заняті роботою вколо його укріплення. Використовуючи заняте протівника, вислав московський воевода одну партію до ліса за дровами, а другу партію, вложену з Москалів і козаків вислав до огородів по дерево і по ярину.

Було се вколо 10 години рано, як султан, довідавшись про се, а подразнений амбіцією очиститись від докорів, що не брав енергічнійшої участі підчас походу під Чуднів, удав ся до польських гетьманів і попросив у них кілька гармат і інфантерію, бо хотів знести сю партію, що пішла до ліса. Гетьмани дали йому згадані 4 гарматки і регімент піхоти Немирича, але дали поміч протів сих, що пішли до садів і наказали, щоби тих гармат не стратив. Султан заручив на се словом, що по всій можности прицильнує гармат і захистить піхоту. І йому спочатку пощастило ся. За якої пів години зігнав Нурадін Москалів і козаків і умістивши гармати в догіднім місци, з якого годі було хибити, став бити в моск. табор і се чинив так довго, аж доки Шереметев спостерігши клопіт від Татар і Поляків, не післав гет кілька тисяч своїх відтяти їм дорогу і їх зовсім знищити. Заатакований небезпечно Нурадін, а до того боячись утратити гармати, за котрі ручив, забрав їх з собою і з ордою вернув назад, а Немирича, що не хотів іти за його приказом і приміром, лишив самого. Протягом $\frac{5}{4}$ години видержало полишене військо страшні атаки зі сторони Москви, яка що раз новими кольтоннами виходила з табору своїм в поміч. Завернулись вкінци також і Татари, а ободрені завзятостю своїх союзників і собі наперли на Москву. Над обома берегами і в самім руслі ріки завязав ся кровавий бій, де одна і друга сторона

¹⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 154; Journal, ст. 104.

ставила завзятий опір. Весь сей перебіг борби видів добре Любомірський, а спостерігши опорожнену частину козацького табору, рішив се використати і вислав гет кілька хоругв під проводом Відзінського і Сокольницького штурмувати опорожнену частину валів і табору. Се їм вповні удалось, здобули без труднощі кілька шанців і перервавши заслону з возів і вдерли ся навіть до табору. Сього дня, як запримічує автор Потреби, могли-б Поляки здобути неприятельський табор, як би князь Козловський не був додумав ся цілого пляну Поляків — виманити їх з табору і осторогою не змусив Шереметева не висилати більше війська поза окопи. В сїм прикрім положеню вислано іно відділ Москви для здержаня Немирича, що з ріки випер його військо і гнав до табору, а против польських гварів поставлено козаків. Тоді доперва привертнено лад і виперто зовсім польські хоругви, навіть з більшими стратами. З польських офіцерів упав там прапорщик з хоругви Собіського і дехто з простого жовніра; страти з противної сторони мали бути далеко більші. Около заходу сонця повернуло військо з кількома хоругвами, а Немирича повитали всі з шанобою і іратуляціями.¹⁾

Сей нещасливий крок багато відійняв охоти у неприятеля; від сього часу виходив Шереметев рідше поза свої окопи, а дбав більше про свій табор і від тепер давав численніші залоги. В московськїм війську ставалось з дня на день прикрїйше. Поляки стїсняли їх що раз більше і унеможливили всякі зносини з виїшнім світом. Через утрату при річці Ібрі живности та через побільшенє числа людей, став ся відчувати брак провіанту і в моск. таборі стали жити ся кіньми. Від злої поживи, а вкінци з недостачі такої, почались в таборі пошести і часті випадки смертї.²⁾

Але Москва і тепер не тратила надїї на Хмельницького: козацьке військо було від Чуднова за кілька миль, сподївались його кожної хвилї. І справді що дня приходили вістки про його рухи, і вся діяльність Поляків обмежала ся на висиланю патруль за Хмельницьким і відпираню поменших вилазок Москалів і козаків до огородів. Щоб Шереметева ослабити, нїм приїде Хмельницький, пробували Поляки відорвати від нього козаків і в тїй ціли навязали тайно переговори з Ци-

¹⁾ Gordon, ст. 225—227; Potrzeba z Szerem., ст. 41—43 і Bell. Pol. Mosch., ст. 28—29.

²⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 136 і Foglio d' avisi dal campo Polacco.

цюрою. Як правда тому, мав Цицюра навіть особисто пертракувати в справі згоди і миру; кілька разів укладав ся що до умов і навіть ту угоду списано, ходило тільки о дотримане трактатів і забезпеченя жить підчас переходу. Та одначе сї переговори не скінчились бажаним успіхом.¹⁾ Цицюра робив се під впливом критичного положеня; якже-ж наспіли вісти, що Хмельницький з полками іде в поміч, так тоді навязані зносини зірвав.

Дні дальші, як сказано, на внїшні випадки біднійші. Подаю факти слїдуючих днів по реляціям.

Дня 30 вересня, говорить діарій, повернув Кричинський з підїзду з хоругвою своєю і Молжевского і донїс, що Хмельницький пішов до Животова, потім пішов з Придук до Бердичева гет до лісів. Мав він ніби ужити сього підступу і завернути до Животова по то, щоб обманути орду і оминути її напад.²⁾

Дня 1 жовтня прибув під Чуднів до Поляків сендомирський воєвода з численною і гарно пристроєною свитою, зложеною з 600 їздців, 200 драгонів і з 200 люда угорської інфантерії, званих гайдуками, а крім того привіз з собою кілька армат і иншої амуніції. Вони то, каже Іордон, о скільки своїм блиском надали нашим духа, тільки знов додали страху Москалям.³⁾

2 жовтня обложено табор московський новими окопами. Того самого дня довідали ся через реконесанс Руницца, що Хмельницький прибув до Бердичова.⁴⁾

3 жовтня донесли патрулі, що Хмельницький зрезигнував з несеня помочи і завернув зі своїм військом назад.⁵⁾ Другого дня себто 4 жовтня стверджено сю вістку, а Поляки тішили ся і предповідали, що побїда не буде коштувати великих трудностей.⁶⁾

¹⁾ Foglio d' avisi dal campo Polacco, di sotto Lubartovia так про се оповідає: In questi giorni, mentre stiamo qui, in tre bataglie morirono de nemici due mila in circa; in magior parte hanno persi i cavalli, e loro stessi essendo assai affamati, massime i Cosachi co l' loro generalissimo Ciuciura, il quale personalmente ha parlato d' accordo con i nostri alcune volte trattarono della pace et assicuratione di esse, la quale era gia scritta da Nostri, — ma per contra della certa nuova, che diceva arrivari in soccorso dell' inimico (sic) Chmielnicki con sessanta mila combatenti, inimici alzarono le corna“...

²⁾ Ibidem. ³⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 154.

⁴⁾ Gordon, ст. 226; Potrzeba z Szerem., ст. 43.

⁵⁾ Dyar. w. z Szer. ⁶⁾ Gordon, ст. 228. ⁷⁾ Ibidem.

Дня 5 жовтня виходили обложені з піхотою і райтарами в поле по хворост, але їх звідтам випер писар коронний Іван Сапіга. Робили також прогульку до садів, звідки зігнав їх знов з підмогою Бокума і Неверського кийвський підкоморній Стефан Немирич.¹⁾

Сього дня ходив також на під'їзд за Хмельницьким в 1.000 коний белзький воевода Дмитро Вишневецький і від полонених козаків довідав ся, що гетьман іде на чолі лиш 30 тисяч козаків і 1.000 Волохів. Ходив він і другого дня на під'їзд і довідав ся, що Хмельницький вже вирушив з Бердичева. Важнійшого нічого не зділав, бо товариство зі страху поутікало до табору, так що сам ледви з 300 людьми вернув.²⁾

Дня 6 жовтня настала—в-ситуації зміна: Шереметев, щоб прискорити з козацькими військами давно очікувану злуку, пробував іти пробоем. Здасть ся, мимо пильного стороження Поляків, мусів мати про козаків якісь конкретні звістки. Во ось як оповідає автор діарія про сю подію: „Рано д. 6 жовтня вийшла Москва ніби по дрова, а в дійсности, маючи вість про Хмельницького, хотіла до нього перебрати ся. Коли нашим дали знати про намірений вихід неприятеля з табору, стануло все військо під оружем, а кравівський воевода, як звичайно, заняв становище від ліса. Польський гетьман спостерігши сьохитрість ординував в ліс Івана Сапігу з регіментом піхоти. Московська райтарія почала уступати, напроваджуючи його в засідку. Загроженому прислано в поміч ще кілька хоругов кавалерії луцького старости і кравівського каштелянича і донерва сі сильним оружним і арматнім огнем замішали райтарію і змусили вертати до табору. Післано пізнійше і Любомірського, але неприятель (райтари) з ліса, а піхота, що була в хворості на заставі вертали вже назад“.³⁾ Так отже сей підступ не вдав ся і Шереметев мусів „зі стидом“ вертати назад.

Та одначе ся надія на Хмельницького, що тільки енергії і витревалости неприятелеви подавала в прикрій хвилі, змушувала і Поляків застансвитись над собою. Треба було отже ясно здати собі справу, чи справді удасть ся їм знищити Шереметєва перед приходом Хмельницького і що буде з ними, як надійдуть з помощю козацькі полки? То само, що тепер терпіли Москалі, могло в коротці стати ся і з ними.

¹⁾ Dyar. w. z Szer., str. 154.

²⁾ Foglio di avisi dal campo Polacco. Di sotto Lub. 7 Ottobre 1660. ³⁾ Dyar. w. z Szer., str. 155.

Справді дуже часто приходили вісти про Хмельницького, але його нерішучість і крутанина додавала їм відваги і Поляки толкували се на свою користь. Одначе останнього дня один польський підїзд взяв з необачности в полон якогось козацького сотника і сей приведений до табору, — а був він добре обізнаний з козацькими справами, зізнав, що козацький гетьман з 40.000 іде до Москви і вже став табором під Слободищами в віддаленю 3 миль. По довгім ваганю таки рішив ся дійсно подати обложеним поміч, а умови предложені Поляками відкинув.¹⁾ Під впливом сеї тривожної вістки зібрали знатнійшу раду, щоби по раз послідний обговорити немилу справу і продумати конче якийсь спосіб відвернення Хмельницького. Стали числити, чи дійсно козацький гетьман може мати 40.000, і показувало ся після скількості полків, що се не пересада, що справді може бути 40.000. Крім того було ще з козаками 12 хоругов молдавської їзди з давнійшим господаром, прогнаним Турками Константином Щербаном, що тепер удав ся під протекцію Хмельницького.

Сї вісти про нову небезпеку так незвичайно потрясли польським військом і воно приняло їх з таким подражненем, що зовсім зрезигнували з побіди, а іно з поспіхом спаковували свої річи і збирались до повороту. Всі сучасні реляції, нескриваючи, говорять, що як би Хмельницький хотів прийти, як про се ходили чутки, був би міг се учинити без найменшого опору, бо з польської сторони до тепер нічого ще путнього не повзято, як би то його здержати.²⁾ Під вражінем хвилі зібрала ся генеральна воєнна нарада і тут виявило ся цілковите безголове: всілякі думки і всілякі пляни підношено, декотрі обставали таки при своїм, запровадити військо на зимові лежі, покріпити, доповнити його новим побором і аж тоді з весною розпочинати нову кампанію. Другі знов радили, щоб, хоч Хмельницький погордив услівями, попробувати ще раз щастя і хоч би за ціну не знати яких обіцянок чи уступок, приманити його доконче на свій бік; треба, як гадали, ще раз освідчити королівську ласку і предложити більші права і дарунки.³⁾ Ся гадка видала ся ще найспасеннійшою і була гадкою більшости. Але знов висувала ся понура думка, що робити на випадок неудачі і других мирових

1) Bell. Pol. Mosch., ст. 30.

2) Одна сучасна реляція, Рук. біб. Яг. ч. 5, такого погляду про його рухи: „Co on umyślnie czynił, a tym odstąpieniem chciał dokazać tego, by był wojsku dał odsiecz Cara moskiewskiego“.

3) Bell. Pol. Mosch., ст. 30.

переговорів? Всім було жалко кидати сю щасливо почату кампанію, тим більше, що від її успішного результату могли надіятися виплати своїх задеглотий.

Найбільше скріпляла упавшого на душі жовніра відвага і рішучість Любомірского, котрий обставав при переконанню, що навіть по злуці противників Поляки їм так що до числа, як і що до хоробрости дорівняють. „Не треба тим паче противника побоювати ся, бо Шереметев майже зовсім знищений воєнними трудами, а Хмельницький, як се видно з його дотеперішньої блуканини підчас облоги моск. війська, більше схильний до утечі, як до воєнної розправи. Треба, як говорив, усунути насамперед се, що для неприятели може бути корисне, а для них погубне, а власне—радив передовсім перенести табор, положений від сторони Пяток на инше місце. Заходила небезпека, щоби козацьке військо не опанувало згіря, положеного за їх плечима та через се не взяло їх з другої сторони. Вкінці був піднесений плян, яко єдиний і можливий вихід, поділити військо на дві частини: одна частина мала позістати під начальним гетьманом Потоцким під Чудновом і вона мала не пускати Шереметева з табору, а друга мала піти до Слободищ против Хмельницького. Та хоч се був одинокий ратунок в теперішній хвилі, сгрітив сей плян багато перепон і подав причину до всіляких хибних толків і спорів. Особливо був незадоволений з поділу війська Потоцкий і його партія. По їх розумованю се уймало чести для власти верховного вождя, тай, як думали, вкінці сей останок війська не вистарчив би для словнення свого завдання, а вже-ж найбільше не подобало ся перенесене табору. Одначе врешті, тому, що не було иншого виходу і під загрозою Любомірского, що він сам зі своєю дивізією перенесеть ся на відповіднійше місце, пристали на се.¹⁾ Був отже сейчас виданий розказ одній частині війська переносити табор ближше ріки і замку на друге місце, віддалене від сього першого на віддаль незначного гарматного вистрілу. Другій частині війська, а саме призначеній до сього кавалерії і пі-

¹⁾ Найдокладнійше здає нам справу тих нарад і сю суперечку обох партій Любом. і Пот. автор реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 30—31 і Avviso, di sotto Lubartovia li 7 Ottobre. По оповіданю сеї реляції маршал ще кілька днів передше хотів се виконати, але годі було наклонити Потоцкого. Любомірський робив Потоцкому закиди за його повільність, отягане, за се, що хотів кидати Шереметева, як він вирушив з під Олябара і вкінці найважнійше за се, що він всупереч обіцянкам не здав начальства в його руки і що його, Любомірского, розкази не мають в нічим сили. Вкінци Potrzeba z Szer. i Ciec., ст. 42—43.

хоті, наказано ладити ся до завтрішнього походу.¹⁾ Весь час переносин табору мусіла від сторони Пяток майже вся дивізія Потоцького стояти під оружем і раз враз передирати ся з Шереметевим, що виходячи часто зі свого табору, непокоїв Поляків і хотів їх ослаблене використати для себе.²⁾

Щоби Шереметєва скорше добити, нім би зміг прийти Хмельницький, коронний писар Іван Сапіга, що розумів ся на інжинерії і провадив діло осади, повзяв був справді дуже ризиковну і сьмілу думку — відпровадити від неприятельського табору русло річки Тетерева і в сей спосіб позбавити московське військо води.³⁾ Та одначе через скорий відхід Любомірского під Слободище, а через се недостаток потрібних до того сил, не прийшло до виконання того пляну. Обмежили ся лиш на щільнійшій замкненю противника валами і на обграниченю простору для екскурзій. Роботу облоги провадив Іван Сапіга.⁴⁾

Шереметєв тішив ся з початку з сього перенесеня, думав, що Поляки почувши про прихід Хмельницького, хочуть зовсім відійти, та коли зобачив польські сторожі і роботу около укріпленя, упав знов на душі.⁵⁾

Все таки удалось йому сього дня віднести зі своєї прогульки в городи деякі користи. Поляки заняті роботою при переносинах табору не могли на Москалів всіми силами наставати, бо взагалі панував тоді у них повний рострій. Неприятель же покористував ся тим, і вийшовши в більшім числі разом з чуднівськими хлопами, що були в нього в таборі, повідкопував ями з хлібом і всякими припасами і повернув назад.⁶⁾ Потерпів незначні шкоди доперва при повороті від жовнірів Любомірского.⁷⁾ Такі прогульки давались добре в знаки і самим Полякам. Раз враз мусіла стояти на чуйних сторожах поважнійша партія війська, а се дуже ослаблювало військову здатність.

(Далі буде).

¹⁾ Више згадане авізо; Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 369 (Dagowski, Compendium).

²⁾ По словам Гордона (Gordon, Tagebuch I, ст. 228) в сею думкою носились Поляки таки ще в перших днях приходу під Любар. Одначе хотіли се зробити се в річкую, що плила через московський табор. „Die Polen waren auch willens den kleinen Fluß Teterka, durch den die Russen, da er durch ihr Lager floß, mit Wasser versehen wurden, abzuleiten“. Мусів се бути дуже малий потік, що заспокоював потреби війська і плив через моск. табор.

³⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 31.

⁴⁾ Potrzeba z Szer. i Ciec.

⁵⁾ Dyarusz w. z Szer., ст. 155.

⁶⁾ Foglio d' avisi dal campo Polacco.

⁷⁾ Dyar. w. z Szer.

Критичні замітки до тексту поезій Шевченка.

Написав Юліян Романчук.

Т О М ІІ.

В. І. а)

1. [Думи невольницькі.] 5, 6. Фр—о: ...і ви мене. Всі рукописи і видання: хоч ви мене. Се очевидно й ліпша варіанта. Фр—о варіанти не зазначає, отже може те і дістало ся у нього до тексту лише через якусь помилку.

7. Ой стрічечку. 8, 1 з д. Дом—ий: ніченъки. Так мають всі рукописи і майже всі давніші видання. Але рим вимагає нічечки. Се признає і Фр—о, і він також поставив нічечки, хоч ся форма досить незвичайна. Тож тим менше треба вагати ся робити дрібні поправки задля риму там, де о звичайну форму ходить.

9. А нумо знову віршувать. 10, 8—7 з д. Фр—о: Та й ні гадки, клене собі | Лукавую долю. Сеї лекції нігде нема; звідки її Фр—о взяв, не знати, а о звичайній лекції він і не згадує. За те подає цілий сей вірш ще в иншій редакції, але не цілком згідно і з тим текстом, який стоїть в пражськїм вид., і з тим, який є в „Крит. розсліди“ Дом—ого.

11. Та не дай, Господи. 11, 3—2 з д. Дом—ий: „Не йди! — кажуть: з цієї хати | Не пускають погуляти!“ Так має стояти в 2-ій редакції (т. зв. автографі Б); може справді так і ліпше.

12. Добро, у кого є господа. 12, 10 з д. Звичайний текст є: А письма нема. Але метрично се хибно, не тільки тому, що верш вийшов за короткий, але й тому, що замість ямбів є тут трохеї; я додав на кінци „й нема“, але се ще не усуває всеї хиби.

13. Ну, щó б здавало ся. 13, 8. ...подумав. Се моя поправка. Перше було у всіх виданнях: думав, але се метрично

хибно, тут треба було одного складу більше, отже н. пр. *за-*думав або *подумав*. Я взяв „подумав“ по аналогії до 42, 12: старий подумав | Добро якесь зробіть. Мою поправку приймили Дом—ий і Фр—о (котрий не згадує тут о тексті рукописній і давнійших видань).

10 з д. Всі виданя: жаль мені стало | Того сірому сироту. Се граматично хибно, а кілька стрічок дальше, 4 з д., стоїть вже правильно: жаль | Було сіроми сироти. Отже я і тут поправив та поставив другий відмінок.

15. **Г. 3. (На Україну.)** Фр—о має багато відмін після 1-ої редакції, котра знана була вже з варіантів пражського виданя, але ніхто її не приймив; Дом—ий тримав ся 2-ої редакції, а я тексту в „Хаті“ Куліша, майже всюди з 2-ою редакцією згідного. Текст Фр—а се його чисто суб'єктивна уподоба, він не дасть ся також правилами критики оправдати.

15, 3. Сего верша Шевченко не доробив, лишив на кінци „усміхни ся з-за“ з хибуючим ямбом і римом до „Дніпра“ в попередній верши; Фр—о доповняє його кон'єктурою „двора“, але вона ані мене ані Дом—ого не вдоволяє. Я опускаю отже (за Кулішем в „Хаті“) слово „з-за“ і лишаю сей верш хоч метрично недокінченим, але що до змісту без видимої недостачі.

16. **Якби зострили ся.** 16, 6 з д. Всі виданя: може б потім нагадала. Але тут треба риму до „пізнала б“ в попередній верши, отже я злучник *б* переставив до дієслова *нагадала*, як вже і пропонував Мик. Кр—ський. Чейже се така дрібна зміна, що для повисканя ліпшого риму належить її зроби́ти і неувагу поета направити.

Поправок Фр—а, котрі в тім лежать, що він вертає ся до 1-ої редакції, не можу признати оправданими.

17. **І небо невмите.** 17, 19 і 20. Всі виданя: сказать... спитать. Я поправив, за понукою М. Кр—ського, на: сказати... спитати, бо в сій поезії зрештою все міняють ся мужеські і женські рими, а тут приходить черга на женські. (В „Утоплений“ І. 93, 6, в „Гайдамаках“ 201, 11 і н. перемінювано окінчення дієсменників *-ть* на *-ти* не то без такої причини, але навіть з нарушенем риму!)

18. **Не для людей.** 17, 11 з д. Дом—ий і Фр—о: Не для людей, тієї слави. Сей текст подають два автографи Шевченка, але, на мою гадку, слова „тієї слави“ граматично якось не пристають добре до попередних. Поправку „*і не для слави*“ зроблено вже в „Основі“ (Куліш?), і її приймили відтак всі виданя.

18, 1. Дом—ий і Фр—о: Одинокую душу. Так мав поправити Шевченко свій первісний текст: мою сіру душу. Але московське слово *сірий* приходить і в Неофітах 271, 7 з д. в тім самім значіню, і там його не поправляв ані Шевченко ані ніхто з видавців. А тут і лише, коли стоїть ще й заіменник *мою*.

18, 9. Фр—о вставляє тут знов 8 вершів з 1-ої редакції, на мою гадку, без користі а радше зо шкодою для поезії.

19. Якби мені черевики. 18, 6 з д. Всі виданя: Черевиків немає. Се ж метрично хибно, тут потрібні чотири трохеї, як в цілій поезії, для того я поправив „немає“ на „я не маю“. Може хто инакше, ліпше поправить, то я радо його поправку прийму; але похибки Шевченка не треба лишити.

20. І багата я. 19, 16. Дом—ий: Тяжко, тяжко в світі жить. Фр—о: Тяжко на світі жить. Ритм в сій поезії є संबідний, і що до розміру може оден або другий текст бути. Фр—о взяв текст з 1-ої редакції, Дом—ий з 2-ої, а я приймив мало від сеї ріжний а гладший текст всіх друкованих видань.

19, 4 з д. Фр—о: З рудим, косим, старим — після 1-ої редакції. Я не виджу потреби відкидати автором поправлений і у всіх виданях прийятий текст, коли він не є лихий а инший текст і не є ліпший.

25. Ой сяду я. 22, 10 з д. Фр—о: Без моєї Ганни. Так нема нігде, ані в якій рукописи ані в яким виданю. Се і гірший текст, бо наступає зараз в послідуючим верши: Без моєї Ганнусеньки. Фр—о не зазначає варіанти, отже може се у нього знов лише проста помилка.

26. Закувала зазуленька. Фр—о, своїм звичаєм, додає з 1-ої редакції на кінци 8 вершів, викинутих автором. Поезія через те, на мою гадку і, як видко, на гадку всіх видавців, тільки тратить.

30. Ой люлі, люлі. 25, 17. Фр—о: Гай зелененький пнать не буде. Так лише в 1-ій редакції, а в 2-ій редакції і у всіх виданях: Гай не спитає й бачить не буде. Тут знов не виджу найменшої причини і потреби відступати і від поправки автора і від всіх видань та вертати ся до того, що і сам поет відкинув і ніхто з видавців не підоймив.

31. Ой чого ти почорніло. У Фр—а знов три відміни з 1-ої редакції, котрих в жаднім виданю нема (лише третя є у Огоновського): 25, 1 з д. Та за вашу волю, замість За

вольною волю; 26, 13. Не вирвете ся на волю зам. Не вернете ся на волю; 26, 15. Та орючи у кайданах зам. Мене з-тиха, та орючи. Зміни ті, на мою гадку, не тільки непотрібні, але й дають гірший текст від звичайного. На що бідний поет трудив ся над поправками, коли ними так все і все помітує ся!

32. **Туман, туман долиною.** Фр—о тут знов переменяє в трійох місцях звичайний текст після першої редакції. В списі варіантів не згадує о другій редакції, лише о тексті „Основи“; але-ж текст „Основи“ се власне текст другої редакції. Важних якихсь причин, длячого би належало до першої редакції вертати ся, нема.

38. **Якби мені, мамо.** 30, 18. Дом—ий і Фр—о і інші видана: Там музика грає троїста. Але тут треба риму до „на місті“ (17); отже чому не поправити, як я зробив, на „музики грають троїсті“, коли дальше, 8 з д., стоїть у всіх виданнях і всіх рукописах: найму я троїсті музики? Хиба лишити недогляд Шевченка на те тільки, щоби був гірший рим?!

39. **Не хочу я женити ся.** 31, 20. Фр—о: В оксамиті ходити-му. Се хиба Фр—ова кон'ектура, бо такої лекції нема в жадній рукописи і в жаднім виданю. Кон'ектура ся непотрібна і не годить ся з дальшим „пити“.

41. **В неволі, в самоті немає.** У Фр—а знов багато відмін і вставок з першої редакції, а в списі варіантів з другої редакції згадано лише, що вони суть в „Основи“. Особливо хибний у Фр—а текст по вставці.

42. **Ой умер старий батько.** У Фр—а знов десять відмін з першої редакції, без згадки о другій редакції. Як в попередних поезіях 32, 38, 39, 41, так і в сій текст його різнить ся взагалі також від всіх видань, отже тут ходить хиба о якусь оригінальність. Бо вже-ж аж надто ясна річ, що пізнійший, самим автором поправлений текст повинен звичайно, коли не заходять якісь важні против нему причини, першенство мати, а Фр—о в сих і інших поезіях бере власне найчастійше без спеціальної причини текст першої редакції! Доманицький дуже на те нарікав...

46. **За сонцем хмаронька.** У Фр—а знов багато відмін, по части з першої редакції, по части не знаю звідки; місцями текст є дуже кепський.

48. **(Козацька доля.)** У Фр—а знов текст з першої редакції з 18 відмінками.

49. **Заросли шляхи.** 40, 2 з д. Дом—ий: На тую Вкра-

їну. Але тут потрібний рим до „глянуть“ (4 з д.). Потім і Дом—ий і Фр—о мають ще два надчисельні і формою і змістом злишні верші: Не дай мені згинуть | Отут на чужині! Ні в яким іншому друкованім виданю сих вершів нема, і без них кінець вірша краще виходить.

55. Ми в осени таки. 46, 15. Дом—ий (з другої редакції): Думи душу осідають. Се само по собі було би може навіть ліпше, але зараз о три стрічки дальше стоїть (18): Серце розповити; отже мусіли таки думи перше налягти, осісти на серцю, оповити серце.

Фр—о має 11 відмін, переважно з першої редакції.

56. Ляхам. Фр—о: Полякам. Так стоїть в Чернігівськiм автографі (в інших автографіях нема заголовка), „Ляхам“ є в виданю Сушкевича. Я взяв „Ляхам“, бо дальше все стоїть „Ляхами“ (47, 15), „Ляше“ (48, 3).

48, 9. Фр—о в 1-ої ред.: І іменем Христовим знову

48, 10. Дом—ий (з Чернігівського автографу): Ми оновим. Фр—о: Ми обновім.

48, 11. Дом—ий і Фр—о дають дату: 1847. Ореська кріпость. Але тоді Шевченко мабуть ще не мав товаришів засланих Поляків і не знав ся з Залеским, се було аж в Оренбургу 1849.

57. Лічу в неволі. Фр—о і тут так само, як в „Калині“ I. 125, 3 з д., в „Гайдамаках“ I. 207. 7 з д., в „Відьмі“ I. 369, 16, лучить два тексти, зглядно властивий текст і варіанту його, до купи, замість одно з них вибрати.

50, 16. Дом—ий і Фр—о: На мою країну. Так є лише в першій редакції, і то з великим К (Країну), зрештою всиди в сім вірши стоїть: Україну, Україна.

59. (Хатина.) 52, 22. Дом—ий і Фр—о: на лани золотополі. Так стоїть виправді в другій редакції, але тут потрібний рим до „могили“ (23), отже я взяв з першої редакції „золотофилі“.

53, 13. Сего верша (Заперши ся собі в палатах) Дом—ий і Фр—о (!) не мають, бо нема його в другій редакції. Він для змісту не є конче потрібний, але потрібний з огляду на форму, яко pendent до „малої хати“ 15.

53, 16. Дом—ий і Фр—о: раї. Але-ж тут потрібний рим до „благаю“ (17), то чому-ж не взяти форму Шевченком зарівно уживану: „раю“? (До I. 220, 19).

60. Мені здасть-ся. 54, 18. Дом—ий і Фр—о: лютими

звірми. Тут потрібний рим до „катами“ (16), для того я поправив на „звірями“.

55, 9. Дом—ий і Фр—о: Прочитаю собі хоч мало — оживу. Така інтерпункція має бути в єдинім автографі сеї поезії. Мені текст мій і всіх інших давніших видань видає ся ліпший, але можливий є і такий.

61. Якби ви знали, паничі. 55, 17. Шевченко написав, вже-ж хіба через помилку, „елегій“ замість „ідилій“; я гадаю, що піетизм для поета приказує такі помилки усувати, а то Дом—ий і Фр—о і інші видання її лишують.

62. І станом гнучим. 58, 15—16. Фр—о з першої редакції:

На стан твій гнучий не дивлюсь.
Мені вже снить ся, що ти мати.

Деяких відмін з 1. ред. Фр—о не виказує в списі варіантів.

59, 4—5. Дом—ий (з 2-ої ред.):

Моли ся й ти: з сьвятого неба
На тебе, серце, не вийшла

В „Крит. Розсліді“ Дом—ий написав, що найліпший, бо найясніше гадку поета висказуючий, є текст першої редакції; так і дійсно є, і такий текст приймив я і Фр—о, але сам Дом—ий потім в виданю „Кобзаря“ як тут так і в деяких інших місцях не тримав ся того, щб в „Розсліді“ сказав, і не подав причини.

65. На батька бісового. 60, 2 з д. Фр—о замість остатнього верша має три верші:

Йому, як бачте, на сїм сьвітї
Нема до кого прихилитись,
Що він сердешний сирота.

Фр—о вибрав сей, стилістично хибний текст хіба тому, що походить з першої редакції і є о два рядки довший.

6)

2. Сон. 64, 23. Як вже в Приписках згадав я, мені до сего верша маячить ся, ніби пригадує ся, але не знаю звідки, така варіанта: „Мою замучену небогу“ — та анї в сїм місци анї ніде нїде у Шевченка в жаднім виданю і в жадній рукописи я чогось такого не міг знайти.

3. Іржавець. На сїй поезії видко, як нераз мало можна спускати ся на рукописи і автографи Шевченка, хочби й поправлені і в пізнїйшій редакції, і як все ще відкривають ся нові матеріали, котрі що-йно дають добрий текст. Іменно

і в першій і в другій редакції і в копії Жемчужнікова (оголошеній Кониськии) замість вершів 68, 10—15 стоїть лише:

А за ними й Гордієнко.

Нарадила мати,

Се вже такий текст, що в ній і сенсу ніякого нема. А пожимо того всі видання, також 1-е видане Дом—ого і 1-е та 2-е моє, мали сей текст, бо инакшого не було, анї не можна було догадати ся, в чім тут помилка і як би її направити. Аж в році 1907 роздобув Дом—ий нову копію, рукопись Мордовця, і тільки в вій знайшов ся добрий текст, котрий і зараз приймили та й подають тепер і Дом—ий, почавши від 2-ого видання, і Фр—о і я. Може ще й до декотрих инших поезій знайдуть ся добрі рукописи, а тимчасом треба уважнїйше приглядати ся дотеперішнім текстам Шевченка.

68, 3 з д. Всі видання: Як покидали *Запорожжя*. Я вже в 2. виданю поправив на „Запороже“, бо нового підмета тут не потрібно: є 9 з д. „Славні небожата“, а потрібний рим до „Матір Божу“ (1 з д.).

69, 3. Дом—ий: На нове горе — Запорожжя. Фр—о: На нове горе Запорожжя. Мені текст першої редакції „вбоге Запороже“ видає ся і яснїйшим і ліпшим.

69, 11 з д. Фр—о: А за-що сердешну мою Україну? Так було і у Дом—ого в другім виданю після рукописи Мордовця, але в третім виданю так, як і у мене: А *надто*.

69, 1 з д. і 70, 1—2. Дом—ий і Фр—о (після рукописи Мордовця):

То й Ляхи б злякались,

Онїміли б з переляку

Пяні небораки —

Мені не здає ся, що Ляхи аж злякати би ся мали на те, щб Москалі робили, і що з того переляку мали би власне онїміти. Чи-ж то вони перше кричали чи співали чи говорили багато, що відтак мали би онїміти? За те зовсім добре сказано у мене (після другої редакції): Кобзарі нам розказували про лютоване Ляхів, але як потім Москалі стали лютовати, то і вони, слїпі небораки, хоч до яких жорстокостей лядцких були привикли, злякали ся і з переляку онїміли, перестали розказувати — співати.

70, 3. Всі видання: Оттак її воеводи. Щб се її мало би бути? чи се 2-ий відмінок чи 4-ий? і до чого воно відносить ся, коли тут нема жадного іменника женського роду? Дятого

я її поправив на тії, се-б то тії знані, тії ославлені, тії „Петрові собаки“. Рукописи мають по часті зовсім инакший, навіть дуже баламутний текст; у Жемчужнікова:

Пани католики
Кров точили. Вовводи
Як тії собаки
Рвали, гривли.

70, 5. Дом—ий і Фр—о: І здалека... Та тут зачинає ся доповнене і пояснене попередних слів „Рвали, гривли“, а не щось нове, для того у мене стоїть: Із-далека.

70, 4 і 3 з д. Сих двох вершів в другій редакції нема, і не було в жаднім виданю без зазначеня пропуску; аж я 1902 впровадив їх, як і в многих инших поезіях, де також я досте-ріг хибу, хоч пропуск не був зазначений.

4. Чернець. 73, 6, 8 і 9. Фр—о: Сьвату браму одчинили... зачинили... зачинили. Се текст не конче доброї копії Жемчужнікова. Фр—о каже, що се красше. Та красше хиба що до форми (ліп-ший рим), але змістом не красше, противно.

74, 2 з д. В першій редакції є на кінци сеї поезії ще дальші 36 вершів, котрі я подаю і все подавав лише в При-писках. Сей додаток сам собою гарний, тільки форма декуди не вигладжена, але Шевченко його викрислив, і справді без него ціла поезія таки красша виходить та й має дуже добре, нату-ральне закінчене. Окрім Фр—а помістили її давнійше в тексті пражське видане і передруки з нього: виданя женецьке і Ого-новського.

5. Хустина. 75, 20. Фр—о вставляє 8 вершів, котрі Шев-ченко вже в першім виданю викрислив. Вони-ж в-часті повта-ряють ся в дальшій тексті:

У вставці Фр—а:

Та й вишила Іванові
Шовками хустину, —
Щоб згадував на чужині
Свою Катерину.

А відтак знов (76, 1—2):

Дарувала шиту шовками хустину,
Щоб згадував на чужині.

Отже у Фр—а два рази те саме сказано.

76, 21. Дом—ий і Фр—о: Везуть труну дубовую. Так в першій редакції. В другій редакції так, як у нене: мальо-вану. Тут ходить о те, щоби описати виставність, пишність

похорону, а се виказує більше мальована трумна ніж дубова: мальована трумна може бути ще й з дубового дерева.

76, 3 з д. Дом—ий і Фр—о: Панцир битий, порубаний. Ті самі причини промовляють і тут за моїм текстом „Литий панцир порубаний“, тим більше, що наступає зараз „Шаблю золотую“; отже виставляє ся коштовність всеї зброї.

6. Козачковському. 77, 3 з д. Дом—ий і Фр—о: У школі й сивіть довелось. Так стоїть в першій і в другій редакції. Я поставив: „почало“, бо так є у всіх виданях, почавши від „Основи“, а я не хотів загально прийнятого і усталеного тексту без потреби змінати. Добра є і одна і друга лекція.

78, 2. Дом—ий і Фр—о: Отак Господь мене карає. Се текст другої редакції. Моя лекція „Мабуть Господь“ взята з першої редакції і стоїть у всіх давнійших виданях, а знаходить ся ще й в рукописи Мордовця. І тут обі лекції суть добрі.

78, 5—6. Я дав дві стрічки павз, бо добачую тут брак двох вершів, доповняючих ритмом і римом два попередні верші (може до „козаче“ пропущений верш з римом „плаче“?), а такої або подібної хиби нема в цілій сій поезії. Вправді тут в жадній рукописи не зазначений пропуск, але так само було і з чотирма вершами в „Іржавці“ (68, 11—14) і в інших місцях. Гл. також до 70, 4—3 з д.

78, 23 і 25. Всі рукописи і виданя:

Неначе злодій по-за валами
і Талами вийду по-над Уралом.

Так само 79, 4—3 з д.:

Вертаюсь, краду ся по-над Уралом,
Неначе злодій той по-за валами.

Тут нема ні ритму ні риму. Се мене разило вже давно, але я вагав ся робити поправки, хоч і М. Кр—ський до сего взивав. Та вкінці я таки погадав собі, що лінше є хочби мале насильство зробити над рукописним текстом, ніж лишати разячі хиби. Отже вже в 2-ім виданю я поправив: поза валом,... над Уралом..., і дальше: крадусь,... поза валом. Се ж дрібна операція для усуненя бридкої нарости.

У Дом—ого і Фр—а є в сій поезії дві вставки, взяті з першої редакції та і там Шевченком викрислені, одна по 80, 10 з 8 вершів, а друга по 80, 3 з д. з 9 вершів. Дом—ий каже о них, що вони дуже важні, бо малюють нам психічний стан поета, та і формою вони не згірші від решти сего вірша. Мені здає ся, що психічний стан поета є і без них досить

змальований в сій поезії, вони-ж зовсім не додають краси і вартости цілому віршу, котрий без них є ядернійший і ліпше представляє ся. І в „Черці“ додаток не є лихий, а таки Дом—ий його пропустив, а в сїм вірши і всі інші виданя пропускають обі ті вставки.

7. **У Бога за дверима.** 81, 10 з д. Всі виданя сей і наступаючий рядок подають яко оден верш. Але в таким разі не було би тут ні ритму ні риму. Я розложив отже, поправивши „дверми“ на „дверима“, сей верш, за понукою М. Кр—ського, на два з півримом (дверима — сокира) і з ритмом таким самим, як дальші верші 6—1. „У Бога“ не треба конче, як хоче М. Кр—ський, поправити на „В Бога“, бо на початку вірша або уступу може і оден склад більше бути.

8. **Варнак.** 85, 9—8 з д. Дом—ий і Фр—о: Не дає, і в москалі | Проклята не годить. Се текст другої редакції, котрий і у мене був в першім виданю; потім я взяв текст з першої редакції, та властиве, мушу се признати, без достаточної потреби.

89, 11—12. Дом—ий і Фр—о: І перекрестившись | Пішов собі.. Я задля риму до „переродив ся“ (9) змінив на „перекрестив ся | Й“.

10. **Пророк.** 90, 12 з д. Фр—о: Послав на землю їм пророки — бо так стоїть у всіх автографах. Але Фр—о згадує й сам притім, що далі говорить ся про одного. Навіть звичайно над міру скрупулятний Дом—ий не вагав ся поправити на „пророка“.

90, 10 з д. Дом—ий і Фр—о: Св'ятому розуму учить. Так стоїть в другій редакції, але в автографі Чернигівським, котрого редакцію Дом—ий називає найпізнійшою і найкрасшою, стоїть: Св'яту ю правду возвістить, і се, як дальше каже справедливо Дом—ий, красше як в другій редакції. Тільки-ж Дом—ий всупереч тому лишив таки текст другої редакції. Мені здає ся, що задачею пророка є радше звіщати правду ніж учити розуму.

90, 6 з д. Дом—ий і Фр—о (з 2-ої ред.): І ніби тим огнем пекли. Я і тут взяв текст з Чернигівського автографу (і з поправки в 1-ій ред.): Огнем невидимим пекли, — котрий мені поетичнійшим видає ся.

90, 3 з д. Дом—ий (в 2 і 3 вид.) і Фр—о: (молились) Йому і сльози знай лили. Мені видить ся, що люде не так до пророка молили ся, як за ним, за його проводом молили ся, тож я лишив ся при звичайнім тексті.

16. **Швачка.** Фр—о подає сей вірш після першої редакції, котра в кільканадцятьох місцях різниться від другої. Дом—ий має тільки одну відміну меншої ваги: 102, 8—7 з д.

24. **Заступила чорна хмара.** 117, 2 з д. Дом—ий і Фр—о додають на кінці: В Ярополчі. Сі слова дописані в автографі олівцем; та вже-ж годі їх уважати за справжній додаток, за доповненє, се по просту примітка поета, котра до тексту не належить.

26. **Якби тобі довело ся.** Фр—о подає першу половину сего вірша майже зовсім після першої редакції з 8 відмінами від другої, а другу половину і після першої і окремо після другої редакції.

27. **Зацьвіла в долині.** 123, 17. Сего верша (І самі не знаєм) нема у Дом—ого і Фр—а; його нема і в другій редакції. Я його уважаю потрібним, а в другій редакції міг його Шевченко і через помилку пропустити. Фр—о сеї варіанти, як і багато інших рукописних варіантів, навіть таких, які знаходять ся і в друкованих виданнях, зовсім не нотує.

30. **Ми в-купочці колись росли.** У Дом—ого текст такий самий, як у мене, хіба що на самім початку є одна стрічка крапок: вона має бути в автографі другої редакції. Фр—о подає сей вірш в значно відміннім тексті після 1-ої редакції, а закінченє, 23 вершів, подає ще окремо після другої редакції, згідно з текстом моїм і Дом—ого.

II.

1. **Княжна.** 136, 3—5 і 7. Дом—ий (почавши від 2-ого виданя) і Фр—о покинули тут звичайний і добрий текст, поданий в Кулішевій „Хаті“ з 1860 року і прийнятий всіми пізнійшими виданнями, а взяли без потреби зовсім не ліпший, на мою гадку навіть гірший текст з копії Мордовця, не пізнійшої а хіба раньшої від „Хати“. Намаганям, щоби на місце усталеного та доброго щось нове, щось инакше подати, без огляду, чи воно конче потрібне і чи воно ліпше, я рішучо противний. (Варіанти, котрих тут не цитую, поміщені суть у мене в Приписках).

136, 8 з д. У Фр—а є тут вставка 7 вершів з Чернігівського автографу, котрої Шевченко не взяв навіть до першої редакції, не то до другої! Такі перші начерки можуть бути нераз дуже цікаві і добре є поміщувати їх евентуально в приписках, але до тексту вони не належать.

137, 11 з д. Фр—о перед сим вершем робить знов вставку

з варіанти, поміщеної в декотрих рукописах: Філософъ князь або Сократъ!

139, 18. Дом—ий (в 3 вид.) і Фр—о: І матірю себе назвавъ. Фр—о взяв сю варіанту з першого видання, бо, каже, вона красша і ліпше римована. На мою гадку вона зовсім не красша, а противно гірша, бо більше шабльонова а менше образова, менше конкретна, як звичайна лекція „І перший крив його почути“. А риму тут не треба, бо рим тут вже є без неї: поцілувать (16) і благодать (20).

140, 6—5 з д. Фр—о з автографу Чернигівського: І мов горлиця над нею | Цілу ніч вітала. Чернигівський автограф має до сеї поеми взагалі гірший текст, а і сама собою є ся лекція гірша. Порівняне з горлицею, на мою гадку, є більше вишукане як вірне, а звичайний текст „І всю ніченьку над нею | Вітала, не спала“ в своїй простоті і сердечности видає ся мені красшим.

142, 2. Дом—ий (від 2-ого вид.) і Фр—о з автографу Мордовця: Не стало на *свєіті* княгині. Тут знов і рукопись гірша і ся варіанта сама по собі: тут власне о село ходить, і о селі таки зараз говорить ся (4).

143, 2—3. В пражській виданню, а за ним і в женецькім і Огоновського, стоїть:

А Бог куняє, бо се було б диво,
Щоб чути і бачить, і не покаратъ.

Я в першій виданню (1902), не маючи иншого тексту, поправив „Бог“ на „Господь“, бо ритм вимагав одного складу більше. Сей текст взяв відтак Фр—о, бо, як каже, „текст Романчука поетичнійший“. Між тим я, знайшовши незлі варіанти в „Крит. Розсліді“ Дом—ого, відступив від сеї моєї кон'єктури, даючи пєред автографови Шевченка. В другій верши я „чути, бачить, покаратъ“ поправив на „чув те, бачив, покарав“, задля риму, але без дійсної потреби, бо римів вже й без того є досить (1 і 142, 2 з д.).

143, 4. Фр—о додає 3 верші з першої редакції.

143, 10—9 з д. Фр—о: Або може молодая | Чи не любила? — При роді середнім, у мене і Дом—ого, за другою редакцією, виражене виходить більше пестливо, жалісливо, отже і красше.

144, 23. Фр—о (кон'єктура): За клунею й провіяли. Але провівати жито не конче треба за клунею: можна і в самій клуни отворивши двоє дверій против себе і роблячи тим спо-

собом продув.

145, 3. Дом—ий і Фр—о: В своєму — покої, хоч тут потрібний рим до „горою“ в наступаючій верши. Чому-ж не взяти форми „покою“? (До 53, 16).

146, 22. Дом—ий і Фр—о:

І в той час

Скирти і клуня зайнялись.

Тут потрібний рим, а дієслово може примінити ся також до самого лише одного, найблизшого підмета, отже: зайнялась (так дораджував і М. Кр—ський).

146, 2 з д. Фр—о вставляє два верші з першої редакції. Але що та редакція має коротший текст, то він дальший текст бере вже з другої редакції. Та так можна робити тільки тоді, коли або зміст або форма того конче вимагає, а тут сего зовсім нема.

147, 18. Фр—о вставляє знов 4 верші з першої редакції, які тут і не мають звязи з попереднім ні з дальшим текстом і тільки хіба заваджають.

148, 5. Відси почавши текст є дуже помотаний і в рукописах і в виданнях, нема ні римів, ні ладу, ні звязи; особливо форма вийшла всюди надзвичайно лиха. Я старав ся комбінацією з різних рукописей зладити текст і що до форми і що до змісту можливо найлучший.

У Дом—ого по 148, 4 наступає 13 рядків без римів а до кінця поеми є всього 25 рядків; диція в часті суха і мало постична. У Фр—а, котрий, як звичайно, різні тексти позбирав і зложив разом, є до кінця 39 вершів; зараз по 148, 4 наступає 6 вершів без риму і без доброї звязи; по дальших 4 вершах ідуть знов 3 верші без звязи і без римів. У мене є 35 рядків.

2. Царі. 150, 1. Дом—ий (від 2-ого вид.) і Фр—о: Ту короновану громаду. Так стоїть лише в автографі Мордовця, а в обох редакціях і у всіх виданнях є: вінценосную.

151, 12. Всі виданя:

Я все!...“

А трохи згодом

Се метрично є оден верш, в котрім повинні бути так, як у всіх інших, чотири ямби. Дятого я повторив слова „я все“, що і змістом надає ся.

151, 19. Дом—ий і Фр—о: Сама Вирсавія „прислѣ“... Так стоїть в обох редакціях, але при такій лекції не буде по-

трібного тут риму до „пішла“ (21); для того я лишив звичайний текст всіх видань: „прийшла“.

151, 5—3 з д. Фр—о замість сих трьох вершів з другої редакції подає чотири верші з першої редакції — без достаточної причини.

152, 12. Дом—ий і Фр—о: Амон. Так стоїть в другій редакції, а в першій Аммон. Я взяв тут лекцію першої редакції, бо так є і в біблїї.

154, 24. Фр—о на кінці сего уступу додав отсі 4 верші з першої редакції:

Дивують ся, що кіт мурий
Не ворухив сала,
А у його сіронахи
Зубів не осталось.

Як звичайно, так і тут нема якоїсь спеціальної причини, щоби до первісного не виправленого добре тексту вертати ся.

156, 10 з д. Фр—о знов додає на кінці 6 вершів з першої редакції.

3. Титарівна. 157, 21. Шевченко не дописав сего верша, Фр—о ставить свою кон'ектуру: старчук; се може і добре і можна б її на разі приймати. Не знати, чи Шевченко не доробив сего верша, чи тільки не дописав слова; поезія ся находить ся лише в першій редакції.

5. Сотник. 178, 17 і 19. Всі видання подають сі рядки в віршованій формі, кождий по два верші. Але в них нема ані ритму ані риму та й зараз дальша бесіда іде прозою.

183, 3. Дом—ий: Помандрую. Так стоїть в єдиній рукописи, в першій редакції. Фр—о для доповнення верша повторив слово „помандрую“; я поставив ще перед тим (за М. Кр—ським): з ним у Київ.

6. Петрусь. 189, 2. Фр—о: засватав, а 189, 14: за придане, обі лекції з першої редакції. Для того Шевченком правлені і всіма виданнями прийняті лекції „посватав“ і „на придане“ мали би бути гірші, так що треба до тамтих назад вертати ся, а не розумію.

189, 9 з д. Фр—о з першої редакції: Засохне молодість моя.

190, 5 з д. Фр—о по сім верши додає:

На вік сьвіт божий зав'язали!“

Властиво сей верш стоїть в першій редакції замість наступаючого верша:

І тяжко-тяжко заридала —
а Фр—о, як часто, бере обі варіанти до купи; та тут як раз
вистежково така лекція може бути й добра, бо сей другий верш
дістає через те відповідаючий йому верш з римом.

192, 6. Дом—ий:

Що тепер снило ся, то ми
Отсе й розкажемо.

Фр—о:

Що снило ся тепер, отсе
Й розкажемо.

А відтак (192, 8) Дом—ий і Фр—о:

Перед іконою Пречистої

Так стоїть в другій редакції, в першій попередних двох вер-
шів нема, а остатній верш є такий:

Перед образом Пречистої

Але се все недобре і що до ритму і що до риму. Я взяв мій
текст з „Основи“; він також не цілком є добрий, але все-ж
таки може ліпший від текстів Дом—ого і Фр—а.

192, 11—12. Фр—о бере сі верші з першої редакції, хоч
вони там і ритмом і римом гірші.

192, 5 з д. Я тут пропустив 4 верші другої редакції
(перша має від 192, 7 з д. зовсім инший текст), бо вони мені
супротив поважного тону дальших вершів видають ся занадто
тривіальними. Вони впрочім і формою і змістом суть зовсім
злишні.

193, 11—12. Сі два верші я взяв з першої редакції.
Дом—ий і Фр—о мають з другої редакції кепський формою
текст: оден надчисельний не цілий верш і недобре слово „при-
намені“ (przynażmniej).

193, 3 з д. Дом—ий і Фр—о: 3 превосходительною?
Що ти... Але тут треба риму до стеретті (6 з д.), отже мусять
бути рівно 4 ямби з мужеським римом. Для того я, за понукою
М. Кр—ського, змінив „3 превосходительною“ на „Із іене-
ральшою“, хоч признаю, що се трохи за сьміла кон'ектура, за-
надто відбігає від лекції автографа другої редакції (1-а редак-
ція знов має цілком инший текст).

194, 13—14. Фр—о (з 1 ред.):

В село небога привезла
Свою змію ще гірше люту.

195, 9—18. У Фр—а тут кілька відмін після першої ре-
дакції.

195, 13—14. У Дом—ого лише оден верш: Громада глухо приєгає. Але верш „І на Господньому хресті“ є потрібний, він і дає рим до „животі“ (12).

195, 18. По тім верши наступає у Дом—ого і Фр—а ще верш:

Громада зично загула.

Сей верш по „гудуть“ в стр. 17 є зовсім злишний.

195, 10 з д. Перед сим вершем є у Фр—а вставка 3-х вершів з першої редакції.

7. Москалева криниця. I. 196, 21. Дом—ий і Фр—о: Мабуть на до Його (Його). Я поправив „Його“ на „того“, бо так стоїть 207, 7 з д. в зовеім подібнім місці також у Дом—ого і Фр—а:

..... хвалить Бога
В розкошах, а вбогій
Вдові не до того.

8. Москалева криниця. II. 207, 3 з д. Дом—ий в першій виданю і інші, давніші виданя: Або утопитись. Дом—ий від 2-ого вид. і Фр—о: Або вбитись, утопитись. Я поправив лекцію двох автографів „утопитись“ на „утопить ся“, щоби був сякий-такий піврим до „черниці“ (4 з д.).

208, 16—18. Дом—ий:

Стою бувало...
Ані кара,
Ні муки, кайдани

Фр—о:

Стою бувало...
Ані кара ні кайдани

У Дом—ого ритм злий, бо верш 18 зачинає коломиїку, отже повинен мати чотири трохеї; у Фр—а верш 16 не докінчений і нема потрібного риму до „хмари“ (14).

210, 15. Фр—о (з 1-ої ред., з автографу Кухаренка): Як на квіточку в садочку.

210, 3 з д. По сій стрічці Фр—о вставляє (з 1-ої ред.) отєї два верші:

Незабаром сто літ мине,
А я, ей же Богу

211, 4—5. Фр—о (з 1-ої ред.):

Отакє-то! З журби батько,
З журби вмерла мати

211, 8. Дом—ий і Фр—о: *Мое* Іуда... Так було у мене в першій виданю.

218, 21. Дож—ий і Фр—о: напитись. Я поправив на „напить ся“ задля (пів)риму до „криницю“ (19).

219, 21—22. Дож—ий і Фр—о:

Про ту криницю москалеву,
Нелюдська билиця.

Я поправив сей що до форми хибний текст після рукописи Жемчужнікова (Кониського), котра єдина дає добрий ритм.

В. І. а)

2. **Муза.** 224, 13. У Фр—а наступає вставка отсих двох вершів:

І всюди, зоренько моя,
Ти непорочною сіяла.

Фр—о каже, що взяв се з „Дневника“; але в „Дневнику“ другий верш є:

Ти не марніла, ти сяяла.

Так було і у мене в другім виданю.

224, 6 в д. У Фр—а знов вставка двох вершів з „Дневника“:

Вітаєш ти, мій херувим,
Золотокрилий серафим.

Тільки-ж в „Дневнику“ вони стоять на місце верша (6):

Гориш ти, зоренько моя,

котрого верша там нема. Так і було у мене в 2-ім виданю. А Фр—о знов лучить два ріжні тексти разом.

6. **Марку Вовчку.** 228, 21. Всі виданя: Твоєю думу назову. Мені якось нескладно звучало: Думу вольную твоєю думу назову. Дятого я змінив: Думу вольную твоєю думою назову. Се тим менше вагав ся я зробити, що первісно по верши 18 буда така вставка: Дні мої твоїми дніми назову; отже поет і тут був би до „твоєю“ поставив ще „думу“ в 6-ім відмінку, а тільки ходило йому, видко, о повнійшу форму в дієслові „назову“. Але „назову“ є власне навіть звичайна форма.

11. **Сестрі.** 232, 13—14. У всіх виданях стояло:

З-за хвилі човен доплива,
І в хвилі човен порина...

Се повторенє слова „човен“ мене разило, я видів в тім лише помилку писарську (lapsus calami) і догадував ся, що в другім верши замість „човен“ має бути „знову“; так я і хотів поправити: І в хвилі знову порина. Аж знайшов я ще ліпший текст в „Основи“ 1862, VI. в статі Сави Ч[алого]: (Новые)

Матеріали для біографії Шевченка, де поданий цілий сей вірш з приміткою: Подлинная рукопись хранится у меня. Отже в сій статі є такий текст: І знова в хвилі порина. Сей текст я і взяв до 2-ого видання та й подав Дом—ому, котрий його відтак помістив в своїм 3-ім виданю, але не цілком добре, бо так, як я перше тільки з догадки хотів поправити.

12. **Колись дурною.** 232, 3 з д. Всі видання: старіти ся, гнить... Я поправив, як вже й М. Кр—ський пропонував, „гнить“ на „гинуть“, і задля форми, бо потрібний рим до „покинуть“ (2), і задля змісту, бо по словах „гнилою колодою валлягись, старіти ся“ вираз „гнить“ був би злишній, непотрібною тавтологією, а треба чогось нового, ще не сказаного.

13. **Якби то ти, Богдане.** У всіх виданнях і змісл не досить ясно є означений і форма не досить гладка, длятого я поробив деякі поправки, але зовсім дрібної натури. Дом—ий і Фр—о а в частині й давніші видання мають:

233, 10—12.

Упив ся, здорово упивсь!

І (Дом—ий: ...) препрославлений, козачий

Розумний батьку! І (Дом—ий: ...) в смердячий

Тут змісл має бути такий: Якби ти, Богдане, тепер глянув на Переяслав та подивив ся на замчище, то ти би упив ся здорово і похмелив ся в жидівській хаті або утопив ся в калюжі. Задля ясности я до „упивсь“ додав ще „би“ (здорово-б упивсь), замість „І“ поставив „О“, як і є в декотрих виданнях (могло би впрочім бути і І), і 5-ий відмінок поставив межі коми.

233, 19. Всі видання: Або в колиці ще упивсь... Се, на мою гадку, не дає доброго сенсу. Якби Богдан ще в колиці упив ся, то щоб би з того вийшло для України? Я поправив „ще упивсь“ на „задушивсь“ по аналогії в „Розритій Могилі“ (І. 105, 7): У колиці б придушила, | Під серцем приспала.

14. **Антонію Сові.** 233, 8—7 з д. В автографі і у Дом—ого стоїть: Подражаніє Едуарду Сові. У Фр—а: Подражаніє Антонію Сові. Я взяв заголовок з „Основи“, за котрою пішли і всі давніші видання: „Антонію Сові. (Подражаніє польському поетові)“ — з двох причин: 1) що той поет (Едвард Желітовський) в своїм псевдонімі все підписував ся Антоній Сова, 2) що нема певности, чи сей віршик Шевченка є наслідованєм Желітовського, бодай в друкованім виданю творів Желітовського такого або подібного вірша я не знайшов. М. Кр—ський каже, що сей вірш є переспів з Сирокомлі, але і у Сирокомлі я не

знайшов нічого такого.

15. **Подражаніє Іезекіілю.** 235, 1. Дом—ий і Фр—о: На каторгу. А мати... (Фр—о: ,) мати... Так стоїть в автографі Шевченка. Я взяв з копії Жемчужнікова: А люта мати... Повторене слова „мати“ не видає ся мені тут відповідним, і могло бути легко тільки писарською помилкою.

235, 18. Тут знов противно Дом—ий і Фр—о беруть варіанту з копії Жемчужнікова: А львичища *про те* не знають... Я лишаю текст автографу: *того* не знають, бо я від автографів відступаю лише там, де виджу достаточну причину до того, а тут такої причини не виджу.

19. **Подражаніє сербському.** 239, 15. Всі виданя: Ви так нагло гнались? Я поправив на „гнали“ (що так само уживає ся), щоби був ліпший рим до „майнували“ (17). Так пропонував і М. Кр—ський.

24. **Сьвіте ясний.** На диво сей вірш містять виданя все ще в гіршім тексті на основі одного, єдиного автографу, хоч ліпший текст був поданий вже в році 1872 в брошурі Партицького „Провідні ідеї Т. Шевченка“ і 1873 в „Правді“ (ч. 15) і хоч в р. 1906 роздобуто копію Богданенка (Дом—им при інших віршах дуже захвалену) з подібним текстом! І так

243, 20—22. Дом—ий і Фр—о:

В своїй добрій теплій хаті
Оковано, омурано,
Премудрого одурено.

Слово „омурано“ мабуть тільки в сїм однім місци приводить ся, і навіть лексикографи його не розуміють, бо Желехівський бере його в значіню „обмарано, замур(дє)ано“, а Грінченко в значіню „обмуровано“, а ані одно ані друге не є тут відповідне. Супроти того, що в другій часті сего вірша говорить ся о багрянцях, кадилах, явлених і кропилах, повинно б, тому відповідно, і в першій часті щось про них згадувати ся, а то згадує ся лише о одних багрянцях. Отже далеко ліпший отсей текст, який є і у мене:

В твоїй добрій, теплій хаті
Оковано, одурено,
Кадилами окурено.

Так є і у Богданенка, тільки замість „теплій“ стоїть „тихий“.

243, 5 з д. Дом—ий і Фр—о: Люльки з кадил закуряті. Сей текст є вже метрично трохи гірший, бо аж в двох перших стопах суть ямби замість трохеїв; відтак слово „закуряті“

стоїть тут не зовсім добре, бо не може ходити о закурене але о курене; наконець нена риму, котрий потрібний є до „топити“ (4 з д.) а не до „драти“ (6 з д.) або до „brate“ (3 з д.), бо ті слова мають вже свої рими („brate“ 7 з д. і „вимітати“ 2 з д.). Цілком добрий є сей верш у мене: А в кадил люльки курити. Так є і у Богданенка, тільки замість „А“ стоїть „І“.

37. **Бували воїни.** 251, 17. Дом—ий і Фр—о: Жеруть і тлять старого *дїда*. Але тут потрібний конче рим до „любо“ (18). „Ясно, що тут автор, каже М. Кр—ський, з’ображає старий суспільний лад під образом старого *дуба*, від кореня котрого ростуть нові парости і т. д.“ Дятого я приймив поправку „дуба“ замість „дїда“.

39. **Чи не покинуть нам.** 254, 12. Дом—ий і Фр—о: І тогді... Я задля риму до „дїд“ (13) поправив на „тогді б“; так радив і М. Кр—ський. В тім-же верши стоїть у мене, як і у всіх виданях, через помилку: І Парку-прялку?... *Прялка* се московське слово і значить тільки, щб у нас „прядка“, отже Дом—ий на основі автентичного жерела подав в своїм 3-ім виданю „пряху“; так повинно бути і у мене.

Дата сего вірша була доси подавана: 14—25. II. Аж в 3-ім виданю Дом—ий подав правдиву дату: 15. II. Так поправив і я. (Про се звістив мене Дом—ий ще листом з 9. III. 1910).

б)

1. **Юродивий.** 257, 1 з д. Дом—ий: Не викроїлось, і драму... Так стоїть вправді в автографі, але деж розмір? Таж мусять бути 4 ямби, як у всіх інших вершах сеї поезії. Дятого я вже в першім виданю поправив на „викроїло ся“. Так є і у Фр—а.

2. **Сон.** 259, 14. Дом—ий і Фр—о: Уже засватаний, жонатий. Так має стояти вправді в остатній, четвертій редакції, але в трїох перших є так, як у мене і в давніших виданях: Не одинокий, а жонатий. Я не виджу потреби тую лекцію покидати.

259, 19. Фр—о вставляє тут отсі три верші, котрих ні одно видане не прийшло:

Та йдучи колоски збирають;
Мов тая доленька сьвятая,
Мов ангеляточки ідуть.

259, 10—9 з д. Дом—ий і Фр—о:

І копу дожинать пішла,
Поки не чути ланового.

Така лекція є лише в листі до Максимовича, а в трійох інших автографах стоїть так, як у мене і у всіх інших виданнях:

Та (й) щоб дожать до ланового,
Ще копу дожинать пішла.

І тут не виджу причини добру, загально принату, усталену лекцію покидати.

259, 9 з д. Фр—о додає на кінци ще отсі два верші:

Остатню може. Бог поможе,
То й сон твій справдить ся.

Ті верші находять ся і в декотрих автографах і в многих давнійших виданнях, їх і годить ся уміщувати в приписках, але не в тексті самім. Текст без них є цілком добре закінчений, а вони з своєю лихою формою тільки ослаблюють поетичне вражінє цілої поезії. Се радше дописка доброго, сердечного чоловіка, ніж композиція поета, артиста.

3. **Во Іудеї во дні они.** 260, 12. Фр—о вставляє отсей верш, тут зовсім недоладний а винятий з поеми Марія 301, 5 з д.: Марія з шляху не вставала. Вже-ж недоладно сказано, що Марія в якімсь вертепі з шляху не вставала!

На кінци сего вірша Фр—о додає 7 вершів, котрі були лише в брудіоні та й там їх Шевченко викрислив.

II.

1. **Неофіти.** 272, 8. Дом—ий: Й за те, що бачу! Ще живуть... Фр—о: Й за те, що бачу, ще живуть... Рукописи, перводруки і давнійші видання мають ще інші тексти: Й за те!... хоч бачу, що живуть; — За те, хоч бачу, що живуть; — І за те, що бачу, що живуть... Я лишаю ся при тексті Основи, львівського вид. 1867 і пражського (також Кожанчикова, Балашева, Женевського, Огоновського і Київської Старини): Й за те, що бачу, що живуть.

272, 14. Дом—ий і Фр—о: Не вбогий мабуť хтось лежить. Моя лекція: Мабуť невбогий хтось лежить — мені тим подобає ся лїпше, що я волю наголос: Мабуť. Але можна акцентувати і мабуť, так робить Фр—о.

272, 1 з д. Дом—ий і Фр—о: Його сьвятого мордували. При такій лекції сей верш метрично належав би ще до попередних, куди він що до форми не потрібний. У мене „За-що його мордували“ — він зачинає коломийку. Я вибрав сю ва-

ріянту також тожу, щоби не повтаряло ся непотрібно слово „святий“ з 5 з д.

273, 17. Дом—ий: Як і Син отой Марії. Фр—о: Як і Син ції Марії. Інші виданя: отсїй, отсїей... У мене: отсей, але може таки найліпше: отой.

274, 11. Дом—ий і Фр—о: Ви і не бачите! Земні... Сей верш повинен мати рим до „скажені“ (10). Такий рим чи піврим є в моїй лекції: Ви і не бачите, доземні... Вечерниці і Сушкевич мають: до землі, Прага (Женева, Огоновський): бо земні — з сего скомбінував я: доземні, і гадаю, що сею конектурою я розв'язав досить замотану справу тексту в єім місци.

274, 14. А все його благаєте... Дом—ий і Фр—о сего верша не мають. Його нема і в декотрих рукописах та перводруках, але з того не виходить, що він непотрібний, бо і інших конче потрібних вершів та й цілих уступів дехуди нема, от хочби в сїй-же поемі понизше 288, 20—21; має його видане пражське (і жен., Огон.), трохи в инакшій формі, відповідній прочому там відмінному текстови, а тут він надає ся добре також для доповнення чотиростиха коломиїкового.

274, 24. Перелечу літа... І сего верша Дом—ий і Фр—о не мають. В пражськїм виданю (і жен., Огон.) є така варіанта: Перелечу в літа, | У те незгірше время оно. Змістом сей текст зовсім недоладний, але формою добрий, бо дає рим до попереднього верша („людодіам“), а длятого скомбінував сей текст, за відповідною модифікацією, з текстом инших видань, котрі сего верша не мають зовсім, тільки зараз зачинають новий уступ: Перелечу во время оно.

275, 14. Фр—о: І слово пламенем святим... Так і у мене було в 2-ім виданю, та й так мабуть і ліпше, ніж теперішня моя і Дом—ого лекція: розумом святим. Вже прикметник „святий“ ліпше надає ся до „пламени“ ніж до „розуму“, і так само наступаючі оба дієслова (до „розуму“ годить ся тільки „просвіти“, але не „оживи“), відтак ліпше підходять до „пламени“ верші 7 і 6 з д.: Щоб огненно заговорила, | Щоб слово пламенем взялось.

275, 4 з д. Дом—ий: І на Україні понеслось... Фр—о: І по Україні понеслось... Мені здає ся, що найперше мусить о те ходити, щоби слово дістало ся на Україну (бо-ж поет писав „Неофіти“ в Нижнім-Новгороді), длятого я приймив варіанту: І на Україну понеслось.

276, 8 з д. Дом—ий: Немалі жертви!... Ублагала... Фр—о:

Немалі жертви!... І благала... Я: Немалі жертви, ублагала. Може найліпше було би: Немалі жертви (,) і благала.

277, 1. Дом—ий і Фр—о: І перед образом Венери... Але 276, 6—5 в д. говорить ся о ідолах, не о образах: Щоб первенця її витали | Сьвятії ідоли, — та й у Римлян були статуи богів а не образи. Отже я поставив: І перед *ідолом* Венери. Так і стоїть в Вечерницях, де нераз є ліпша лекція як в інших виданях а часом навіть єдино добра, хоч Дом—ий се жерело маловажить.

277, 2. Дом—ий: Лампади сьвітять. В сій лекції нема ні ритму ні риму, я взяв отже варіанту Вечерниць і Сушк—а: Горить кадило золоте. Дом—ий в своїм Крит. Розсліді признав, що „той варіант красчий, бо дає рифму до: „син її росте“: він так і має в першій виданю, але в 2. і 3. вже взяв иншу варіанту, не подавши причини. У Фр—а так, як у мене.

277, 6 в д. Фр—о: Вина сьвятого напились. До попереднього верша „У гаї гарно роздяглись“ ся лекція менше пристає ніж моя і Дом—ого: Іще (Дом—ий: Та ще) гарнійше напились. Так є в Основі (у Кожанчикова і інших російських виданях), у Сушкевича і в варіанті пражського виданя.

278, 8. Дом—ий: І паний й голий отой Фавн... Фр—о: І козлоногий сивий Фавн... В варіанті Фр—а разить повторенє слова „козлоногий“, котре стояло недавно перед тим 277, 9 в д., а у Дом—ого разить наголос, треба би читати: отой Фавн; диятого я переставив: І паний й голий Фавн отой. Так стоїть і в декотрих російських виданях (Балашова, Київської Старини).

278, 12. Дом—ий і Фр—о додають неповний верш: Того апостола. Для змісту сих слів непотрібно, форма через них хиба тільки тратить, а подає їх лише оден автограф, а за ним виданє пражське (і жен., Огон.).

278, 16—19. Фр—о:

І курять амфори, дівчата
Трохи не голі і хлопята
Перед Кипридою стоять
І гимн співають. Уготован

При „курять“ недостає „ся“ (бо „курити“ уживає ся або нерехідно в 4-им відмінком або неособово), о хлопятах не було ніде ніякої згадки. Диятого я зложив инакший текст, котрий приймив і Дом—ий. І мій текст і Фр—ів є скомбінований з кількох жерел.

278, 9 з д. Фр—о: Єлеєм, медом потекло. Так стоїть тільки в однім автографі, найпершій редакції, як каже Дом—ий, і ані одно видане сеї варіанти не приймало.

278, 2 з д. Фр—о взяв тут з того-ж одного автографу ширший текст:

У катакомби, за собою
І причет весь свій повели
І всіх гостей. І син твої, мати

Коли що-ино сказано було, що *всі* пішли (4—3 з д.), то хто-ж є ті всі, а хто причет? Додаток непотрібний. Може для такого повнішого тексту Фр—о і тут і дальше держить ся Чернігівської рукописи.

279, 2. Фр—о знов з того-ж автографу: Святим учителем своїм. Повторене слова „святий“ мені бодай не припадає до впадоби.

279, 5. Фр—о з того-ж автографу вставляє два верші.

279, 16—17. Дом—ий і Фр—о:

Стріглав повісили святого
Того апостола Петра.

Я взяв мою лекцію з Вечерниць, котра має рим. Ті жерела, за котрими пішли Дом—ий і Фр—о, мають в пернім верші одні „святиого“ а другі „старого“, отже і з того видко, що вони не дуже певні.

279, 9 з д. Дон—ий і Фр—о: А ти, прескорбная, не знаєш. Жерела і виданя мають одні так, а другі як у мене (А ти, прескорбна, і не знаєш), инші ще инакше. Мені те і (= навіть) видає ся тут пожаданим.

280, 11. Дом—ий і Фр—о: Круг смертного твого *пред-*стануть. Більшість жерел і видань має так, як у мене: *по-*стануть.

281, 20. Фр—о: Самим їм дурня вихвалять. Вираз „ледащо“, котрий є у мене і у Дом—ого, видає ся мені тут відповіднішим, ніж Фр—ів „дурня“. Жерела подають, як в Неофітах звичайно, дуже рознаїті варіанти.

282, 4—6. Дом—ий і Фр—о:

І чи одна вона? Мій Боже!
Прийшло їх тисячі в сльозах,
Прийшло з-далека.

Я взяв варіанту з Вечерниць, котра одна має рим а притім навіть і змістом мені ліпше подобає ся.

282, 11—13. Дом—ий і Фр—о:

Свою надію? Горе в нами,
Раби невярчії! Кого,
Кого благаєте, благії,
Раби невярчії, сліпі?

Дом—ий в „Крит. Розсліді“ справедливо вказує на недоладність повторення слів „Раби невярчії“ (повторені також слова „Горе в нами“ з 7 рядка), а однак потім сю варіанту взяв в тевст, хоч її лише оден автограф подає та і форма і зміст промовляють проти неї. Фр—о здобув через ню бодай довший о оден рядок текст!..

282, 14. Фр—о:—Чи кат помилює кого? М. Кр—ський каже, що „так сильнійше“ (ніж при мойй лекції „камінь“). Противно, кат чи фактично помилює чи ні, але бодай міг би помилювати, а камінь вже-ж ніяк! Та й „камінь“ відповіднійше дятото, бо мова тут про бронзового кесаря.

282, 22. Дом—ий і Фр—о: Перед Юпітером новим... Так мають всі виданя. Я вставив слівце „тим“ тому, що Шевченко звичайно акцентує „новий“, а сей верш має відповідати попередньому будовою і римом.

282, 7 з д. Дом—ий і Фр—о: Байстрятам дещо, а кому... Так має лише одно видане, инші „Байстрятам Почеп“ (се Дом—ому незрозуміле місце поясняю в Приписках), а більша часть так, як у мене: Або, за більшіі заслуги. Сей варіанта дає і потрібний рим до 5 з д. „супругн“.

283, 2. Дом—ий і Фр—о:

Себе повинні підкладать,
Не тільки сестер...

Так мають і инші, давнійші виданя. Я півверша „Не тільки сестер“, пеуючого будову, пропустив, а за те в попереднім верши додав „Й“ (Й себе), котре є впрочім і у Сушкевича і про котре Дом—ий признає, що воно (навіть при задержанню півверша) потрібне.

284, 10 з д. Дом—ий і Фр—о: Отакий-то він! Чи чуєш? ...Моя лекція „Слова істини... Чи чуєш?“ видає ся мені поетичнійшою, а находить ся в Вечерницях і в пражьскім виданю (Жен., Огон.).

284, 8 з д. Дом—ий і Фр—о, як і давнійші виданя, не мають слова „Аллилуя!“, а Дом—ий каже, що його „ні в одному жерелі немає“, та й Фр—о каже, що я се слово „додав без підстави“. Але-ж се слово є в Вечерницях, перед надши-

сон „Пеалом CLXXI“. Воно й потрібне для доповнення верша і дає (пів)рим до „чуєш“ (10 в д.); та й 285, 22 стоїть: І „Аллилуя“ подала. Чи не бракує тут верша в римом до „співає“?

285, 21—22. Дом—ий і Фр—о:

Не слухала і не ридала,
А Аллілуя подала

Мені сеся варіанта видає ся менше відповідною: чому би мати не мала слухати? Я взяв иншу варіанту, з Вечерниць і з пражськ. виданя (вона і в Жен. та Огон.); опроче текст Неофітів в ріжних автографах і копіях так поплутаний, що не легко й оцінити, котре жерело ліпше, і треба майже при кожній ріжници дивити ся на те, котрий текст є ліпший спеціально в тім місци, без огляду на те, в котрім жерелі він находить ся.

286, 1. Дом—ий: Нехай пророка побиває! Фр—о: Нехай пророків побиває! — Лекція Дом—ого є зла, бо тут не може ходити о якогось одного спеціального пророка, але о пророків взагалі, тому і відповідає многократна форма дієслова *побиває*; лекція Фр—а зла, бо не відповідає наступаючому *розпинає* (мусіло би тут стояти „порозпинає“ або „ровіпне“), та й нема її в жаднім жерелі і в жаднім виданю.

286, 9. Дом—ий і Фр—о: І тьми і тнеачі поганих... Я взяв мою лекцію: І тисячі і тьми поганих — з Вечерниць, щоби було степеноване. (Так і 278, 3 я взяв в російських видань порядок „І тихим, кротким, добрим словом“ против порядку инших видань: добрим, кротким).

286, 2 в д. Дом—ий: По Сципіонах. Лютий, лютий.. Так стоїть в чистописи Шевченка (т. зв. автографі Б.). Тут видно наглядно, як помиляє ся Дом—ий, перецінюючи се жерело і тримаючи ся його занадто. Лекція „Лютий, лютий“ є власне найгірша: Перше була бесіда о пиянстві (5 в д., 4 в д., 3 в д.), дальше говорить ся о розкошах в гаремі, то тут аж просить ся згадка о розкоши в питю. Надмірне жарковане лютости Нерона повторюванем слова „лютий“ є тут недоладне, особливо й супроти попередних слів „тривну править“. Наконець треба риму до „ровкошуй“ (1 в д.), отже вповні доброю є тільки варіанта Вечерниць: Пий, лютуй! котру і Фр—о приймив. Навіть пражське видане, котре бере свій текст з автографу Б., сям разом не приймало його, але поправило ва „Лютуй, лютуй!“ що однакож і метрично є хибне.

287, 11. Всі виданя: червоним. Пояснене моєї кон'єктури я дав в Приписках. Думаю, що тут ваіна буйви о буквами *ле* не

великий гріх проти правил критики.

288, 20—21. Сі два верші знаходять ся тільки в Вечерницях, а зрештою нема їх в жаднім жерелі і не було в жаднім виданю, без зазначеня пропуску, аж я їх видобув і тепер мають їх і Дом—ий та Фр—о, бо, як признає Дом—ий, без них дійсно почуває ся недостача. Се знов вказує на те, що спеціально в Неофітах не треба маюважити і гірших взагалі жерех і треба більше ніж на доброту жерела уважати на зміст і форму кожного місця.

289, 6—8. Дом—ий і Фр—о:

Та тебе ще зневажали,
Праотче ледачий!...

Фр—о додає ще півверша:

Та цур тобі.

Такий текст і формою і змістом недобрий. Не викінчена тут коломийка (М. Кр—ський хотів задля того цілий порядок наступаючих вершів перевертати) і є певна суперечність в тім, що поет докоряє за зневажане Адама а сам його називає ледачим. Я взяв свій текст з пражського виданя, в части згідного з Вечерницями.

290, 20. Дом—ий і Фр—о: І усміхнула ся тоді. Так стоїть в автографі Б. і в російських виданях; у всіх інших є так, як у мене. „Усміхнула ся“ якось не згоджує ся з наступаючими зараз словами „страшно, тяжко заридала“, хоч би се був, розуміє ся, дикий сьміх розпуки.

2. Марія. 294, 19—22. Фр—о має инший текст, взятий з першої редакції.

294, 9—2 з д. Фр—о на місци сих 8-х вершів має 9 вершів з першої редакції.

295, 10 з д. Фр—о замість сего одного верша має 5 вершів з першої редакції.

296, 12—13. Фр—о має инакший текст з першої редакції, в котрім бракує риму до 11 *порозі* а другий верш з нічим не римує ся. Та й наступаючі в стрічці 14. слова не вяжуть ся добре.

297, 17—19. Фр—о замість сих трьох вершів має 5 вершів з першої редакції.

298, 4. Фр—о (з 1-ої ред.): Ходімо в церков, повінчай-мось.

298, 22. Дом—ий: І досі мерли б... Покликуючи ся на другу редакцію (автограф Б.), Дом—ий каже: „Так і має бути.“

Але так не може бути, бо се метрично хибно: тут треба, як і є в кождім верши, чотирох ямбів. Отже треба по просту замість *б* поставити *би*, як в першім виданю зробив я а відтак і Фр—о. Але М. Кр—ський закидає: Шевченко не ужив би форми „мерли би“, і радить писати „мерли б ми“. Я й послушав і змінив так, але властиве не розумію, длячого Шевченко не написав би: мерли би. Мені видить ся, що так було би таки найліпше.

299, 19. Фр—о вставляє тут 5 вершів з першої редакції, досить банальних.

299, 2 з д. Фр—о вставляє оден верш з 1-ої редакції.

300, 5. Дом—ий і Фр—о: Маленьке сороченя. Так було перше і у мене. Потім Дом—ий в своїм „Крит. Розсліді“ написав, що і в першій і в другій редакції стоїть: „Малесоньке сороченя“. Після того я і поправив. А Дом—ий потім противно таки поставив: маленьке!

300, 6. Дом—ий: Комуś то це? Се найгірша лекція, з першої редакції. Ліпше у Фр—а з другої редакції: Комуś то ще...

301, 21. Дом—ий: До дому котить ся. Так і всі давнійші виданя. Але вже Огоновський припускав, що має бути: До долу; я се і взяв в текст, і також Фр—о. Та й Дом—ий написав був: „До дому — чи не помилка се переписчика?“ Але відтак таки лишив ся при тій „помилці“.

301, 7 з д. Фр—о з 1-ої редакції: Звїзда хвостатая зійшла.

301, 4 з д. Фр—о знов з 1-ої редакції: І тут же й сина привела. — Так у него є й дальше ще багато відмін з першої редакції, котрих тут вже й не нотую; що найважнійші є виновотані у мене в Приписках межи варіантами.

304, 8 з д. Всі виданя: —

Коло хатни
В повіточці своїй малій
Той бондар *праведний*, сьвятий
І галки *праведний* не має

Я не можу припустити, щоби Шевченко дійсно так написав, зглядно, написати хотів. Яка ж тут конструкція? щб бондар коло хатини? недостає очевидно якогось дієслова! А відтак по що повтаряти слово *праведний*? Отже тут мусить бути подібна, тільки-ж ще гірша помилка, як була 232, 14 в словом *човен*. Я пробував ту помилку поправити, як о тім згадую

в Приписках. Нехай моя проба й невдатна, але поправки тут конче треба, на се я отже хотів вказати.

305, 3. Фр—о :

Ще рік минув. У тесляра
Під ворітьми коло хатини...

Слова „У тесляра | Під ворітьми“ вставлені в першій редакції. Та се може й ліпша лекція. При ній до верша 5. з кінцевим словом „ковеня“ приходять кореспондуючий верш з півричом. Один верш міг при переписуваню легко випасти.

306, 20—21. Фр—о варіанту до сих двох вершів з першої редакції поміщає знов по-при них яко вставку.

309, 20. Всі виданя: Які-то люде з його будуть? Я переставив слова, щоби був ліпший рим до попереднього „буде“. Ще ліпше може було би: Які-то з його будуть люде?

313. На самім кінци поеми додає Фр—о 10 вершів, котрі були у всіх трьох редакціях, але в автографі Б. Шевченко їх викреслив. Воно би й дивно виглядало, якби по слові „Аминь“ на самім теперішнім кінци мало ще що наступати.

Порівнюючи виданя Доманицького, Франка і мое, виджу межи ними взагалі такі рїзницї:

Доманицький держить ся пильно рукописних текстів, менше зважаючи притім на форму в вірши, для котрої, видко, й досить мало має зміслу, а часом не відступає від них також задля змісту; де має вибір межи різними жерелами, в виборі їх не все є скрупулятний.

Франко старає ся перед-всім о повноту, бере найрадше найдовшу варіанту і вставляє всякі додатки поетом занехані або й виразно відкинені; часом задля повноти поміщає навіть два суперечні тексти, лучачи їх разом. Притім любить подавати щось оригінального і бере часто не пізнійші поправки поета, але первісну редакцію, якої нема в жаднім виданю.

Я стараю ся передвсім о те, щоби поезія і поет як найліпше презентували ся. Дятого дивлю ся особливо на правильність і гладкість форми, на поетичність представлення і вислову, як і на добрий зміст, і не вагаю єя задля такої ціли робити і зміни-поправки в текстї такі, на які, припускаю, і поет згодив би єя або й сам при більшій увазі був би їх поробив. Але притім вистерігаю єя віддаляти єя занадто від жерел задля суб'єктивних поглядів, як єє н. пр. робить М. Кр—ський.

Мої догадки нерозумно потім оправдалися автентичними доказами. Чи з'ушів я заховати міру і чи все добре трафив, не моя річ судити.

Виготовляючи моє остатнє виданє, я хотїв спросити кількох знавцїв і охотникїв, щоби разом обговорити текст поезій Шевченка та по можности допровадити до якогось порозуміння і усталити текст можливо найлучший. Деякі обставини не дозволили менї виконати сей намір. А моя просьба в часописях, щоби свїдуці люде приєдали менї свої спостереженя і уваги, лишила ся, на жаль, невислуханою. Надїйшло тїлько одно письмо, де висказувало ся бажанє що до самого розпорядкованя поезій. Я і тепер всякі уваги і замітки прийму з вдячностію.

Miscellanea.

Архивні дрібниці з Гетьманщини.

I. Лист Ганни Орликової до пані Забілиної 1708 року.

Лист сей відносить ся до дуже неспокійного моменту з минулого Гетьманщини, коли шведський король Карл що йно вступив на територію Стародубського полку (21 вересня 1708 року). Цікавий він тим, що походячи з під пера жінщини і адресований до жінщини, вказує на те, що й вони, видно, в ті часи брали участь в таємних замірах своїх мужів. Авторка листа Ганна Орликова — жінка відомого генерального писаря Филипа Орлика, дочка полтавського полковника Павла Гердика; три брати її пристали до Мазепи. Кореспондентка її Ганна Забілина — жінка Семена Забіли (що також потерпів в сій справі), дочка переяславського полковника Івана Мировича. Обидві жінщини потім переселили ся до Штокгольму, де мабуть і закінчили своє жите.

Копія листу Орликової:

Міцѣ пнѣ Забѣлинная,

Моя велце міцѣвая добродѣйко!

Певной вѣдомости з обову от пнѣ моего о неприятельскомъ насиліи еще сини часи цѣле сподѣваюся; а що з сторонѣ Стародубовских вѣдоміє мя доходят вѣсти, же неприятел Топалю спустошит. Бѣтъ тилко знає, якъ з нами будет, а если одержу skutokъ самій речи, то ночью и днемъ дамъ знати, тилко-ж и тепер упевняю мѣти ся на готовѣ; если що ест, то жичу на секретномъ мѣстцу закопати, а остатокъ все такъ мати, якъ бы на вози класти; також и вози, каретки абы были поряд-

ніє и готовіє, а то все чинити под покривкою. Тов вѣ. щире ознаймивъ-ши, всегда востаю

Вѣ., носей добродѣйцѣ завше вичливаа

Анна Орликова, писарева ешералная¹⁾.

З Батурина септевр. 25 року 1708.

2. Подарунок сотням своему сотникови (1696 р.).

В Гетьманщині не-раз трапляли ся випадки, коли уряд і громада тої чи иншої заселеної місцевости наділювали когось з своїх урядників за особливі заслуги маєтками з громадської землі. Найяскравішим прикладом того може служити наділене величезним маєтком лубенського полковника Леонтія Свѣчки на підставі ухвали пирятинських сотнян²⁾. Наведений низше документ належить до категорії подібних актів, але відносить ся до иншої території — теперішньої Чернигівської губернії. Видно, що звичай обдаровувати своїх сотників і полковників за клопоти в військових маєткових справах був дуже розповсюднений в кінці XVII-го віку.

Року 1696, мѣся марта 16 дня.

Я Семень Михайленко, атаман городовий Александровский, в отаманнею курѣбною и во всѣмъ товариствомъ, Анаписю, войтом, и во всѣмъ посполствомъ, чиним вѣдомо сим нашимъ добровольнымъ листомъ, тепер і на потомніє часи, ижъ, видячи ку намъ горливого і на всем справного пана Ігнатія Василевича³⁾, сотника на сей час Киселювского, же освободил нам вгрунта, которіє были черезъ Меньянь і Величковцовъ завладѣніє, а на сей час подлуг граници давней потвердивши ново копчами знатѣйшими, і сѣна на килкадесят возъ, через тих же вишепомянутих людей на грунтахъ наших кошеного, до нас привернулъ, леч за такую добротинность пана сотника нашего, а любѣ і поради нас всѣхъ обще, даемъ ему в займищи березник, взявши от долини Овняной ажъ до дуба при границѣ Менской, у вѣчноє ему заживанне. Волно вишь помянутому пану сотнику от нас данного займища дат, дароват и ку найлѣпшому пожитку оборочат, на що для лѣпшой вѣрж і певности даемъ сей листъ нашъ с подписомъ рукъ наших, в року і дню вишписанного.

¹⁾ Московскій Архивъ Мин-ва Юстиціи, дѣла Черниговской Палаты, опись 5, вѣвка 2, дѣло № 39, л. 15; копія XVIII в.

²⁾ Див. — „Кіевская Старина“, 1882 р., червень, і „Чтенія въ Истор. Общ. Нестора Лѣтописца“, кн. XI, стор. 48.

³⁾ Сахновський.

Семень Михайленко, атаман городовой Александровский, яко неуштетній писма, черезъ писара Никифора подписуе, с товариствомъ. Я, Ананія, войтъ тамошній, з громадою через того-ж писара подписуюе.

Мы, атамана курбанів, Тишко Бутко, Яцко Лазний, Ярушъ Ващенко, подписуемя¹⁾.

3. Лист сотника до свого полковника з повідомленем про дароване йому сіножати (1691 р.).

Наведений низше лист — адресований до відомого Прилуцького полковника Дмитра Горленка, сього „подуфалого сина“ гетьмана Мазепи; з нього дізнаємо ся про випадок, коли сотник — „взглядомъ далшой пріязни“ дарує своєму-ж полковникови сіножати. Іваницький сотник Савва Міщенко, про котрого іде річ, сотникував вже в 1672 році.

Добродію, мѣдѣ пїе Дмитрій.

Очевисте, подчасъ бытности нїей купно з вѣм. пїомъ у Батуричѣ, з любви своей, взглядомъ далшой пріязни, даровалемъ сеножатку, под селомъ Калюжинцями лежачую, о якую и теперъ вѣм. пїѣ превъ писмо свое извѣщенія желашъ. Я, ва пріязи вѣм. пїа уфакчи, якъ прежде, такъ и на сей часъ и вперед идучіе лѣта, вѣчне дарую и не ищу, в потомніе часи самъ авѣ по мѣтѣ будучіе сукцессори у вѣм. пїа чинити жадного отозву [не мѣемъ?]; о томъ пріятелско уневяючи, себе далшой пріязни и всегдашному любовному вѣм. пїа пріятелскому афектовѣ себе офѣрюю, яко всего добра упрейме зичливій пріятель и до услугъ поволий

Сава Мищенко, сотникъ Іваницький³⁾.

З Іваницькѣ 6 мая 1672 року.

4. З останніх універсалів Мазепи.

Поданий тут універсал, датований 7 червня 1707 р. і виданий в Білій Церкві, відносить ся до того часу, коли Кочубей давно вже був арештований і взятий на муки. Гетьман, хоч не знав ще про долю Кочубея, одначе вже зараз

¹⁾ Харьк. Историч. Архив. (при Университеті), д. № 852, копія XVIII в.

²⁾ Певно, — під-час звичайного приїзду старшини до гетьмана для поздоровленя з Великоднім святом.

³⁾ Моск. Арх. М-ва Юстиціи, дѣла Черниг. Пал., оп. 5, в. 5, № 94; копія XVIII в.

відібрав для себе Кочубеїве село Рудяків, а при тім в універсалі сім виступив як оборонець інтересів мешканців Воронькова... Треба віддати честь також і спритности воронківського сотника Берла, що в дуже вигідний момент звернув ся з просьбою до гетьмана... Село Рудяків надав Мазепа Кочубеєвн ще в 1689 році, а повернено удові його в 1710 р. Певно, сей універсал — один з останніх масткових універсалів Мазепи.

Пресвітлїйшого и державлїйшого великого гсудара нашого, єго царского величества войска Запорозкого гетманъ и славнаго чина ст҃аго апостола Андрея и Бѣлого Орла кавалеръ Иоанъ Мазена.

Огнаймуєть сяъ нашимъ унѣверсаломъ кождому, кому колвекъ о томъ вѣдати належить, ижъ суплѣковалъ до нас панъ Василий Берло, сотникъ Воронковскій, за всѣмъ своєю сотаѣ товариством и посполитими людьми, заносючи жалобу, что старости рудяковскіє, от Кочубея тамо будучіє, когда село Рудяковъ в єго подданствѣ найдовалося, увєє обурокъ, з давнихъ часъ до Воронкова належний, самовольне и самовластне завладѣли до села Рудякова, якого боронячи, великіє грабительства, здирства и побои Воронкувцямъ чинили, ловлячи людей, в той обурокъ везджающих, в якихъ своихъ кривдах и обидахъ Воронкувцѣ удалисъ до нас з жалобою, прекладаючи свои кривди и долегливости, и просили о приверненє знову до города ихъ того обурку; о якомъ хотячи ми совершенно увѣдомитися, велѣли учинити о томъ розыскъ, куда оний здавна належалъ, з которого по признаню старожитнихъ рудяковскихъ людей показалося, же волно бивало Воронкувцямъ в боръ и под самимъ селомъ Рудяковомъ будучий, вездти и рубати, яко недавними годами заборонили старости не такъ для потребъ жителей села Рудякова, яко для своихъ прибелей, которую чрезъ здирства и грабительства от Воронковцовъ имѣли, боронячи того обурку ажъ по самый городъ. Що аби впередъ не било, учинили межи собою згодное з обохъ сторонъ жители тамъ кгрунтамъ помѣркованє и розграниченє, именно: аби оборокъ, прилеглій Рудякову, по озеро, прозиваемое Святое, належалъ до Рудякова и по болото от рогу того озера Святого, а от озера Святого належалъ до Воронкова, и просили насъ о потвержателный нашъ того розграничения унѣверсалъ о оборону, аби ни хто з околничнихъ мѣсть селъ того ихъ бору не пустошил. Теди ми, принявши ихъ прошение, велѣли видати сей нашъ унѣверсалъ, чрезъ которій позволяємъ жителямъ маєтности¹⁾ Рудякова боръ по озеро, прозиваемое Святое, держати и владѣти, а Воронкувцямъ от озера Святого до города прилеглій, яко бору²⁾ Рудяковского, яко и Воронковского,

¹⁾ і ²⁾ На сих місцях в копії зазначено в скобках: „здесь ви- гризакъ“. Певно, знищені були слова: „нашей“ і „нашего“.

аби ніхто з околичних не пустошилъ, пилю варуємъ и прикауємъ. Данъ в Бѣлой Церквѣ июня 7 д. року 1708.

На подѣйномъ тако:

Звишъ менованній гетманъ и кавалеръ рукою власною¹⁾.

Подав *В. Модзалевський*.

Михайло Куземський кандидатом на митрополичий престіл.

Дня 4 червня 1869 р. помер галицький митрополит Спірідон Литвинович. Апостольським адміністратором архієпархії іменовано крилошанина Михайла Малиновського, який сповняв сей уряд цілий рік²⁾. На опорожену митрополію було кількох кандидатів, галицька суспільність ожидала з великим напруженням нового митрополита.

Бо й справі, часи були тяжкі. Переселенє значної часті галицького уніятського клиру в Росію, зрада релігійних та національних переконань, праця над знищенням унії в Холмщині й запопадливе, понижаюче людську гідність старанє о прихильність російського уряду — все то компромітувало сильно галицьке священство й подавало в непевність його привязанє до унії та Австрії. В таку хвилю треба було на митрополичому престолі людини з чистим характером, а при тїм симпатичної Галичанам і поважаної всіми, а що найважнійше, такої, якої слово значило би щось у Відні.

Такою людиною був на думку широких священничих верств тодішній уніятський єпископ у Холмі Михайло Куземський.

Він був від давна відомий Галичанам. Ще в 1848 р. здобув він собі велику популярність як заступник предсідателя Головної руської Ради, а й опісля брав визначну участь у здвигненню „Народного Дому“ у Львові. В р. 1868 став він єпископом у Холмі. Хоч на нього покладано великі надії, він швидко побачив неможливість удержати ся при управі холмською єпархією в тодішніх трудних обставинах. Він не міг з одного боку перемагти інтриг галицьких перевертнів в роді Филипа Дячана та Маркила Попеля, а з другого боку не вмів дійти до ладу з російським правительством. Було видно, що дні унії в Кон-

¹⁾ Моск. Арх. М-ва Юстиціи, дѣла Черниг. Пал., оп. 12, в. 10, дѣло № 394, л. 35.

²⁾ Pele sz, Geschichte der Union, II, ст. 941—2.

гресівці почислені. Становище Куземського ставало чим раз прикрийшим. Знали про се дуже добре в Галичині — і може де-хто в священства хотів прийти йому в поміч, ставлячи його кандидатом на митрополіта.

Поки що зазначую факт, що деякі круги галицько-руського священства носили ся згадкою дістати на митрополіта Куземського. Доказом сего отся адреса, вислана до цісаря з пістинського деканату, яку подаю ту у дословнім відписі. Вона знайдена у о. Ів. Бирчака, пароха Підбережа коло Болехова; між паперами пок. о. Івана Долинського (з якого донькою о. Бирчак жонатий). Із дописки на верху: сонсерт бачимо, що се брудіон адреси. Він писаний на піваркуші звичайного паперу.

Eure k. k. Apostolische Majestät!

Tief durchdrungen von Gefühlen der unerschütterlichen Treue und Anhänglichkeit an das Allerhöchste regierende Kaiserhaus Euerer k. k. Apostol. Majestät, wie auch hart bedrängt durch die peinliche Lage, in die uns die schwärmende nach Vorrechten, heischende und diese Treue durch Verdächtigungen vor dem h. Throne stets in Zweifel ziehende, widernatürlich zusammengebrachte, über uns Vormundschaft zu führen sich wahnende Parthei, versetzt; — die, geschweige ihrer Gelüfte auf sozialen (sic!) Gebiethen, selbst die kirchlichen Bahnen zu betreten sich nicht erröthet um auch dahin Saamen der Zwietracht und Mißstimmung zu streuen; — wagen wir in tiefster Ehrfurcht gefertigten gk. Kuraten und Landvolk des Pistyner Dekanates in Galizien hiemit zu einer Zeit, wo wir hierlands ohne kirchliches Oberhaupt, ohne Vertreter, Führer und Fürsprecher vor dem h. Throne, und in der Besorgniß leben, ob der zu wählende Metropolit ein Mann sein wird, der bei den Tugenden der unerschütterlichen Treue und Anhänglichkeit an das Allerhöchste Kaiserhaus, zugleich sich des Vertrauens bei seinem Klerus und Volke erfreunte, und den ernstesten Willen hätte, unsere nationale und kirchliche Wohlfahrt allenthalben zu fördern und für diese, bei der Aufgabe Oesterreichs die Rechte und Pflichten aller Staatsbürger in ein richtiges Verhältniß und billiges Ebenmaß zu bringen, — in Schranken zu treten nicht erschreckte; — vor dem Throne Euerer k. k. Apostolischen Majestät bittlich einzukommen, und um einem Mann anzuflehen, der unserer innigsten Ueberzeugung nach, das Glück des Gesamtvaterlandes zu fördern, die sicherste Bürgschaft gewährte.

Dieser Mann wäre der ehemalige Dommherr und Prälat des Lemberger Erzdiözesan Kapituls und unlängst nach Cholm berufene gk. Bischof Michael Kuziemski.

Geruhen k. k. Apostol. Majestät! diesen gottesfürchtigen, durch strenge Moralität und herzliche Hingebung an die Allerhöchste Dynastie Oesterreichs, sich unleugbar ausgezeichneten, wie auch durch sein taktvolles und entschiedenes Vorgehen um die Liebe und Verehrung seiner Nationalen bestverdienten Mann, uns Galizianern gk. Ritus zum Metropolitern ernennen, und so die Segnungen über Kirche und Land in höchster Huld angedeihen zu lassen.

Тая Адреса мною уложена, и Клиромъ и Народомъ Пѣтегынскаго Деканата удобрена(!), и подысана до Ч. дек. 103 въ 1870 подъ 30 Ап-лѣля 1870 почтою выслана до Его Величества Императорт въ Вѣнну.

Іоаннъ Долинскій

Деканъ.

Ся адреса, написана досить лихою німецькою мовою і зложена в тоні може не дуже відповіднім, який міг тільки пошкодити ділу. Се можна сказати передовсім про початок адреси, де згадуєть ся про трудне положенє Русинів у Галичині та про партію, ворожу їм — себто про Поляків. Але ті слова мають досить добре прикрі обставини руської церкви та народа в Галичині в другій половині 60-их рр. Духовні власти старали ся ріжними способами переконати рішаючі віденські круги про неправдивість доносів, але їх старання полишали ся очевидно без успіху, бо численні факти перечили їм.

Один із таких безуспішних способів ратованя zagrożеної ситуації вважаю також пробу започаткованя збірних заяв вірности Галичан для Риму — ще в 1866 р. Маю під руками цїкавий документ для сеї справи, а власне поклик до збираня таких заяв. Ось його дословний текст, знайдений також між паперами пок. о. Івана Долинського. Поклик писаний на трьох сторонах аркуша звичайного паперу. На четвертій стороні містить ся адреса: L e m b e r g An S-ei Wolehrwürden Herrn Hippolit Lewicki Dechant und Pfarrer in P i s t y ń Kossów.

Всечестный Господине!

Отпоручикамъ въ справѣ вдовѣ и сырѣтъ священническихъ совѣтовано въ Л'вовѣ, абы деканаты составили адресу до Его Святости Пія [Па]пы ІХ. накротивъ вражихъ клеветъ о вѣрности руского клира и народа въ Аустрійской Галиціи для вѣры католической и для един'ства церковного съ св. римскимъ Престоломъ при святохраненію ихъ восточного славян'скаго обряда.

Многиі деканаты уже надослали того рода адресу на руки Его Превосходител'ства Гдѣна Митрополита по латин'ски писану, якъ она писатись має.

Випадалобы сію вѣрность нашу представити одушевленну величайшими ласкавыми дарами св. римского Престола въ обще и Его Святости Пія Папы ІХ въ частности, незабвенными въ нашой памяти и въ нашихъ дѣтонисяхъ, що Его Святость установили для блага восточныхъ церковныхъ обрядовъ: *specialem congregationem de propaganda fide pro negotiis ritus orientalis*; що Его Святость надали надѣянія нашии *excelsam dignitatem cardinalitiam* покойному митрополитѣ нашему Михаилу Левицкому.

Що Его Святость рѣшили напрогѣвъ ложной политики пол'ской, посредствомъ клира пол'ского и обряда латин'ского под'онизовати Русинѣвъ, многовѣкову справу подтверженія обохъ капитулъ для поднесенія нашего мѣрского духовен'ства.

Также справу упорядкованія отношеній меже восточнымъ обрядомъ Русинѣвъ и латин'скимъ Полякѣвъ — *decreto concordiae*.

Що Его Святость при различныхъ способностяхъ навѣтъ на мол'бы алуиѣвъ нашихъ семинарій римской Св. Аеланазія сподобляли рускій клиръ и народъ своихъ богоугодныхъ благословеній.

Що Его Святость выражали при всякихъ способностяхъ особливо передъ архіереями нашими бывшими въ Римѣ свою высокую любовь для духовен'ства и народа руского, и свое высокое желаніе для благобыта нашего восточного славян'ского обряда.

Що Его Святость почтали нашъ обрядъ и народъ и духовен'ство приваніемъ нашего соплеменника Юсифа Сеибратѣвича пресбыгера перемыского на Архіеїпа для восточныхъ въ Римѣ.

Чувства благодарности за сіи благодѣянія потребно выразити въ реченой адресѣ, яко опоры всей довѣренности нашой къ св. римскому Престолу.

Составленіе и надосланіе сей адресы былибы пожелателніи около 29. Юнія (11. Юлія) с. г.

Титулъ: *Beatissime Pater!*

In contextu: Vestra Sanctitas.

Львѣвъ 25. Юнія 1866.

Честь Вамъ!

Малиновскій, крылошанинъ.

Такі адреси помимо короткого часу справді повисидано, як се видно в дописки о. Ів. Долинського:

„Се адресовано до Всеч. О. Левицкого по шематизаѣ въ г. 1866, гдѣ оны еще яко Намѣстникъ пѣсгнскій напечатанъ, — що инѣ до-ручено на соборѣ въ Соповѣ¹⁾ и по той причинѣ адреса по соборѣ еще перетворялась и отсланіе ей о нисколько дней спознилось.

Іоаннъ Долинск(ій) Зав. Дек. Пѣст.“

¹⁾ Сопів — село під Коломиєю.

Розуміть ся, такі заяви, укладані на приказ з гори, не мали великої вартости й не причиняли ся ані трохи до поліпшення долі галицького клиру. Тож і не диво, що з сям клиром перестали числити ся. Показало ся се також при нагоді іменованя нового митрополита по смерті Литвиновича. Голос священства зігноровано, а о. Долинський дописав отєї слова під просьбою до цісаря:

„Богъ судилъ иначе — жребіе пало на Архієпископа Нанзіанзенского а завѣдателя дієцез. Пережышльскоей ВПреоув. Іосифа Сембратовича. Сотвори Господы съ нимъ знаменіе во благо, и да видять непавидящыи насъ и постыдятся, яко ты Господы помоглъ намъ, и утѣшилъ насъ есы!!!“

Подав Я. Гординський.

Микола Лисенко.

(Некролог).

Несподівана смерть Миколи Віталієвича Лисенка відбила ся сумним відгомонам на усім просторі української землі, визиваючи глибокий жаль усюди, де лише живе український народ, де гомонить українська мова і пісня. Величаві похорони при участі кількадесятьтисячної товпи народу, представників культурних інституцій і делегатів з усіх центрів українського життя, сотки телеграм і письм з висловом жалю і спочуваня, урочисті поминальні обходи у Львові, Києві та по інших значнійших містах, спеціальні відчити і статі по журналах української і чужої преси, присвячені пам'яті М. Лисенка, — усе те аж надто вимовно говорить про велике значіне, яке мав Лисенко для українського культурного життя і про ту широку славу, якої він заживав; се свідчить також про значіне і славу, яку він здобув своєю композиторською діяльністю для української пісні: їїж полюбив він так горячо від ранної молодости, — її й присвятив усе своє житє.

З Лисенком зійшов в могилу типовий представник сеї доби, що зазначила ся далекосяглими реформами, як внесене кріпацтва, та великим підемом народного духа, що привела цілий ряд знаменитих діячів на ниві української науки і літератури. В оживлених 1860-их роках, в часі загального одушевлення для народу і його творчости перейняв ся Лисенко любовю для українности, захопив ся красою української народної пісні, яку

й поклав опісля в основу своєї оригінальної творчості. Звиж сорок літ трудився Лисенко на ниві української музики, від 1868 р. аж до самої смерті не кидав пера, виявляючи незвичайне багатство і силу творчого духа; своїм талантом і працею поклав він трівки підвалини під будову української національної музики.

Високо держав Лисенко прапор мистецтва серед тяжких житєвих обставин, і коли заборона з 1876 р. придавила українське слово, тим більше значіне мала його невсипуща композиторська діяльність; саме в часі найбільшої реакції в Росії в 1880-их рр. Лисенкові твори стають звісні у нас в Галичині¹⁾ і тут розбуджують нове житє, нову думку; одушевлене для народної музики і змагане до висшої музикальної культури. Організують ся співацькі дружини, що уряджують концерти по усім краю, засновує ся співацьке товариство „Боян“ у Львові 1891 р., а за ним по провінціональних містах цілий ряд Боянських товариств, що одною з найважнійших задач ставлять собі плекане укр. народної музики; появляють ся музикальні видавництва, як „Музикальна бібліотека“ (від 1886 р.), підручне видавництво „Львівського Бояна“, півнійше починає ся систематичне збиранє і видаванє народніх пісень з мелодіями заходом Наук. Тов. ім. Шевченка.

В усьому тому музикальному рухови музична діяльність Лисенка дає імпульс, стає взірцем та потягає живим приміром. Лисенкові твори домінують у концертних програмах, покликують до житя співацькі дружини, нові музикальні видавництва, популяризують скрізь щиро-народні українські пісні, вносять не лише народній напрям, але й європейську думку

¹⁾ У Сьвітї з 1881 р. ч. 5 появила ся біографія Лисенка з покажчиком його творів.

В „Зорі“ з 1883 ч. 4 поміщено звістку про „Рїздвяну ніч“ — потім В. Матюк подає уже ширшу оцінку сеї опери в „Зорі“ з 1885 р. ч. 7—13.

Збірник кватетів „Кобзар“ з 1885 р. містить 6 народних пісень в укладі Лисенка і йогож „Поклик до братів Славян“.

В „Музикальній бібліотеці“ (III. випуск) виходить Лисенкова „Молитва“ (до слів Кониського) мабуть 1886 р. — йогож „Quodlibet“ з укр. нар. пісень, 1887 р. (VII. вип.), друге „Quodlibet“ (IX. вип.), „Вечір“ і „Милованка“ (до слів Старицького — XIII. вип.). Рівночасно стають відомі в Галичині перші Лисенкові „Десятки“ укр. народніх пісень і дві перші серії йогож „Музики до Шевченкового Кобзара“.

в галицьке музикованє. Згадаймо лише про той запад, який розбуджували твори Лисенка, співані спершу по студентських кружках; згадаймо, яке вражінє викликували відтак величаві кантати Лисенка як „Бють пороги“, „Радуй ся ниво“, та йогож сольо-співи, випроваджені першорядними співацькими силами світової слави, як Сал. Крушельницька, Мишута, Мендінський при нагоді Шевченкових обходів та інших народніх жаніфестацій, а зрозуміємо, що многолітна діяльність Лисенка мала величезне значінє для розбудженя народної сили у галицьких та буковинських Українців, була сильною підмогою у їх культурнім відродженю.

Отже й не дивно, що коли вся Русь-Україна съвяткувала 35-літній ювілей композиторської діяльності Лисенка 1903 р., то сей ювілей і гостина Лисенка в Галичині й на Буковині стали для тутешніх Українців величавим народнім святом, правдивим тріумфом української національної музики. При тій нагоді наші найстарші і найповажнійші культурні інституції іменували Лисенка своїм почесним членом, а Музичне Товариство, що удержує Висший Муз. Інститут у Львові, прикрасило себе його іменем. Шевченко й Лисенко — сі два великі імена, стали синонімом українського відродженя, синонімом культурного зєднаня усіх Українців по сей і по той бік кордону.

М. Лисенко, ур. 10 марта 1842 р. в с. Гриньках, Кременчугського пов. Полтавської губернії, походив із старого дворянського роду, в якому удержували ся подекуди і давні українські традиції й українська мова. З малечку одержав він старанне образованє в музиці, яке й продовжав в часі гімназійної науки в Києві та в Харкові і вже тоді під рукою добрих п'яністів допровадив до значної досконалости техніку фортеп'янової гри, показуючи особливе залюбованє у творах Шопена. Розпочавши університетські студії на природничому виділі ще в Харкові, перейшов Лисенко по році на університет до Києва саме в часі найбільшого розгару українського руху, що й спонукало його до пильної праці на полі української музичної етнографії. По скінченю університетських студій обняв Лисенко на короткий час урядову посаду в службі мирового посередника; потім виїхав на науку до липської музичної консерваторії, де в роках 1866—68 покінчив курси фортеп'янової гри у проф. Рейнеке та гармонії й композиції у проф.

Ріхтера. Своє музичне образование доповнив Лисенко опісля (1874—76) наукою оркестральної композиції у Римського-Корсакова в Петербурзі.

В Липську розпочав Лисенко свою композиторську діяльність зложенем музики до Шевченкового „Заповіту“ 1868 р.

Вернувши до Київа Лисенко скоро здобув собі славу знаменитого віртуоза і учителя фортепянової гри; пізнійше він заложив свою власну музично-драматичну школу.

В 1870-их рр. Лисенко враз із Старицьким займав ся організованем українських театральних вистав в Київі, для яких написав свої перші оперети „Чорноморці“ і „Різдвана ніч“ (перероблена пізнійше на оперу). Важну культурно-національну задачу сповняли українські концерти, устроювані Лисенком в Київі і по інших українських містах; ці концерти стягали безліч публики і розбуджували скрізь одушене для української пісні та пошану для рідного слова. Притім Лисенко приймав живу участь в товариському життю й був душею київської громади, яка й вибрала його головою першого „Українського клубу“.

Тяжка, томляча музично-педагогічна праця забирала Лисенкови увесь найкращий час так, що на музичну творчість лишились йому хіба тихі години пізної ночі. І коли зважимо багату композиторську діяльність Лисенка, то треба дивувати ся його силі, енергії і духовій сьвіжості, яку заховав великий творець до самої смерти.

Та тяжка праця і житеві невгоди підірвали його зелізне здоровле; в останних роках він почав недужати на серце і умер несподівано від розриву аорти д. 5 жовтня — кілька днів по розвязаню „Українського клубу“, яке відчув він дуже болючо.

З біографії Лисенка, написаної товаришем його молодечих літ М. Старицьким¹⁾ знаємо, що він ще в часі гімназійної науки захоплений лектурою Кудішевих „Записокъ о Южной Руси“ почав звертати пильну увагу на українські народні пісні, які й записував в ноти і пробував гармонізувати. В Київі Лисенко читав „Основу“, в якій між иншим була поміщена замітна стаття

¹⁾ „Къ біографіи Н. В. Лисенка“, Київ. Стар. 1903, т. LXXXIII, ст. 441—482.

Серова про українську народню музику з приложенем звірців гармонізації укр. народніх пісень; під впливом сучасного українського руху залюбоване Лисенка до народньої музики перероджуєть ся тепер у свідоме змагане до систематичного збираня, порядкованя і гармонізованя українських народніх пісень.

Виїхавши до Лиської консерваторії Лисенко повіз із собою багато пісенного матеріалу, українські народні мотиви брав за основу гармонічних вправ, і в Лиську таки видав перший том свого знаменитого „Збірника українських народніх пісень“ 1868 р.

Хоча до того часу, особливо в 1860-их рр. появило ся було вже значне число збірників українських народніх пісень із мелодіями та їх гармонізацією, — то сї виданя не відповідали тим вимогам, які ставив ще Серов у „Основи“ до записувачів і гармонізаторів українських народніх мелодій: сам добір пісень, їх шабльонова гармонізація і нагинане усіх українських мелодій до вимогів октавної системи та одностайного такту обезцінювали сї збірники. Саме під той час в 1860-их рр. виступає в Росії група учених музиків і композиторів (В. Одеський, А. Серов, М. Балакірев, Римській-Корсаков), що займають ся систематичним збиранем велико-руських народніх пісень, розслідуванем їх ритмічної й мелодичної будови та добиранем відповідної їх складови гармонізації. Безперечно виданя сего кружка не зістали ся без впливу і на Лисенка в його змаганях оперти на трівких основах українську музичну етнографію, щоби поставити її на науковий ґрунт, якого бракувало попереднім виданям і гармонізаціям українських народніх пісень.

Результатом пильних дослідів у сьому напрямі являє ся його науковий реферат: „Характеристика музыкальных особенностей малорусскихъ думъ и пѣсенъ исполняемыхъ кобзаремъ О. Вересаемъ“¹⁾.

Подajući докладну аналізу музикального репертуару Вересаєва та опис його кобзи і її строю виказує Лисенко, що українські народні пісні цілим своїм мелодичним і ритмічним складом сильно відрізняють ся від в.-руських народніх мелодій (як на се вказав уже Серов), і подекуди ближше підходять до

¹⁾ Записки Юго-запади. Отд. Имп. Р. Геогр. Общ. I, 1874, ст. 339—366.

сербських народніх пісень. Хоча старші верстви в.-руських і українських народніх пісень засновані на середньовічних церковних ладах, то в.-руські народні пісні заховали переважно і доси строгий діятонізм¹⁾, коли містим розвій української народної музики пішов іншими дорогами, підлягаючи хроматизації, що проявляє ся навіть у найстарших мелодіях, до яких належать без сумніву. кобзарські рецитації.

Результат сего досліду Лисенка визначив напрям усім дальшим його працям з обсягу української народної музики та взагалі став вихідною точкою для української музичної етнографії²⁾. Лисенко виказав, що вислідів учених і гармонізаторів з обсягу в.-руської народної мелодії не можна живцем прикладати до українських народніх пісень, так як се зробив А. Рубець у своїому збірнику з 1870 р., підганяючи на силу українські мелодії під велико-руський шаблон. Коли українські народні пісні цілим своїм складом і характером відрізняють ся від в.-руських, тож ясна річ, вимагають вони зовсім іншої гармонізації; а якої саме — се показав Лисенко уже не науковою дисертацією, але своїми знаменитими збірниками, у яких згармонізував він коло 450 українських народніх пісень³⁾ в отсих виданях:

1) „Збірник українських народніх пісень“ в 6 частях по 40 пісень на соль-спів при супроводі фортепяну (вип. I — 1868 р. і 1873 р.; вип. II — 1869 р. і 1873 р.; вип. III — 1876 р.; вип. IV — 1887 р.; вип. V — 1892 р.; вип. VI — 1895 р.).

2) 12 „Десятків“ українських народніх пісень, уложених то на мужеський то на мішаний хор із супроводом фортепяну (вийшли в рр. 1886—1903).

¹⁾ Новіші верстви в.-руських народніх пісень уже допускають подекуди хроматизацію і модуляцію.

²⁾ Характеристичні признаки укр. народніх мелодій обговорює Лисенко також в пізнійшій своїй розвідці про „Народні музичні струменти на Україні“ („Зоря“ з 1894). Модифікуючи в децим свої попередні погляди на основі нових послідів (головно П. Сокальського: „Русская народная музыка“. Харків 1888) зводить Лисенко появу хроматизму в укр. народніх піснях до східніх впливів, на які вказує споріднене укр. музичних струментів як кобза, торбан, ліра, цимбали із стародавніми персо-арабськими струментами.

³⁾ Не вчисляємо тут Лисенкових записів сирого матеріалу пісенного, розкиданих по різних збірниках: Рудченка, Чубинського і и.

3) „Молодоці“ — збірник танків та веснянок (37 пісень — вид. 1875 р.).

4) „Українські обрядові пісні“ (у 5 частях: 2 вазанки „Веснянок“, „Купальська справа“, „Колядки й щедрівки“ і „Весілля“) — уложені на мішаний хор із супроводом фортеп'яну (вид. в рр. 1896—1903).

Дуже цінним коментарем до сих видань можуть послужити листи Лисенка, писані до автора отсих стрічок¹⁾.

„Мені, як і вам — говорить Лисенко²⁾ — ходить не о сепарацію нашої пісні із російською, чи там якою иншою, а о студіювання, плекання своєї. Нехай ся пісня має загальні риси і основи з російською яко з кривною і славянською (інакше й бути не може), але я смакую у своїй пісні свої самостійні звороти у мелодійному малюнкові пісні, чудову м'якість, оригінальний сумішок мажора з мінором, не той скамянїлий діатонїзм, застиглий у своїй прадавности, але відносно вимогам слова, податний, м'якшаючий, і через те й в гармонізаціях не о стільки суворий, жорсткий, лишень красивий, пестуючий слух і розумисел. Не кожда пісня українська є діатонїчна; до неї й мірка повинна бути инакша, м'якіша, але всеж не пересадно хроматична в її гармонізації, до якої прим. дійшла гармонізація европ. творів: словом, о стільки, о скільки сам матеріал мелодійний пісні теє припуска. Колиж трапляє ся пісня складу діатонїчного, старого, її треба гармонізувати в належних ладах, але знов не в тих аскетичних, у які п. Рубець її зодягав, розуміючи її яко ідентичну з російською. Од такої гармонізації зараз мене верне, я чую враз, що се щось чуже, насилуване, неприродне“.

Отсі слова Лисенка привів я умисно на те, щоби показати, як поважно і широко розумів він задачу музичної етнографії, як докладно студіював склад і характер української народної мелодії, як старанно і без упередження добирав відповідну гармонізацію. Лисенко добре оцінював сей важний факт, що українські народні пісні виказують давнїйші і новїйші верстви та формації, починаючи від неповних звукорядів, квартової і квінтової будови, та ріжних комбінацій кварта з квінтою у середньовічних ладах аж до октавного устрою із

¹⁾ Філ. Колесса: Кілька слів про збиранє і гармонізованє українських народних пісень з доданєм листів Миколи Лисенка. Львів, 1905 (відбитка в „Артистичного Вістника“).

²⁾ Ibid. ст. 27—28.

ясно означеною тонікою дурової чи мольової скалі. Кількож то перехідних ступнів помічаємо в українських народніх піснях від чистого діатонізму до хроматизму і модуляції, від свободної рецитації до правильного тактового укладу.

Тут ні на що не придатні шаблони у гармонізації, яких ворогом був Лисенко. Він виводив гармонію із самого тонального матеріалу народної мелодії відповідно до її складу і характеру, томуж його гармонізації визначаються природністю і чудовою м'яккістю. До тогож і контрапунктичне веденє голосів взорував Лисенко на народніх „підголосках“.

Українські народні пісні в гармонізації Лисенка — се високо-артистичні твори, які краще за всякі наукові дисертації говорять про незвичайне багатство, оригінальність і красу українського пісенного стилю. У сій справі показав Лисенко, як ніхто другий, докладне знанє української народньої музики, тонке почутє для її характеристичних признач, великий досвід і блискучий талант; попри високі артистичні прикмети Лисенкові збірники мають також першорядну наукову вартість¹⁾.

¹⁾ Таку вартість запевнює збірникам Лисенка уже само записанє вправною рукою кількох соток пісень із вірним збереженєм усіх привнаків народної мелодики і ритміки, не говорячи про гармонізацію. Томуж очевидним непорозумінєм заносять голословні вискази д. А. Маслова, ніби-то Лисенкові збірники укр. пісень „сѣ форт. аккомпониентами, сдѣланными подѣ исключительнымъ вліяніемъ западно-европейской гармоніи, утратили нинѣ свое значеніє“, і що „музыкавта художника записи Лисенко не удовлетворяють, они „европеизированы“, наоборотъ въ собраніяхъ Рубца П. А. Римскій Корсаковъ находитъ богатый матеріалъ для своихъ композицій“.

Сеж відверненє усіх дійсних вартостей: як раз гармонізації Рубца не вдовольняють через те, що накидують укр. пісням в.-руський шаблон — і ні при чім тут ся зовсім маловажна обставина, що Римскій-Корсаков покористував ся укр. мотивами із сього збірника. Що укр. народна пісня уже „европеїзована“ і значно відхилила ся зід в.-руської мелодії — се ствердженій наукою (Сервовом, Сокальським) факт, в яким мусить числити ся кождий збирач і гармонізатор укр. народніх пісень. В тім власне заслуга Лисенка, що він умів сей факт завчасу помітити і належно оцінити. Та гармонізації Лисенка далекі від того „европейського“ шаблону, який характеризує попередні збірники укр. народніх пісень (Лішівського, Коцішівського, Єдлічки) і яким сам Лисенко дорікає у своїх листах галицьким гармонізаторам. Може бути, що в початкових гармонізаціях Лисенка знайшлоб ся дещо таке, що можнаб

Нав'язуючи свою оригінальну творчість до української народної музики та даючи перевагу суб'єктивному елементови над формальним, Лисенко являє ся представником музичного романтизму.

Як композитор вславив ся Лисенко головно творами із обсягу вокальної музики, межі якими перше місце займає його „Музика до Шевченкового кобзаря“ у шести серіях, що обіймають 82 композиції: сольо-співи про жіночі та мужеські голоси (тих є над 50), а також мішані і мужеські хори (коло 20), квартети, дуети, тріо.

Майже до усіх віршів Шевченка, що надають ся до музичної інтерпретації підложив Лисенко музику. Отсі композиції Лисенка визначають ся глибоким зрозумінням і відчуттям Шевченкової поезії, до якої умів Лисенко достроїти ся також народністю музичного виразу і глибоким ліризмом. Передаючи музичною мовою усі переливи чувства і настрою теніального поета, Лисенко чарує нас глибиною і полетом музичної думки та блискучою формою. Народній кольорит Лисенкових композицій до слів Шевченка лише підносить вартість і оригінальність сих творів, далеких від наслідування чи розроблювання народніх мотивів та від усяких дешевих ефектів.

Крім віршів Шевченка Лисенко підкладав під музику також вірші інших поетів українських і чужих в укр. перекладі (Щоголева, Куліша, Старицького, Франка, Кониського, Лесі Українки, Гейне, Дніпрові Чайки, Олеся, Вороного); відповідно до тексту і музика Лисенка набирає більше інтернаціонального характеру н. пр. в композиціях до слів Ів.

назвати „европеїзацією“ укр. мелодії у розуміню д. Маслова — та всеж таки сього заміту ніяк не можна генералізувати; в уживаню хроматичних ходів Лисенко був завсїди дуже обережний і здержливий. Не уймає наукової вартости Лисенковим збірникам і ся обставина, що супроти величезної укр. території вони не вичерпують усього багатства й різнородности укр. пісенних типів і що значна часть пісень записана від інтелігентів. Лисенко, як сам каже, записував далеко не все, що попало під руки, а самі найбільше типові пісні.

Не багато можнаб начислити таких музиків-етнографів, що приступали до збираня і гармонізованя народніх пісень із таким науковим підготованем, із таким знанем річи, рутинною і талантом, як Лисенко.

Мабуть і сам д. Маслов, переглянувши докладніше збірники Лисенка, мусів би спростувати свій категоричний присуд, особливо, колиб схотів підперти його якимись стійними аргументами.

Франка, Гейне, хоч і в них слідно скрізь вплив української народної мелодії.

Відчуваючи потребу української оперової музики, Лисенко почав уже від 1872 р. працювати також в сьому напрямі і до тогож часу відносить ся його оперета „Чорноморці“ і перші нариси „Різдвяної ночі“, яка вийшла 1884 р. в закінченій формі, як коміко-лірична опера. Крім того написав Лисенко лірично-фантастичну оперу „Утоплена“ (1900 р.), а саме перед смертю Лисенка скінчило ся друковане його останньої опери „Тарас Бульба“.

На жаль задля браку української оперової сцени, сих опер не можна було почути у належному виведеню і через те вони остали ся таки незвісні ширшому світови. Більше знані є оперети Лисенка: „Чорноморці“, „Наталка Полтавка“; пісні з них спопуляризували ся неначе народні. Деякі арії, хори, терцети із „Різдвяної ночі“ та з „Утопленої“ продукovanі по концертах, викликають як найкраще вражінє; сї опери, хоч написані по старшим взірцям, визначають ся взагалі усіми добрими прикметами Лисенкового стилю — оригінальністю і свіжістю мотивів та народнім характером. Се дає нам право уважати Лисенка творцем української національної опери.

Писав Лисенко також легенькі діточі оперки, засновані на народніх мотивах, як: „Коза Дереза“, „Зима і весна“, „Пан Коцький“.

Як віртуоз у фортепяновій грі полишив Лисенко цілий ряд фортепянових творів, в яких по більшій часті подає мистецьке обробленє українських народніх мотивів, як н. пр. дві українські рапсодії, Сюїта in g з укр. пісень, „На солодкім меду“, „Пливе човен“ і пр.

Серед своїх артистичних занять не забував Лисенко також про справу народньої просвіти, яку український рух 1860-их рр. ставив у центрі своїх змагань. У „Збірці народніх пісень в хоровому розкладі пристосованих для учнів молодшого й підстаршого віку у школах народніх“ Лисенко „використав народній матеріал в цілій його повні, перевівши науку шкільного співу через ціле життє народне, як воно одбило ся в відповідних піснях народніх“: дитячих, обрядових, історичних і побутових; у збірнику подано й опис дитячих і дівочих ігр, танків і хороводів, та поясненя до історичних пісень.

Мабуть для народніх шкіл призначений був популярний, з великим хистом педагогічним написаний „Підручник до науки нотного письма“, багато ілюстрований відповідно дібраними прикладами українських народніх пісень, який і доси остає в рукописи¹⁾.

Як бачимо, музична діяльність Лисенка незвичайно різнородна і видатна.

Може бути, що в творах Лисенка тут і там можна бачити деякий вплив Шопена і Вагнера, та се зовсім не зменшає великої артистичної вартости Лисенкових композицій, бож і в творах найбільших гевіїв музичних, н. пр. Вагнера, слідно побачити впливи; Лисенко зумів впливи світової і народної музики так перетопити у своїй душі, що його композиції носять усі признаки великої творчої індивідуальности і оригінальности.

У розвою української музики Лисенко має епохальне значіння, подібно як Глінка у великоруській, Монюшко у польській, Сметана у чеській музиці. Лисенко став творцем української національної музики; він положив також трівки підвалини під розвій української музичної етнографії, випровадив українську народню пісню зпід сільської стріхи у широкий світ, здивував своїх і чужих її оригінальністю і красою.

Свою многосторонню композиторську діяльність двигнув Лисенко українську музичну культуру та зв'язав її з поступом світової музики, яку й збагатив віковим надбанем українського народу.

Остаючи під сумним вражінням смерти великого творця, ми стоїмо надто близько до него і тому не в силі ми тепер оцінити належно далекосягле значіння його музичної діяльности: на се треба дальшої історичної перспективи. Богата духовна спадщина, яку полишив Лисенко українському народови, лишає ся правдивим скарбом, з якого будуть черпати грядучі покоління.

Філярет Колесса.

¹⁾ В посідаю о. Остапа Нижанковського.

Наукова хроніка.

Стара українська драма і новіші досліді над нею.

(В. И. Рѣзановъ — Изъ исторіи русской драмы. Школьные дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезуитовъ, Москва, 1910, ст. 344.

Проф. Н. И. Петровъ — Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ. Киевская искусственная литература XVII—XVIII вв., преимущественно драматическая, Кіѣ, 1911, стор. IV+532.)

Стара українська драма стала звертати на себе увагу дослідників в половини XIX в. Першим дуже заслуженим дослідником її був Тіхонравов. В 1859 р. вийшла в Москві 1 кн. його прецінних „Лѣтописей русской литературы и древности“, де опубліковано драму Варлаама Лашевського (смісь и бібліографія, стор. 3—16). Перед Тіхонравовим поза драмами, надрукованими в „Древней Россійской Вивлюицѣ“, тільки Пекарский доторкнув ся старої української драми в статі „Мистеріи и старинный театръ въ Россіи“ в „Современнику“ за 1857 р. і в 1 кн. за 1858 р. „Чтеній Московскаго Общества исторіи и древностей Россійскихъ“ надруковано текст н. з. „Милость Божія, Украинцу отъ неудобъ носимыхъ обидъ лядскихъ чрезъ Богдана Зиновія Хмельницкаго преславнаго войскъ запорожскихъ Гетмана, свободившая, и дарованными ему надъ Ляхами побѣдами возвеличившая, на незабвенную толикихъ его щедротъ память репрезентованная въ школахъ Киевскихъ 1728 лѣта“¹⁾. Цікавий сей текст надрукував Максимович (з передмовою Бо-

¹⁾ Сю драму передруковано в 2 т. „Историческихъ пѣсней малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгома-

дявського) з копії М. О. Судієнка. Рівнірно велика вартість драми склонила Максимовича приписати її Теофанови Прокоповичеві тим більше, що оба відомі йому списки находили ся в рукописних збірниках писань Прокоповича по драмі „Владиміръ“, якої авторство безперечно Прокоповичеве. Максимович думав, що „Милость“ написав Прокопович з нагоди приїзду в Москву гетьмана Данила Апостола в 1728 р. При сім погляді стояв Максимович, навіть коли Петров признав драму твором учителя поетики в Академії в 1729 р. Теофана Трофимовича¹⁾.

В короткій, але річевій передмові до „Трагедокомедіи о награжденні въ семь свѣтъ присканныхъ дѣлъ мады въ будущей жизни вѣчної“²⁾ Лашевського висказав жаль Тіхонравов, що старі українські драми не знайшли до того часу свого збирача. Богато з них затратило ся, може й безповоротно. „Тимчасом близший дослід української літератури в відношенню до північної саме в період часу від початку XVII до другої половини XVIII віку творить одно з найважніших завдань історії нової великоруської (руської) літератури“. Для рішення сього питання задумав автор опублікувати ряд пам'ятників, подібних до писання Лашевського, що повстало в 40 рр. XVIII в., бо в 1747 р. автора вже закликали з київської академії у Петербург. Коли оцінювати такі драматичні продукти з естетичного боку, вже двозначна, чи радше безсенсава назва „трагедокомедія“ виразно говорить, як сумно розуміли її творці значінне літературних форм драматичної поезії і як віддалили ся вони від сучасного руху європейської літератури“. Віє від них чернею келією XVI в.

За то повні жита були вставні сценки поміж поодинокі акти нудної драми, звані інтерлюдіями чи інтермедіями. Такі „інтерлюдіи или междуброшенная забавная игралища“³⁾ числом сім із першої половини XVIII в. надрукував Тіхонравов в 2 кн. „Лѣтописей“ (матеріялы, стор. 35—60). Вказав на мале число захованих інтерлюдій, яких наїдавнійший взорець доглядів в драмі про Олексія, чоловіка Божого, цілком перенесеній на Україну з Польщі в XVII в. Користував ся ними вже Пекарский в своїй статі про „Мистеріи и старинный театр въ Россіи“, але в наведених ним уривках текст у багато місцях так зіпсований, що тратить змісл. нова“ (Київ, 1875) на стор. 141—165. Виривки з неї подав Максимович в додатку до статейки „Воспоминачіе о Богданѣ Хмельницкомъ“ в 1 кн. за 1857 р. журналу „Русская Бесѣда“ (Собраніе сочиненій, I, 475—485 і 508—509, а текст драми стор. 486—508).

¹⁾ Київскія Епархіальныя Вѣдомости, 1865, ч. 18. В 22 ч. відповів Максимович статейкою „О двухъ стихотвореніяхъ „Плачь Малой Россіи“ и „Милость Божія“ (Собраніе сочиненій, III, стор. 730—734).

²⁾ З рукописи Толстого в Імп. Публ. Бібл. в Петербурзі (XIV, Q, 2).

³⁾ З рукописи Імп. Публ. Бібл. (XIV, Q, 19).

Обідняного розбору надрукованих інтермедій Тіховрахов не дав, але в 3 кн. „Лѣтописей“ в 1861 р. опублікував ще одну інтермедію „на три персони: смерть, воинъ и хлопецъ“¹⁾ (матеріялы, стор. 78—80). В сій самій книжці як вступ до „Жалостной комедіи“ про Адама й Еву оголосив Тіховрахов три виклади з університетського курсу п. з. „Начало русскаго театра“ (матеріялы, стор. 7—47) та драму „Воскресеніе жертвыхъ обще убо веѣвъ будущее, но страждущимъ невинно въ вѣдѣ семь блаженно, а обидящимъ гибельно, въ пяти дѣйствіяхъ въ пользу чающимъ оногo показанное въ Киевской Академіи 1747 году трудомъ іеромонаха Георгія Кофѣскаго“ (смѣсь и бібліографія, стор. 39—58), а в 4 кн. з 1862 р. „Рождественскую драму“²⁾ (матеріялы, стор. 154—200) з догадкою, що се твір Дмитра Ростовського. Праця Тіховрахова про початки театру в Великоруси не тільки оперта на документальнім матеріалі, але й на широкій порівняній основі і так з сього огляду, як і з погляду на критичність давала вірець, як треба розбирати історію старинної української драми.

Завершенням праці Тіховрахова в напрямі збирання старих драматичних текстів було двотомове видання „Русскія драматическія произведенія 1672—1725 годовъ“ (Спб. 1874). Було се ювілейне видання з нагоди двістоліття великоруського театру. В передмові до першого тому стоїть між иншим: „В замітках до штук, виданих у сій збірнику, подані дані про рукописи, з яких сї штуки надруковані нами, що мають головно на цілі вяснити походженне і літературну історію кожної штуки старого „русскаго“ репертуару. Доданий при кінці видання словарь має на цілі „влекнути читанне зібраних нами памятників драматичної літератури“. Та ні одного ні другого нема в виданню, тільки „Репертуаръ русскаго театра въ первыя пятьдесятъ лѣтъ его существованія“. Видавець Кожанчіков збанкрутував, видання Тіховрахова було сховане та щойно згодом пішло в продаж. Одначе в примірниках вирізано 499—672+CLX сторони другого тому так, що вони заховали ся тільки в небогато примірниках видання. Містили ся тут „Примѣчанія“, що розпадали ся на одинайцять розділів. Кожда з одинайцятьох глав сих „Примѣчаній“, а також загальний вступ (стор. 499—505) перед „Примѣчаніями“ (стор. I—XXVIII) й додатки (стор. XXXV—CLX), де видано „Стефанотокось“ з пояснюючою статьею і „Мудрость предвѣчная“, — все те виявляє вповні закінчені, самостійні розвідки; в їх числі як глава

1) З рукописи, списаної на півдні 1788 р., подарованої Тіховрахову А. Камковом.

2) З рукописи Толстого в Имп. Публ. Бібл. (XIV, Q, 2).

3) З рукописи Имп. Публ. Бібл. (XIV, Q, 28).

XI (стор. 628 — 672) був і „Владиміръ“ Теофана Прокоповича¹⁾. Небогато перероблена та доповнена вступом вийшла та глава в 1879 р. в „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“ (май, стор. 52—96). Сі розвідки Тихонравова переповнені дуже цінними замітками до історії старої української драми, хоч і без видання Тихонравова в доступнім ширшому світові виді не обійдеться ся історик української літератури, бо надруковані тут отсі київські тексти: Владимиръ, Іосифъ патріарха, Алексѣй, божій чоловікъ, Рождественская драма, Дѣйствіе на страсти Христовы, — а й межі московськими драмами є тексти Українців (прим. Симеона Полоцького) або такі, на яких відбив ся вплив українських первозорів.

У своїй праці про „Владимира“ Прокоповича дав Тихонравов перевагу аналізу сеї драми, що так дуже вибиваєть ся серед драматичної київської продукції, в звязи з поглядами Прокоповича на поезику в йогож підручникови та проповідю на день св. Володимира. Прокоповичеву драму вирізняв і Тихонравов. „Трагедокомедія Теофана Прокоповича під богато вплидами відійшла від того типу шкільної драми, що виробив ся і панував в єзуїтських школах західньої Європи та пустив сильні корінні в московській славяно-греко-латинській академії. Смак, вироблений читанням давніх, і уважне вивчення поезики Арістотеля відвернули Теофана від схолястичних форм єзуїтської шкільної драми“²⁾. „Чоловік вразливий, чуткий на питання сучасности, наділений снагою спостерегання і тонким гумором, Теофан не міг принести своїх спостережень у жертву сьому символічному й алегоричному стилю, який характеризує панегіричні драми московської академії. Трагедокомедія Теофана стоїть висше московських шкільних дійств, що справедливо носили назву „діолегій“: вона стараєть ся представити видцям консеквентний хід боротьби, що почала ся в душі вибраного нею героя. Комічний елемент, що проявив ся у московській шкільній драмі епізодично, в осібних інтермедіях, які втиснені між акти не мали ніякого відношення до самої ігдуки, в трагедокомедії Теофана Прокоповича розлитий по цілім творі і не відтягає уваги видця від ходу головного дійства. В комічних виді представив Теофан поганських жреців, „одиноких“, що не покоряли ся волі св. Володимира. Самими іменами Жеривола, Курояда, Піяра хотів автор віддати характеристичні прикмети сеї касти — обжирство, лакіштво, пянство. Без сумніву, що деякі риси жреців змальовані в природи — вилвлені в побуту сучасного Прокоповичеви православного духовен-

¹⁾ Сочиненія Н. С. Тихонравова, Томъ второй, Москва, 1892, Примѣчанія, стор. 18.

²⁾ Сочиненія, Томъ второй, стор. 150.

ства; цього не перечив сам Теофан; мало того — він старався навіть просто натякнути на то в своїй трагедокомедії¹⁾.

Все таки Тіхонравов вазначив, що не має „даних, щоби твердити, що від часів Прокоповича починається новий період в історії київської драми, період „оживлення київської драми антипольськими змаганнями й інтересами південно західного краю Росії“²⁾. Мимо того такі тексти київських драм, як „Владимірь“ і „Милость Божія“, з одного боку, а з другого обставина, що текстів з нинішньої галицької терігорії тоді ще не видвигнуто в науці, подиктували Тіхонравову ось які слова про київську драму: „Не привязана до церкви, як у львівськїм братстві, або до академічної салї святочних зборів, як у Москві, шкільна драма Київа свобідно розвивала ся під отвертнм небом, як середньовічна містерія західної Європи з того часу, як виїшла знід опіки церкви. Святість, авторітет місця, що природно повинні були стїснати вчителів львівського братства та московської славяно-греко-латинської академії при писанню звичайних шкільних „дійств“, не гнетли в сїм випадку вчителя київської акалемії, не обовязували його невільничо волочи ся дорогою, указаною єзуїтською схоластиком, та ховати свою думку під туманні символи та вбирати своє почування в холодні алегорії“³⁾. Ся думка при матеріалї, яким нині розпоряджує дослідник старої української драми, не видержує критики. Протиставлення київської драми текстам з нинішньої галицької терігорії оперте на одній записці в літописи ставропигійського братства⁴⁾.

Треба вазначити, що Тіхонравов заперечив авторство Прокоповича що до „Милости“. З уваги, що всі предсавлені в київських школах драми виходили знід пера вчителя поезики або вчителя риторики, легко означити автора „Милости“, треба тільки довідати ся, хто викладав у Київі в 1728 р. поезію і риториком, щоби рішити се нитанне.

Другим заслуженим дослідником історії старої української драми

¹⁾ *ibidem*, стор. 152.

²⁾ *ibidem*, стор. 154. Думка се Петрова, висказана в статі: „О словесныхъ наукахъ и литературныхъ занятіяхъ въ Кіевской Академіи отъ начала ея до преобразования въ 1819 году“ в „Трудахъ Кіевской Духовной Академіи“ в 1866 р. (1866, липень, листопад, грудень, 1867, січень, 1868, марець), книжка за листопад, стор. 357.

³⁾ Сочиненія, Томъ второй, стор. 125.

⁴⁾ В виданню Дениса Зубрицького „Лїтописи львовскаго братства“ (в перекладі з польської мови, Спб. 1850) на стор. 131 стоїть: У (львівську) ставропигію перейшов від єзуїтів звичай ученикамъ братської школи розгравати діяльогі (драматичні представлення на теми святого письма) по церквах. В 1689 р. дано таке представлення з великою виставністю при численнїмъ натовпї видцїв.

з неменшим знанням предмету, як у Тіхонравова, був Олексій Веселовський. Його праця: „Старинный театр въ Европѣ. Историческіе очерки“, видана в Москві 1870 р. (мал. 8°, стор. V + 406), не тільки не заступлена ще нині иншою працею, але й сама в собі тільки тут і там перестаріла. Тому, що попри праці Тіхонравова тільки стаття Пекарского про „Мистеріи и старинный театр въ Россіи“, що ввійшла з значними змінами в бібліографічну працю тогож автора п. з. „Наука и литература при Петрѣ Великомъ“ (1861), подавала певніші відомости про початки великоруського театру, Веселовський відчув необхідність нового вводу всіх спостережень і відкрить на сім полі. Мав оправдану надію, що такий звід стане значною підмогою для дальших дослідників і увільнить їх наново переходити довгу й топлячу дорогу. Тему обробив Веселовський в властивім собі широкім закрою. Перший нарис представляє огляд долі театру в германо-латинськiм світі до тої пори, коли той театр став впливати на молоду драматичну штуку на Русі. Та звязь творить природний перехід до нарису, присвяченого початковому періодові історії українського й великоруського театру, першим рокам його ествання в порівнянню в театром инших славянських племен. Вкінці іде нарис духовно народніх уявлень, що заховали ся до наших часів у деяких околицях Русі, славянства й германо-латинського заходу.

З вдовolenнем підчеркував Веселовський поступ в обробленню історії давнього руського театру, бо „відкриті недавно комедії талановитого Довгалевського в звязи з вертепною штукою, виданою Маркевичем¹⁾, представляють уже в релефних рисах початок народнього українського театру“²⁾. Поважними завязками народньої української комедії займив ся саме новий дослідник і історик старої і нової української літератури Микола Петров в статі „Мистеріи и комедіи учителя пѣтики въ Киевской Академіи Митрофана Довгалевскаго (1736—7 г.)“³⁾ в лютевій книжці „Трудовъ Киевской Дух. Академіи“ за 1865 р. Рік перед тим учитель літератури в київській духовній академії Е. Крижановський в числі тем для курсових праць піддав потребу роботи „О словесныхъ наукахъ и литературныхъ занятіяхъ въ Киевской Академіи отъ начала ея до преобразования въ 1819 году“. М. Петров вподобав собі тему та з цілим молодечим жаром кинув ся до студіювання давніх шкільних ру-

¹⁾ Обычай, повѣрья, кухня и напитки малороссіянъ. Извлечено изъ нынѣшняго народнаго быта и составлено Николаемъ Маркевичемъ, Київ, 1860, Вертепна гра на стор. 31—64.

²⁾ Старинный театр въ Европѣ, стор. III—IV.

³⁾ Повні тексти інтермедій Довгалевського опублікував Петров в 1897 р. в додатку до „Киевской Старини“ ва жовтень і листопад.

копій, що нетикані звичайно дослідниками переховувалися по різних київських бібліотеках. Поволи став орієнтувати ся в рукописнім матеріялі і на підставі даних, які зміг видобути в тих бібліотек, написав ряд статей з того поля, які надруковано або в вгаданім журналі академії за роки 1865—1868 або в „Кіевскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостяхъ“ за 1865 р. З тих статей найзамітніша стаття під заголовком, указаним Крижановським, в „Трудахъ“ за роки 1866 (липень, листопад, грудень), 1867 (січень) і 1868 (жарець).

З предмету, якого вивченню віддав ся М. Петров, спеціально щораз більше нових даних приносила наука для історії старої київської драми. Вже ся обставина, як і потреба вступу свого роду до приготовлюваних „Очерковъ изъ истории украинской литературы XIX столѣтія“ спонукали Петрова переглянути свої попередні праці і доповнити їх новими даними, добутими наукою на тім полі. Так повстали „Очерки изъ истории украинской литературы XVIII вѣка. Кіевская искусственная литература XVIII вѣка, преимущественно драматическая“. Свою працю вислав до „Русского Вѣстника“, але не одержучи протягом півтора року ніякої відповіді, зачав її друкувати в „Трудахъ“ академії за 1879 і 1880 роки. В 1880 р. надрукував ту саму працю вкінці і „Рускій Вѣстникъ“. З „Трудовъ“ вийшла в 1880 р. й відбитка з поправками на 150 стор. про сей матеріял і час, де передтим виділи в більшій часті порожнечу. Тай що до нових даних по історії старої української драми, які опубліковано в межичасі, перше місце займають „Драматическія сочиненія Георгія Конисскаго“, надруковані Петровом в листопадовім зошиті за 1878 р. журналу „Древняя и Новая Россія“.

Під київською літературою розуміє автор загалом українську літературу. „На українську штучну літературу XVIII в., говорить автор у широкім вступі, дивили ся звичайно й далше дивлять ся навіть досі як на схолястичну та мертву літературу, що була невдібна інтересувати ся суспільним і народнім житєм. І дійсно, як що ми будемо розглядати тільки схолястичні підручники українських учених того часу й їх трактати в різних галузях тодішніх наук і знання, майже не найдемо в них ударів пульсу суспільного та народнього життя. Але ми не маємо права припускати, ніби то схолястичні підручники та трактати проковтували виключно всі інтереси українських учених мужів і шкільників і відривали їх увагу від біжучого життя і народнього світогляду. Передусім не можна того припускати що до молодих шкільників, що їх жива природа мусіла найти свій вислів в різних пісоньках, діяльностях, перерібках народніх казок, пословиць і приказок і тому подібних літературних творів, можливо, й таких, що деколи були для них заказаним плодом і на всякий спосіб не входили в обсяг їх безпосередніх обовязків і занять.

Зрозуміло тому, що таких писань не могло заховати ся багато з XVIII в.; одначе чим рідше їх стрічаєть ся, тим вони мусять бути ціннійшими для нас як такі архаїчні відломки, що на їх основи можна дати хоч слабій малюнок живих літературних інтересів українських шкільників XVIII в.¹⁾ Впрочім і не так мало заховало ся подібних писань, потрібно тільки пильвійше зачати їх вишукувати.

Правда, на перший погляд представляєть ся історія тих писань дуже пестрою, одначе при уважійшій розгляді показуєть ся, що скрізь ту пестроту чужих і занесених елементів продираєть ся постійно національний елемент, що вяже „українську штучну літературу XVIII в. з літературними інтересами північної Росії“²⁾. Твори українського письменства XVIII в. виявляють дивну амальгаму письменних жерел усякого роду в творами народньої устної словесности. Видно тут і давні елементи, які прийшли в спадщині з XVII та попередніх століть, і нові елементи, які викликали біжучі обставини українського життя. „З одного боку в сій літературі слідні старі вивантійські перекази та сліди латинсько-польського й західнього впливу, з другого — намагання відновити живі зносини з загально-руською літературою й очистити тодішню українську літературну мову на взір північної. Одначе над усіми тими елементами все більше й більше бере верх національний елемент, руський, що має два головні відтінки: племінну самосвідомість Українців і знагання їх до єдинства з північно-руською літературою“³⁾.

По замітках про епічні і ліричні вірші задержав ся автор над драматичними київськими писаннями, з яких були йому тоді відомими отсі: 1) „Свобода“ з 1701 р. Рукопись в Іркутській духовній колегії, зістала ся недоступною для праці; 2) „Мудрость Предвѣчная, во едемскомъ душу разумную вертоградѣ наздавшая“ з 1703 р.; 3) „Владніиръ“ Прокоповича з 1705 р.; 4) „Патріархъ Іосифъ“ Лаврентія Горки з 1708 р.; 5—6) дві розмови Прокоповича: „Разглагольствіе тектона си есть древодѣла съ купцеиъ“ і „Разговоръ гражданина съ селяниномъ да съ пѣвцеиъ или дячкомъ церковнымъ“, около 1716 р.; 7) „Милость Божія“ з 1728 р. Теофана Трофимовича; 8) „Трагедокомедія“ Сильвестра Ляворонського з 1729 р.; 9) „Комическое дѣйствіе“ на Різдва Христа з п'ятьма інтерлюдіями з 1736 р. Митрофана Довгалевського; 10) йогож великодня драма „Властотворный образъ челоуѣколюбія Божія“ також з п'ятьма інтермедіями з 1737 р.; 11) Вертеп з записи Маркевича;

¹⁾ Очерки изъ истории украинской литературы XVIII вѣка, стор. 1—2.

²⁾ *ibidem*, стор. 2. ³⁾ *ibidem*, стор. 5.

⁴⁾ Видана С. Голубовом в вересневій книжці „Трудовъ“ академії, але недокладно.

13) „Брань честнихъ седми добродѣтелей зъ седми грѣхами смертними, въ челоуѣцѣхъ путнику такъ всегда, яко найпаче въ дни святія великія четиридесятицици резидуочая, по чину седмиць ея імагинацѣю пвѣтческою и рижомъ описанная 1737 года“; 13) „Образъ страстей міра сего образомъ страждущаго Христа исправися“ правдоподобно в 1739 р.;¹⁾ 14) „Трагедокомедія о щетѣхъ міра сего“ або „о награжденіи въ семь свѣтѣхъ пріисканныхъ дѣлъ мзды въ будущей живви вѣчной“ около 1742 р.; 15) „Благоутробіе Марка Аврелія“ Михайла Ковачинського в 1744 р.; 16) „Стихи по вопросамъ и отвѣтамъ сложенія отъ двоихъ учениковъ предъ великою монархинею (передъ Елисаветою Петрівною) сказованія“ в 1744 р.; 17) „Воскресеніе мертвыхъ“ Юрія Кониського в 1746 р. з п'ятьма інтермедіями; 18) Трагедокомедія Григорія Савича Сковороди, про яку подав вістку Данилевський в „Украинской Старинѣ“ (Харків, 1866, стор. 91); 19) „Трагедокомедія, нарицаемая Фотій, т. е. о отступленіи западнаго церкви отъ восточнаго, учиненомъ найпаче во время Фотія патріарха Константинопольскаго, и о отсѣченіи римлянъ яко еретиковъ отъ общенія вѣрныхъ“ Юрія Щербачького в 1749 р.; 20) Діяльогъ пастухів Свирида й Овдія; 21—23) „Споръ души и тѣла“ в 1773 р., „Ярмарокъ“ і „Исповѣдь“ Некрашевича; 24) Розмова священника в еромонахъ про ождану поправу побугу духовенства; 25) „Інтермедія на трьхъ персоні — смерть, воиувъ и хлопцеу“ в 1788 р.; 26) Комедія уніятів в православнихъ Сави Стрілецького (1797—1799).

З зачисленихъ тут писань до драматичнихъ творівъ не можна вважати такими річи: 24, 23, 21, 16 і 5 - 6. Лишило би ся все таки число 20, з чого річи: 1 і 18 тільки згадані.

В історії української драматичної літератури XVIII в. виділив Петров п'ять періодів. Перший творить продовження драми XVII в., є періодомъ біблійнихъ містерій і діяльогів в польсько схоластичнімъ дусі. Другий починаеть ся рокомъ 1705 (Владимірь) і виповнений творами Прокоповича (властиво тільки Владиміромъ) зі змістомъ в рідній історії і наслідуваннямъ форми класичнихъ вірцівъ. Третій періодъ від 1708 р. характеризує змішанне класичнихъ формъ і змісту в рідній історії з духомъ і характеромъ давніхъ біблійнихъ містерій і драм. В четвертій періоді між рр. 1742—1749 драматичні форми та напрями ті самі, абільшаеть ся тільки в українськихъ письменниківъ зацікавленне умовними інтересами та літературними формами північної Руси. Вкінці п'ятий періодъ, почавши від панованні Катерини V, се часъ упадку української драми та повної нерезоми північно-руської літератури й її формъ. Отсей досить механічний

¹⁾ Виданий Голубевон тамже.

поділ не разив тільки тому, що драматичні продукти аналізував автор в хронологічному порядку.

Під оглядом призначіння, змісту та виконання діяльогів визначив автор три відділи: великодні містерії, весняні і літні рекреаційні діяльогі та різдвяні вистави. При „Мудрости предвѣчної“ відмічені анальогії в „Дѣйствіємъ на страсти Христовы“. Єдність змісту й тону розмов Прокоповича та деяких сатир Кантеміра, на яку вказав Петров, вказує заразом і рід літератури, до якого треба їх зачислити. При „Милости Божіей“ станув автор рішучо за авторством Трофимовича. Вказав на спорідненне „Комического дѣйствія“ Довгалевського з народнім вертепом, більше з першою, менше в другою його частю. „Близка звязь і вваємини „Комического дѣйствія“ і різдвяних інтерлюдій Довгалевського з записаним у Маркевича вертепом показують, що або останній вийшов з драматичних штук М. Довгалевського й тільки змінив ся й урівпоріднив ся протягом майже сто літ (від 1736 р. до часу записання вертєпу Маркевичем) аож і вертеп і штуки Довгалевського вийшли з одного й того самого жерела. На всякий спосіб можна вважати безсумнівним, що євй істотний зміст і свої основні форми одержав вертеп менше більше коло тогож часу, до якого відносять ся і штуки Довгалевського, бо від того часу вертепні різдвяні вистави тратять кредит і щораз більше переходять у низинні сфери шкільного та суспільного життя“ (стор. 77). Тексту вертепної гри й уваг до тексту, що правда, богатих непорозуміннями, Ізопольского в „Ateneum“ Крашевского за 1843 р. автор не завважив, тому й не міг висловити про них свої думки. До першої і третьої інтерлюдії великодньої драми Довгалевського вказані паралелі в збірнику казок Рудченка. В протилежности до невірної думки Голубєва, що „образъ страстей“ не написано для вистави в Києві, вірно доказав Петров її звязь з київською академією і київським митрополитом Рафаїлом Заборовським. При огляді четвертого періоду, на який мали вчлив тодішні найкрасні представники великоруської літератури Ломоносов і Кантемір, зазначена звязь одного з авторів інтерлюдій, доданих до „Воскресенія мертвых“ Кониського, „славного Танського, природного поета“, як вгадуєть ся у Лобисевича, з родиною Гоголів, яким судило ся відограти таку визначну ролю в історії українського й великоруського театру та літератури. „Сам М. В. Гоголь в своїх українських повістях і оповіданнях, що в них Кудіш не видить етнографічного ґрунту, брав в основу гумористичні народні українські казки, що доставляли тем інтерлюдіям XVIII в., і в дечім є споріднений в тими останніми“ (стор. 113). З другого боку заціплена в інтерлюдіях тема надужьтє чиновництва та судівництва важе стару драматичну укра-

їнську літературу не тільки з Гоголем, але й з Капнистом, Квіткою і иншими.

Підчеркнув Петров ті обставини, серед яких писали по великоруськи, а не по українськи, й Капнист і Рубан і Гвідич і інші так, що з тих часів на тим більшу увагу заслуговують такі автори, як Некрашевич. Свою аналізу українських драматичних писань XVIII в. закінчив автор таким висновком: „Правда, поза київською академією при кінці XVIII в. починаєть ся від перелицьованої Енеїди Котляревського новий очевидно літературний рух, що в своїм дальшій розвитку промостив дорогу новійшій українській літературі нинішнього віку (XIX); однак на нашу думку 1) сей рух не є чимсь новим і являєть ся тільки безпосереднім відгомонам попереднього розвитку київської штучної літератури XVIII в., про яку ми говорили; 2) його відповів тільки вплив на нього ідей, смаку й метод північно-руської літератури, й тому, не вважаючи на місцевий кольорит, по більшій частині іде він слідами сеї останньої літератури та в її слів повторює тільки старе (зады). В сїм згляді українська література нинішнього століття не є якоюсь самостійною галузю загально-руської літератури й тому треба її розсліджувати не окремо саму в собі, але в тісній звязи з загально-руською“ (стор. 149—150). Вкінці поданий поділ української літератури XIX в., змінений в „Очеркахъ исторіи украинской литературы XIX столѣтія“ о стільки, що третій і четвертий період розбиті на чотири, отже разом шість. Знаменитий розбір праці Петрова дав Микола Дашкевич у своїй „Отзывѣ о сочиненіи г. Петрова“ в „Отчетѣ о двадцать-девятѣмъ присужденіи наградъ графа Уварова“, в якій то досі неперевисненій синтезі народження нової української літератури та її напрямів містять ся річезе опрокичення деякої думки Петрова що до літератури XVIII в.

В праці Петрова про українську драматичну літературу XVIII в. великоруські впливи перебільшено і при так сильнім підчеркуванні великоруських впливів потрібно було змалювати також і ту роль, яку відіграла українська шкільна та народня драма в житю північної Руси. Ще важійшою хибю праці було відгородження оброблюваного матеріалу хінським муrom від європейського літературного розвитку, трактування української літератури XVIII в. як щось такого, що виростало тільки на українським чи загально-руським ґрунті. Сю недостачу праці вирішує по частині совісна аналіза мало відомого матеріалу або й неприступного для ширшого круга.

Слідами Тихонова й Веселовского пішов в частині четвертий головний дослідник давньої української драми П. Морозов. Свої „Очерки изъ исторіи русской драмы XVII—XVIII столѣтіи“ (Спб. 1888, 8°, стор. VI + 389 + (1) наслідком голосної і немилі афери вадля нецитованого

використання приписок Тіховравова, що задержали ся тільки в кількох примірниках його збірного видання драм, автор передрукував зараз найблизшого 1889 р. н. з. „Исторія русскаго театра до половины XVIII столѣтія“ (Спб. 1889, 8°, стор. IX + 398 + XL). Поправки й доповнення є в усіх відділах у порівнянню з „Очерками“, а спеціально в відділах, присвячених петрівському та пізнішому театрови. Друга половина IX і кінець X глава цілком перероблені на підставі нових, по части ще невідомих матеріалів. В додатку до книжки надруковано вперше дві великоруські комедії початку XVIII в. та відривок комедії про Йосифа. В цілості се уважна перерібка попередньої праці, що на довго остала й нині ще не перестала бути одним із підставових підручників для вивчення і нашої старої драми.

Заки вийшла друком перша редакція праці Морозова, для українознавства заложено поважну наукову часопись „Кіевская Старина“, що стала виходити в Києві від 1882 р., а на її сторонах найшла місце не одна цінна праця, присвячена вивченню старої української драми. В жовтневій книжці за 1882 р. цього журналу надруковано статтю „Малорусскій вертепъ“ (стор. 1—38); опис вертепу Гр. Галагана, а передмова П. Житецького, в якій між иншим указав на стичні точки та різниці вертепу в різдвяною драмою Довгалецького. Тогож року в грудневій книжці, може й під впливом згаданої статі про вертеп, надрукував нову працю М. Петров н. з. „Старинный южно-русскій театръ и въ частности вертепъ“ (стор. 438—460). По короткім огляді історії театру на заході Європи, згадав автор за народні завязки театру на Україні і перейшов до письменних пам'ятоків. Тут і висказав автор таку думку: Що до українського духовного театру ми не поділяємо думки деяких наших дослідників, що сей театр зразу явив ся тут в виді шкільних духовних драм, хоч і не перечимо, що шкільна духовна драма була тут переважаючою формою. Перші проби наслідуваного духовного українського театру були на нашу думку чисто містеріяльного характеру та навіть деколи привязували ся до церковного богослуження. Ми розуміємо тут церковні пасії, які досі виконують у деяких церквах південної Росії (стор. 456). До містеріяльних і перекладних пасій наслідували також початкові шкільні київські драми, що мають за предмет також Христові терпіння. За насійними драмами розвинули ся в українських школах різдвяні штуки, до яких поперед усього треба віднести комедію св. Дмитра Ростовського на Христове Різдво. За великодніми та різдвяними драмами прийшли інші види драми, що поволі тратили духовний, клерикальний напрям і поволі приймали в себе світський елемент, як віражкі, драматизовані біблійно-історичні хроніки, історичні містерії або хроніки, що мали своїм предметом історичні особи або події, але

з примішкою духовного елементу, і т. д. Найзамітніше об'явився поступ в розвою української старої драми в так званих інтермедіях, що не зв'язані або дуже мало зв'язані органічно з самими шкільними штуками не стіснялися їх повагою, протилежно сміло допускали народній комічний елемент і вкінці старалися стати самостійними народними комедіями. Ківецька частина праці Петрова призначена дуже важній складовій частині старого українського театру — вертепови, що повстання його першої частини велить порівнювати з різдяною драмою Ростовського або й Довгалевського. Як що глядіти на первісну форму світської частини вертепу як на інтерлюдії до різдяної духовної драми, походження сеї частини треба віднести до найраншого часу появи інтерлюдій загалом і їх шкільної теорії, отже до часу не пізнійше кінця XVII в. (стор. 474). По інтермедіях Кониського 1746 р. київський вертеп ледви розвивався далі, бо менше більше коло того часу вертепні різдяні вистави тратять кредит і щораз більше переходять у низинні сфери шкільного життя (стор. 476). При порівнянні Галаганівського вертепу з вертепом Маркевича признав Петров Галаганівську редакцію старшою.

В справі вертепу забрав голос також М. Драгоманів, що під криптонімом „Т—овъ М.“ в серії „Матеріали и замѣтки объ украинской народной словесности“ помістив у грулневій книжці „Кіевской Старини“ за 1883 р. статейку „Къ вопросу о вертепной комедіи на Украйнѣ“ (стор. 547—555), де висловив здогад, що можливий німецький оригінал українського театру, який ніг дістати ся до Українців з німецької кольовії у Львові або ніг такий вплив проходити на Україну також через Литву й Білорусь із Прус і Ріги. Пидніс потребу цильного шукання за останками старинного релігійного театру в рукописах і в устному перемовіданню у межах Польщі, Литви, Білоруси та й України, такогож шукання за віршами та духовними стихами загалом, різдяними, велькодпінми і т. д. „Вкінці навіть для вказівки при збиранню названого матеріалу треба вже й тепер порівняння відомих уже копій української драматичної літератури до польських (хоч по Кольберту) та західвих, а між останніми певно передусім до латинських і французьких (одні й другі — жервозори німецьких) і до німецьких“. „Таке порівняння відкрило би нам, що властиво оригінального маємо ми в нашому різдяному театрі, навіть у його побутових частинах. В сих останніх приміром наші українські тексти дуже різняться від польських, надрукованих у Кольберті, але сумнівно, чи навіть наш вертепний Запорожець не найшов би собі родичів у різних бурних війнах в західвих інтерлюдіях і комедіях“ (стор. 551).

В тій самій книжці і під тим самим криптонімом опублікував Драгоманів „Два южно-русскія интермедіи начала XVII в.“ (стор. 652—

664), себто інтерлюдії, додані до трагедії Іватовича на тему смерті Івана Хрестителя в 1619 р. Дослідом їх займився Драгоманів в статі „Старййшія русскія драматическія сцены“ в листопадовій книжці „Кіевскої Старини“ за 1885 р. (стор. 371—407). Зазначив тут, що „дуже велика твердість традиції в східній церкві в порівнянню з західною спинили в нас аріст драматичного елемента в богослуженню в противности до того, що стало ся у західній Европі. Тільки в південно-західній Русі й то дуже пізно та під західньо-европейським впливом початок такої драматизації появил ся у формі так називаних пасій себто читання евангелія про розп'яте Христа при деякій драматичній обстанові“¹⁾. „Місцем повстання справжнього руського театру треба признати західньо руські країни, де історичні умови хоч і не сприяли захованню політичної незалежности руських племен, але за то бодай одного часу в XVI в. і половині XVII давали досить простору для суспільної діяльности, громадянської і особистої, не кажучи вже про відносну легкість вносин і: більше розвиненими культурно країнами. Тут, де існували самоуправни муніципії з просвіченим міщанством, де церковні братства розвинули ся у могутні культурні корпорації, повстали й перші руські друкарні, перші правильні школи, повстав і правильний руський театр“ (стор. 186). Сей театр прийшло тут у готовому виді з західньої Европи в двох формах, у формі релігійної драми, містерії, з її відміною — моралізацією, і в формі комічної інтермедії, що вже рано стала рамкою для зівсім національного й реального театру. „З західньо-руських країн вкупі з переходом учених Українців і Білорусів на службу в московське царство в XVII в. перейшов театр і в великоруські країни, де поволи й розвинув ся, правда, під новими европейськими впливами в національну, коли ще покищо не зівсім народню інституцію, міжтим як у західньо-руських країнах через ріжні некористлі умови національний театр швидко наткнув ся на перепони для своєї розвою і в Білоруси не тільки зупинив ся на формах XVII в., але й майже вимер“ (стор. 186). Українська вертепна драма задержала ся у пізнійшій редакції, не скорше половини XVII стол., а про перші проби зівсім світської, комічної драматичної літератури в українській мові можна було дізнати ся

¹⁾ В цитатах з сеї праці Драгоманова узглядню і переклад М. Павлика в першій томі „Розвідок Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство“ (Львів, 1899, стор. 185—216), бо перекладу dokonано в примірника відбитки, в якій Драгоманів зробив кілька поправок. Цитоване місце на стор. 186. Тут і переклад статі про вертепну комедію на стор. 145—152 і передрук інтермедій, не в „Кіевскої Старини“, а з польської брошури в транскрипції гражданкою на стор. 174—184.

коротко від польських письменників, прим. Йосифа Крашевського¹⁾, який кількадесять років перед написанням статі Драгоманова читав рукописи або друковані видання старих українських інтермедій. Тим важливіші інтермедії, додані до трагедії Гаватовича. В прегарній своїй праці займився Драгоманів питанням відносно цих інтермедій до устної народної словесності, порівнянням першої інтермедії в жартами „Ulen-spiegel-a“ в німецькій редакції і польських перерібках, а другої інтермедії в мандрівним оповіданням про красний сон, устним українським оповіданням про цигана й хохла, прикладом і викладом „Римських історій“ (Gesta Romanorum) і його першовзорами: Disciplina Clericalis, арабським і жидівським оповіданням. Дальшу частину праці присвятив справжнім першовзорам жидівського й арабського оповідання, а саме індо-перській і індо-китайській обробітці арабського оповідання у Європейців, його італійським варіантам, французькому, „Письмовника Курганова“ й усному великоруському. Так зазначив Драгоманів точки стичности інтермедій, доданих до трагедії Гаватовича, з письменною і усною словесністю різних народів і основи генеалогії тем. Доказавши заграничне та книжне походження сюжетів інтермедій, пише автор: „Таким способом теперішнє усне народнє українське оповідання в кождім разі походження не місцевого й не устного, а заграничного, книжного та появило ся на Україні не ранше появи в ній Gesta Romanorum себ то віяким способом не ранше XVI в. Порівнюючи се оповідання до інтермедії Гаватовича, ми бачимо, що редакція його пізніша від редакції інтермедій уже через то одно, що в ній показано дві особи, а не три. Самаж ся інтермедія, не вважаючи на гумористичні її прикраси, очевидно близька до прикладу „Римських історій“ так, що можна питати ся тільки про те, в якій редакції цих історій переробляв її Гаватович, чи просто в латинської (що дуже правдоподібно), чи в польської або чи в німецької. А в тім, як що до сеї, так і що до першої інтермедії можливе ще одно питання, а саме: чи не найшов Гаватович обох цих інтермедій у готових перерібках із оповідань про „Ulen-spiegel-a“ та трьох мандрівників у драматичну форму в німецькій мові або польській?“ (стор. 213—214). Драгоманів не мав під рукою усіх потрібних матеріалів до рішення сього питання і лишив се питання отвореним.

По написанню статі Драгоманова повіднаходжено давні польські видання „Римських історій“, про се е уже в польській науці невеличка література предмету, а мимо сього ніхто з українських дослідників не пішов шляхом, указаним Драгомановом. Не найшов ся у нас рівнож

¹⁾ Передусім відносять ся тут „Wędrowki literackie, fantastyczne, historyczne I. Kraszewskiego“ (т. II, стор. 83—85).

ексептик, що був би важив ся віднайти аргументи проти авторства Гаватовича інтермедій, хоч йогож трагедія під літературним оглядом значно слабша від українських інтермедій, а він сам уродив ся і виховав ся в місці Львові, а не в українським селі, де вплив української пісні на нього був би самозрозумілий. Титул твору Гаватовича: *Tragaedia Albo Wizern(e)k Smierci Przeswiętego Jana Chrzcziciela Przeslanca Bozego. Na pięć aktow rozdzielony. Przydane są y Intermedia dwoie. Napisanu przez...*“ Звертаю увагу на підчерпнені слова. Коли „napisanu“ (не „napisane“, хоч в і інтермедії) протиставити словам „przydane“ та взята під увагу підчеркнення, що додаві інтермедії, а далше їх місце додання, виходило би, що на основі титулу брошури не можна з певністю говорити про приналежність інтермедій Гаватовичеві. Міг їх не написати Гаватович, а хто инший, хоч розміру вірша, яким по більшій часті зложені українські інтермедії, уживає також у трагедії Гаватович. Виказав се Михайло Павлик у своїй розвідці „Якуб Гаватович (Гават), автор перших руських інтермедій з 1619 р.“ в XXXV і XXXVI т. „Записок Н. Тов. ім. Ш.“, де й приобіцяв розглянути текст інтермедій в окремії розвідці. Вже сам титул показує, що Павлик признає авторство інтермедій Гаватовичеві. Тут і передруковано поправно текст інтермедій з 1619 р. латинкою.

Окрім досі згаданих праць у „Кіевской Старинѣ“ надрукував тут в 1884 р. Ц. Г. Нейман (т. IX, стор. 289—305) з рукописи в купянського повіту харківської губернії „Судъ Божій надъ душой грѣшника (Южно-русская религиозная драма конца XVII ст.)“. Імя автора не звісне. Відлстивий заголовок діяльогу „Розмова во кратцѣ о душѣ грѣшной, судъ принявшей отъ судии справедливого Христа Спасителя“. Формою і манерою зближуєть ся до драм Ростовського, а мовою ледви чи не випереджує їх. „На всякий спосіб се один із перших пам'ятників того роду, досі цілком невідомий“. Судячи по письмі та папері, відніс Нейман сей пам'ятник до кінця XVII ст. або найпізнійше перших років XVIII в. Українська мова з малою примішкою церковно-славянських слів і форм і в солідним наверстованнем польоїзмів зраджує походження тексту в західніх українських територій. Тринадцятьскладовий вірш з цезурою по семім складі се той сам розмір вірша, що й прим. в драмі „Dialogus de passione Christi“, хоч у „Розмові“ стрічають ся часто й скорочення до 12 і 11 складів. У змісті драми, в якої авторі догадував ся духовника, підчеркнув Нейман гуманість принципів суду.

На основі дотеперішніх праць про стару українську драму та рукописних матеріалів написані ті частини „Очерковъ изъ истории русской драмы XVII—XVIII столѣтій“ П. О. Морозова, які відносять ся до українського театру. Головною задачею поклав собі автор дати можливо

повний коментар до драматичних друкованих і рукописних писань. Оминав сумнівні факти. Перша се проба представити долю драматичної літератури й театру в руських народів, в систематичному зводі, опертому на уважнім вивченню історичних даних, які в відміннім положенню поставили розвій драми на півдні і на півночі. На півдні „уже від половини XVII віку ¹⁾ входить в звичай і ступнево розвивається особний рід драматичної літератури — шкільна драма. Зразу являється вона в формі сухих, далеких від життя містерій і моралізуючих алегорій езуїтського стилю; однак окружуюча школа дійсність, жива та кипуча, повна боротьби та бурливих змагань, скоро вривається в сю царину та загортає собі поволи значну частину в шкільних драматичних вправах. Народне життя з усіма своїми прикметними особливостями ярко відбивається в інтермедіях, що переривають поважний хід схоластичної акції; видні прояви політичного та суспільного життя находять для себе відгомін в речах дієвих осіб шкільної драми, якої автори часто не в силі скрити своїх почувань під холодною ученою алегорією. Завдяки сій живій стороні свого змісту шкільна драма та спеціально шкільні інтермедії розходяться далеко поза поріг школи, здобувають популярність серед різних верств суспільности та стають основою для дальшого розвитку народнього театру. Корінна зміна умов народнього життя на півдні, що також мало сприяла свободному розвитку народніх сил, як і на півночі, довела до того, що сї зародки народнього театру заглухли та не дали плодів; але нема сумніву, що на півдні ґрунт для них був підготований в далеко більшій степені, ніж на півночі“ (стор. 7).

Все таки українській драмі присвятив Морозов розмірно мало місця у порівнянні з великоруською. Перша глава праці займається драматичним елементом в народній словесности, друга оповіданнями подорожних о заграничнім театрі і церковними дійствами у Візантії і на Русі, а третя шкільною драмою у західній Європі і Польщі, її формою, змістом, місцем і часом вистави. В дальшій часті третьої глави говорить про інтермедії: польські, українські і білоруські, побіч знаних з друку інтермедій, доданих до трагедії Гаватовича, також рукописні (Імператорська Публична Бібліотека, різновязч. Q. XIV. 30). В другій половині глави є виклад про народні штуки та вертеп у західній Європі, Польщі, на Україні і в Білорусі, про райок і різдвяну драму Дмитра Ростовського. Шкільній драмі в київській академії присвячена четверта глава. По загальних увагах іде досить подрібна аналіза діяльоґу про Олексія, чоловіка Божого, що про нього висловлюється Морозов: „Нема сумніву, що діяльоґ в часті переłożений, а в часті прямо переписаний з польської

¹⁾ За пізно на доброго пів століття.

штуки і притім єзуїтської, як видно з його будови та змісту; церковно-славянські вставки по всій правдоподібности замінили собою первісний латинський текст. Сеї єзуїтської штуки нам не вдало ся відшукати“ (стор. 111). І знов питає досі не рішене. Подібно маєть ся річ і з другою звісною Морозову київською драмою XVII в. „Дѣйствіємъ на страсти Христовы“, яка на його думку „може служити приміром того, як деколи церковні канти розширювали ся у драматичну виставу“ (стор. 112). Аналіза драми приводить автора до висновку, що „третій акт штуки складаєть ся головно з кантів, перед якими стоять у виді пояснення невеличкі драматичні сцени зі старого завіта. Подібні канти (рієсні робо́зне) творили необхідну частину католицької пасії і наше київське „дѣйствіє“ являєть ся тільки їх ампліфікацією після правил єзуїтської поетики, при чім перші два акти се неначе вступ до найголовнішого — третього. „Дѣйствіє“ без сумніву переложене в єзуїтської шкільної пєси, якої ліричні части були написані в польській, а все проче — в латинській мові. В перекладі ліричних частий задержано багато польонізмів, а один досить довгий хор в першій акті полишений навіть цілком без перекладу; в прочих частях пєси українська мѡва повна книжних церковно-славянських зворотів і близько нагадує мову різдвяної комедії Дмитра Ростовського“ (стор. 114). І знов гіпотеза що до сеї драми ні в українській ні в великоруській науці не стверджена й не заперечена, вона просто повторюєть ся без провірення. Найшов рівнож Морозов між рукописями Імператорської Публичної Бібліотеки дві єзуїтські шкільні штуки, що мають з українським „дѣйствіємъ“ досить багато подібности як у загальнім пляні, так і в деяких подробицях.

Взявши під увагу в дальшій викладі: „Мудрость предвѣчную“, Ростовський діяльог, „Кающогося Грѣшника“, великодню драму, представлену в Тобольську, та „Розмову“, видану Нейманом, дав Морозов ось яку синтезу своїх помічень над найстаршими українськими діяльогами: „Всі ті шкільні діяльоги відзначають ся повним відмеженням від живої дійсности та сухим, абстрактним дидактизмом. Їх автори мали на цілі не так драматичний інтерес, як моральне поученне слухачів; через то в усіх тих штуках майже нема акції і в усякій тираді, майже в кождім монольові тої або другої особи прозирає дуже шабльонова мераль; черєз то й їх виклад відзначаєть ся напухистим висловом і тяжкою мовою; невручний силабічний вірш ще більше збільшає вражінне нестачі життя у сих вправах поетичної класи. На всіх діяльогах тяжить знамя холодно-офіціального, байдушного, урядового відношення до предмету. Ніякої свободної творчости тут нема, навіть і не могло бути: фантазія автора тут або цілком не працювала або працювала зівсім мляво та лівиво, придавлена тяготою шкільних правил. Цілий матеріал дало вже

готовим біблійне оповідання і глава de symbolis faciendis; лишало ся тільки замкнути той матеріал в означені рамки, підібрати підходячі алегорії, звязати їх чисто зверхнім образом з фактичною стороною акції і виложити все те означеним віршовим розміром. Очевидно, душа письменника була на боці від такої роботи, а ціла справа обмежувала ся на педаггічну дрібничковість (крохоборство) без усякого проблеску не тільки таланту, але хочби якоїбудь живої думки. Тільки в XVIII в. від часів Теофана Прокоповича та під безпосереднім впливом даного ним прикладу українська шкільна драма зміняє свій первісний характер і починає потрохи зближати ся до життя" (стор. 120—121). Отея характеристика ріжнить ся трохи від попередньої, де протиставив Морозов українську драму драмі Великоруси. Закінчують главу шкільні діяльоги в Москві, занесені туди Українцями, отже й Симеоном Полоцьким.

Три дальші глави займають ся великоруським театром при Олексію Михайловичу та при Петрі Великім, а щойно в останній восьмій главі при огляді великоруської духовної драми XVIII в. задержуєть ся довше над Прокоповичем як над першим представником нового напрям в кїївській академічній драмі. В драмі „Іосифъ патріарха“ Горки, що старав ся піти в слїди Прокоповича, але не мав сили, старий напрям шкільної драми взяв гору. Що до дальших кїївських драм, відсилає Морозов своїх читачів до праці Петрова, а сам доповнює її своєю синтезою rozwoю української драми в XVIII в. Шкільні драми, написані під польсько-сауїтським впливом, відзначають ся строго-церковним і моралїзуючим характером. „Деякі з них представляють шкільну перерїбку народніх духовних стихів, — про Олексія, чоловіка Божого (отже вже не переклад з польської мови?), про Йосифа, про прогрішення Адама, про Лаваря і т. д.; але в більшій часті являють ся вони варіаціями на теми св. Письма. Богато написані або на Страсти Христа й Великдень або на Рїздво Христа та в оповіданнїю про ті подїї часто буквально віддають біблійний текст, украшуючи його символїчними поученнями" (стор. 371). Поволи стала кїївська драма увільняти ся епід тяжкої залежности від чужої літератури. „Бодрий і самобутній дух Українця намагав ся в ряди годи заявляти в літературі про своє ествовање. Іще в давнїйших шкільних діяльогах можна запримітити ті проблески живої самосвідомости та зближення з народнім житєм; під корою офіціального символїзму рїдко пробивають ся вповні оригінальні сцени, вислови та думки, на шкільних примістках являють ся живі особи, що говорять справжньою народньою мовою: пригадаємо хлопську напїйку в діяльовї про Олексія, пастухів Дмитра Ростовського, людові інтермедїї. Ту прояву житевости в українській штучній драмі, яку запримічуємо вже при кінці XVII в., можна пояснювати як результат усього попереднього історичного життя України

й сеї ролі, яка випала в тій історії на долю духовенства та школи“ (стор. 372).

Викликана історичними обставинами злука духовенства в козацтвом і народніми масами новела в консеквенції за собою, що в усіх ролах передтим мертвої літератури стала пробивати ся жива суспільна та народня течія. І шкільна драма не могла остерегти ся перед впливом довкруги кипучого життя. „І ось в першій половині XVIII в. академічні діяльогі починають поводи приближати ся до сього ідеального типу драми. Майже вся та половина минулого (XVIII) віку творить період оживлення київської драми, період її найбільшого процвітання. Не покидаючи свого давнього духовно-поучуючого характеру, для необхідної уступки правилам, здавна приймленим і освяченим часом, шкільна драма все більше й більше чуйно прислухуєть ся суспільним інтересам, ходови народнього життя і відзначаєть ся усе більшою і більшою вразливістю на сучасні події; серед розмов біблійних мужів і святих, абстрактних уосіблень і символічних фігур починають висгупати особи, наділені тілом і кровю, чути річи, що живо малюють минуше та сучасне положенне українського краю, проявляють ся місцеві національні і історичні симпатії“ (стор. 373). Одначе задержуючись в залюбованнем на темах історичного та побутового характеру, київська шкільна драма першої половини XVIII в. сходить і в нивші сфери. „Від піднеслих алегоричних балаканок, наскрив набучнявілих тухлою шкільною моралю, вона звертаєть ся до дійсного життя і в формі інтермедій сходить до мальовання українського хлопа, приладжуючи ся до його світогляду, до його духа й тону. Такими інтермедії Митрофана Довгалецького й Юрія Кониського, в яких перед нами переходять знайомі і популярні українські типи (угнетений хлоп, чванькуватий і палкий, але боязький Лях, експльоататор жид, відважний „лицар“ Запорожець і Москаль, що помагає йому) і яких зміст деколи віддає народню казку або анекдоту. Тут малюєть ся яскрава та жива картина українського „кріпацтва“ та неждєських відносин польського пана до свого хлопа, — відносин, основаних на праві сильного; тут ми видимо енергічний і рішучий протест проти кріпостяного права, — протест, якому подібного ми дармо стали би шукати в тодішній північно-руській літературі, перенятій іще грубим сервілізмом; тут ми видимо вкінці відбитку сеї боротьби за православє і руську (хйба українську?) народність, якої представником і провідником було козацтво. Словом в ту епоху свого висшого розвитку київська шкільна драма була готова перейти в чисто-народню комедію в живими народніми типами та зробити ся консеквентно посереднім звеном межи штучною літературою і народньою словесністю“ (стор. 374). Не стало єя се, бо в другій половині XVIII в. знищено Запорозьку Січ і закри-

пещено вільних Украївців, а в слід за тим пішли й дальші консеквенції.

Слабі сторони праці Морозова відмітили сучасні критики, з яких годить ся вгадати ось тут про дві, а саме Веселовського та Соболевського. В грудневій книжці „Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія“ за 1888 р. (стор. 252—266) виказав Веселовський користання Морозова з заміток Тіхонравова до його корпусу драматичних творів і висловив жаль з причини „непростимої легкодушности, що склонила автора, який загалом признає, що треба, своїм попередникам, ні раз не покликати ся на одно зі своїх головних помічних жерел“ (стор. 253). Цінні спростовання Веселовського до поглядів Морозова на витворювання поодиноких родів старої європейської драми. Невірно твердить Морозов, що мораліте витворила ся з церковного обряду, бо вона витвір школи так, як містерія церкви. Церква та школа витворили давній театр. „Нарід явив ся тільки середовищем, що приймало та присвоїло його: в містерії він виїс епізодичні реальні малюнки побуту, комічні тони, витворені його гумором і скоморошою традицією; до останньої більше, ніж до народнього обряду, належать веселі „Fastnachtspiele“ (стор. 265).

Свої „Замѣтки по історіи школьної драми“ подав Соболевський у 1 зош. „Русскаго Филологическаго Вѣстника“ за 1889 р. (стор. 1—14). Зазначив, що поступок з примітками Тіхонравова „зменшує заслуги праці Морозова, одначе все таки остання має свою ціну як звід усього того, що зроблено по історії нашого (треба читати „великоруського“) театру в першу пору його встановлення, передусім по історії нашої шкільної драми“. Находять ся у праці також вістки про такі шкільні штуки, яких іще зновпні не надруковано, або які і досі не були відомі. Не мало вісток подав Морозов і про старі польські діяльоги та польсько-руські інтермедії. З нагоди уступу про різдвяну драму Ростовського в праці Морозова дав Соболевський деякі поправки та навів вістки про чотири польські народні штуки, грані сільськими акторами в Галичині. З того висновок, що „нема найменшої підстави видіти в пєсі Дмитра Ростовського перерібку або переклад польської шкільної драми. Залежність різдвяної драми від тої останньої лежить тільки в сїм, що св. Дмитрій наслідував деякі сцени польського твору“ (стор. 7). Написана ся драма по думці Соболевського вже в Ростові.

Зверхня сторона обох драм Симеона Полоцького заслугувала на то, щоби Морозов і на них задержав ся. Був він прегарно познайомлений з теорією шкільної драми та нераз видів на сцені діяльоги в роді „Алексея, чоловіка Божого“ або „Дѣйства на страсти Христовы“. Наслідком недостачі в нього олицетворень і алгорій його драми мають мішаний характер, се драми шкільного типу, оброблені на взірець німецьких штук

репертуару пастора Грегорі. Цікавим епізодом в історії нашої старої драми, неваміченим рівнож Морозовом, уважає Соболевський „Владимира“ Прокоповича як епізод впливу польського світського театру на шкільну драму. Недоцінив автор праці діяльогу Горки, а перецінив „Милость Божію“, бо вона являєть ся наслідуюваннем польських панегіричних штук на історично-патріотичні теми.

Мимо того, що так рідко старий український діяльог закріплювано друком на папері, Морозов не знає про Волковичеве „Розмышляне“ з 1631 р. ні про сучасне свідоктво Івана Вишенського про те, що у львівській братській школі уладжували при кінці XVI— початку XVII в. вистави по єзуїтському звичаю. Уйшла його уваги й замітка про такі вистави в літописи львівської Ставропігії під 1689 р. Через те висновки не все відповідають тим даним, якими розпоряджала наука в часи Морозова.

Що території нинішньої галицької України та сумежних їй околиць не можна легковажити в історії українського театру, доказав сього своїми цінними працями по його історії др. Іван Франко. Цвітнева книжка „Кіевской Старини“ за 1891 р. принесла його статю „Мистерія страстей Христовых“ (стор. 131—154). Виповнює її передмова й „Dialogus de passione Christi“. Винесло рукопись сеї драми на денне світло уладжування археологічної і бібліографічної вистави львівською Ставропігією в 1888 р. На сю виставу прислала й свою рукопись церковна бібліотека невеличкого села львівського повіту Смерекова, але впорядчик бібліографічного відділу А. Петрушевич не знайшов в ній нічого інтересного так, що вона весь час вистави перележала в пивниці з непригожим хламом. Щойно по скінченню вистави за дозволом сеніора інституту проф. Шараневича заглянув в сей хлам і автор і знайшов там цінний пам'ятник старої української драматичної літератури. Прольог діяльога писаний по польськи, а з п'ятих сцен три перші можна вважати містерією, дві останні переходять у рід мораліте. Найскорше підходила би під сю драму назва драма „терпінє Марії“. Під літературним оглядом стоїть „Dialogus“ значно вище від „Дійствія“, проаналізованого Петровом, яке відносить автор до раншого часу, ніж Петров, а саме до епохи воєн Хмельницького 1648—1654. Великою поетичною силою відзначаєть ся „лямент Марії“ в „Dialog-y“ (вірші 293—320) і апострофа церкви до Христа (в. 515—536). Автор не відомий; діяльог написаний досить самостійно для вистави. Автор догадуєть ся, що відгравали його в Жовкві, але й Львів не виключений.

В три роки по відкритю „Dialog-y“ пощастило ся дрови Франкови найти другу невідому драму, яку також опублікував на сторонах „Кіевской Старини“ за 1896 р. (No 6, стор. 380—412, і No 7—8, стор. 1—

29, також відбитка, стор. 61) п. в. „Южнорусская пасхальная драма“¹⁾. Найдений дром Франкэм текет „Слова о буреню пекла“ дуже цікавий як своїм змістом, опертим на відомім апокрифічнім євангелію Нікодима, так і своєю віршевою формою, що подібна в дечім до форми козацьких дум і зближує ся до форми ізюмської вірші, надрукованої іще в 1862 р. в липневій книжці петербурської „Основы“. У своїм багатім фактами „критичнім врывку“ про неї н. в. „Изъ исторіѣ вѣрши на Украинѣ“ в літературнім збірнику „Ватра“ (Стрий, 1887, стор. 122—129), передрукованім у третім томі „Розвідок“, Михайло Драгоманів на девять літ перед відкритєм „Слова“ дром Франком здогадував ся, що „автор єї (вірші) або вже мав перед собою примір драматичних сцен, котрі скорочував, вкладаючи їх в віршу, або вірша ся дає нам перехідну форму до драми“ (стор. 126) і згоджував ся на перше з уваги на порівнянне з західньо-європейськими великодніми драмами.

Великий критичний змісл і комбінаційний дар Драгоманова виказав Франків розбір тексту „Слова“ та його замітки до нього. „Потвердження тої тісної звязи ізюмської вірші з драмою, писав др. Франко, дає нам дуже важний історично-літературний факт. По перше воно кидає ярке світло на темну досі та мало досліджену історію такого характеристичного для української літератури жанру, як духовна вірша, і дозволяє, так скавати, підглянути сам процес зложення вірші, оцінювати й розбирати єї чи інші понуки та мірковання її автора, а по друге документи, притягнені нами в справу того вивчення, відшукані на величезній віддали один від одного, один на лівобережній Україні, а другий на галицькім Підгір'ю, в закутку, який почавши від часів Володимира Великого аж до нинішнього дня входив і входить у склад цілком відмінних і під багато зглядами різко від решти України відосіблених політичних організмів. Тісна, наслідна звязь ізюмської вірші з великодньою драмою вказує на то, що без уваги на політичне роз'єдненне серед українського народу живі досі і однородні на цілім просторі його ровселення не тільки єї давні перекази, пісні, вірування і обичаї, які звичайно творять поле етнографії, але живі—також єї літературні, книжні традиції, що почали були вироблювати ся при кінці XVI і в XVII в., а яким на-

¹⁾ Як що школа не могла спромогти ся на драму, давала бодай розмову в роді тої, яку оголосив друком др. Франко п. в. „Банкетъ духовный“ в XXXVII т. „Кіевской Старини“ (за 1892 р.). Исходить в другої половини або навіть кінця XVII в. При огляді Франкових праць з поля давньої української драматичної літератури не углядиюмо його уваг, присвячених тому питанню в коротших і довгих оглядах поодиноких періодів чи цілости нашої літератури, почавши від статі „Charakterystyka literatury ruskiej XVI.—XVIII. wieku“ в 4 зош. „Kwartalnik-a historyczno-ego“ за 1892 р., а скінчивши повним „Нарисом історії українсько-руської літератури“ в 1910 р.

слідком різних історичних обставин не судило ся розвинути ся повнішим зразком і зробити ся підоймою сильнішої, всенародньої культури. Без уваги на всю свою убогість і бідність ті початки нової культурної праці находили вдячний ґрунт між українським народом, діставали ся в масу, передусім міську, більше грамотну, та ставали для неї дорогими. І як чеські Гусити по побіді реакції, по виході з вітчизни на заслання тішили ся тим, що мимо страти свого майна, всього, що було миле та дороге в ріднім краю, їм удало ся уратувати як найбільшу дорогоцінність — „Крालицьку Біблію“ і „Лябіронт світа“, так і Українці, приневолені в другій половині XVII стол. кидати ледви що розвинені осередки умового й культурного життя на Волині, Поділю і правобережній Україні і шукати захисту в непроглядних степах Слобідщини, не забували забирати зі собою книжок і навіть рукописних творів нової на Україні драматичної штуки як заставу дальшого розвою на ширшій, але все таки суцільній і однородній підставі. Нам здасть ся, що саме такою була доля нашої великодоної драми. Зложена в першій половині XVII в. на правім березі Дніпра вона скоро зробила ся популярною і розширювала ся не тільки з примісток, які будували по містах у Велику Пятницю або в самій церкві або поза церковною огорожею для виставлення терпінь, смерти та воскресіння Спасителя, але й в рукописах як повчаче читанне. І коли релігійна драма прийшла до упадку, скоротила ся вона в лівобережній Україні в віршу та в тій новій формі живе досі в народній памяті, коли міжтим в своїй первісній вітчизні підпадала вона повному забуттю і тільки przypadково заціліла в записному зшиткови півграмотного селянина¹⁾. Сею справою займив ся др. Франко ще раз в 1907 р. і в „Записках“ за 1908 р. т. LXXXI (стор. 5—50) надрукував нову працю п. в. „Слово про збурене пекла. Українська пасійна драма“ (відбитка стор. 46). З причини, що устні і писані сліди сеї драми заховали ся на двох протилежних кінцях української території, в ізюмським і купянським повітах харківської губернії і в Галичині, а не найдено досі ніяких слідів ні череповідок сеї драми на подвіпровій Україні, повторив др. Франко ще раз свій здогад, „що предки тих людей, серед яких зберегла ся пасхальна вірша, бачили колись чи то на Волині або й у Галичині виставу Пасхальної драми, яку зберегли в своїй памяті, і при якійсь нагоді, прим. при колонізації Слобідської України наслідком Хмельнищини та руїни на правобічній Україні занесли з собою на далекі колонії. В таким разі написанне самої драми мусли б ми віднести до першої половини XVII в. На се патакає й віршованне

¹⁾ Миронъ, Южнорусская пасхальная драма, Київ, 1896, стор. 32—33. Зшиток, списаний рукою селянина з Мостищ, калуського повіту, на галицькім Підгіррю Томою Кишком, передав дрови Фравкови відомий галицько-український фольклорист Осип Роздольський.

і форма драми, що нагадує склад козацьких дум, які творилися в тім самім часі“ (стор. 45—46 відбитки). Вдруге займись сею дуже інтересною драмою дало нагоду др. Франкові відкрити у бібліотеці „Народного Дому“ в Львові трьох копій сеї драми, з яких автор зробив пробу реконструкції тексту, виділивши всі паралелі в потки¹⁾.

Також в історії українського вертепу дав др. Франко поважні праці, а саме „До історії українського вертепа XVIII в.“ (в „Записках“ тт. LXXI—LXXIII й особна відбитка, Львів, 1906, стор. 152) та „Нові матеріали до історії українського вертепа“ (в „Записках“ т. LXXXII і відбитка, стор. 23). В першій праці простежив автор долю лялькового театру в античному світі та на Сході, а далі в середньовічній Європі в різних західніх краях, потім перейшов на славянський, згладно східно-європейський ґрунт—задержався уважійше над його початками в Польщі і на Україні. Вичеркнувши фантазії Ізопольського з обсягу матеріалів до історії українського вертепу, автор застановлюється над часом повстання вертепу, однак тільки деякі безсумнівні вказівки дозволяють посунути час повстання нашого вертепа на другу половину XVII віку (відбитка, стор. 35). Працю дра Франка викликали рукописні знахідки та матеріали, які друкує в дальших розділах і додає до них цінні уваги, дотикаючи головно таких точок, що вяснюють справу повстання нашого вертепу, його звязи з польським і білоруським, і загалом справу запозичування мотивів вертепної драми. На мало розсліджену досі парість так цікавої літератури, як твори, звязані з вертепом, кидають опубліковані дром Франком тексти богато нового світла. Найважнійший зпоміж них текст польсько-української вертепної драми, списаний при кінці XVIII в., з рукописи музею Петрушевича в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові (ч. 181), який з огляду на його вагу та багатство драматичних і літературних мотивів в ній автор детально розбирає і порівнює його мотиви з иншими старшими пам'ятниками, щоби вяснити їх літературну історію. Надрукована далі польсько-українська „Rozmowa między Polakiem i kowalem“ з копії XIX в. интересна тим, що порівнянне виказує її як вірець вертепної сцени, яка вже з початку XVIII в. дістала ся з України на Сибір. З того самого збірника музею Петрушевича (ч. 107) опублікована польська „Rozmowa między żołnierzem i Żydem“, а на закінченне подані ті зразки вертепу, що заховали ся у нас, по занисям Вол. Гнатюка, Ів. Созанського, Вол. Левінського, Ан. Веретельника та Мандейя. Останній XI розділ викликаний статєю М. Ви-

¹⁾ Скорочену редакцію драми по Старунській рукописі XVIII в., писаній латинкою, опублікував Ярослав Горциньський в ХСVII т. „Записок“ (Слово про збуренне пекла по Старунському рукопису XVIII в., Miscellanea, стор. 155—174).

ноградова п. з. „Великорускій вертеп“ в „Извѣстіяхъ Отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ“ за 1905 р. кн. 3 (стор. 360—382). В „Нових матеріялах“ подані дві сценки з рукописи бібліотеки „Народного Дому“, а саме „Антипрологъ“ і про Лазаря, Доброгостівський вертеп по записи Вол. Левіпського та різдвяний „Бетлегем“ в селі Верхня Аиша (Мараморощ) по записи Гіядора Стрипського.

Схарактеризував Франкові праці про вертеп проф. В. Перетц, що тим питанням займав ся звиш десять літ перед тим і вже в початках своєї наукової кар'єри оголосив в „Ежегоднику Императорскихъ Театровъ“ за рр. 1894—95 працю з того поля п. з. „Кукольный театръ на Руси“ (відбитка в 1895 р., стор. 105). У статі „До історії вертепної драми“ (в „Записках“ т. LXXXV і відбитка, стор. 16) висловив проф. Перетц ось які думки: „Розвідки дра Франка дають чимало нового та цінного. Ми особисто, опираючи ся на виводах шановного автора, ладні зректи ся своєї попередньої думки, що нерухомий вертеп (бетлейка) виродив ся з рухомого. Але всеж, здасть ся нам, не з усіми думками дра Франка можна погодити ся цілком. Вертеп — дуже складне явище, яке потребує задля свого виясненя докладних розвідок і при тому ріжносторонніх“ (стор. 1). Заміри вияснити початки й минувшину вертепу не вдавали ся тому, що історичні польські свідоцтва про вертеп не повні або далекі від об'єктивної правди, що доля польської шопки та старі тексти польської різдвяної драми не розсліджені. „Навіть коли ми наперед прийmemo за аксіому присутність польського впливу та неминучість його при многовіковому культурному звязку, що лучив Україну з Польщею, то будоб великою методологічною помилкою не спробувати перевірити сю „аксіому“ об'єктивними даними. Теж можна сказати і про гіпотези дра Франка про східне походжене лялькового театру в Росії та на Україні, висушені в останні часи. Нам здасть ся потрібним поперед усього, перед констатованнем якого небудь „впливу“, визначити в вертепній драмі все, що могло би бути розяснене даними місцевого побуту та обряду. Тільки „нерозпускальний останок“, що лишив ся після такого аналізу, може бути основою, щоб з певністю говорити про присутність того або иншого „впливу“, чи то західного чи східного“ (стор. 2). А для вияснення вертепу треба багато дечого зробити. „Поперед усього треба розглянути ту обстанову, в якій зародила ся вертепна дія, й вібрати ті дані, що можуть обяснити звязок її з світоглядом людности, серед якої вона явилась. Отже потрібно звернути увагу на звичай витати один одного на Різдва та Новий рік і на форми, в які вплилось се витання в Поляків та Українців, о скільки дозволяють се історично-літературні дані. Треба вібрати польські та українські орації й ту віршову літературу, що до них дотикаєть ся. По друге, треба зрозуміти той круг понять, що склад

ся на Україні ще перед появою вертепу, під впливом церковної літератури, в якій визначне місце належить ся не тільки канонічним євангеліям. Зміст орацій, віршів стане зрозумілим тільки тоді, як буде зібрано матеріал з переказів та проповідий на Різдво, не виключаючи й апокрифічних. Далі, аби пояснити походження вертепа на Україні, важно розглянути іконографію Різдва Хр. по даним старинних первотворів і по новітнім даним" (стор. 2—3). А що вертепна драма зявила ся на думку проф. Перетца по діяльогах, „треба зібрати різдвяні діяльоги й, розглянувши їх, перейти до студіюваня різдвяних драм, ряд яких вийшов з під пера українських авторів з кінця XVII ст. Важно також вияснити відносини сих драм до польської різдвяної драми та окремих сцен, що вбереглись і досі в збірниках „koled“ та „pastorałek“ (стор. 3). Таку працю треба виконати наперед, щоб одержати підставу до розслідування історії вертепу. Щоби прискіпити такий дослід, автор подає ряд інтересних заміток іконографічного матеріалу, що вілграє деяку ролю у справі означення часу повстання вертепу.

Два перші тексти, що їх опублікував др. Франко в другій праці про вертеп або в розвідці „Інтермедія єврея з русином“ в XVIII т. Збірника Харківського Історично-філологічного Товариства, виданого для пошани проф. М. Сумцова (відбитка, Харків, 1908, стор. 12), оголосив вдруге в поправнійшій тексті проф. Перетц у деяких розділах цілого ряду заміток і матеріалів „Къ історіи польскаго и русскаго театра“, що друкували ся в „Извѣстіяхъ Отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ“ за 1905 р. кн. 1 (стор. 51—104), кн. 2 (стор. 378—419), 1907 р. кн. 4 (стор. 52—86), 1909 р. кн. 1 (стор. 125—159), 1910 р. кн. 4 (стор. 151—190), 1911 р. кн. 3 (стор. 248—319) і кн. 4 (стор. 39—66)¹). Всі глави праці проф. Перетца важні для дослідника українського театру. Піднесу розділи, що мають виключно або напів український характер. В третій главі надрукована інтермедія на Різдво зі збірника 1771—1776 рр., в четвертій розмова-настухів, узгляднена вже в праці Петрова, по копії в половини XVIII в., в шестій інтермедія до пєси „Władysław Jagiełło“, представленої 1663 р., а в десятій список 1810—20 рр. сатиричного діяльогу „Провба (замисл) на попа“. Зі збірної рукописи ч. 102 в музею Петрушевича в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові надрукований в одинацятім розділі „Проліогъ на Воскресеніє Христова“ й інтермедія „баба, дѣдъ и чортъ“, а в чотирнайцятій згадані висше два тексти в друге по дрови Франкови. Так само в поправнійшій тексті опублікував проф. Перетц інтермедію, видану дром Франком,

¹) Статі вийшли також відбитками: 1905 два випуски, стор. 54 і 55—96+(1), 1908, стор. 35, 1909, стор. 35, 1912, стор. 140+(1).

а саме в чотирнадцятій главі wraz із благовіщенсько-різдвяною драмою з рукописи бібліотеки „Народного Дому“ у Львові ч. 164¹⁾). В останніх шістьох розділах надруковані, розуміється, як скрізь, так і тут з потрібними замітками та поясненнями: в п'ятнадцятім великодній діяльот зі згаданого збірника, в шіснадцятім діяльот „Воскресенськіє стихи“ межі Жовридом і Опопрієм, в сімнадцятім „Разговори душъ съ тѣломъ“ по копії половини XVIII в. з останками українщини, в вісімнадцятім драма про царя Ахава й пророка Ілію по рукописи Центрального Архіву давніх актів в Києві 1730 рр., дев'ятнадцятій розділ важний для білорусщини, а двадцятій дає причинки до впливу українського звичаю на Москву складати вірші замість давніх коляд.

З інших праць проф. Перетца по історії старої української драми треба згадати статю „Властотворный образъ челоувѣколюбія Божія“ в „Ежегоднику Императорскихъ Театровъ“ за 1897—1898 р. (№ 1, стор. 55—76), в дечім цікаву й для дослідника історії українського театру розвідку „Изъ начальнаго періода жизни русскаго театра“ (I—VII) в „Извѣстіяхъ Огд. рус. яз. и слов.“ за 1907 р. кп. 3 (стор. 181—225 й осібно стор. 45) та передусім дуже річеву та багату фактами рецензію трьох праць Резанова, про що буде дальше мова, н. з. „Новый трудъ по исторіи украинскаго театра“ в січневій книжці „Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія“ за 1911 р. (стор. 177—216 й осібно стор. 42).

В часі, коли прискорювали наукове оброблення нашої старої драматичної літератури своїми працями др. Франко та проф. Перетц, принесли й інші дослідники більше й менше цінні причинки з того поля. В додатку до своєї гарної праці „Св. Димитрій Ростовскій и его время (1651—1709 г.)“ (Спб. 1891) видрукував І. Шляпкин „Вѣнецъ Славно-побѣдныи ...великомученику Дмитрію... сплетенный въ Богоспасаемомъ градѣ Ростовѣ, лѣто отъ Рождества Христова 1704“. Література до драматичної продукції Дмитра Ростовського зібрана докладно проф. М. Сперанським у вступній розвідці до публікації „Успенская драма св. Димитрія Ростовскаго“ в „Чтеніяхъ въ Имп. Общ. Истор. и Древн. при Моск. унив.“ за 1907 р. (осібно, стор. IX + 43 + знимка). Видавець за-

¹⁾ Деякі поправки до публікацій дра Франка та проф. Перетца подав я при описі цього збірника в замітці „Різдвяні й великодні вірші-орації зі збірника кінця XVII — поч. XVIII в.“ (Записки, т. XCVI, Misc., стор. 119—146, відбитка, стор. 29). Тут опублікував я сі частини великоднього діяльоту, що проф. Перетц у п'ятнадцятім розділі, і ті „нищенські вірші“, що проф. Перетц у двадцятім розділі своєї праці. В справі докладности тексту пор. також „Записки“ CVII, стор. 182 і CIX, стор. 192—194.

держав ся рівнож над рукописю, почерком, дав кілька заміток про зміст драми та вказав на точки подібности в цикльом оповідань про усупенне Богородиці і на відношенне драми до головної літературної праці Дмитра Ростовського — його Мінеї. Про сю драму е й розвідка Вол. Розова п. в. „Українська шкільна драма „Успеніє Богородицы“ в V кн. „Записок Українського Наук. Товариства в Київі“ (стор. 88—96). Схарактеризовано тут мову драми, де велика сила українських слів. А се „доводить не тільки українське походженне автора пєси, але й те, що призначено її було для авторів і публіки, знайомї в українською мовою. Виставлялась вона таким чином на півдні, скоріше всього в Київі“ (стор. 91). В розвідці розглянено дальше справу письма, форми, змісту та часу написання драми. Найкрасше підходить 1697 р. „Одне можна в певністю сказати, що пєса повстала в Україні до р. 1700 і її виставлено було в Київі. З більшою чи меншою певністю можна догадуватись, що драма наша та сама, що написав Дмитрій Ростовський“ (стор. 96). Цитанпєж жерел драми займив ся І. Огієнко в статі „Одинъ изъ источниковъ „Успенской драмы“ св. Дмитрія Ростовскаго“, яка має друкувати ся в „Кіевскихъ Университетскихъ Извѣстіяхъ“¹⁾.

Кілька причинків до історії старої української драми появило ся також на сторінках „Чтеній въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца“. В 6 кн. (1892) опублікував В. Горленко драму Йоасафа Горленка „Брань честнихъ седми добродѣтелей..“ в 1737 р. (отдѣль III, стор. 107—137), а в 15 кн. (1901) А. Соболевский драму Козачинського, написану в Сербії і для Сербів²⁾. Можна відмітити в тої самої книжки „Чтеній“ і замітку проф. А. Лободи „Школьная драма Стефалотокоєсь по вновь найденной рукописи 1741—1743 гг.“ (в. IV, отд. V, стор. 57—62) для історії впливу української драми на великоруську. „Кіевская Старина“ не переставала й далі приносити нових даних зі сього поля. В 46 т. (1894) подав М. Марковський „Южно-русскія пптермедіи изъ польской драмы „Comunia duchowna Ss. Borusa y Шлеба“ (стор. 32—45) в копії кінця XVII в. в польськїм підручнику реторики. В додатку до липневої і серпневої книжки за 1897 р. надрукував Д. Вишневський „Драматическое произведение XVIII-го вѣка, найденное въ рукописяхъ

¹⁾ Семинарій русской филологин при Имп. ун. ср. Влад. подъ руководствомъ проф. В. Н. Перетца. Первое пятилѣтіе, Київ, 1912, стор. 48.

²⁾ „Неизвѣстная драма М. Казачинскаго“. Трагедія сирѣчь печальная повѣсть о смерти послѣдняго царя сербскаго Уроша Пятаго и о паденіи сербскаго царства сочинена и произведена аѣлг года въ Карловѣг Сремскомъ. Вийшла в Буді 1798 р. (отдѣль III, в. II, стор. 49—87, в. III, стор. 89—122).

Смоленської духовної семінарії“ п. з. „Declamatio“¹⁾, що стоїть не тільки в безпосередній зв'язи що до теми та драматичної манери в драми Лашевського та Юрія Кониського, але й являєть ся пам'ятником „безпосереднього продовження і розвою драматичних традицій, за якими йшла українська драма в особі Лашевського та Кониського“. Згадана залежність робить сей пам'ятник „в історії української драми звеном, що лучить собою драматичну діяльність Лашевського та Кониського з наступаючою, — і тим ціннішим звеном, що автор нашої Declamatio був Мануїл Василевич, вихованок київської академії, ученик Лашевського та Кониського, що написав її тоді, коли був професором поетики в смоленській колегії для виставлення її вихованками на сцені домового колегійного театру в день сиропустної неділі або перед її настанням“ (стор. 74). Богато заміток нашло тут місце до вертепу в різних околицях; одна з більших „Рождественская п'єтермедія (кова)“ Хр. Ящуржинського в жовтневій книжці за 1898 р. (стор. 73 – 82).

Відбиткою з „Кіевської Старини“ за 1899 і 1900 р. вийшла також гарпа синтеза українського літературного руху XVIII в. п. з. „Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка“ П. Житецького, якої четверта та дев'ята глави присвячені українській старій драмі. Автор підніс „в красивих представниках української драми змагання внести яєне світло думки в суспільну самосвідомість“ (відбитка, стор. 36). На иншій місці в супереч Петрову висказує Житецький думку, що „духовна драма появилася на Україні вже потім, як одержала в Польщі і в цілій західній Європі типичні риси шкільної драми. Відомо, що ті риси виробили ся під впливом боротьби католицтва з лютеранством, з другого боку — під впливом відродження наук і sztuk у західній Європі. Тому в найраніших українських драмах стрічаємо ми вже такі особливости, що були цілком чужі середньовічній містерії, прим. прольоґ, деколи антипрольоґ, розділ на акти з означеним числом сцен, мітольоґічні імена і т. п. Духовні містерії в властивім, справжнім значінню того слова не представляли нічого подібного, тому думаємо, що ніколи й не було на Україні справжніх середньовічних містерій. Не була такою і драма „Дѣйствіє на страсти Христовы“, яку сам Петров на иншій місці називає „шкільною драмою“

¹⁾ Також у „Смоленскихъ Епарх. Вѣдомостяхъ“ за 1897 р NN 3 і 11.

²⁾ Дрібних заміток не відмічую. Спеціально що до вертепу багато їх не тільки в „Кіевської Старині“, але й в „Этнографическомъ Обзорѣніи“, „Живой Старині“ і т. д. Майже все, що написано про вертеп до 1895 р., вібрав з властивим собі знанням предмету проф. Подівка „Ceski Lid“ в рецензії на працю Перетца „Кукольный театръ на Руси“.

(стор. 93—94). Рівнож не згодився Житецький в думкою Петрова, що інші форми духовної драми (прим. так звані міраклі, драматизовані біблійно-історичні хроніки і т. д.) стали появляти ся на Україні вже потім, як прийняли ся в київській академії пасійні і різдвяні духовні драми.

В 1903 р. появилася у Липську брошура Р. Абіхта п. з. „*Declamatio de nomine dulcissimi Iesu circumcisi, ein Schulspiel der Basilianer in Kijew*“, а в рік пізніше в „*Изборнику Киевскомъ посвященномъ Т. Д. Флоринскому*“ стаття В. Ровова „*Южно-русская школьная драма о св. Екатерине*“ (стор. 208—214). Драма написана в польській мові і під літературним впливом Польщі, але Українцями та відкликується на сучасні події, що розгравали ся на півночі Росії. Заголовок драми (захованої у двох списках, Москов. Синод. бібл. ч. 1016 і Київ.-Софійського Собору ч. 479) „*Declamatio de sanctae Catharinae Genio*“. Автор зачисляє її до українського театру на основі національності авторів, а в часті також змісту. На думку Ровова треба віднести драму до 1703/4 р. Хоч се уbrane в драматичню одіж жите св. Катерини знаходимо в Антольоґіоні 1660 р. та Мінеях Ростовського, одначе друкованих церковно-славянських житій не можна вважати жерелами пєси, а треба шукати жерела в якійбудь західній, передусім латинській обробітці легенди.

Української старої драматичної літератури дотикає і праця дра Іл. Свенціцкого „*Архангелови вѣщания Маріи*“ і благовіщенська містерія (Проба історії літературної теми) в „*Записках*“ т. LXXVI (стор. 5—38) і т. LXXVII (стор. 35—76)¹⁾, спеціально в гарній доповненій німецькій перерібці „*Erzengels Marienverkündigung*“ und das *Annuntiationsmysterium. Versuch einer Geschichte des literarischen Themas*“ в „*Archiv für slavische Philologie*“, т. 33 (стор. 379—437)²⁾.

В 1907 р. вийшла збірка старих українських драм В. Рєзанова „*Памятники русской драматической литературы. Школьные дѣйства XVII—XVIII вв. Приложение къ изслѣдованію „Изъ исторіи русской драмы“ в Ніжині*“ (8°, стор. XVI+329+(1)). „*Предкладані „Памятники русской драматической литературы“ творять додаток до моєї праці „Изъ*

¹⁾ Відбитка, Львів, 1907, стор. 76.

²⁾ На стор. 429, де говорить ся про уривок драми в рукописи бібліотеки „*Народного Дому*“ у Львові ч. 164, про яку в науці є спірні думки проф. Перетца та Рєзанова, чи вона різдвяна, чи благовіщенська, вайшла очевидно друкарська похибка в означенню його мови („*das... Fragment eines polnisch-russischen Verkündigungsspieles*“) „*polnisch-russisch*“ зам. „*polnisch-ruthenisch*“, а властиво само „*ruthenisch*“, бо се звичайна тоді літературна мова нинішньої території галицької України в її осередком Львовом.

історіи русскої драми“, пише на вступі автор, яка вийде в світ слідом за ними та в якій виліжені результати вивчення видаваних текстів“. Далі подані вістки про рукописи, в яких видані тексти. Для історика української драми цікаві передусім сім текстів п. в. „Драми рождественскія и пасхальныя по рукописямъ И.-Ф. Института кн. Безбородко“, а саме: 1) Дѣйствіе на Рождество Христово извѣляющее преступленіе души человѣческой ради грѣха смертію обладающей ея же ради избавленія Богъ посла Сына своего единороднаго“ (стор. 1—17), 2) Рождественская драма (стор. 18—32), 3) Торжество Естества человѣческаго, прежде снѣдїю завѣщанаго древа умореннаго, нынѣ же смертію Христовою оживотвореннаго, еже Милость Божая, любви ради изшедшая, в нерушимыхъ увѣ адовыхъ раздрѣши, изведе на царство неконѣчаемия жизни, давши ему первы благодати вѣнецъ; трома частми вресъ благородныхъ младенцовъ стихотворнаго учения Академіи Киевскія в день страданія, и в день востанія Господня извѣленное. Року 1706, мѣсяця Априля дня 7 (стор. 33—107), 4) Пасхальная драма (стор. 108—120), 5) Царство Натури людскої прелестію, ея же смерть царствова над непорѣшившими, разоренное, благодатію же Христа Царя слави, терновимъ вѣнцемъ увяденнаго, паки составленное и вѣнчанное, смутнимъ же дѣйствомъ в киевскихъ Аеннахъ, под властію пресвѣтлаго тривѣнчаннаго сущихъ, от благородныхъ російскихъ младенцовъ извѣщенное. Року вонже Христосъ Царь славы разоривий адово царство 1698 (стор. 121—166) та 6 і 7) дві драми Теофана Довгалевського: Комическое дѣйствіе в честь, похваленіе и прославленіе по пророчеству и обѣтованію рождшемуся, ветхому денмы, младенствовавшому под лѣти, усти от вѣка пророкъ провозвѣщенному, явленіемъ звѣзды и поклоненіемъ царей свѣдѣтельствованному, Царю Царей, Христу Господу, всемирной дѣля радости четирма явленіи изображенное (стор. 169—182) і Властотворній Образъ Человѣколюбія Божія, всемирной дѣля радости пяточисленнимъ явленіемъ обновленій в чест и прославленіе ископи единосилли совѣтъ давшему Единому от Троицы Сину Божію, яко сотворити благоволившему и от небитія во битіе перваго человѣка приведшему: его же ради Сей, яко заповѣдей преступника, за крайное благоутробіе воплотися, пострада даже до смерти крестнїя, и всемогнотаго Божества силою тридневно воскресе, и паки сего и всѣхъ клятвъ его виновныхъ на первое вѣчнїя свободи и радованія возведе блаженство (стор. 183—203). Українцями стрічають ся також у тексті „Гисторія Кура“ (стор. 207—229), Українцями приписуєть ся авторство драми „Стефанотокось“ (стор. 233—290), далі йдуть відміни до інтерлюдій, надрукованихъ Тихоновимъ в 2 кн. „Лѣтописей“ (стор. 291—300) і „Кантъ“ (стор. 301—304). Вкінці подані варіанти з другого списка, найденого авторомъ, драми про царя Бзекію (стор. 307—

329), надрукованої проф. Перетцом у „Памятникахъ русской драмы эпохи Петра Великаго“ (Спб. 1903).

В рік опісля опублікував Резанов в третій книжці „Извѣстій Отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ“ „Еще одну Киевскую школьную драму“ (стор. 36—69), а саме п. в. „Свобода от вѣковъ вождельнная Натурѣ Людской, юже Мир грѣхами лестнѣ себѣ в работу илѣнивѣ, на крестномъ полю пречистою кровію подписанная и през неповинную смерть Милости Божія тщательством Милосердія, тойжде плѣнившея уже во любовь Христову Натурѣ дарствованная, от благородних младенцовъ во училищахъ Києво-Могилянских в актахъ и сценахъ подобіемъ и ритмосложним гаданіемъ изобразися, року вонъже

В натуру—людску Фаллописцевъ синъ облекся,

Во еже бы в геенскихъ узѣхъ человекъ извлекся.

Драма з 1701 р. Вкінці в „Трудахъ Киевской Духовной Академіи“ за 1912 р. в кн. 3—5 (стор. 411—433, 567—595, 118—149) п. в. „Мудрость предвѣчная“ Киевская школьная драма 1703 года“ опублікована в 4 і 5 кн. ще одна драма, а саме „Мудрость Предвѣчная, во едемскомъ душу разумную вертоградѣ наздавшая, самоизволиѣ же в плѣни Ада восхищенную от погибели вѣчної ко первому рая блаженству Любве Божія дозлетвореніемъ возведшая, чрезъ благороднихъ Россіи младенцовъ во училищномъ коллегіумѣ Києвомогилянскомъ стихотворнимъ сложеніемъ 1703 явствовася“. В третій книжці описаний збірник кївської духовної семінарії по описі Петрова ч. 258, звідки взята драма, та подана аналіза драми в звязи з аналогічною західньо-європейською і українською продукцією. На основі аналізи дійшов автор до висновку, що „одні з елементів, які входять у склад штуки, що до свого походження сходять ся з театром містерій; таким передусім зміст драми, що оброблює тему прогрішення і спасіння людського роду по прикладови містерій страстей, таким також ряд деталів, що представляють собою відгуки містерій; інші елементи нашої драми сходять ся як зі своїм первозром з поетикою і театром єзуїтів і се тикаєть ся зверхнього боку пєси, як поділ на акти та сцени, заміна реальних дїєвих осіб алегоричними фігурами з символічними атрибутами, користанне зі сценічних ефектів в роді „ехо“, вкінці уладженне самої сцени. Таким способом „Мудрость Предвѣчная“, як „Царство Натуры Людской“ і „Торжество Естества Человѣческаго“, представляє взорець своєрідного змішання, черговання і перебою відгуків на руськім ґрунті двох течій європейської драми — театру містерій і єзуїтського театру, що стали відомими на Русі завдяки польському театрови“ (стор. 432—433).

Вивченням театру єзуїтів у західній Європі і відношенням до нього шкільних діяльогів в руських краях займив ся автор в двох працях,

першій п. в. „Къ исторіи русской драмы. Экскурсъ въ область театра іезуитовъ“ (Ніжин, 1910, 8°, стор. VI+(1)+464)¹⁾, другій п. в. „Изъ исторіи русской драмы. Школьные дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезуитовъ“ (Москва, 1910, 8°, стор. 344)²⁾.

На два роки перед працями Резанова появили ся два підручники по історії старої української і великоруської драми, але оба не принесли майже нічого нового, а за те повторили неодну похибку, яку треба було справити. Замітки, присвячені українській драмі, а спеціально розділ „Школьные спектакли въ Кіевѣ“ належить до найслабших партій підручника професора казанського університету В. Варнеке п. в. „Исторія русскаго театра. Часть первая: XVII и XVIII вѣкъ“ (Казань, 1908, 8°, стор. III+360+(1). Рівнож як з огляду на некритичне використання літератури предмету до 1907 р., так і уваги на нові матеріали та праці, які від того року появили ся, перестарілою роботою є праця Івана Стешенка „Исторія української драми. Том I“ (стор. V+309), що в 1907 р. друкувала ся на сторінках київського місячника „Україна“.

В дотеперішніх працях про стару українську драму відзивали ся не раз голози про її залежність від західньо європейської аналогічної літератури, спеціально єзуїтського театру. Виказати сю залежність документально поставив собі цілю своєї праці Резанов, якої заголовок „Изъ исторіи русской драмы. Школьные дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезуитовъ“. Зазначивши, що українська драма не зародила ся в місцевих національних елементів і що вона стала відомою в руських землях тільки зі школи, автор зазначає, що „правильна систематична школа повстала в релігійно-національних потреб в південно західній Русі. Київська духовна академія стала розсадником не тільки богословської, але й літературної освіти в Росії“. Вихованки київської академії стали учителями в славяно-греко-латинській московській академії і в цілім ряді інших шкіл у Чернигові, Смоленську, Новгороді, Твери, Ростові, Тобольську, Іркутську і т. д. і в части рознесли скрізь там вірці шкільної драми, що виробила ся в Києві. „Таке широке розширення шкільної драми київського типу зробило її дуже впливовим фактором, якого наслідки в історії нашого (очевидно, великоруського) театру тягнули ся аж до повстання суспільного театру, до того часу, коли вкінці переважаюче значінне одержала французька класична система“ (стор. 5).

Виходячи з погляду, що теорія драматичної поезії для ілюстрації

1) Відбитка в XXV т. „Извѣстій Историко-филологическаго Института Кн. Безбородко въ Нѣжинѣ“.

2) Відбитка в „Чтеній“ москов. товар. історії і старина.

взірцями вимагала шкільних вистав, шкільного театру як практичного прикладу, автор подає виривки з рукописних поетик і друкованої Прокоповича як Київ, так і інших міст в хронологічній порядку й тут і там указує на відношення тих поетик до підручників Доната, Скалігера та Масена. „В київській духовній академії, пише автор на стор. 54, учення систематичного курсу поетики сотворило умови для заведення шкільних вистав. Наступило се вже досить скоро: маємо свідцтво Лазаря Барановича, що при кінці 30-их або з початку 40-их років 17 в. виставляли ученики трагедію про Йосифа, — правдоподібно одну з тих латинських драм про Йосифа, що в так великім числі повстали на ту улюблену тему. З'явилися твори і на рускій (sic, зразу чейже на українській?) мові. В нас нема матеріялу, що дав би змогу крок за кроком прослідити еволюцію української шкільної драми; впрочім, мені видається, така історія роввою навіть не мала місця у данім випадку: тяжко думати про органічний ріст того літературного явища, що завдячувало своє істествованнє цілком наслідуванню чужих взірців, підлеглости чужим впливам“. З більше чи менше значних захованих останків треба вироблювати собі погляд на цілість.

Спеціально, коли ходить о як найдокладнійше вясненнє початків і стрічається при тім в недостатку матеріялу, треба як найвильнійше збрати се, що є. Резанов зачитував вістку в листу Лазаря Барановича, а не навів слів польського історика літератури Вішнєвського: „Powstał był teatr w Kijowie: Seminarzyści kijowscy w obecności metropolity Piotra Mohiły grali (1633 — 1647) dramata święte, drukowane w polskim języku“¹⁾. Не маю даних пі ствердити ні збити як голословного твердження Вішнєвського, якого свідцв звичайно не можна ставити на рівні з иншими польськими жерелами, повними непевних або й фантастичних вісток про український старий театр. Як що можна би сю вістку ствердити документально, правдоподібність автора, що в київській академії грали латинську драму про Йосифа була би мала, а було би правдоподібнійше, що се була польська драма.

На всякий спосіб не в київській академії появили ся перший раз, що тикається українських шкіл, шкільні вистави. В посланію до старушки Домінікії, як догадується у своїй гарній праці про Вишенського др. Франко, з 1606 р. Іван Вишенський нарікав, що „латинскихъ басней ученицы, зовемыи казнодѣи, трудитися въ церкви не хочють, толко комедіи строчють и играютъ“²⁾. Свідчать сі слова Вишенського „про значне розширеннє і замилуваннє штуки драматичної по тодішніх школах право-

¹⁾ Michała Wiszniewskiego *Historya literatury polskiej*, t. VII (Краків, 1845), стор. 303.

²⁾ Архивъ юго-западной Россіи, ч. I, т. VII, Київ, 1887, стор. 29.

славних" ¹⁾. Вистарчить переглянути відповідні партії цінної праці К. Харламповича п. з. „Западнорусскія православныя школы XVI і начала XVII вѣка, отношеніе ихъ къ инославнымъ, религиозное обученіе въ нихъ и заслуги ихъ въ дѣлѣ защиты православной вѣры и церкви“ (Казань, 1898), щоби представити собі, як цінним набутком для шкільних і загалом культурних змагань Могили були бувші учителі Ставропигійської школи ві Львові і одиниці, що походили з території північної Галичини та її границь. Факт, що до драми Гаватовича з 1619 р. додані дві українські інтермедії, наводить також деякі думки. Мусіли вже в тім часі тішити ся такі початки зівсім народньої комедії великим уподобаннем українського населення, коли українські інтермедії друкують ся у додатку до польської драми. Правдоподібне навіть припущення, що популярність інтермедій в українській мові була вже так велика, що вони творили атракційну силу драми Гаватовича не тільки в часі вистави, але й самої брошури. Не вдаю ся вже у питання, чи не вставив Гаватович у свою драму готових інтермедій, зглядно чи не наслідував готові?

На доказ, що на території північної галицької України зародила ся правдоподібно українська стара драма, можна навести й друковані пам'ятники. Уже „Вѣршѣ“ на Різдво Христа Памви Беринди з 1616 р. (львівський друк) творять властиво діяльог для сімох або вісьмох хлопців ²⁾. Здасть ся, що подібно масть ся річ і з „Вѣршами“ з трагедії Христос пасхон, виданими у Львові 1630 р. ³⁾ В рік пізнійше видав у Львові монах і львівський проповідник Йоанікій Волкович „Розмышляне о муцѣ Христа Спасителя нашего“ ⁴⁾. І се перша відома досі проба української драматичної вистави на насійну тему. Відограла її ученики Ставропигійської школи, діти львівських міщан. А хоч як мало маємо друкованих сучасних пам'ятників старої української літератури,

¹⁾ Др. Іван Франко, Іван Вишенський і его твори, Львів, 1895, стор. 313.

²⁾ Передрукувала сю рідку книжечку А. Свеческа в статі „Памва Беринда и его вирши на Рождество Христово и др. дни“ в XXIII кн. „Чтеній въ истор. общ. Нестора лѣтописца“ (відбитка стор. 50).

³⁾ Одинокий публично відомий примірник у бібліотеці оо. Василіян у Крехові. Передрук „Вѣршѣвъ“ заповів др. Щурат; тоді щойно буде доступний сей пам'ятник для дослідів і в передруці і в перводруці.

⁴⁾ Книжечка Волковича вийшла що найменше з двома ріжними посвятами. В „Описаніи славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ Кирилловскими буквами“ з 1883 р. описав Каратаев примірник сеї книжечки, присвячений Маркови Савичеві, як примірник „Вѣршѣвъ“ з 1630 р. Причина того, що сей примірник з бібліотеки Тихонова без титулової картки. Через таке непорозуміння у Каратаєва повстала думка про два видання Волковича з 1630 і 1631 р.

мимо їх ціни хочби з причини їх рідкості Реванов випустив зі своєї уваги сей український стародрук.

Як і свідоцтво Вишенського про поширення драматичних вистав в українських землях, так і найстарші друковані на території нинішньої галицької України пам'ятники драматичної продукції кажуть тут шукати початків старої української драми. У львівській Ставропігійській школі виставлювання учениками польських діялогів, як се відносить Вішнівські до київської академії, просто виключене. Тут, де кипіла завзята боротьба українського елемента з польським о національне ествова́нне, тут, де польські діялоги відігравали вихованки польських шкіл, вистава польських штук в українській школі була зайва, не мала ніякого резону. Інша річ, що не мусіти се бути оригінальні штуки, а певно були переклади та перерібки, але знов не конче з польської мови, тільки й просто з латинської, німецької, чеської і італійської, куди удавали ся на студії не тільки Поляки, але й Українці. В світлі сих спостережень не устоїть ся висновок Реванова: „Викликана ученням теорії практика шкільних вистав в Києві і інших містах видвигнула й установила драматичний репертуар“ (стор. 337). Що з теорії драми вчили в початках київської академії, не відомо, а в найраннім київськім курсі поезики, відомім авторови, а саме з 1685 р. присвячено всього кількадесять стрічок теорії драми.

Найінтереснійшу та найживійшу частину старої української драматичної продукції лишив автор на боці. Поставив собі цілю дорогою аналізи в порівнянні зі шкільною єзуїтською драмою та іншими чинниками, що впливали на український і великоруський шкільний театр, освітити духовно-релігійні, історичні і загалом поважні тексти з огляду на жерела, протетини і т. д. Належать сюди поперед усього різдвяні драми. Раціонально не годить ся автор при аналізі драми „Комедія на Рождество Христово“, приписуваної Ростовському, з думкою Морозова, що сцену пастухів уважав інтермедією. Тимчасом сцени пастухів творять невідлучну частину традиційної різдвяної драми. Загальний висновок з аналізу такий, що „перед нами середньовічна різдвяна містерія, але в обробленню пізнішого часу, на яке вплинув значно театр єзуїтів. Дві могутні течії на полі європейської драми принесли до Росії сі елементи, якими покористував ся для будови своєї драми Дмитро Ростовський“ (стор. 114). В основі „Дійствія на Рождество Христово“ з алегорично-ліричним характером видно змагання представити сі моменти й події, що звичайно входили в склад різдвяної драми. За то менше алегоричного орнаменту в різдвяній драмі Довгалецького. До іншої категорії треба зачислити текст, надрукований Ревановом у „Пам'ятниках“ як „Рождественская драма“. З аналізу сього тексту висновує автор, що „дана

песа, не чужа деяким відгомонам і традиційної різдвяної драми, одначе зближуєть ся що до свого тону та складу до групи невеликих об'ємом шкільно-єзуїтських штук, які були призначені для вистави в нагоди різдвяних свят, що в них оброблював ся не традиційний біблійно-історичний матеріал, а інші мотиви й теми, що стояли в деякім відношенню до святкованої події, але в дальшім, яке було плодом вишислу, приправленим алегоріями та символікою під смак часу та школи (стор. 129—130). В інтереснім уривку драми з рукописи бібліотеки „Народного Дому“ у Львові ч. 164 видить автор не благовіщенську, а різдвяну драму, бо порівнююче вивченне різдвяної драми показує, що епізод про благовіщення се звичайний мотив, що входив в склад різдвяних діяльогів. На думку автора ніщо не стоїть на перешкодї уважати й уривок і пролог і епілог з тої самої рукописи частями одної цілости. На всякий спосіб сей уривок свідчить, що в нас була також різдвяна драма, як складом, так змістом і характером значно блисша до традиційної європейської різдвяної містерії, ніж інші заховані повні тексти сього роду, а до того вона і найранша.

Один із красивих розділів присвячений великодній драмі, в якій доказує автор не тільки ідейну, але й рідко слабоньку текстову залежність українських діяльогів від європейських містерій і єзуїтської шкільної драми. Вже ві сказаного висше про ролю Львова та території нинішньої галицької України в розвою українського старого театру видно, що автор призабув про львівські пасійні діяльоги. Автор аналізує девять текстів — усі українські. „Дѣйствіе ва страсти Христовы списанное“ обробленне мотивів і свою будову завдячує впливови єзуїтського театру. З висновку дра Франка про польоніази в тексті „Dialogus de passione Christi“ робить автор за далеко йдучий ужиток, висказуючи думку, що „Dialogus“ „естъ не что иное какъ копія съ польскаго текста, списанная русскими буквами съ замѣною при этомъ нѣкоторыхъ словъ и формъ русскими“ (стор. 186). На основі такої реконструкції, як переміна вірша „И Бога до зневаги значной приводишь“ на польський „I Boga do zniewagi znacznej przywodzisz“, через що затрачуєть ся характеристичний розмір вірша, приходить автор до хибної думки, що „розгляданий „Dialogus“ є памятником польської драматичної літератури, цілком присвоєний переписчиком смереківської рукописи рускій (тече українській) літературі“. Поки що анальогічна польська драма в науці не відома, а звичай у Польщі означувати пєси словом „Dialogus“ і поділ штуки на пять сцен, як звичайно ділили ся малі різдвяні і великодні єзуїтські драми, не доказує нічого.

З уваг автора при аналізі інших текстів варта уваги замітка, що „Царство Натури Людской“ в своїй концепції в більшій степені є відгомонам ремінісценцій містерій, ніж виказує вплив єзуїтської:

драми чистого стилю. І в „Свободі“ з 1701 р. є одна риса, що не дає приписати походження сеї штуки виключно впливови єзуїтського театру, а саме основна ідея освітити події від прогрішення першого чоловіка в раю до здійснення з хреста та вложення до гробу Христового тіла. Ся ідея виросла на ґрунті містерій страстей, а не на ґрунті єзуїтського театру. Справедливо не годить ся автор з думкою Петрова про кнївське походження „Слова о збуреннї пекла“. „Обставина, що в „Слові“ являєть ся Христос особистє, що видимо в польських штуках, але в нї-якім разі у відомих нам кнївських, де Христос усе виступає в виді алеґоричної постати, говорить против М. І. Петрова“ (стор. 233). Аналіза „Торжества Естества человеческого“ приводить автєра до спостережіння, що се овоч колективної праці, учителя і учеників. Траґедокомедія Ляскоронського являєть ся досить нештучною компіляцією з різних жерел; передусім цікаві позички в „Царства“ та „Торжества“.

Порівняннє текстів старих українських різдвяних і великодніх драм, в першій мірі кнївських, з аналогічними продуктами західньо-європейської літератури показує, що на українськїм ґрунті злив ся театр містерій з театром єзуїтів і тільки рідко повставали драми чистого характеру. Строго видержану єзуїтську драматичну манєру мають штуки, надруковані в „Памятникахъ“ Резанова на стор. 18—32 і 108—120 та „Властотворній образъ“ Довгалецького, а про істнованнє у нас драми чистїйшого містеріального характеру свідчить уривок великодньої драми, опублікований дром Франком у „Нових матерїялах до історії українського вертепа“. Колиж піднести, скільки уваги присвятив автор підручникам поезики, тим цікавіше признаннє на стор. 256: „Вплив викладаної по клясах теорії драматичної поезії виявив ся в тих штуках, що мали головнє епічний, ліричний або морально-дидактичний характер, дуже слабо, виключно з зверхнього, формального боку“. Автор не спостеріг, як сам заперечив деяким своїм висновкам.

Розмірно найслабшій четвертий розділ, присвячений тільки в першій половині українськїй драмі, а тільки тут і там у другій. Починаєть ся сеї розділ невірною заміткою про одну з найстарших кнївських шкільних драм про Олексія, Божого чоловіка, яку автор уважає „перерібною польського тексту, подібною до тої, якій ни придивляли ся в великодній драмі „Dialogus de passione Christi“ і драму про Олексія з більшим, про мене, правом можна вважати памятником польської драматичної літератури, перенесаним руськими буквами та в части переробленим, ніж русским (гесте українським)“ (стор. 260). Таке твердженнє виходить у автора тому, що він не познайомлений з роввом українськїй літературної мови, а потім уйшла його уваги вістка Вішиєвского про польські вистави в кнївськїй акадємії. На карб методи автора треба покласти доказуваннє, що ся драма в супєреч думці Морозова має зівсім відмінну

будову від єзуїтських драм, в той спосіб, що в перекладі або оригіналі наводить з монахійської міської бібліотеки три програми єзуїтських вистав (стор. 261—268). А тут вистарчила би кінцева замітка: Будова нашої штуки про Олексія цілком відмінна від будови приведених (тут можна би їх назвати) єзуїтських пєс, де ві пєкло ні небо не беруть участи в акції, штука ділиться на означене теорією число актів (3, 5), має хори та консеквентно виступають актори, що беруть участь в сїй чи иншій сценї.

Як драма про Олексія є сумішкою містерїї і єзуїтської драми, так успешька драма Ростовського написана під сильним впливом єзуїтського театру, а в своїй другій половинї переходить в моралїте, якою є рівнож „Комидїя притчи о блуднївѣмъ сынѣ“ Симеона Полоцького о простїй і бідній драматичній акції. Московська „Ужасная измѣна“ має позички з української рїздвяної драми, а трагедокомедїя Лашевського являєть ся моральним міркованнем в діяльогїчній формї зі сатиричними натяками. Лашевський покористував ся такими методами, як єзуїти в більше зложених і розвинених деклямаціях. Драма Кониського се штучне, більше або менше удатне сполучїнвє ряду сцен, обєднаних одною ідеєю. З драми Кониського взяв деякі місця буквально Базилевич до своєї „Declamatio“. Що тикаєть ся історичних драм, тут автор робить деякі поправки до висказів дослідників „Владимира“ Прокоповича. При аналізі діяльогу Горки „Іосифъ Патріарха“ знову дуже цікаве признаннє на стор. 296: по I, III і IV актї в трагедокомедїї Л. Горки відмічені інтермедїї — також згідно з вимогами шкільної теорїї, хоч сам Л. Горка в своїй поезїї не згадує про інтермедїї.

Великої терпеливості треба, щоби перечитати працю Рязанова. В двох третїх переважає в праці сирий матерїал, який дуже часто мало що внясьює. Огляд поетик дає автор тим способом, що вибирає в хронольоґїчнім порядку з рукописних поетик і з друкованого підручника Прокоповича всі вістки про погляди авторів сих поетик на драму, а тільки тут і там указує на їх відношеннє до праць Доната, Скаліґера та Масена. Так само при огляді західньо-європейських рїздвяних і великоднїх діяльогів автор ніби для внясненнє українських драм подає незвичайно широкі витяги з латинських, французьких і нїмецьких шток, які по найбільшій частинї нічого не внясьюють в історїї української драми. Та і в випадках, коли якась західньо-європейська драма навіть служить внясненнєм якоїсь подробиці в українській, чи буде розходити ся о ідею, будову драми чи що подібного, дуже добре зробив би ту саму прислугу короткий зміст такої драми з підчеркненнєм анальоґїї до української драми. Тільки в разї, коли текст західньо-європейської драми в цїлости чи в поодиноких частях згоджував би ся з текстом української драми, оправданє й потрібнє наводженнє тексту в чужій мові. Але на

текстову залежність майже ніде не вказав автор, що найбільше на залежність пізвійших драм від попередніх на українським ґрунті.

В свою роботу вложив автор величезну силу праці і дійшов до неодного цілком певного висновку. Але метода автора періодко заглушує, що так скажу, дійсні заслуги. Через методу автора дослідник, познайомлений з дослідями над західньо-європейською старою драматичною літературою, радше загляне до німецьких і французьких підручників, а покористуєть ся тільки денеде вказівками автора.

Хоч автор не поставив собі за задачу подавати історію старого українського та великоруського театру, а тільки вказати відношення шкільних українських і великоруських драм до єзуїтського театру, автор виконує намічену ціль, аналізуючи поодинокі українські тексти, не задержуючи при тім ніякої пропорціалности. Замість того краще було би вказувати вплив єзуїтського театру на український і великоруський по якійсь системі, отже в однім розділі на будову, в другім на ідеї, в третім на декоративний бік наших старих драм. А вже найцікавіше було би вказання текстових запозичень.

Інші уваги до праці Резанова зібрані в солідній рецензії проф. Перетца, дуже багатій фактичним матеріалом, п. з. „Новый трудъ по исторіи украинскаго театра“. Відповідь Резанова на рецензію проф. Перетца в липневій книжці „Журнала Мил. Нар. Просв.“ за 1911 р. (стор. 132—146) п. з. „Замѣчанія на рецензію проф. В. Н. Перетца“ справедлива о стільки, о скільки проф. Перетц дещо переочив у своїй рецензії; прим. закинення некористання з деяких праць, з яких користав Резанов. Не можу закінчити своїх уваг про працю Резанова, все таки цінну з огляду на се, що в поважній часині автор вияснив відношення українських sztuk (головно що до будови й ідей) до єзуїтського театру, — уривком рецензії знаменитого знавця старого польського письменства проф. Брікнера на всі три згадані висше томи Резанова: „Отже автор присвятив три великі томи найбільше невдячній, найбільше сухій темі¹⁾, яку можна собі представити: шкільним чи школярським виробам, що надуживали драматичної форми. Тяжко їх загалом зачисляти до властивої історії драми чи театру, бо ві перша, ні другий з них не повстали, не вязали ся з ними, на них не впливали: їх шкільна рутинна, педагогічна метода, обмеженне тем, уодностійненне форми не мали нічого спільного зі штукаю і житем, з театром і двором, з акторами і публикою“. Проф. Брікнер зазначає, що „мінімальні результати не відповідають хіба великому накладови часу та праці“²⁾.

¹⁾ Пригадуку, що Резанов не займаєть ся ні інтермедіями, ні вертепом.

²⁾ Pamiętnik Literacki, Львів, 1911, стор. 401.

Рівночасно з Резановом працював над підручником історії старої української драми також заслужений історик української літератури М. Петров. В 1911 р. вийшла відбиткою з „Трудовъ К. Дух. Ак.“ за 1909—1911 рр. велика книга під заголовком: *Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ. Кіевская искусственная литература XVII—XVIII вв., преимущественно драматическая*. Від першого видання „Очерковъ“ минуло 29 літ. За сей час накопичило ся багато нового матеріалу, досліди на тім полі пішли значно наперед. Книжка скоро стала бібліографічною рідкістю. Але хоч автора просили зробити бодай друге видання давньої праці, автор не міг сього зробити без перерібки та доповнень до попередньої праці. А на таку роботу не було вільного часу, який забрала лиші намічені праці, головнѣю припатаюча на автора велика пайка видання матеріалів до історії київської академії (пять томів, а шість книжок). По виповненню сеї праці „я рішаю ст переглянути та доповнити мої давні праці по історії літератури в старій київській академії, пише автор, і притім з давньої же чисто місцевої точки погляду. Інші глядять на київську штучну літературу XVII і XVIII вв. як на один із епізодів в загальнім розвою великоруської літератури, а я і передтим розглядав і тепер задумав розглядати її особнѣю „какъ спеціальную, самоудовліющюю область литературы, со своимъ опредѣленнымъ кругомъ экстерриториальнаго распространенія, значенія п вліянія“. Такий характер моєї праці визначили як первісна її задача та призначінне, так і надходячий тристалитній ювілей київської академії. На сей ювілей було би пожаданім не тільки змалювати зверхне і побутове житє київської академії на основі більше або менше урядових актів і документів, але й схарактеризувати її більше інтимне, душеве житє, що передусім і відбиваєть ся у літературних творах. Таким способом отся наша праця присвячена спеціально старій київській академії і її літературі“ (стор. 3). „А що київська академія находила ся у центрі України або Малоросії, починає свій вступ автор, київську штучну літературу XVII і XVIII вв. треба віднести до історії української або малоруської літератури. Київську штучну літературу можна назвати українською або малоруською передусім в територіальнім згляді, бо повстала та розвинула ся на українським або малоруським ґрунті. Разом із тим та література мала й місцеві національні підстави, або заступаючи житєві інтереси місцевого населення без огляду на його мову, або й до того пристроюючи ся по змові також до місцевої народньої мови, і таким способом була національною і по однім змісті або й заразом по змісті і по мові. Ясно, що літературні твори останнього роду себто місцево-національні змістом і мовою і повинні творити центр української або малоруської літератури“ (стор. 4).

Від теперішнього обширу українського народу переходить автор до початків його історії і тут стрічаєть ся з так званою теорією Соболевського. Відкидає сю теорію автор, але їй не годить ся з думкою тих учених, які видать в устній словесности теперішніх Українців сліди дружинного або княжого побуту дотатарської доби, бо їй майже не заховали ся у ній і останки білінного Володимирового еносу. Дальше поданий короткий історичний погляд на розвій української літературної мови, якої видатні риси проявляють ся уже в найдавійшу добу письменства в найдавійших місцевих памятниках XI—XII віків (стор. 5). Підчеркнені їй історичні обставини, які помогли живій народній мові здобувати щораз ширші права коштом церковно-славянської, спеціально повстанне, роля і значінне церковних братств і братських шкіл.

В розділі „Кіевская Могилынская Коллегія (Академія) и важнѣйшіе моменты въ развитіи Кіевской искусственной литературы XVII и XVIII вв.“ (стор. 20—59) зазначає, що перетворена Могилою на віір єзуїтських колегій в латинську колегію „Киѣво-Могилынская академія стала паче новою перегородою межи західньо європейською наукою і українським простим народом, — і в тім дійсно містить ся немала вина давньої Киѣво-Могилынской колегіі, перехрещеної потім на академію“ (стор. 21). Одначе та провина лежить поперед усього в тодішніх політичних і соціально-суспільних відносинах, що видвигали одні класи населення коштом інших. Переміялям ся сі відносини, сходила їй київська наука та література на землю і служила по своїм силам політичним, суспільним і національним інтересам України. Автор підчеркує в залюбованнем сі факти, які вяжуть в якийбудь спосіб київську академію в духовними потребами простого українського народу, в першій мірі літературні памятники. „Під снм оглядом нѣм видаєть ся можливим, пише автор, до XVII в. віднести розвій історично-епічних творів, а до XVIII процвітанне лірики та драми“ (стор. 28). Сей висновок о стільки відповідає правді що до лірики, о скільки наукове розробленне її взірців в XVII в. шойно заціплене. В погляді автора на драму заважило бажанне зосередити давню українську драму коло київської академії.

По думках задержуєть ся автор над лірикою. Говорячи про духовні жанти та псалми, автор згадує за виданне „Богогласника шойно в 1825 р., міжтим перші два видання появили ся в 1790 зглядно 1791 і 1805 р. в Почаєві. Та їй перед „Богогласником“ були друковані збірки духовних вірш¹⁾. Одним із родів шкільної лірики вважає автор і різдвяні

¹⁾ Одна збірочка десь з 70 рр. XVIII в. (1773 р.?) оправлена разом із рукописю музею Петрушевича ч. 224 в бібліотеці „Народного Дому“

рше стихи, писав Лобисевич, описаніе Великодня, обѣгство сатаны и смерти, смерть Іуды: прекрасныя описанія“. Одначе інтермедії, додані до діяльогу Кониського, нині вже відомі і в них нема нічого подібного, ні опису Великодня, ні утечі чорта та його смерти, ні смерти Юди. А що всі ті подробиці находять ся у згаданій вірші, яку Лобисевич змішав в інтермедіями в драмі Кониського, „то змішання вірші з інтерлюдіями важне для нас в тім вгляді, що може свідчити про внутрішню може гететичну звязь вірші з інтерлюдіями загалом: вона є не що инше як приложенне правил і метод комічних інтерлюдій до святочних поздо-

у Львові. Ось її опис:

(1a) П'ксни в прес'т'кй Б'горбдиц'к, въ І'к'он'к Почаївскої, ч'с'дотворной.

М'ин'к просл'акисл Почаївска скала,
І'д'ѣже Б'ож'я М'ати стоп'ю зна'к' далл.

(36) П'кснь в. ѿ т'омже б'раз'к.

Б'сел'еннаж, вс'а страны, земл'ане,
Б'ококр'упшесл вс'и Хр'ист'іане.

(5a) П'кснь г. ѿ т'омже б'раз'к, прес'т'ым Б'ц'ым.

Преч'таж Д'во М'ти Р'скаг'о кра'ю,
Но ѿст'инн'к люб'ваци'т' Т'а сл'адостн'ій Ра'ю.

(6a) П'кснь д. прес'т'ым Б'ц'ым въ б'раз'к Почаївскомъ.

В'тек'ѣ кож'я м'ати при'к'г'аєм'к,
Б'времен'енни гр'ѣх'ами звив'аєм'к.

(8a) П'кснь ст'к'й вел'иком'б'чениц'к Варвар'к.

Б' т'ерн'я і'долскаг'о Варвар'с д'к'виц'с,
І'зраст'ш'с ѿки р'ож'с Хр'истом'б'чениц'с.

(12a) П'кснь, ѿ пр'итч'и Б'в'г'лскої, ѿ Бог'атомъ, ѿ Л'азар'к.

Подоб'енъ: ѿ Гор'е мн'к гр'ѣшник'с с'щ'с.

Хощ'є страшн'с пр'итч'є сказ'ати,
Т'оч'ію ѿзв'ольте сл'бшати.

(136) П'кснь, въ в'ѣд'ах' с'щ'ем'с.

Подоб'енъ: Б'ц'е Ц'р'іце.

Т'сга. Козоп'іух' въ печ'али мо'ей,
Къ щ'едр'от'к Б'ж'е тво'ей.

Д'яльог' меж'и туюю і розвагою.

(156) П'кснь, ѿ см'ерт'и, с'д'к, п'ек'л'к, ѿ цр'т'в'ін не'номъ.

Пом'исли ч'елов'к'че пр'ег'орк'ій ч'ас' см'ерт'и,
Ж'е не на в'к'ви ж'іти, но тр'єка оум'ерт'и.

На першій стороні першої картки образок Почаївської Богородиці, на першій стороні восьмої картки образок св. Варвари. Перші

та великодні вірші. Більше уваги присвячує вірші, „говореної гетману Запорозжачи на світлий Воскресенія Христова празникъ“. Про її походження маємо цінне свідoctво вихованка київської академії Лобисевича, що в 1794 р. просив листовно Юрія Кониського прислати йому для видання інтерлюдії в його трагікомедії „о воскресеніи мертвыхъ“, писави або Кониським, або „славнымъ Танскимъ, природнымъ стихотворцемъ, во вкусѣ площадномъ, во вкусѣ Плавтовомъ... Я помню нѣкото ровлень і можна її назвати драматизованою віршею“ (стор. 55). Колиж узяти під увагу, що в вірші є дещо не відповідне для духовного стану Кониського, зівсім правдоподібний здогад автора, що автором є „природний поет“ Танський.

Ціла дальша праця присвячена київській драмі, яку розбирає автор зі спеціальною подрібністю. Згадуючи про українські інтермедії в польських діяльностях, автор невірно відносить виставу Гаватовичевої драми до Камінця Подільського замість до Камінки Струмилової (стор. 65, також стор. 11). На думку автора „в київську колегію перейшла шкільна драма безпосередньо з Польщі, що під її властю находила ся тоді Україна“ (стор. 65). Та з уваги на ранні вістки, зазначені вже при огляді праці Рязанова, про вистави на території нинішньої галицької України, можлива й деяка роля в тім напрямі і бувших львівських учителів і Українців загалом, родом відси. Промовляли би за тим і „Вѣршѣ“ Касіяна Саковича з 1622 р. на похорон гетьмана Сагайдачного.

В історії київської шкільної драми відрізняє Петров три періоди:

строфи текстів на стор. 1а, 3б, 6а і 8а підложені під ноги. На відворотній стороні 11 к. така нотка:

РѢКЪ ГДѢНА РАЩДІ. ЁГДА ТѢЖЕЪ МОРЪ ПО ПОДОБЮ Й БОЛІНЮ НАПРАСНОЮ СМѢРТІЮ ЛЮДЕЙ ПОЖИРАЪ: ТОГДА ІНОЦЫ МОНАСТІРА ПАЧАВСКАГО НА ОУТОЛЕНІЕ ПРАВЕДНАГВ ГНѢКА БЖІА ОУСТАВИША ПОКСЕДНѢВНОЕ ПѢНІЕ КЪ ПРѢТѢЙ БЦѢ ВЪ ОБРАЗѢ ЧДОТВОРНОЙ Й КЪ СТѢНѢ БЕЛКОМѢЧЕНИЦѢ БАРВАРѢ ХОДАТАНЦѢ ДОБРОЙ СМѢРТИ ЗА ЁАЖЕ ПРЕДАТЕЛСТВО^х ОБЫТЕ^х ѿ МОРѢ ЦѢЛАА ѿСТАЛА: ЗАЧТО ПОТЩАШАСА СОЗДАТИ ПРЕДѢ^х КЪ ЧЕСТЬ ТОА, НА ЁГѢЖЕ ѿСЦѢНІЕ ПРОСИ ЧЕСТНІЙ ОЦѢ ГЕДЕШНЪ ЛЕВѢЦКІЙ ЙГЪМЕНЪ ПОЧАВСКІЙ ПРЕѿСЦѢННАГВ КЮРЪ ІѿСЕНѢА БІГОВСКАГВ ЄПІСКОПА ЛѢЦКАГВ Й ОСТРОГСКАГВ. ТОБЖЕ ПРЕѿСЦѢННІЙ ВЪ НОВОСОЗДАННІЙ ПРЕДѢКА^х ДАДЕ ПЕРГТЪ СТѢМЪ ВЕЛИКОМѢЧЕНИЦЫ БАРВАРН, ГЛАГОЛЮЩН: АЗЪ ЙМАМЪ СЕІ МНОГОЦѢННІЙ БІСЕРЪ, СЕ ЕСТЬ МѢЩЫ СІА, ѿ МОЕГВ СРОДНИКА ІА. В. Ё. М. ПАНА БІГОВСКАГВ БОЕВОДИ КІЕВСКАГВ Й ГЕТМАНА ТОГДА ОУКРАИНСКАГВ, КОТОРІЙ МОЛЕНІЕМЪ ПОЛСЧІ ОУ ІНОКѢВЪ ОБЫТЕЛН СТОМІХАЙЛОВСКІА КІЕВСКІА.

перший до 1705 р., другий до 1762 р., а третій до Котляревського. „Перший період новия та розвою київської шкільної драми є період сліпого, невільничого її наслідування польської і передусім польсько-езуїтської драми“ (стор. 67). Це твердження покутує часто в працях істориків старої української драми, хоч вповні оперте на здогадах, бо досі ні при однім старім українським драматичнім тексті не вказано текстової ідентичности з польською драмою, а що до техніки, вона не польська, а приймлена з західньої Європи. Впрочім дві картки далі говорить сам автор про те: „Зрештою не треба думати, щобн київські штуки першого періоду історії київської шкільної драми були тільки перекладами або блідими копіями езуїтських драматичних оригіналів. При всій своїй явній згідности деяких київських штук з езуїтськими що до змісту досі не вказано ні одної чисто перекладної київської штуки, навіть і не можна вказати, бо київські штуки могли бути тільки більше або менше вільним наслідуванням езуїтських вірців“ (стор. 71). Лишаю питання про неможливість текстових польських прототипів для київських штук будучности й переходжу до першого твору в шкільнім київським репертуарі. Таким вважає автор на основі відомих слів Барановича драму про Йосифа. В її здогаданім змісті говорило ся не про продаж Йосифа братами в неволю в неприсутности Венямина, а про стрічу братів уже в Єгипті. „В такім разі київська трагедія годила ся би що до свого змісту з польською драмою „Йосиф“ Рея, що доводить історію Йосифа до його стрічи з батьком у Єгипті. Одначе правдоподібнійше, що київська трагедія про Йосифа не запозичена від Рея, а виявляє собою наслідування якогось польсько-езуїтського вірця. Її виставляли в київській академії в 1630 рр., коли тут учили ся Лазар Баранович і Теодозій Сафонович, і правдоподібно навчав її один з сих професорів, що їх послав Петро Могила для докінчення освіти в чужі колегії або академії“ (стор. 73—74). Не знаю, відки взяв Вішневскі повпсше цитовану вістку про вистави в київській академії саме в тім часі польських драм на основі друків, але коли ся вістка справдилаби ся, правдоподібнійше в такім разі саме щось зівсім противного, як догадуєть ся Петров.

Аналіза кожного діяльоту оперта на більше чи менше широкім змісті з виписками з тексту; скрізь підчеркує автор відгомін історичних подій сучасного життя України, вилловлює з тексту вказівки про сценічну обстанову та відмічує вплив одного тексту на инший. Так у „Царстві натурн людської“ є місцями буквальна згідність з другим актом рівночасної з нею „Успенської драми“ Дмитра Ростовського, але ту „згідність можна пояснювати і одними жерелами для обох штук“ (стор. 91). Від „Царства“ стоить у деякій залежности також „Свобода“, а з ними обома годить ся у дечім „Мудрость предвѣчная“.

Виклад першого періоду розкрещується у трьох напрямках, які вказують уже самі дотячні заголовки: А. Школьная драма першого періоду в самій Київській Академії (стор. 69—105), Б. Отраженіє Київської школьной драми XVII и XVIII вв. в Галиції и Слободской Украинѣ (стор. 105—150), В. Перенесеніє Київської школьной драмы XVII и начала XVIII вв. в Московское государство (стор. 150—202): I. Драматическія сочиненія Симеона Полоцкаго (стор. 152—160), II. Драматическія произведенія съ именемъ св. Димитрія Ростовскаго (стор. 160—179), III. Школьная драма в Московской Академіи в началѣ XVIII вѣка (стор. 179—200). Відношеннє першого напрямку до другого мотивує автор цікаво. Заховані досі діяльогі київської шкільної драми першого періоду се відсвіт тільки аристократичного елементу шляхетської молодіжи, що вчила ся у київській академії. Одначе „в тую шкільною аристократичною драмою існували твори й иншого роду, що вдоволяли низинні верстви молодіжи, яка вчила ся у київській академії“ (стор. 104). Сценічними виставами заробляли собі часто бідаки-студенти на прожиток; отже давали якусь сцену, діяльог, деклямацію чи інгерлюдію і притім прикладали свій твір по змові до розуміння і смаку слухачів і тим робом популяризували шкільну драму. Кілька таких драматичних відривків і притім уложених деколи в претенсію на популярність заховало ся в XVII в. в границях нинішньої Галичини та Слобідської України, що їх через те ми й можемо вважати відсвітом київської шкільної драми першого періоду її розвою“.

Як не може видержати критики розділ старих українських драматичних текстів XVII в. на аристократичні і демократичні, при чім перші чомусь можливі були тільки в Києві, а другі на території нинішньої галицької та Слобідської України, так історичним-вісткам просто перечить дальше мотивованнє: „В Галичині і в Слобідській Україні в XVII в. не було своїх осібних латинських православних шкіл, в яких складали би ся шкільні драми. А міжтим в сих околицях в останні часи найдено до сім невеличких шкільних штук, відривків в них і перерібок в українській книжній мові, що носять деколи латинські назви, а в инших випадках просто зраджують православє своїх авторів. Природнійше думати, що ті штуки та відривки в них завдячують своє занесеннє в ті сторони або перерібку їх тут вихованкам київської колегії або академії, що притягала до себе православних слухачів з усіх, навіть найдальших кінців України“ (стор. 105). Поперед усього для тих латинських висловів, які стрічають ся по згаданих драматичних писаннях, не треба аж науки латинської мови по православних школах на території нинішньої Галичини. Знайомість латинської мови міг принести учитель з польської або заграничної школи. По друге в львівській православній Ставропигійській

школі вчили латинської мови, як вірно доказує Харлампович (стор. 306, 307 і т. д.). При огляді праці Резанова вказано на певність зародження української драми на винішнім галицьким ґрунті. Там наведене свідчення Вишенського та вієтка про сценічну виставу в Ставропігійській школі з хроніки Зубрицького¹⁾). Інша річ, що зносини квівської академії з винішньою Галичиною і Слобідською Україною доказує автор, прекрасний знавець історії квівської академії, документально.

Проти львівського походження згаданих штук мада би промовляти також їх мова, „макаронічна, зложена з елементів польської і народньої української мови. Вона не була можлива в кругах львівського Ставропігійського братства, в яким заховували ся строгі традиції „славяно-руської“ себто церковної мови та скорше властива латино-польсько-руським школам типу Могилянських колегій квівської і гойської“ (стор. 110). Але ся думка не вірна. Досить укавати на мову обох Зиганіів, Кириля Транквіліона Ставровецького, Памви Беринди в „Вѣршахъ“, Волковича і т. д.

Намаганне автора виказати квівське походження безсумнівних галицьких драм доказує тільки безпереривність зносин Українців нинішньої австрійської частини наших земель з рештою. В рецензії на працю автора н. в. „Новая книга о старой украинской драмѣ“ в 3 зош. „Русскаго Филологическаго Вѣстника“ за 1912 р. (стор. 245—254) не згодив ся Резанов раціонально з думкою автора про квівське походження „Слова про збуренне некла“, бо тут виступає Христос особисто. З уваги, що ся частина міней, з якої користав автор „Розмовы вкратцѣ о душѣ грѣшной“ явила ся друком в січні 1700 р, на думку автора не могла скорше повстати „Розмова“. Тут одначе не угляднаена можлива спільність третього жерела. Що до „Банкету духовного“, вже сама катихитична часть у нїм у православнім дусї велить віднести місце його повстання там, де кипіла боротьба православних з католиками. Що більше. Навіть уже Морозову було відомо, що між українськими ученими, закликаними з України в Московщину, був і спеціаліст театральної справи. А був ним шляхотський син львівського повіту й учитель латинської мови Степан Чижинський.

Зв'язъ обох комедій Симеона Полоцького з квівськими шкільними драмами тільки поверховна — в формі і зверхній їх обробітці. Нераз учені підносили, що що до змісту згадані комедії різко відривняють ся

¹⁾ Виставами займали ся і братства. Реєстри Благовіщенського братства ві Львові за 1721 і 1723 рр. зазначають у видатках: Дидакалови подчас диаліогъ злот; Подчас диаліогъ для студентов за сять горціи пива грош 27 (Др. Іл. Свенціцький, „Архаггелови вѣщаниа Марии“ і благовіщенська містерія, стор. 57 відбитки).

від київських шкільних діялогів, бо в них нема ніодної алегоричної особи, а всі особи стоять на історичнім і загалом реальнім ґрунті. Сей реалізм найшов Полоцький у галицьких штуках. Чи не промовляло би й се за хронологічним випередженням нинішньої території галицької України під оглядом театру київських звичаїв? Пора вже й перестати признавати сцену пастухів в „Рождственск-ій драмѣ“ Ростовського інтермедію.

Занесена в московську академію київська шкільна драма приймила там характер панегірично-державних писань. Про подібні панегірики можна говорити при огляді давньої української драми тільки о стільки, о скільки їх автори були Українцями або в них слідні позички не зверхньої, тільки внутрішньої, змістової і текстової натури.

„Другий період київської шкільної драми характеризує увільнення від давніх єзуїтських взірців і метод і поворот до більше житевого напрямку західньо-європейської драми в дусі відродження класицизму та гуманізму“ (стор. 203). Сей погляд, проти котрого навів поважні аргументи Резанов, зродив ся з одного боку на основі слабого знання єзуїтського театру, а з другого тому, що Теофан Прокопович се талант того роду, що взяв з собою попередніх авторів драм і витиснув свій вплив на дальших. При другім періоді вже нема поділу на особні групи, як при першій, а виключно хронологічний порядок, розділений на доби, залежні від поодиноких російських пануючих чи то степені їх симпатій і антипатій до українського народу. По добі Петра I і Катерини I (стор. 217—256) йде доба Петра II (стор. 256—277), по добі Анни (стор. 277—321) доба Єлисавети (стор. 321—395). В останній добі уважені два напрями: А) Панегирическія пьеси въ честь Єлисаветы Петровны (стор. 324—357) і Б) Нравоописательныя и обличительныя пьеси Єлисаветинской эпохи (стор. 358—395).

Не можна зачислити до властивої драматичної продукції обох діялогів Прокоповича. Що до форми новиною було в київській академії „Торжество Бжества Человѣческаго“, що має характер так званої колективної штуки, яка обіймає собою цілий круг євангельських оповідань про терпіння і воскресіння Спасителя. Її характер чисто наслідуючий, компілятивний. „Можливо, що в части дала вона матеріал для уложення популярної української вірші на Великдень „про збурення некла“, записаної в уст народу в трьох варіантах у нинішній харківській губернії“ (стор. 240). Як се твердження не доказане, так не можна згодити ся з висновком автора на стор. 251 про те, ніби перші три драми другого періоду виявляють собою три характеристичні моменти в історичнім розвитку української драми.

Коли драму Івана Хмарного та трагедію Козачинського про смерть

єврейського царя Уроша V можна бодай нитками походження авторів зв'язати в історію української драми, ще менше право до того має дослідник української драми з „Стефанотокосомъ“. Що правда, здогадують ся, що автором сеї драми Інокентій Мигалевич родом зі Львова, що одержав освіту в київській академії, але текст і інтермедії зложені великоруською мовою, не говорячи вже про її інтереси великоруські. Так само маєть ся річ із „Гисторією Кира“, написаною досить чистою великоруциною. Автор втягнув сю драму та „Дѣйствіе на Рождество Христово“ в обсяг своєї праці тому, бо припускає, що вони „написані Київлянином, але перепирані і змінені що до мови дебудь на півночі Росії, можливо в московській академії, де вчителями під ту пору були по більшій часті вихованки київської академії“ (стор. 346). Тому, що „Панегирикъ“ Козачинського не є драматичним писаннем, а наводить ся тільки для вияснення його драми „Благодутробіе Марка Аврелія“, не потрібно його означати черговим числом.

Скоро київська шкільна драма уступила місце великоруському світському театрови, не щезла вона безслідно, а здобувала собі щораз більше горожанство межи вищими народними верствами та приймала народній кольорит. Сї часи становлять третій період київської шкільної драми від 1762 до 1796 р. Літературні інтереси української інтелігенції в третім періоді роздвоєні. Переднійша її частина тягнеться до великоруської літератури, а друга частина держить ся місцевих літературних традицій, що ступнево приймали народню місцеву закрутку. „Місцева традиційна українська штучна література, полишена самій собі, очевидно скоро хилила ся до упадку; одначе в самім, як здавало ся, своїм упадку вона носила зародок свого будучого відродження. При кінці пановання Катерини II обі вказані протилежні літературні течії себто потяг до великоруської артистичної літератури та продовження місцевих літературних традицій зєднують ся в один ланцюх і викликають нову фазу в історії руської (recte української) літератури, в якій вироблені північно-руською артистичною літературою форми прикладають ся до змісту й мови місцевої української літератури. Гармонійне злучення тих протилежних елементів і творить се, що звичайно називають новою українською артистичною літературою, якої батьком уважають І. П. Котляревського“ (стор. 395—396). Автор лишає на боці представників першого напрямку: Рубана, Максимовича-Амбодика, Богдановича, Канниста, Наріжного, Гнідича й інших, а розбирає тільки пережитки традиційних шкільних метод і літературних форм, а саме: „Южно-руські разговори и драмы политическаго характера“ (стор. 399—422), „Популяризацию школьной драмы: отдѣльные школьные діалоги и драматизированныя вирши въ простонародномъ духѣ; пѣстическую дѣятель-

ність священника І. Некрашевича и его послѣдователей въ томъ же направленіи“ (стор. 423—469) й говорить „О вертепныхъ представленіяхъ полу-школьнаго, полу-народнаго происхожденія и характера“ (стор. 469—525).

Політичні і сатиричні діяльогі першої групи, отже „Разговоръ Великороссіи съ Малороссіей“, розмова священника з еромонахом і „Плачь лаврскихъ монаховъ“ з виїмкою „Комедія упійатів із православними“ не мають нічого спільного з властивою драматичною літературою. Під популяризацією шкільної драми розуміє автор невеличкі драматичні писання в роді деклямацій і діяльогів і драматизовані привітні вірші на Різдво, Великдень і інші свята. По двох сценках, скорше звязаних з якою великоруською школою, ніж українською, третє місце займає волинська деклямація на Великдень з інтермедією з 1719 р., отже хронологічно сюди не належить; так само сцена про богача та Лазаря, віднесена до половини XVIII в., з тогож часу відривок великодньої інтермедії про хлопа та жінку, „Брань“ Горленка з 1737 р. Віршеві матеріяли з бібліотеки „Народного Дому“ у Львові не дозволяють видіти в „Брани“ „початок сих драматизованих вірш на Великдень і Різдво Христа, які спеціяльно розвинули ся на Україні в другій половині XVIII в.“ (стор. 442). І вірша „славного Танського, природного поета“ з часу около 1746 р. й розмова пастухів на Різдво також випереджують хронологічно назначені рамки третього періоду.

„Але при кінці XVIII в. видимо й такі драматичні твори в українськїм народнїм дусї, що являють ся плодом довгого, систематичного вивчення простонароднього побуту та малкують його досить повно та вірно, хоч і зі станової точки погляду“ (стор. 452). На думці має автор писання Некрашевича, яких рівнож не можна зачисляти до драматичної літератури (хйба „Ярмарок“ нагадує інтермедію). З великою правдоподібністю уважає автор також Некрашевича автором „Суплїки або замислу на попа“.

Відмітивши чотири редакції української вертепної драми: волинську, властиво українську, смоленсько-білоруську з новгородським варіантом і сибірську, автор висловлює здогад, що „підставою або принайменше вихідною точкою для кожної з тих редакцій після всякої правдоподібности послужила якась шкільна драма, що спускаючи ся з шкільної сфери в простонароднє житє, тратила богацько з того, що не відповідало даному етнографічному середовищу, одержувала нові примішки та перемінявала ся у зміслі приложення до даної місцевости та даного часу“ (стор. 524).

Вкінці в праці зібрані факти для будови висновку, що „в перелицьованій Енеїді Котляревського dokonало ся спокійне зілляннє двох

літературних течій, місцевої української і артистичної загально-руської, з підданнем першої останній" (стор. 530). Також справа і з драматичними творами Котляревського.

Праця писана з повним поминенням дослідів західньо-європейських учених з поля давнього європейського театру й то не тільки народів германського та романського племені, але й славянського. Міжтим історикови української давньої драми можуть віддати великі услуги праці Віндакевича „Teatr ludowy w dawnej Polsce“ (Краків, 1902), Гана „Literatura dramatyczna w Polsce XVI wieku“ (Львів, 1906), проф. Брікнера „Początki teatru i dramat średniowieczny“ (Biblioteka warszawska, 1894, II—III) та „Z dziejów dawnego teatru polskiego“ (статя написана з нагоди книжки Віндакевича, Pamiętnik Literacki, 1902, стор. 539—556) і інших. Крім того дуже помічними є рецензії проф. Брікнера на праці Віндакевича (Przegląd polski, 1902, липень) і Гана (Pamiętnik Literacki, 1907, стор. 258—267) та Бр. Губриновича на працю Віндакевича (Pamiętnik Literacki, 1902, стор. 661—670). Про „Чеськія драматическія произведения XVI—XVII ст.“ вийшла в варшавських „Унів. Ізвѣстіяхъ“ за 1903 р. праця В. Францева.

Сам заголовок праці не дав авторови свободно порушати ся. З одного боку він за широкий, з другого за вузький. За широкий, бо під київською шкільною драмою розумів автор майже всю стару українську драматичну літературу та макулятуру, за вузький — бо термін київський не може ніяк покрити ся з терміном український. Доказом того се, що праця не вичерпує усіх пам'ятоків культурного життя старої України; випадково тільки згадано про українські інтермедії, додані до драми Гаваговича, а поминено вістки польських письменників і учених про такі інтермедії (Крашевські). Будучий дослідник старої української драматичної продукції повинен узгляднити також діяльогі, грані по василіянських школах ¹⁾. Був би вже й час визначити можливо докладні граніці, що в даних пам'ятоків зачисляти до українського, що до великоруського літературного доробку. Розуміть ся, що все те desiderata для будучих дослідників.

¹⁾ Одним із авторів таких діяльогів для василіянських шкіл був Тимотей Щуровський, що на нього шкільне василіянське виховання у Володимирі зробило так сильне вражіння, що перейшов з латинського обряду на грецький і вступив до Василіян. Між його письменською спадщиною находять ся і два діяльогі, а саме: Głos pochwalny nieba i ziemi (віршом) з 1770 р. і Widok mądrości w obrazach od pogan wysławiany, od Leona Izauryka zdeptany, od Jana Damascena wślawiony (трагедія віршом) з 1774 р. На виставах сих діяльогів, гранях молодіжю василіянських шкіл, збирала ся численно публіка (Encyklopedja kościelna, т. XXVII, Варшава, 1904, стор. 487). Цікаві вони тільки для сучасних звичаїв, смаку й подібних обставин часу.

Праця автора найповажніша з того всього, що присвячено сьому питанню. Література предмету на великоруській і українській мові використана з властивою авторови солідністю. При аналізі пам'ятоків скрізь підчеркнена зв'язь дальших з попередніми чи що до будови діяльностей, чи їх ідей, чи й вкінці текстових аналогій. Рідко можна би піднести невзначний сумнів в означенню авторства та часу вистави діяльностей. Колиж додати з одного боку трактованне предмету все в зв'язи з історичною долею Українців, з другого се незвичайне тепло, в яким відносить ся автор, вислужений професор київської духовної академії, Великорос до свого предмету й української справи, а заслугам автора протиставить ся бездільність не тільки „також Малороссів“ усякого роду, але й Українців, та й обставини, серед яких опинило ся розробленне української літератури, покажуть ся, як великий і як дуже цінний дарунок зложив автор українській науці і українському народови.

Кожний дальший дослідник сього предмету буде з вдячністю згадувати заслужене імя автора. Ще найвдячнійша річ була би висукати чужі текстові взірці і вказати залежність від них наших діяльностей. Дальші дослідники мусять піти дорогою Тихонравова, Драгоманова й інших таких дослідників, наколи схочуть посунути наперед наукові дослідди в сього поля. Можна би вже й збувати коротко маловартні річи, а підчеркнути більше завязки народньої комедії. Відповідно до того приложить ся і видавець текстів.

М. Возняк.

Бібліографія

(Оцінки, реферати, замітки).¹⁾

Преісторія, археологія, історія штуки.

Hubert Schmidt — Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1909/10 in Cucuteni bei Jassy (Rumänien) (Zeitschrift für Ethnologie, 1911, том 43-тій, ст. 582—601).

Подано тут справозданє з незвичайно цікавої розвідки д. Шміта, бо хоч розкопки його переведені були не на українських землях, то все таки кидають вони незвичайно інтересне світло і на наші передісторичні паматки. Досліджена автором оселя в с. Кукутені входить в круг т. зв. передмикенської культури, котра і на Україні інтензивно колись розвивалась. У нас ровкопано вже кількадесять стадій з її остатками, на жаль майже всі не по науковому, людьми нефакховими. З сеї причини мало що можемо довідатись про розвиток сеї культури з російських і майже всіх польських видавництв і тому справозданє д. Шміта, яке відповідає всім вимогам нинішньої науки, заслугує на спеціальну нашу увагу.

Кукутенська оселя, як переважно всі доси відкриті, положена була на невеликім горбку, який одначе домінував над околицею. Поодинокі хати будовані були в виді простокутів, з ріща тинькованого глиною. Об тім переконуємо ся з великих звалищ перепаленої глини, на якій видні виразні відтиски дерева. Відкопано дві веретви сих зва-

¹⁾ З сям томом перериваємо подаванне коротких заміток. З 1913 р. починає Наукове Товариство ім. Шевченка публікованне біжучої української бібліографії (від р. 1911 почавши), через те тратять рацію короткі звістки про статі на українській мові, а з тим залишаємо подаванне коротких заміток взагалі. *Ред.*

лиць; се вказує, що ми маємо тут діло з двома слідуєчими одна за другою оселями, які належать двом фазам розвитку передмикенської культури. Що дві відкопані в Кукутені верстви відповідають справді двом степеням культури, переконують нас в тім головпо остатки кераміки, в якій виразно зазначають ся дві стадії її розвитку. В горішній верстві подибуємо посудини чорно мальовані, на яких червона і біла краса відграють лишень другорядну ролю, в долішній верстві натрафлено знов на поліхромічні роди посудин, де червона, біла і чорна краса виступають рівнорядно одна побіч другої. Як побачимо низше, снм двом родам кераміки відповідають зовсім ріжні культурні властивости, так що ми на підставі них можемо від себе ріako відділити дві згадані верстви і першу, котра репрезентує старшу стадію розвитку назвати культурою а, другу, молодшу, більше розвинену культурою б.

Кукутенська оселя, так старша як і молодша, були укріплені і окружені ровами, сліди котрих найдено по західній її стороні. Натрафлено там на два рови: внутрішній гострий і вузький і зовнішній плоский і широкий. Перший боронив оселі в часі розцвіту культури а; побіч нього муєїв колісь розтягати ся вал збудований з камяня, як на се вказують знайдені численні камяні плити, якими рів був засипаний. Побіч зовнішнього рова слідів подібного камінного вала не знайдено; за те сам рів був багато ширший. Снм способом ствердив д. Шмідт, що Кукутенська оселя була рівночасно родом акрополісу, першою подібною стацією відкритою в придунайсько-балканських околицях.

На розкопаній д. Шмідтом території найдено велику скількість ріжного рода знярядів приналежних поредмикенській культурі. Найбільше між ними було кремінних і взагалі камяних предметів типових для високо розвиненої неолітичної культури. Нерідкі були також кістяні виробы в виді голок, кинджалів, предметів до гладження, сап і сокир, котрі то два послідні зняряди вживались при обрєблюваню рілі. Численні були також камяні перли і даршовиси, прикраски з кости, глини і оленячого рога, як також передіравлені кости звірят. Окрему групу нахідок творять глиняні статуетки. Між ними було декілька фігур звірят, що правдоподібно мали давїйше значіне нинішних вотів. Найчисленїйші були одначе зображеня чоловіка, чи то муцян, чи женщин; ті останні були частїйші. Серед людських статуеток можна виразно виріжнити два тнн: одні з них, приналежні старшій культурі а, мають горішню частину тіла віддану в виді дошки і є в засади прикриті ритим орнаментом, який найімовірїйше має зображувати татуоване або одєжу. Другі є багато лїнше і старанїйше модельовані, і звичайно прикрашені не ритим а мальованим орнаментом. Рєпрезєнтують вони висшу стадію розвитку різьбарської штуки і приналежать молодшій культурі б. Всі

женські фігури — влучно названі ідолами — визначені сильним зазначенням сідження, що декого напровадило на думку, мовби ми мали тут діло зі стеатопігійною расою. По думці Шмідта ся ненормальність тіла є скорше признакою, що зображені ідоли се персоніфікації сили природи. В кождім разі не улягає найменшому сумнівови, що сим фігурам можемо признати релігійне значінє; лишень сям способом можна пояснити їх численність; в кождій хаті могли вони в житю її мешкапців відгравати певну ролю.

Відкрита в Кукутені культура, як видно з висше поданого опису, принадлежить безперечно неолітичній добі. Ходить лишень про означенє, до котрої фази її розвитку маємо сю культуру віднести. Д. Шмідт звертає увагу головню на горішню верству б, бо там найдено декілька предметів, на підставі котрих можемо—точнійше означити її хронологію. Сими предметами є металеві вироби; між ними можна вирізнити дві групи: одва носить на собі признаки високо розвиненої залізної культури і не може ніяк гармонізувати з иншими неолітичними Кукутенськими нахідками; в їх сусідство дістала ся вона вже в богато пізнійших часах і не може бути критерією в їх хронологічнім означеню. Друга група металевих предметів, дуже примітивних, походить з самого початку металеві епохи. Вона, як на се вказують давнійше звісні вже аналогії, належить тим самим часам, що й инші Кукутенські нахідки і сям способом доказує, що молодшу оселю б мусимо віднести не до початку, а до кінця неолітичної епохи.

Ще одна річ тут дуже інтересна, і на неї хотів би звернути увагу. Побіч мідяних і бронзових найдено в Кукутені ще кілька дуже примітивних залізних предметів. Д. Шмідт опираючись на аналогічних нахідках на Балканськім півострові, де побіч остатків неолітичної культури найдено нечисленні так бронзові як і залізні знаряди висказує — здасть ся зовсім влучну — думку, що в Румунії початки бронзової і залізної епохи зливають ся в однім і тим самим часі. Кукутенська оселя походить отже з тої доби, коли до нас примандрували перші звістуні металеві культури, відразу так бронзової як і залізної.

Стільки говорить д. Шмідт про самі кукутенські нахідки. В дальшій часті своєї розвідки, опираючись на них, стараєть ся він нарисувати образ зносин єгейської культури з середню Европою, та доказати, що подібна культура на Креті є генетично звязана з цілою єгейською культурою і передмикенською культурою України. Єгейська культура на Креті не могла розвинути ся самостійно з тамошньої неолітичної культури, бо ся не дала доси найменших доказів, мовби вона скривала в собі первні пізнійшої, прегарно розвиненої т. зв. єгейської культури. В тих околицях, серед бідеої тамошньої неолітичної культури, єгей-

ська являєть ся як *deus ex machina* і ми тому її початків не можемо шукати на Креті, лишень в інших сторонах. Сами сторонами є Румунія, головно одначе австрійська і російська Україна. Відкриті тут сліди т. зв. передмикенської культури є першою стадією, з якої пізнійше на Креті подібно як в цілій Греції розвинула ся егейська культура. Докази, які на се подає д. Шмідт, дуже переконуючі і ми тому з не-звичайним зацікавленем ждемо заповідженої ним більшої публікації, в якій ціла ся теорія повинна бути основно представлена. В освітленю д. Шмідта українські нахідки набирають величезного значіння для всесвітної археології, і тому бувби час, щоби оброблено їх вже раз докладнійше.

В. Гребеняк.

Б. А. Тураевъ — Скаравери съ о. Березани (Извѣстія императорской археологической комисіи, том 40-й, 1911, ст. 118—120).

Н. А. Енманъ — Навкратійскій кубокъ найденный на о. Березани (*ibid.*, ст. 142—158).

Л. А. Моисеевъ — „Типосъ“ изъ Ольвіи (*ibid.*, ст. 121—129).

Перші дві замітки присвячені нахідкам Г. Скадовского на Березани. Перша займаєть ся єгипетськими скарабеями, знайденими тут в числі семи. По відчитаню гієрогліфів доходить проф. Тураєв до висновку, що се не правдивий єгипетський витвір, а лишень його імітація. Велика фабрика скарабеїв находила ся, як се доказав Flinders Petrie, в грецьких руках в м. Навкратіс, і звідти найімовірнійше ведуть початок і скарабеї знайдені на о. Березани. Найліпше показує се один скарабей, де гієрогліфи заступлені рисунками крилатої фігури давячої руками змію, і зображенем двох коней, чи теж коня і льва. Незнати лишень, чи ті скарабеї дістали ся над береги Чорного моря впрост в Навкратіди, чи теж за посередництвом о. Родосу. Відповідь на се питанє була б важним причинком до висвітленя торговельних зносин нашої землі з VII—IV в. до Р. Хр.

Друга статя присвячена цікавому кубкови звідтиж. Се гарно вироблений двошнний нугар. Прикрашений він був барвним малюнком, на який склали ся горизонтальні і кілька вертикальних ліній, а головно рисунок женської фігури з піднесеною до гори головою, в довгім, сягаючим по кістки убраню. Порівнюючі студії над ним перевела в обговорюваній розвідці д. Енман; в ній дійшла вона до висновку, що маємо тут діло з виробом навкратійської школи, котра зовсім оригінально розвинула васадні милетської техвіки. Кубок з о. Березани цікавий як витвір сеї навкратійської штуки, тим цікавійший, що в самій Навкратії

не найдено ще до тепер цілих подібних посудин, а лиш їх' кусники. Час, в котрім міг він бути витворений, припадає на половину VI в. до Р. Хр.

Третя стаття присвячена половині глиняної форми до відливання лицевої сторони женської голови. Останніми часами зроблено з неї гіпсовий і бронзовий відлив, дослідям котрого присвячена висше цитована розвідка. Відтворене лице жінчини своєю красою пригадує найгарніші твори грецької штуки. Голова осаджена на високій шиї; лице по-здовжне, ніс тонкий, ноздра стулені, очи звернені десь в далеку далечину; в пухких, гарно зазначених устах віданий образ чисто ідеального характеру. Сім способом зображене тут лице Персефони, богині то веселої чаруючої, то знов сумної і тужливої. Стиль різби вказує, що маємо тут діло з твором другої половини V в. до Р. Хр. В тім часі в штудії бороли ся між собою два напрями: один суворий, поважний і другий що любував ся в красоті ліній, ріжнomanїтності і богацтві красок. Переходовий характер між тими двома стилями — по думці д. Мойссеева — зазначений і на нашій Персефоні. Головним репрезентивом різбарської школи сеї переходової епохи був Калямис. Здогадує ся отже автор, що форма голови найдена в Ольбії була відтиском з оригіналу сього найславнішого в тих часах артиста, предтечі Фидія. Як би там не було, в кождім разі голова ольбійської Персефони носить на собі визначні сліди школи Каляміса.

В. Гребеняк.

Г. К. Лукомежкій — О прошлом и современном состоянии провинциальной художественной архитектуры въ Россіи, съ 26 иллюстраціями, Спб., 1912.

Автор сеї роботи підкреслює негативне відношене до пам'ятників старовини російських провінціальних обивателів, повне незаітересоване їх красою містни, будов й т. н. Оглядаючи при сїм останки старовини по провінціях, він бачить на скільки естетичні ідеали минулого були висші від течій теперішніх часів. Для своєї роботи автор дослідив ряд російських губерніяльних і повітових міст, де зустрів низку невідомих зразків давніх світських та церковних будинків. Починає з великоросійських міст: Твери, Калуги, Казани, Пензи, Саратова, Ярославля й всюди бачить сумне становище сучасного будівництва; опісля переходить до Польщі, Білорущини й України.

Польща з сього боку в найкращому, здасть ся, стані; в Білорущині-ж старі будови Могилева, Гомеля, Полоцька й ин. заставляють лиш з жахом оглядати ся на мізерність сучасної творчостк.

На Україні автор багато цікавого знаходить в Чернигові, на Волини, в Каїві. В Чернигові зразками гідними для того, щоб їх зроб-

ляти, йому видають ся: будинок Мазепи, дім губернiяльного правління, шляхетного паясіону, дім графа Милорадовича, але не вважає за такий будинок реальної школи з додатками українського стилю. В Києві автор в нових будинків спинаєть ся тільки над аудіторією й педагогічним музеєм та над костьолом на В. Васильківській вул. Підкреслюючи відсутність гарних будов в Києві при всій красі положення сього міста, автор констатує занепад художніх потреб, так важних для культури мешканців. Далі спинаєть ся на Кременчуці й виділяє в ній давний дім мійського магістрату, в Катеринославі — будинок шляхетського зібрання; в Харезві поруч з давнішими будовами Ферадзінї путнього нового він теж не знаходить. З Заславлі уміщає автор вид монастиря Бернардинів, що має декоративну обробку може крацу за краківські Сукенїци або познанський ратуш, та згадує повалений замок, поруч з котрим умістив ся теңер новий аж на 7 поверхів паровий млин. В Житомирі з його костьолами та в Бердичові з його бароковим монастирем XVII в. (робота де Вітте) теж находить досить добрих зразків для відродження добрих заповітів старого будівництва. Далі йдуть рисунки веж Острозького замку, будова Маріуполя, Бердянська та Одеси. В останній добрі будинки зістали ся лиш в часів Барери та Томи де Томона. Торкаєть ся, врешті, автор сучасного церковного будівництва, і в ній так само, як і в світському будівництві, не находить нічого, щоб виходило по за межі буденної звичайности. Він обурюєть ся варварським обмальованнем в сине давніци монастиря св. Тройці в Чернигові, руйнованем козелецького собору, замку в Заславлі, палацу в Батурині (буд. Рівальді); оглядає зацінілі ще чудом старонанські оселі в Дикавці, Качавівці, Яготині, згадує щезлі або поповані оселі як Антонїни на Поділю і підкреслює вандалство не лиш простих „обивателів“, а й спеціалїстів інженерів та архітектів та просвічених єпископів.

Свою книжку автор ілюструє 26-ма інтересними й часто новими образками, з яких так само як і з тексту видко, що його інтересували найбільше й головно стилі — барок, Людвак XVI та ампір. Сї стилі він хотів би воскресити й длятого справляє до них любителів старо-руських форм; Українцям теж хотів би рекомендувати форми українського барока та ампіру. Зрештою, одначе, авторови милі не тільки сї форми; для нього взагалі дорогі усякі давні стильові будинки — українські сільські церквочки, магометанські мечети, костьоли, жидівські школи, німецькі кірхи; він їх так само уважає „русекивъ достоянїємъ“, як і православні московські храми, котрі самі були під впливом українських й виших архітектурних форм.

Вкінці своєї книжки автор говорить про потребу художніх архітектурних конкурсів, розглядає деякі з них й в тім числі докладно спи-

няєть ся над конкурсом на фасад художньої школи в Харкові в українському стилі, піддаючи його рівкій критиці за те, що самі умови конкурсу були несприятливі до виконання сього проєкту: прямокутні й кубові маси — зовсім не українські в своїй основі — не можна було розробити в українському стилі, бо стиль мусів би впливати з пляну чи сілюсту цілої будови. При сїм разі автор торкаєть ся й українського-архитектурного стилю взагалі, відзначаючи мальовничість його мішаних часом фантастичних форм, які має хіба Готик.

Таким чином загальне вражіння від цілої книжки різнорodne, видаєть ся в очі лиш безмірно вороже й скептичне відношенє до сучасних архитектур, серед котрих все таки історія згодом найде щось гідне, бо не настав же цілковитий занепад естетикв, а пробудженє творчости навіть запоруває її відродженє. *К. Широцький.*

Ziemia. Tygodnik krajoznawczy illustrowany, т. I і II, Варшава 1910 і 1911.

Сей орган „Krajoznawcz'ogo Товариства“ в Варшаві вартий окремої згадки на сторінках нашого журналу, бо пильно займаєть ся і українською територією, особливо російською Україною, та подає значне число більших та менших розвідок і статей, дотикаючих української історії, етнографії, історії, будівництва, географії і т. д. Годі нам перечислювати тут усе, що відносить ся до України, — більш замітки і статі обговорюють ся зрештою окремо, — все-ж таки слід згадати тут іще, що „Ziemia“ багато ілюстрована зніжками з укр. території і в великім числі подає види українських околиць, місточок, сіл, могил, хрестів, церков, домів, лісів, озер і т. д.

Особливо треба піднести цілі серії знімок руських церков з околиць Сянока, Львова і Чорткова (Антоневича, Януша, Майснера) і гарний вибір образків українських краєвидів, надрукованих з фотографій М. Вішніцького (приміром в 1911 р.: стор. 273: Старий парк у Вахнівці липовецького повіту; ст. 489: З винницького пов.; ст. 521: поліське багно; ст. 35: став на Поділю в винницькім повіті; ст. 649: поліський краєвид; ст. 656: подільська загорода і ст. 761: з повіту авягельського), В. Менчинського (прим. ст. 656: українська хата; ст. 745: Тетерів під Житоміром), Шишиховського (ст. 569: паний дуб коло Очакова), Краєвського (види перелому Стрипи), Фішера (з Карпат) і інших. З поодиноких статей прийотую:

t -- Mogiła Sokoła, I, ст. 684 з видом могили). Між Кальником і селом Париївкою в липовецькім повіті на Україні лежить надрікою Собом могила Сорока, яку після переказів мали висипати Татари. Могила була колись великанських розмірів і при обводі 450 м.,

могла мати около 36 метрів висоти. Нинішній вигляд могили стратив багато на величч, бо висота могили доходить лише до 18 м., і з обводу лишилося мало, коли землі мабуть зужили до сипання греблі. Під Сорокою побив Перебийніс Поляків, про що й співає народна пісня: Ой, за Дашовом, під Сорокою, множество Ляхів пропало“.

I. Nitowski — Ruiny zamku w Ostrogu (I, ст. 646—647 з видом руїн). Коротка історія замку князів Острожських, до якої Гурницьким додано докладніше оповідане про вдову по Ілі Острожській, Беату і її дочку Гальшку. На кінці звістка про теперішній вигляд замку та про колегію Гауїтів і васпільську школу, з якої по пожарі в 1820 р. ледви останки фундаментів лишилися.

J. Raczyński — Zamek w Starym Konstantynowie (II, ст. 233—234 з видом замку). Загальні звістки про початки Константинова, заложеного 1561 р. князем Константином Острожським, та про історію міста і замку.

Marek Gozdawa — Tereszki na Wołyniu (I, ст. 533 з 2 ілюстрац.). Історія села Терешок, староконстантинівського повіту волинської губернії, з видом двора і каплиці. Терешки, знаві вже в XVI ст., були власністю кн. Острожських.

Marek Gozdawa — Pałac w Zazulińcach (I, ст. 700 з видом палати в Зазулинцях і самих Зазулинець). Коротенька історія села і маєтку Зазулиниці Великі в староконстантинівському повіті на Волини. Зазулиниці були власністю ординації Острожських і перейшли 1753 р. в руки Самірів.

Dwór w Korostkach (I, ст. 804 з обр. двора). Уваги до образу двора в Коростках новгород-волинського повіту.

Konstanty Teleżyński — Dwór w Wielicku (II, ст. 83—84 з видом двора). Опис волинського двірка з XVIII ст. В його архіві переховується копія акту з 1526 р., в якому підтверджують ся всілякі привілеї, надані князем Свидригайлом кн. Гр. Кожановичеві. Документ писаний по руськи.

Jadwiga Warnkówna — Na dawnej rubieży (I, стор. 136—140, 150—154, 167—170, 183—187). Богато ілюстрована стаття про Каменець Подільський. Авторка подає наперед історію міста і твердині, а потім описує теперішній вигляд старих будівель і малює жите в Каменці, особливо в ярмарковий день. Вкінці описує авторка дорогу до Хотина і присвячує кілька сторінок його історії, виглядови і житю. До статі додано 21 ілюстрацій. між ними кілька видів замку в Камінці, види руської і лядської брами, старої церкви в Карвасарах, подільської хати, замку в Хотині і переправи через Дністер від Жванця до Хотина та тини дівчат з околиць Камінця Подільського.

Дуже багатий огляд праць з обсягу етнології усіх частин світа. У окремих розділі обговорюють ся література, що дотикає Індogerманців і Славян, та російської і аветро-угорської території. Між иншим згадують ся і книжки про Україну, які так рідко здобувають доступ до чужомовної, західно-європейської фахової літератури. На жаль видання Наук. Тов. ім. Шевченка, де поміщено чимало матеріалу з того обсягу, не згадують ся ані словом, хоть їх легко роздобути в університетських бібліотеках.

Dr. E. Fischer — Die Herkunft der Rumänen (Die Karpathen 1909/10 III/I, стор. 19—23). Огляд праць Фішера і представлене його поглядів про походжене Волохів.

Antoni Mayłski — Ziemia i ludność Polski pierwotnej (Przegląd narodowy I, 1908, том 1, стор. 678—700). Преісторія і старинна історія (до X столітя) Польщі, а до певної міри і инших славянських народів.

B. Pharmakovsky — Archäologische Funde im J. 1908. Russland. (Jahrbuch des kais. deutschen archäolog. Instituts XXIV, 1909. Archäologischer Anzeiger pro 1908, стор. 139—176). Фармаковський, сталий референт археологічних находок, подає тут справоздане за 1908 рік з розкопок в стар. Танаїс, Херсонесі, Керчи, Ольбії, на Березани і Кубанщині, в Київщині і Вороніжчині. Статя ілюстрована 40 образками.

B. Pharmakovsky — Archäologische Funde im J. 1909. Russland. (Ibidem XXV, 1911, Arch. Anzeiger, ст. 195—243). З 43 образками. Справоздане з археологічних розкопок на Кавказі, Березани, в Танаїсі, Керчи, Мелітополи, Ольбії і Акермані.

B. Pharmakovsky — Archäologische Funde im J. 1910. Russland. (Ibidem XXVI, 1910, Archäolog. Anzeiger 1910, стор. 192—238). Статя, прикрашена 42 ілюстраціями, містить справоздане з розкопок, пороблених у 1910 році на Кавказі і на Україні. З. К.

Е. Е. Ленцъ и Н. И. Веселовскій — По поводу статьи Е. Е. Тевяшова. (Извѣстія императорской археологической комиссиі. т. 40, ст. 159—164). Як звісно з поданого вже давнїйше справоздання, д. Тевяшов поставив теорію, що дїрки поміщені деколи в тулїйках скитїйських стріл мали служити до легшого витягання з них зломаних частин дерева. Проти сього твердження виступають дд. Ленц і Веселовскій, доказуючи його безпідставність. Над сею справою шкода ширше розводити ся а вистарчити зазначити, що вона дуже гарно характеризує роботу більшої частини російських археологів, що замість звернути свої дослідї на важнїйші питання історично-культурного значіння, до тепер найже

зовсім не рушані, тратать час на вяснене подібних нічим незамітних подробиць. *В. Гр.*

Ed. v. Zambaur — Die Münzen der Chasaren. Auszug aus dem Vortrage, gehalten in der ordentlichen Versammlung der Numismatischen Gesellschaft in Wien am 26. April 1911. (Monatsblatt der numismatischen Gesellschaft in Wien VIII, 1911, ч. 335/6, стор. 313—315). По короткім вступі про територію, історію, племінний і конфесійний склад Хазар, займаєть ся автор обговоренем хазарської торгівлі і признає за хазарські гроші численні окази із находок у Росії і на побережу Балтійського моря. Шкода, що найцікавішу для нас частину викладу передано лише кількома реченнями.

M. Goldstein — Lemberg. Münzfunde (Ibidem VIII, 1911, ч. 332, стор. 285).

Raimund Kaendl — Bukovina (Ibidem, VII, 1908, ч. 296, стор. 300). Дві короткі звістки про найновіші находки монет у Галичині і на Буковині. Звістка Гольдштайна говорить про находку в Стульську (жидачівського повіту), де видобуто около 200 різних монет, і до багатой находки в Стенятині (сокальського повіта), де найдено в липни 1910 р. збірку золотих голяндських монет, що важили 70 кт. Збірку мали продати до Відня за суму 20.000 корон. Проф. Кайндль інформує у невеличкій замітці про находки монет на Буковині, коло Черновець, Дорошівців, Кіцманя, Шипинців і т. д. Дуже жалко, що фахові журнали так мало подають відомостей про гроші, подибувані на українській території, хоч в самих часописі можна зібрати більше матеріялу. Годило ся б також давати більше подрібні відомости, як ті, що їх маємо в Місячнику нумізматичного товариства. *З. К.*

Къ біографіи композитора Д. Бортнянскаго. Сообщ. И. О. Павловскій. („Русская Старина“, 1911 р., т. 148, кн. 12, ст. 690—691). На підставі різних документів Архиву Полтавського „Губернського Правління“ д. І. Павловський подає відомости про манускрипти та виритовані на мідяних та оловяних дошках пієси славновісного українця-композитора, що по його смерті віддані були наслідницями у власність т. зв. придворного „п'яческаго корпуса“. Лишило ся всього 84 пієси і 227 мідяних та 662 оловяних дошок. Де переходять ся вони тепер і в якім стані — невідомо. За цінний дар з царського наказу призначена була невеличка віднагорода, але дістати її, по довгих перипетіях удало ся наслідницям лише за впливовою допомогою кн. Репніна, тодішнього малоросійського генерал-губернатора. *О. Н.*

Konstanty Teleżyński — Muzeum na Wołyniu. (Ziemia 1910, I, ст. 535). Звістка про музей Рільничого Товариства в Рівнімі на Волини. Крім рільничих предметів має музей збірку монет і медалів, зразки місцевих мармурів і графітів, кости передісторичних звірят (між иншим мамута) та передісторичні знахідки як молотки, сокирки, шилки і посуду.

З. К.

Історія політична і культурна.

С. Сыромятниковъ — Древлянский князь и варяжский в опросъ (Журналь Мин. Н. Просв. 1912, VII, с. 120—139).

Під таким голосним і досить дивним титулом в дійсности містять ся різні замітки, досить слабо зв'язані між собою — балачки на тему в'язства на Русі з приводу статі проф. Корфа обговореної в 108 т. Записок. Автор — сам правовірний норманіст, виступає против крайніх норманістичних висновків Піпінга і Корфа. Він скептично приймає здогади про норманську сагу, яка оповідала про пімсту Ольги і думає, що „заставлять Древлянъ съ Ольгой на древне-шведскомъ языкѣ, предполагають существованіе древне-шведской лѣтописи въ IX вѣкѣ въ Кіевѣ и обвиняють лѣтописца въ безграмотности — совершенно неосновательно“.

Приймаючи літописну традицію про норманський початок київської династії, автор підчеркує, що ця династія і взагалі Варяги мусіли скоро асимілювати ся на Русі, ставить знак запитання над норманським походженням Ольги (при тім виступає з великим довірем до т. зв. Якимової літописи), признає неймовірним скандинавський вплив на місцеві форми шлюбу (с. 132), вважає неправдоподібною гадку, що Варяги були культурніші від Слов'ян і як на доказ против того вказує на мале число запозичених від Скандинавців слів (с. 133), робить кілька заміток взагалі що до відносин слов'янської і шведської культури і виступає против надій Піпінга і Корфа на выясненні великих впливів скандинавського права на руське: „ничтожныя по численности находники Варяги не могли измѣнить правосознанія русскаго народа, если не могли измѣнить его даже сборники византійскаго права, дѣйствовавшіе черезъ церковныя суды“. „Конечно, старинныя областныя правды скандинавскаго сѣвера должны быть изучаемы русскими историками права, но онѣ нужны только, какъ матеріаль для сравненія“. „Ждать оттуда откровеній для исторіи русскаго права было бы увлеченіемъ непростительнымъ“ (с. 136).

Принотувавши недавно погляди проф. Корфа, як оден з показчиків сучасного неонорманізму, я вважаю користним принотувати і сі погляди уміркованого норманіста, хоч наукова вартість їх переважно невелика, бо висловляють ся вони загально і без ближшої аргументації.

М. Грушевський.

Tadeusz Korzon — Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Epoka przedrozbiorowa. Краків, 1912. Том I, ст. VII+387+1 карта. Том II, ст. 532. Том III, ст. 459.

Ся історія воєн і військовости у Польщі мала входити як оден відділ у ширше видавництво Польської Енциклопедії, — се по часті освітлює її характер, бо хоч книжка вийшла окремим виданєм, лишилась вона в енциклопедичній формі. Автор відповідно до ціли публікації мав намір тільки вичислити і описати всі польські війни, — в аналізу жерел і подрібне аргументованє своїх тез рішив ся зовсім не входити. Така праця не може очевидно заступити монографій, опертих на жерельних студіях, — могла би мати значіне хіба своїми загальними замітками, як синтез дотеперішних дослідів.

Справами України книжка займаєть ся доволі часто, але не всюди в рівнім обсягу.

Війни польських князів з княжою Русею не знайшли у автора одноцільної характеристики; також не входить він в ближший опис поодиноких битв і стичок. Докладніші замітки посвячено битві Болеслава з Ярославом над Бугом 1018 р. (I с. 26, 28), війни Казимира II і Лешка в Галичині (с. 60—65), походи Казимира В. на Галичину (I с. 83—92). Але все те переважно оперте на дослідах з другої руки, а хоч автор входить і в критику жерел, то глибшої оцінки сучасних подій не бачимо — ані зі становища політичного ані з мілітарного.

З півнійших воєн, які зачіпали нашу територію, присвячені в I томі описи війнам литовським, як повстаню Свигригайла (с. 135—143), походам на Молдавію (с. 184—203), боротьбі з Татарами і Турками до поч. XVI в. (с. 207—235) і з Москвою (с. 235—259). Богатший історичний матеріал з тих часів дозволив авторови входити в подробиці деяких компаній; але все таки деякі уступи не вистарчають, взяти хочби оборону полуднево-українських границь, якій присвячено дуже скупе місце (с. 358—363). Початки козаччини трактує автор дуже побіжно; перших козацьких походів навіть не перечислено, а про організацію сказано аж надто загально (с. 367—377).

В другім томі присвячено невеликий уступ татарським походам за Баторія (II, с. 25—28) і описано московські війни, в яких брали участь козаки. Організацію козаків тих часів подає автор за роботою Стороженка Стефанъ Баторій и дѣйвовскіе козаки (с. 85—91). Дальше подано вже докладнішу історію козаччини від Косинського до Павлюка (с. 292—325); автор використав деякі рукописні жерела, але знов не маємо ніякої загальнішої характеристики козацьких воєн, ані козацької організації. Перші часи Хмельниччини і погромів Поляків збуває автор коротко, більше місця дає аж берестецькій кампанії, дальші події знов

трактовані побіжно (с. 237—353). Шанійша історія козаччини перешлітається з війнави московськими і татарсько-турецькими; в тих частинах автор користувався матеріалом з першої руки і сі уступи приносять найбільше нового, хоч по части покривають ся в давнійшій студію автора Dola i niedola Jana Sobieskiego (II с. 353—379, 395 до кінця, III, с. 1—30).

В цілости ся Історія може зацікавити спеціаліста хіба в деяких місцях, де автор опанував жерела і перевів їх аналіз, але таких місць не богато... Поза тим лишається ся „вчислене і опис всіх воєн“ — річ повчаюча для ширшого загалу, але для науки може передчасна, коли не оброблено ще монографічно поодиноких частин теми. Праця не дає також сього, що найбільше бажане булоб для читача — ширшого освітлення подій. Ціла ся „Історія“ се властиво хроніка воєн, — автор не пробував навіть трактувати їх в висшого міжнародного становища...

На кінець мусимо зазначити одну немилу сторону книжки — відношенє автора до нашої історіографії. П. Корзон застеріг ся з гори, що не буде входити в полеміку з противними поглядами, і обітницї загально додержав, бо рідко де простує чужі досліди; одинокий виїмок позволив собі зробити — саме що до нас. Коли автор „відкладає“ погляди проф. М. Грушевського що до воєн Володимира (I с. 24), в иншій справі зазначає його „гиперкритицизм“ (I, с. 28), ще де инше каже, що його виводи не „лицюють“ в дійсними відносинами (II, с. 91) — се можна прийняти ще за критику, мимо характеристичного тону. Але що сказати про такі місця, де автора виводить з рівноваги сам заголовок одной глави в Історії України-Руси — „Галицько-волинська держава“, не вмючи гаразд перекласти сих слів (держава = państwo, не mocarstwo), п. Корзон в насміхах говорить: zapowiedzianej na wstepie „mocarstwo-wej polityki“, mocarstwowego „życia“ autor, twórca nowej (ukraińskiej t. j. kozacko siczowej) teorii nie udowodnił cytatami i źródłami przystosował do faktów i t. ин. (I, с. 66). Що спільного має галицько-волинська держава XIII в. з „козацько-січовою (??) теорією“ тяжко збагнути... Подібної „критики“ є в книжці п. Корзона і більше (II, с. 313, 334—5), — а яких аргументів уживає автор, вистарчить згадати хочби се, що проф. Грушевський дає імя: twórca nieznanego przedtem „narodu Ukraińskiego“!! (II, с. 355).

I. Крип'якевич.

Leonhard Piotrowski — Bukowina (Neue freie Lehrer-Zeitung, Чернівці 1910, чч. 79—89, 92—94, 96—98, 100, 101; 1911, 105—110).

Праця Піотровського мала на цілі дати буковинським учителям підручник історії рідного краю, а саме річ, що підходила би під термін

„Landeskunde“. На жаль сили автора були слабші як його плани і ми дістали обширну і різнородну, але цілковито безкритичну і непридатну працю, яка не то що не pomoже вчителям пізнати Буковину, а скорше пошкодить, популяризуючи хибні погляди.

Автор зачинає від обговорення походження і історії поодиноких місцевостей, послуговуючи ся збіркою переказів Сіміґіновича (Volkssagen aus der Bukowina), переходить потім до історії краю і поодиноких народностей, що тепер замешкують Буковину, а вкінці займаєть ся географією, етнографією і статистикою. Автор зачеркнув собі великий плян, але уложив його доволі хаотично і перевів справді по ділстантськи, не знаючи ані трохи методи праці, за яку взяв ся опираючи ся лише на кількох жерелах, а то на книжці Фішера: Bukovina, Кайндля: Landeskunde, Сіміґіновича: Volkssagen aus der Bukowina, А. Л. Германа: Weltgeschichte і х. Г. К.: Dzieje narodu polskiego. Одначе слабе використанє жерел не булоб великою провинною, коли праця мала відповідати більш практичним цілям, як би автор умів використати хоч сю невеличку збірку літератури. А то всюди бачимо самі помилки і непорозуміння. Автор переповідає за Сіміґіновичем всілякі перекази, але робить се так неаручно, що читач може легко приймати їх за правду. Тай і в такій легкій роботі не устеріг ся автор від деяких помилок, яких би не було, як би автор трохи уважнійше відносив ся до своєї праці. Дуже прикре вражінє відносить ся при читаню етимологічних мірковань автора. Автор стараєть ся по змозі всюди подавати поясненя топографічних назв, але або бере їх некритично з уст народа або сам творить на ввір людвої етимології. Для прикладу наведу дещо. Назва укр. села Чорнавка походить від чорноокої Маринки, що за турецьких нападів сподобала ся якомусь бевви, який її імелєм назвав відбудованє по пожарі село (ч. 82). Кіцмань (Kotzmann) має свою назву від Кіца Апостолюк, а властиво від слів „kitza manie“, які кричав Турок, коли його Кіца топила у бочці (ч. 82). Мамаївці (Mamajestie) виводить автор від слів „mama jeste“ (що має означати „die Mutter ist es“) (ч. 83), Бабин (по німецьки з волоського Bobestie) з „Bog і буває“, Чернівці від „Czerń owiec = Schafherde“, Добринівці (Dobronoutz) від „dobra noc = gute Nacht“ (ч. 84), Кліводин від „хліб і вода“, Кришатк від „Krzyż“ (ч. 86), Ленківці від „Jęgi“ (ч. 87), Пядиківці від „riedica = Hinderniss“ (ч. 89), Самушин від „sam = einsam und uszu = Ohren“ (ч. 89), Шубранець від „собраніє = Versammlung“, Ширівці (Scheroutz) від „schir = Stadt“ і т. д. Як бачимо, автор виводить етимології українських назв з волоського і польського або із форм, уживаних офіційально (по німецьки) на підставі волоської термінології. Взагалі-ж радо послуговуєть ся автор польськими термінами там,

де Поляків нема і польських назв ніхто не уживає. За те слабше видядає його знане української мови і історії. Гуцулів уважає потомками Куманів, званих Уцями, і оповідає небилиці про їх мітологію. По Куманах лвшили ся Гуцулам до нині шапки „в хвостом“ і червоні сподні. Сармати були споріднені з Українцями, що осіли на Буковині за римських часів. До Українців в остатніх часах зачисляють і Гуцулів. До козаків відносить ся автор не дуже симпатично: війська Хмельницького називає дикою ордою (ч. 96).

Не без куріозів та помилок і инші відділи, одначе ми їх поминаємо, бо гадаємо, що висше наведені приклади вистарчать, щоб пізнати вартість праці Шюгровекего. —

З. Кузеля.

А. Ф. Риттихъ — Обиженный край (Русская Старина, 1911 р., кн. 7, ст. 61—87, кн. 8, ст. 303—325, з мапою).

В своїй статі д. Ріттіх подає короткій начерк зовнішньої і внутрішньої історії від найдавійших аж до найновіших часів т. зв. „Западно-русского края“, себто частини Західної України і Білої Русі (губ. Жівська, Подільська, Волинська, Вітебська, Ковенська, Городненська, Віленська, Мінська і Могилівська). Написаний досить займаючо, начерк сей відзначаєт ся одначе тою тенденційністю та поверховістю (в національно-російським дусі), котрі взагалі властиві сьому досить відомому авторови. „Обиженный“ сей край, очевидно, не лише в огляду на свою давню минувшину та нинішню польську експанзивну діяльність, як гадає автор, а також не менше — й в огляду на російські централізаційні та денационалізаційні заходи. Справедливість вимагає тому, щоб, висвітлюючи польську заборчу діяльність та звиваючи до боротьби з нею, звернути таку саму увагу й на аналогічну російську. Автор, розумієт ся, сього не робить: для його „Западно-русский край“ — такий же російський, як для представників польського заборчого націоналізму — польський; в своїй статі він говорить лише про „нашу“ (себто російську народність, знає лише „русских“ сього края, мішаючи до купи і Росіян, і Українців-русинів, і Білорусинів. Нема чого й кавати, що такого роду спосіб є і цілком неслухним і зовсім не науковим. Взагалі цілий матеріал, поданий д. Ріттіхом, потребує совісного перевірення та ріжностороннього освітлення.

В кінці своєї статі автор подає свій власний проєкт — „як забезпечити сю нашу рідну національність західно-російського краю“, доводячи цифрами (з конскрипції 1897 р.) та фактами, що — „її можливо і треба забезпечити“... Пригагідно торкаєт ся він також „Юго-Западного края“, звертаючи уваги на його „українофільство, сильно теперь подогрѣтос австрійскими агентами“. „Это дѣло — каже про український

національний рух автор — съ обществомъ Шевченка во главѣ, какою-то оперою Наталки-Полтавки и ограниченнымъ числомъ фантазеровъ, полагающихъ, что Малороссія, Малороссы, составляютъ что-то особенное, со своимъ неразработаннымъ нарѣчіемъ и со своими чушаканн, можетъ самостоятельно существовать, не нуждаясь въ общемъ отечествѣ — Россіи!...” „Никогда они самостоятельно существовать не могутъ — рѣшає д. Ріттихъ — и это доказано удѣльными князьями времени Андрея Боголюбскаго и потомъ татарщиною, а далѣе Литвою и Польшею, которые всѣ ее громили, покоряли и уродовали вплоть до присоединенія Малороссіи в 1654 г., а заѣвъ и Украйны при Екатеринѣ II...” „Не пора ли бы — кличе наш автор — войти въ соглашеніе съ Германією и окончательно (?) присоединить къ себѣ русскую Галицію по Санъ; знай, ляше, что Санъ (sic!) наше и, занявъ Карпаты съ ихъ Бойкаки и Лемками, притягнуть къ себѣ угро-русовъ, весь комитетъ Мармарашъ (sic!) до береговъ Тиссы“... і т. д.

Наведена недоладна балакавинна д. Ріттиха, ігнорантські поняття про українські відносини і справи, фантастичні експанзивні пляни і проекти — вповні характеризують наукову вартість його статі.

О. Назарівъ.

Edward Maliszewski — *Ordynacye polskie (Ziemia, 1910, I, стор. 277—278, 290—292).*

Автор під сям титуломъ дає історію польськихъ фідеікомісів і вчисляє їх по територіямъ. На українськихъ земляхъ існує майже половина „орднаций“, коло 20. Ось важніші: 1) Олика — кн. Ферд. Радвила, заложена 1587 р., має 27·271 десятин волинської землі і ділить ся на дві частини: Олика і Цумань. 2) Теплик і Ситківці гр. Потоцких, затверджена 1875 р. складаєть ся з земель в Теплику на Поділю (20·661 дес.), і в Ситківцях у львівськихъ повіті (5·646 дес.). 3) Славута кн. Сангушків у повіті заславськимъ на Волини, затверджена 1907 р., складаєть ся з 3 ключів і обіймає 62·386 дес. 4) Антовіни — гр. Потоцких у повіті заславськимъ на Волини, затверджена 1910 р., має около 26 000 десятин (теперішній властитель гр. Роман Потоцкій). 5) Корець — гр. Потоцких у пов. звягельськимъ на Волини, затв. 1910 р. для гр. Осина Потоцкого. Враз з добрами Новоселиця в староконстантинівськимъ повіті обіймає-ме около 26·0000 десятин. 6) Ланцут з 1838 р. гр. Романа Потоцкого (34·647 моргів). 7) Скала — Агенора гр. Голуховского в борщівськимъ повіті (8·586 моргів). 8) Хоростків гр. Стан. Семіньского-Левичкого у гусятинськимъ повіті (12·359 м.). 9) Бориничі гр. Марії і Дембінських Мицельської в Бобреччині (3·818 м.). 10) Нвжборк-Чабарівка гр. Руд. Баворовского в гусятин-

ським повіті (4·147 моргів) 11) Всічка Тад. Чарковського-Голєвського в Борщівщині (5·748 м.). 12) Міжвицеь Адама кн. Любомирського в Перемиськім (5·832 м.). 13) Потурниця (з 1893 р.) Тад. гр. Дзєдушвицького в Сокальськім (около 20·000 м.). 14) Сіява (1896 р.) Адама кн. Чарторийського в Ярославськім і Сяпціькім (19·161 м) і кілька менших та на мішаних територіях.

З. К.

Н. Юдинъ — Изъ жизни Н. И. Костомарова въ Саратовѣ (Новыя данныя къ его характеристикѣ) (Русская Старина, 1911 р., т. 148, кн. 12, ст. 509—514).

Матеріалів до біографії славнозвісного історика і дїяча поназбиралося вже досить багато, але не можна сказати, щоб вони що-до якості своєї і докладності вистарчали для вірної і повної характеристики сеї видатної постаті. Тому опубліковане кожного нового факту з його життя, підмічене кожної нової риси його вдачі і моральної істоти можна-б тільки повтрати. Очевидно, що все те має вартість лише під умовою повної безсторонності в поясненю фактів та щирого бажання представити особу історика в правдивім, непофальшованім світлі. На жаль, не можна всього того сказати про невеличку замітку д. П. Юдіна. Западто вже помітно пробиваєть ся з неї якась неохота до особи ученого, незрозуміле бажанє принизити в очах нащадків його особу. Головна цїль автора — спростувати деякі помилки, пороблені в записаній зі слів Костомарова Н. А. Вітозерською його „Автобіографії“, доповнити її та подати кілька фактів з періоду саратовського заслання історика. Деякі дати та відомости справді варті уваги, инші ж викликають поважні сумніви та стоять в різкій суперечності з тим, що ми досі знали про Костомарова. Так напр., Костомаров ніби зовсім нездібний був до сумлінного виконувани своїх службових обовязків (хоч наведені автором факти треба пояснити швидше — неохотою його, а не нездібністю до службової діяльності), відзначався скаредністю, непривітним відношенням до своїх знайомих, небажанем навіть ділитися своїми знаннями з тими, що звертали ся до його по науковій пораді. Костомаров, по думці автора, підчас свого саратовського заслання зовсім не почував матеріальної нужди, мав грошей завжди далеко більше, аніж потребував, а навіть — „не брезговаль пзвлекать барыши и отдачей денегъ подъ купчим и закладнымъ“ на тяжких для своїх контрагентів умовах. Автор наводить навіть кілька фактів в документах скасованої „Саратовской Палаты Гражданскаго Суда“, що вказують ніби — „на эту его коммерческую дѣятельность“. Факти ці одначе, як і взагалі фактичний матеріал д. Юдіна, потребують без сумніву основного сконтролюваня та безстороннього вьясненя і озвієленя.

О. Назаріа.

Dr. Adolf Schulten — Bericht über die Fortschritte der historischen Geographie des römischen Westens. 1907—1909 (Ibidem, стор. 51—188). Для нас мають вартість розділи про землі славянської колонізації, особливо про Дакію.

Dr. Eugen Oberhammer — Bericht über die Länder- und Völkerkunde der östlichen antiken Welt IV. (Ibidem, стор. 329—448). Сей огляд дотикає переважно нашої території.

W. Ohnesorge — Ausbreitung und Ende der Slaven zwischen Nieder- Elbe und Oder. Lübeck 1911. (Відбитка з Zeitschrift für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde XII, XIII). Автор займаєть ся історією Західних Славян у 12 і 13-ім століттю і вступав проти теорії, що Віпці, колонізуючи славянські землі в 12 і 13-ім століттю, вбивали Славян і вищили їх оселі. Свої докази черпає автор з історії Наврїї у східнім Гольштинї. *З. К.*

Ів. Франко — Повний нарис історії України-Руси (Діло 1912, чч. 30—32, 42, 45 і 46). В сих кратких увагах, як др. Франко назвав огі фелетона, до історичних праць проф. М. Грушевського, спиняєть ся він головню на двох популярних курсах (в укр. і в російських мовах) проф. М. Грушевського, хоч подекуди робить екскурсії і в I-й том великої праці. Замітки критики обертають ся головню коло деяких питань старої нашої історії. На наш погляд закиди д-ра Франка неопрадані, бо коли-б і трактувати річ по його вказівкам, то не лиш, що популярна книжка стала-б непопулярною, але й широка й ґрунтовна наукова праця була-б непотрібно перетяжена зайвим для неї матеріалом. Статї вийшли й окремою відбиткою. *В. Д.*

В. П. М—нъ — По Подляшью. Посадъ Ломазы и его окрестности (Русская Старина, 1911 р., т. 148, кн. 9, ст. 195—213). На підставі нечисленних літературних жерел (Батюшков, Лонґінов, „Матеріали для етнографіи Сѣдлецкой губ.“ — Бессараба), деяких документів (Лѣтопись Ломазской церкви за 1876—1906 рр.), та власних спостережень і розвідувань автор стараєть ся намалювати історію одной з найбільше, по його думці, цїкавих та найдавніше заселеної місцевости Підляшя — посада Ломазя (Ломаки) і його околиць (Докудів, Студянка). Кілька слів присвячує він спеціально ломазській церкві і релігійному життю ломазського населеня. В окремих розділі зупиняєть ся також на звичаях, обрядах і повірях місцевої людности. Замітка написана в тенденційнім національно-російським патріотичнім дусї. З огляду на те, що річ іде про справді цікаву та мало досліджену українську місцевість, замітка може мати деякий інтерес для українських істориків.

та етнографія, вложена вона одначе дуже поверхово, а нового і пожиточного матеріалу подає дуже небогато. *О. Н.*

Major Balaban — *Skizzen und Studien zur Geschichte der Juden in Polen*. Берлін, Лям, 1911. Стор. 127, 8°, 3 м. Це збірка 10 розвідок, що відносять ся переважно до історії міста Львова (прикладом: Auto da Fé у Львові 1728; Процес львівської жидівської громади в Сауїтаж 1603—1608; Безпеченство у львівським Гето; Офіціальний протокол депутації Франкістів у Львові і т. д.).

Z podróży Węgrów w Polsce. *Ті др. Ад. Дівеку* (Ziemia, 1911, II, стор. 718—719, 737—739, 757—758, 788—789, 805—806, 846—847). Подають ся тут виїмки із дорожних споминів двох угорських емігрантів і подорожників, Адама Кіралі і Мартіна Чомбора. Князь А. Кіралі не хотів пристати на умови угоди, заключеної в Сатмар Немет не щасливим укінченню повстання Франца II Раковці, і вивандрував до Польщі, а потім до Франції і Туреччини. Його спомини не мають великої вартости, всеж таки приносять чимало дрібних даних і обсервацій про переважно українські околиці, через які приходило ся йому переїздити. Дорога Кіралі вела наперед з Мункача через Козьову, Сколе і Синевідсько до Стрия. Сколе залюднене майже саими жидами, а місцевий замок не мав „надзвичайної моци“. Стрий теж жидівський, має досить величавий замок, 4 церкви, 2 костели і бійницю. Далі був автор у Дідушицях, Городку, Яворові, Залужу, Висоцку, Ярославі і у Львові, де звернуло його увагу, що увіятське єпископство на передмістю, коли латинське і вірменське в середмістю. Потім б, в Каролі у Стрию, ввійв страшну повінь коло Ярослава, врешті переїздив через Сіняву, Олешичі, Кукизів і Жовкву. Всюди описує палати (Дідушицких, Сінявських, Собєських), але ніде не подає важивіших заміток. В Яворові згадує кілька руських церков. Спомини з подорожі Чомбора в 1616 р. не дають для нас нічого, бо дотикають польської території.

Dr. V. N. Alexandrenko — *Beiträge zur Geschichte der diplomatischen Verhandlungen zwischen Russland und England im XVIII Jahrhundert* (Jahrbuch der internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre zu Berlin VIII, 1910, стор. 409—425). Частина більшої праці, обіймає час від смерті Петра Великого до 1756 року.

Kazimierz Bartoszewicz — *Przyczynki do „kwestyi ruskiej“* (Przegląd narodowy, I. 1908, том II, стор. 12—45). В довній статі стараєть ся автор доказати, що Поляки в часах чотиролітнього сейму і початків українського відродження аж до шістьдесятих років ви-

тягали до Українців руку як до рівних і робили все, щоби жити в згоді і задоволенні їх бажань, а що Українці відплачувалися їм невдячністю і зрадою, попераяючи австрійських централістів. Для своєї цілі використовує автор подрібно Матеріал і замітки до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 р. Тершаківця. Стаття появилася рівночасно в краківській часописі *Straz polska* (1908, ч. III, стор. 3—4, ч. III, ст. 7—8, ч. IV, с. 3—4 і ч. V/VI, с. 3—7). *З. К.*

О цѣнѣ за ревизскую душу вѣ 1827 г. вѣ Малороссіи. Сообщ. И. Ф. Павловскій (*Русская Старина*, 1911 р., т. 148, кн. 10, ст. 270). З приватної переписки Г. Бажаюви, чернігівського губерньського прокурора в 30-х роках мпн. століття, до кн. Н. Г. Репніна довідуємося, що в ті часи 200 р. ас. за ревизьську „душу“ в уплату видатків кунна, а 250 р. асигнаціями без видатків та без права вибору „живого товару“ продавцем уважано вже занадто дешевою ціною. Принаймні вважає її такою кн. Репнін, згадуючи в своїм листі про продаж за таку ціну кількох кріпаків перед роком. Відомости сі зачерпнув д. Павловський з паперів, що переходять ся в Архиві „Чернігівського Губерньського Правління“.

Изъ писемъ императора Николая Павловича къ князю И. Ѳ. Паскевичу (*Русскій Архивъ*, 1910 р., кн. 3—6). Листи імперат. Николая I-го передруковані тут в 3-томової біографії кн. І. Паскевича, зладженої кн. А. П. Щербатовим. Передрук вже раз опублікованих листів пояснює редакція трудною приступністю і дорогою ціною означеного видання, а також важністю та інтересом самих листів. Справді, вони представляють цінний історичний матеріал для характеристики не лише осіб імн. Николая I та кн. І. Паскевича, але й тодішньої внутрішньої і закордонної політики Росії. Між иншим знаходимо там багато уступів, присвячених польським національним рухам і польському питанню; притім видатне місце займає Галичина, галицькі справи і відношення, різні заходи і пляни що-до неї російського уряду, політ., що відбувають ся на галицькій території і т. п. *О. Н.*

М. Н. Писаревъ — Памяти Н. И. Костомарова (*Историческій Вѣстникъ* т. 125, 1911 р., кн. 7, ст. 134—152). Автор, оповівши про вороніжську виставу в пам'ять знаменитого історика, подає далі свій реферат читаний під час її: „Костомаров як історик“. *В. Д.*

Ed. Kołodziejczyk — Z przeszłości słowianofilstwa w Polsce (*Świat słowiański* 1910—1912). Се виїмки і нотатки які автор готовив для більшої праці про польське славянофіліство, що до тепер не появилася. Вони мають більший інтерес і для Українців,

бо обговорюють деякі видавництва, що забирали голос і в українській справі (прикладом *Siolo, Rzeczpospolita polska federacyjno-demokratyczno-socyalna w pośród stanów zjednoczonych słowiańskich i ludzkości, Słowianin 1868—71* і т. д.) та видобувають на світло дивне багато публікацій, що були або недоступні або й нілком певнісні. *З. К.*

Н. А. Поповъ — Изъ замѣтокъ стараго ремонтера (Русская Старина, 1912 р., т. 149, кн. 1, ст. 175—188). Д. Попов, що в обов'язку своєї служби мусів багато вандрувати по різних місцевостях України (особливо — в губерніях Харківській, Полтавській та Херсонській), подає в своїх замітках кілька не позбавлених деякого інтересу штрихів з побуту України 2-ї половини XIX в. В початку своїх споминів автор короткими словами малює побут військових осад, заведених по проекту відомого Аракчеєва головно в губерніях Херсонській та Харківській. *О. Н.*

Die Bauernbefreiung in Russland. 4. März (1861—1911). (Freistatt 1911, ч. X, стор. 152—3). Стаття написана з нагоди 50-літнього ювілею знесення панщини в Росії. Подає історію знесення панщини і ровій селянського стану аж до найновіших часів. *З. К.*

Д. Корсаковъ — Къ 50-тилѣтію освобожденія крестьянъ. „Карловское“ ижѣніе Великой Княгини Елены Павловны (Русская Старина, 1912 р., т. 149, кн. 2, ст. 303—308, кн. 3, ст. 633—651). Під таким заголовком д. Корсаков друкує дві праці відомого К. Д. Кавеліна, що своїми писаннями відіграв досить важну роль в справі офіційного знесення кріпацтва 1861 р., а саме — невидану ще записку його п. в. „Предварительныя мысли объ устройствѣ отношеній между помѣщиками и крестьянами“ (написана в осени 1856 р.) і витяги з надрукованої вже раз, але в невеликій кількості примірників, „на правах рукописи“, дуже рідкої брошури — „Устройство Карловскаго ижѣнія Великой Княгини Елены Павловны“ (СПб., 1859, ст. 72). З огляду на те, що „Карловський“ насток лежить в межах Полтавської губернії, брошура Кавеліна має безпосередній інтерес для історії українського селянства. Можна тільки пожалкувати, що видавець не передрукував її в цілости. В попереджуючій текст замітці д. Корсаков подає відомости про історію написання „Устройства Карловскихъ крестьянъ“ та свою оцінку сеї брошури.

Изъ эпохи освобожденія крестьянъ (По неизданнымъ матеріаламъ). Сообщилъ С. Я. Штрайхъ (Русская Старина, 1911 р., т. 145, кн. 2, ст. 401—418). Автор містить під своїм заголовком відривки з „Всеподданнѣйшаго отчета о состояніи Новороссійскаго края съ 1857 до 1861 года“, що переходуєть ся в одеськім „Архивѣ бывшего Ново-

російського генераль-губернаторства". В „Отчетъ“ знаходимо досить цікаві відомості про обставини, котрі сполучені були з внесенем кріпацтва 1861 р. в полудневій Україні. Хоч, на жаль, цікавий документ поданий з значними пропусками, не можна відмовити йому наукового значіння: досі він не був ще надрукований, а крім того і вступ до архіву, де переховується він, дуже утруднений. В своїм вступі до тексту документа д. Штрайх подає також короткі відомості про автора „Отчета“ — графа А. Г. Строганова, бувш. новоросійського генерального губернатора.

Николай Полевой — Два года, — 1864 и 1865, наъ исторіи крестьянскаго дѣла въ Минской губ. (Русская Старина, 1910 р., т. 141, кн. 1, ст. 47—63, кн. 2, ст. 247—270, т. 142, кн. 4, ст. 3—25). Досить цікаві спомини „мирового посредника“ з офіцерів, що служив під началом відомого гр. М. Н. Муравйова. Автор описує житє і настрої „Північно-Західного краю“ підчас ще не втихомиреного польського повстаня а також зараз же по здавленю його. *О. Н.*

А. О. Коні — На жизненномъ пути. Изъ записокъ суднаго дѣятеля, т. I. Сиб. 1912, ст. (2)+679+(2). Спомини видатного російського суспільного діяча цікаві й для нас не тільки тому, що автор як криміналіст та ще й такий, що служив якийсь час і на Україні, розповідає в них пару кримінальних історій з своєї практики, інтересних для нас з побутового чи що боку, — сі спомини мають для нас і ширший інтерес характеру суспільного. Говорючи се я маю на душі два розділи його Споминів: XXIII „Уніатскія дѣла“ (ст. 511—538) і XXIV „Штундисты“ (539—569), котрі малюють перед нами сумну картину урядових заходів і репресій над релігійними вірованнями й почуваннями нашого народу. Для історика релігійного життя України знайомість зі споминами д. Коні розуміється ся обовязкова. Спершу сі спомини друкували ся в „Русской Старинѣ“. *В. Д.*

А. Е. К. — М. И. Драгомировъ в время войны 1877—78 гг. (Изъ воспоминаній). (Русская Старина, 1910 р., кн. 2).

А. Е. К. — М. И. Драгомировъ во время Австро-Прусской войны (ibid., 1910 р., кн. 4—12). Досить цікавий матеріал до біографії і характеристики сього дуже відомого і оригінального генерала-Українця, бувшого кївського генерального губернатора.

А. И. Писанецкій — Изъ воспоминаній о М. И. Драгомировѣ (Историческій Вѣстникъ, 1910 р., т. 119, ст. 187—189). Автор оповідає про один епізод з адміністративно-військової діяльності генерала Драгомирова підчас заряджуваня ним кївським військовим

округом в початку 90-х рр. минулого століття. Епізод, цікавий для характеристики особи Драгомірова, не має першого історичного значіння, додаючи хіба ще одну зайву рису до образу т. зв. „порядків“ в військових російських кругах тих часів.

М. С-ъ. Изъ прошлаго деревни (Воспоминаніе) (Русская Старина, 1910 р., т. 143, кн. 9, ст. 460—483). Кілька досить відривочних спогадів поміщика „одной изъ малороссійскихъ губерній“, Росіянина з походження, про житє української провінції 80-х років мин. ст.

Б. Глинскій — Цареубійство 1 марта 1881 года (Историческіе очерки) (Историческій Вѣстникъ, 1910 р., т. 119—121). В історичних нарисах д. Б. Глинського знаходимо також цікаві, хоч не нові здебільшого, матеріали до історії революційного руху на Україні та до біографії видатних революціонерів-Українців. Між иншим автор докладно зупиняється на т. зв. „Чигиринськім“ повстанні, наводячи деякі документи до чигиринського процесу (передрук в „Былого“, 1906 р., № 12) та подаючи портрет Я. Стефановича. На інших місцях зустрічаємо згадки та портрети Олександра Михайлова, Григорія Попка, Валеріяна Осинського, Віри Засулич і ин. О. Н.

Gregor Gerschuni — Aus jüngster Vergangenheit. Übersetzt von Anna Schapire-Neurath. Берлін, Бонді, 1911, стор. 282, 8^о, 4 н. Обширна книжка, в якій подано спомини Гершуні в побуту по тюрмах і в утечі в Сибіру. В доповнєнню до того оповідає перекладчиця історію російської революції. З. К.

Л. П. Арбузовъ — Бунтъ въ Севастополѣ (Изъ близкаго прошлаго) (Историческій Вѣстникъ, 1910 р., т. 119, ст. 177—186). Автор, морський офіцер, оповідає про відомі революційні події 1905 р. в Севастополі, свідком котрих він сам був. На жаль, події сї змальовані і освітлені дуже не об'єктивно, — з т. зв. „чорносотенного“ погляду та в дуже значимих відступленнях від дійсного їх ходу і розвитку. Причини революційних виступів чорноморських матросів автор приписує виключно агітаційній діяльності „іногородцев“—Жидів. О. Н.

М. С. З історії польонізаційного походу на українські території (Письмо в Просвіті, ч. 12, стор. 106—111). Подрібний реферат з ювілейної книжки: Towarzystwo Szkoły ludowej, jak powstało, co zrobiło i do czego dąży (1891—1911). W 20 tą rocznicę powstania towarzystwa napisał Dr. Maryan Stępowski (Краків, 1911), в особливим вирізненням дат, що відносять ся до українських територій.

J. K. Kochanowski — Dziejopisarstwo polskie w latach 1903—1907 (Przegląd narodowy II, 1909, том I, стор. 267—

291, 421—441). Це розширений реферат, надрукований в *Revue historique*, в якій обговорюють ся польські праці в обсягу всесвітньої історії, а далі польську і чужомовну (російську, німецьку, українську і т. д.) історичну літературу, дотикаючу польської держави, в розділах: Історична географія і осадництво, видання жерел, історія Польщі після епох, повічні науки історичні (археологія, історія штуки, геральдика і генеалогія, нумізматика, софратістика, палеографія, дипломатика, методологія, історична бібліографія) і історія Польщі після відділів (історія костела, права, цивілізації і шкіль, міст і сіль, економічних відносин, селянства, парламентаризму, адміністрації і військовости). *З. К.*

Література.

А. Лонгіновъ — Слово о полку Игоревѣ. Источники и миеология Слова. — Его научное и воспитательное значение (Записки Имп. Одес. Общ. Истории и Древностей, т. XXIX, Одеса, 1911, стор. 45—116).

Г. М. Бараць — О библейскомъ элементѣ въ Словѣ о полку Игоревѣ, Київ, 1912, 8°, ст. 40.

Обі праці не тільки відносять ся до того самого твору старої української літератури, але й споріднює їх така сама думка вказати на жерела „Слова“ й при помочи тих жерел пояснити його темні місця. Але коли першій автор доказує, що автор „Слова“ був познайомлений основно зі славяно-руським і греко-римським письменством, світською і духовною літературою, легендарно-апокрифічними жерелами, найдавнішими історичними повістями та легендами, богослужбовими книгами, церковними та народними піснями“ (стор. 86), другий обмежує ся до біблійних елементів у „Слові“. Першу працю Лонгінова з 1892 р. н. з. „Историческое исследование сказанія о походѣ сѣверскаго князя Игоря Святославича на половцевъ въ 1185 г.“ опінула вже критика; згадаю хочби дуже совісну рецензію проф. Владімірова в десятій „Отчетѣ о присужденіи Пушкинскихъ премій“. На скільки автор пішов за голосом річевої критики й поправив похибки попередньої роботи, на скільки можна говорити про поступ у праці і доданім перекладі „Слова“ на великоруську мову. В праці Лонгінова інтересні аналогії з давніх літописних оповідань і з намятками старої літератури руських племен.

Є у Лонгінова й аналогії з псалтири та евангелій, але вони, видно, не висгарчали Барацьови, що взяв ся вышукувати ще ширших слідів впливу біблійних книг на „Слово“. Та краще піду за автором і зачую свою завітку цитатою з капітальної праці Барсова про Слово о полку Игореві: „До вычтения Слова прикладано всі історично-літературні ме-

тоди, до його вияснення притягано найрізномродніші спеціальности знання і притім у протилежних напрямках. І яких тільки метод вишуканости не стрічаєть ся у тих працях! В Слові відшукували й небувалі азіятизми й турчизми, й виділи в нїм перевагу польської мови й шукали для нього пояснень у фінській мові, й відкривали в нїм сліди жидівських висловів й добачували вплив на нього мов вїддїйської, корніельської, сорабської і т. п. Вкінці предложили для нього невиданий і вигаданий болгарський прототип⁴. Літературу сього роду про Слово о полку Игореві збогачує нова праця, якої заголовк висше наведений, а яка присвячена вишуканню біблійних елементів у Слові. Такі елементи знайшов автор поперед усього в уступі, де оповідаєть ся про сон великого князя Святослава та виясненнє сну боярами. Щоби дати взірєць методи автора, наведу сам сон у рівнобіжних текстах видання 1800 р. та з поправками автора:

Виданне 1800 р.

А Святъславъ мутєнь сонъ видѣ: въ Кієвѣ на горахъ си ночь съ вечера одѣвахъте мя, рече, чрѣною паполомою, на кровати тисовѣ. Чрѣпахуть ми синее вино съ трудомъ смѣшено; сыпахуть ми тѣщими тулы поганыхъ тльковинъ великийъ женчюгъ на лонѣ, и вѣгуютъ мя; уже дьски безъ кнѣса в моемъ теремѣ златоврѣсѣмъ. Всею ночью съ вечера босуви врани възграяху, у Плѣньска на болони бѣша дєбрь Кисапу, и не сошлю къ синему морю.

Текст із поправками автора.

А великий Святъславъ си ночь на кровати тисовѣ мутєнь сонъ видѣ, (заутра) туга умь полонила. Съ вечера, рече, врани възграяху; уже дьски безъ кнѣса въ моемъ теремѣ златоврѣсѣмъ; уже въ Кієвѣ на Горахъ бѣша дєбри, а Болонье възнесєся¹). Два солнца помѣркоста, оба багряная стльпа погасоста, и съ ними молодая мѣсяця... тьмою ся поволокоста и въ морѣ (єя) погрузиста. А уже дружина, жадни веселія, одѣвахуть ми²) (темя) чрѣною паполомою, а³) лонно тѣщими тулы, и несоса мя⁴) къ синему морю; чрѣпахуть ми вино с слезами смѣшено, сыпахуть ми женчюгъ съ трудомъ смѣшенъ⁵).

Все, що не підчеркнєне, переставленє. На так значні переставки позволив собі автор, бо й в Погодінськїм кодексі українського літопис-

¹) Так велить читати автор слова: на болони снесєся. ²) одѣвахъте-
мя. ³) на. ⁴) несослю. ⁵) съ трудомъ смѣшено.

ного вводу оповідання перериваєть ся в одних місцях по середній стороні й навіть стрічки, а деколи й по середині слова, а продовження находить ся кілька карток уперід або назад. Ріжні можуть бути причини подібних переставок, найскорше хибне переплетінне картёк рукописи, в якій робив ся відповідний список. Щоби одначе в розмірно короткім тексті було аж тільки переставок, скільки найшов їх автор, тяжко навіть припустити. До того такі переставки робить часто автор в означеній цілі, щоби в Слові дошукати ся такого а такого впливу. По що дієприкметниковий придаток „великій“ брати зі сполучення „великій жемчюг“ і приставляти його до імени „Святъслава“, коли вислів „великій Святъслав“ без „князь“ не раціональніший від самого „Святъслав“. Проти думки автора, „что для выразительности рѣчи не требовалось непременно подчеркнуть, что Святослава осыпали великимъ, крупнымъ, а не просто жемчугомъ, — тогда какъ названія князя въ самомъ началѣ отдѣла только по имени, безъ прибавки сопровождающаго его въ послѣдующемъ изложеніи пѣсни прилагательнаго „великій“, нельзя ничѣмъ объяснить“ (стор. 16), промовляє і недостача іменника князь і така лекція у кївській літописи, як „жемчюгъ великій безцѣнный“ (П. С. II, 111, 32). Зіставленне „А великій Святослав сеї ночи на тисовім ліжку видѣ сумній сон“ є трохи пельогічне. В народнім віруванні тисове дерево надаєть ся на домовину. В „Народныхъ южнорусскихъ пѣсняхъ“ Метлинського стоїть на стор. 270:

Ой, умру я, мій миленькій, умру,
Зроби мнѣ тисовую труну.

Текст „вкривали мене чорною паполомою на тисовім ліжку“ дуже гарно згоджуєть ся і в українськими народніми віруваннями і в українською слівнею, бо паполома звісна в Гуцулів як накривало домовини. Міжним переставка автора велить Святослави лежати на тисовому ліжку й на ній мати звісний сонний привид. Не видержує критики й перепесенне речення „туга умь полонила“ з приставкою „заутра“ перед виявленне слу, бо природнішою виходить будова тексту, коли по ствердженню сумного сонного привиду в Святослава приходить поет зараз до змісту сього привиду, а не перебиває його випереджуваннем події. Така переставка потрібна авторови з уваги на книгу старозавітного пророка Даниїла, в якій читаємо: Соніє видѣ Навуходоносоръ и ужасеся духъ его (II, 1) та Даниїлъ сонъ видѣ, и видѣнія главы его на ложи его, и сонъ свой списа (VII, 1), та книгу Битія, де стоїть: Фараонъ видѣ сонъ... Бысть же заутра, и возмутися душа его (XLI, 1, 8).

Я далекий від того, щоби відкидати загалом усякі жидівські впливи на вашу найстаршу літературу. Слідні вони прим. у писаннях Кирила

Турівського, як доказав др. Фрайко в статі „Притча про сліпця і хромця“ (Спб. 1905. Однак сї впливи не могли доходити до таких розмірів, які визначив їм автор. Бо яких аналогій із біблійних книг старого завіта не найшов автор у самім сві і його вясненню. Є тут на думку автора й наслідування із книги пророка Данила й Екклезіяста й книги пророка Ісаї й Езекіїла й книги Битія і Захарії й Амоса й Псалтири й книг Царств і Єремії і Іеходу й Судіїв і Левіта й Естири й Чисел. Ще коби автор указав був одноцільний жидівський текст аналогічного сну та його вяснення. А то підсувати геніяльному поетови (а таким був творець Слова), співцеви в божої ласки, збиранне потрібних висловів і поетичних образів по так численних старозавітних біблійних книгах — значить роботи його не меншим знавцем тих книг, як є автор, коли не більшим. Таким знавцем міг бути або якийсь духовник або Жид. Авторству духовної особи перечить цілий настрій Слова, отже хіба готова конклюдія, що автором бодай уступу зі сном і його вясненням був — Жид.

Ні Жиди ні Хазари, знайомі з п'ятикнижжєм Мойсея, не заважили дуже на нашій старій культурі, спеціально літературі. Поминувши се, що поступаючи безприкладно довільною методою автора, можна ще не в один спосіб реставрувати уступ Слова зі сном і його вясненням, поминувши се, що безсумнівим або наглядно переконуючим уважає автор се, що зовсім не переконує або й не можливо, автор допускаєть ся тверджень, які являють ся просто смішними. Прим. на стор. 20: „Такъ, сочетаніе: „одѣвахуть мы (чит. ми) темя (вставка автора) чрѣною наполюмою“ составлено въ противоположность библейскому стиху: „и повелѣлъ возложить на главу его чистый кидаръ“ (Зах., III, 5)“.

Своєю методою вяснює автор слова: болони, Бусови, Бусово, время, Гориславичи, Готскія, друзи, жадни, жиръ, забралы, Кисаню, кйѣсь, лоно, мечь, несошлю, орьтънами, пардуже, пашуть, Плѣсеньска, растяшеть, ратаевѣ, рози нося, синее, синесея, старыми, словесы, стаща, сѣяшеться, тльковинъ, Тмутороканъ, тресну, трудомъ, у Римъ, хяпови, хоботы. Й так на думку автора слово жиръ можна пояснити тільки на основі біблійної мови, де shelew (жир, сало, товщ) означає в переноснім зміслі: богатство, добро, все добре (стор. 28), а тимчасом з того самого пня мають Гуцули жиравицю (принаду для цетругів) і жираванне. Синее и тльковинъ автор зводить разом і перемішує на: сонія тльковинъ (значітне сну). Рози нося се носороги, а хоботы се хрѣбти, отже відповідне місце: нъ носорози (біблія знає тільки носороги) имъ хрѣбти пашуть. Ось до чого доводить гіпокритицизм і забавка сензацій у науці.

М. Возняк.

А. С. Грузинській — Изъ исторіи перевода Евангелія въ Южной Россіи въ XVI вѣкѣ. — Лѣтковское Евангеліе. Краткій бібліографическій очеркъ (Чтенія въ ист. общ. Нестора лѣт. кн. 22, вып. I—II, стор. 42—79, вып. III, стор. 80—124).

Коли так званих учительних евангелій маємо з XVI стол. велике число, з перекладів канонічного тексту евангелія на українську мову досі звісні: Пересопницьке евангеліе, до рѣчи кажучи, що задержало ся на думку проф. Каманіна не в первіснм тексті, а в копії, зробленій для гетьмана Мавепи, а далі Волинське евангеліе з 1571 р., якого неповний опис дав лѣт одинадцять тому проф. Мик. Трипольський, і вкінці уривок, відкритий автором у евангелію, що пероховувало ся в родині Александрівських в Лїтках, чернігівської губернії. Автор описує зверхній вигляд евангелія і внутрішній, займаєть ся почерком і палеографічними прикметами рукописи, подає водяні знаки, означає дату рукописи на 1595—1600 р. й гіпотетично важе його з луцьким хрестовоздвиженським братським монастирем, що тям цікавіше, що саме в луцькім повіті лежать села: Дворці, де зачато перекладати евангеліе на українську мову, й Пересопниця, де його переклад скінчено. По означенню екладу Лїтківської рукописи, її редакції і графіки, характеризує автор славянський евангелійський текст і знаходить близьку його звязь з рукописним евангеліем у Музею київської Духовної Академії (ч. 452) і зі звичайним зводом київського друку. Українська вставка в Лїтківській евангелію обіймає 4—46 зачала евангелія Луки (кк. 122 об. — 146). Складаєть ся вона з двох розділів, двох уривків властиво українських частий і відривка славянського тексту, що понав сюди через похибку в евангелія Марка. Перша часть вставки сходить ся з текстом Пересопницького евангелія і дає матеріал для історії мови в ту пору та для вивчення історії тексту перекладу, другу часть характеризує річуща перевага церковно-славянського елемента не тільки в видах, але й у словарнім матеріалі і фразеології. Як з одного боку текст першої і другої часті вставки підляг впливови ославлених форм середовища, так з другого виявив і відворотний вплив на дальший церковно-славянський текст. Третій відривок узятий в якоїсь сербської редакції. В додатку до статі видав автор повний текст української вставки, в якої в 22 кн. „Чтеній“ надрукований тільки початок. Праця автора, як і попередні, се дуже пожаданий вклад в наукове розробленне української літератури й загалом культури 16—17 вв.

М. Возняк.

В. И. Срезневский и О. И. Покровский — Описание рукописнаго Отдѣла Библіотеки Импер. Академіи Наукъ.

I. Рукописи. Т. I. I. Книги священнаго писанія и II. Книги богослужебныя. С-Пб. 1910, XVI+525 ст. вел. 8-ки.

В сей том ввійшов інвентарно-постатейний опис, без бібліографічно-літературних заміток — 554-х рукописів (68 перг. + 486 папер.) в XI—XIX вв., звісних вже почасти з попередних описів Соколова і головно самого Срезневського. В склад сих рукописів вїшли збірки Акад. Наук, О. А. Толстого, маг. Пауса, нових набутків і із північних губерній, Сирку, Яцимирского, Єзери і и... Особливої ваги старі пергаміни, всі звісні — а в предложенім описі зовсім не схарактеризовані. Поза тим більш інтересні мінеї служебні і зборники із службами руським святым (півн. і полуд.) ст. 169 сл. і збірники молитов тижневих (седмичних) Кирила Турівського (ст. 192 сл.) В-тім відділі богослужебних книг особливо важні великоруські Синодики (= Помяники) XVII в., богаті ріжними статями про вмерлих — загально-літературного значія. Їх всіх 28. В однім з них (напр. 33, 9, 4) XVII в. л. 82 находить ся стих: Зрю тя гробе... а в старообрядчеськім синодику XVIII в. (45, 9, 2) лл. 53—61 есть їх аж три: „Зависть идѣже аще всеелится...“ „Рѣка божія наполнися уготованныхъ водъ“... і „Паки о зависти“: Богу даюшу ничтоже зависть дѣеть... В лицевих Синодиках (себто з малюнками, мінітюрами) на жаль нема навіть хочби короткого (по змістови) опису сих інтересних малюнків. Ст. 392—406 виповнені доповненнями, а 407—525 показчиками.

I. Свєтлицкий.

А. Снитко — Описаніе рукописнаго отдѣла и старопечатныхъ книгъ библіотеки Минскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Комитета. Вып. I. Минскъ 1909, 74 стор. мал. 8-ки.

Зовнішній вигляд книжечки дуже замітний: лихими черенками і крайне лихим друкарсько-редакторським складом, що звичайне в провінціальних виданнях. Зміст книжечки таки не багатий: в ню вїшло 14 н-рів, з чого 3 старопечатні. Про вік і редакцію рукописей в описі не говорить ся, а судячи з деяких фотографічних знімків, записів і паперових знаків вони з XVI—XVIII в. I так: н-р 2 Апост. XVI, н-р 3 Єв. апр. поч. XVII в., н-р 7 Єванг. тетр. XVI в., № 8 idem, н-р 9 Єв. тетр. поч. XVII в., н-р 10 Єв. апр. кін. XVI в.

З решти належить звернути звагу на н-р 5 ст. 21 „Описаніе имѣнія Скрыгалова въ Мовырскомъ уѣздѣ“, написане по польськи 1721 р. з інтересними даними про назви селян: Ковальонок, Свнкевич, Мороз, Кошка, Сушка, Власьонок, Вергун, Самальонок, Орешко, Соловей, Турбан..., їх данями і роботизамаи, та їх бортними знаками (ст. 23). Далі не менше інтересна „Историческая записка о Дерманскомъ мо-

настирѣ“ складена 1869 р. з описом 22-х книг бібліотеки монастирської (із 400), серед яких вгадано про рукописні — Євангеліє учительне патр. Калліста справлене князем Конет. Іван. Острожським 1499 р. і Євангеліє тогож надана 1507 р.

В записях на книгах находимо хіба інтересні елементи народної білоруської мови: н-р 394 (Єв. апр. К. XVI в. дане 1654 в церков місточка Нобля): „Ку чти и еали... на чест' и на еалу а грехом' их на Флуцен'е...“. На старопечат. євангелію (чи не виленським) н-р 500 (ст. 66) вкладні 7115 р. (1607) і 7146 (1638) р.: 1) „положилъ есми... тетродъ до храма ..вступатца в сию квігу... розсудитца ... свеча местная, а на пречистой ѡ на спасе пять гривенъ серебряныхъ плоския злоцонья“. 2) Павло Федорович Турчинович інок нечерський квів. до ц.ви Порохонської дав: „сєє еванг. сребромъ оправленое и келихъ золотистый сребраный з мисочкою звездою в ложечкою сребреною крестъ сребр. поставный з каменіємъ дорогивъ лихтари мозаовые два. Ктому разу и потрахиль буроковы воздухъ гафтованыи адамашковыи... і хто отометь нехай ему отометь Гдъ Бгъ животъ вѣчний“..

І. Свенціцький.

Вл. Щепотьевъ — Демократическія симпатіи И. П. Котляревскаго (Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Полтава 1912. Выпускъ VIII, ст. 37—45). Коротенька характеристика суспільних поглядів Котляревського.

В. Каллашъ — Гоголь въ воспоминаніяхъ современниковъ и перепискѣ. Москва, 1909, ст. XXV+263. Спочатку іде коротка біографія, хронологічна канва і характеристика переписки, далі вибір зі споминів сучасників і виїмки з листів, які мають значінне для характеристики особи письменника, світогляду його і історії його творчости. Вкінці маємо показчик найголовнішої літератури про Гоголя з короткою оцінкою кожної книжки. Виданне популярне, але опрацьоване старанно.

Вол. Дорошенко — Евген Гребінка (3 нагоди 100-літніх роковин народження) (Літ. Наук. Вістникъ, 1912, кн. 7—8, ст. 63—78). Характеристика літературної діяльності письменника з погляду суспільного. *В. Д.*

Przemysław Mańczewski — Wernyhora (Pamiętnik literacki imienia Ad. Mickiewicza 1909, VIII, стор. 202 і д.). Автор обговорює появу Вернигори і її значінє у Словацкогo (Беньовський, Сон срібний Сальомєї) і Веспаньскогo (Весіле).

Słowacki w piśmiennictwach słowiańskich (Ibidem 1909, VIII, 215—225). В отсій бібліографічно-критичній праці має бути по вмові вичерпана література всіх славянських народів. У третім відділі прийде черга на українське письменство, а поки що обробив Т. С.

Грабовський чеську літературу. Між перекладами вчислений не друкований переклад Мазепи, владжений Фр. Л. Говоркою, для Narodn'ogo Divadla і відіграний тамже по раз перший 22/X 1879 р.

Н. В. Стороженко — Н. И. Костомаровъ въ кievскоi 1-ой гимназiи (Чтенiя въ ИОНЛ. кн. 22, в. I—II, ст. 8). В замітці зібрані звістки про службу Костомарова на становищі вчителя історичних наук в першій київській гімназії, які заховали ся в архіві гімназії. Ті звістки доповнюють деякими точними даними й усувають деякі неточности в біографії Костомарова, надрукованої в 1903 р. в першій книжці збірного видання його творів. Є і звістки, які показують, чим цікавив ся Костомарів, коли був учителем історії в першій київській гімназії.

М. В.

Serhij Jefremov — Ševčenko. K padesátému výročí jeho smrti (Sl. Př. 1911, XIII, стор. 312—321, з портретом Шевченка). Статя про Шевченка, ілюстрована виїтками з його творів у перекладі Р. Єсенської (з V ýbor básní T. Ševčenko. Sborník světové poesie). *З. К.*

Alexander Popowicz — Schewtschenko, der politische Dichter und Künstler (Ukrainische Rundschau 1912, № 6—7, ст. 101—110). В своїй гарній статі д. Попович (псевд.) говорить про Шевченка як про політичного співця й артиста-маляра.

С. Петлюра — Къ драмѣ жизни Шевченка (Украинская Жизнь 1912, кн. 2, ст. 7—15). Ціле життя Шевченка аж до смерті було судільною драмою, та найбільш драматичною стороною в життю й творчості кобзаря вважає д. Петлюра його самотність не стільки яко людини, як художника-творця.

Николай Быковъ — Народная душа въ творенiяхъ Т. Г. Шевченка (Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссiи, Выпускъ 8-й 1912, ст. 82—101). Шевченко, на думку автора „найчистіший народний поет“. Його поезія цілком вилила ся з народної душі, каже він, повторяючи старий вислов Костомарова. І скрізь в своїй статі-промові (з ювілею 1911 р.) автор шукає „народного“ в поезіях Шевченка і ним пояснює все що краще в Кобзарі.

Василь Сімович — Шевченко і Гетьманщина (Наша Школа 1912, кн. I, ст. 9—19). Совісна робота, котра докладно вясняє відношення поета до Гетьманщини.

Д. Эварницкiй — Запорожцы въ мовзiи Т. Г. Шевченка (Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссiи, в. VIII, 1912, ст. 102—159 і окремо). Се одна з праць з нагоди торішнього

ювілею. Се пояснює її „високий стиль“. Інакше як в superlativ-ах автор не висловлюєть ся, чи говорить про Шевченка і його поезію, чи про Запорозців і їх подвиги та чесноти. Цілий парис, чи краще промова, коротка історія Запорозької Січи, переплетена цитатами з Кобзаря.

Ф. М[атушевський] — Шевченко, славянофільство і западничество (Рада 1912, №№ 61 і 62). Шевченко йшов „своїм шляхом“, таке резюме автора.

Л. Жигмайло — Діти в поезії Шевченка (Дніпріві Хвилі 1912, № 5, ст. 70—73). Автор розглядає відношення Шевченка в його поезії до дітей.

Микола Новицький — Велике серце (Дніпріві Хвилі 1912, № 6, ст. 98—91). Загальна характеристика поезії великого кобзаря.

С. Єфремов — Поезія всепрощення (Рада 1912, № 47). Статя на „роковини“. Автор підносить „яскраву етичність Шевченкового світогляду“.

Др. Василь Щурат — Перші польські голоси про Шевченка (1842—1844) (Діло 1912, чч. 286 і 288—290). Се свого роду літературна археологія. Автор переглянув Tygodnik Petersburski в рр. 1840—1845 і винотував собі все, що в ній писало ся про нашого кобзаря. В результаті маємо інтересну статю.

Др. Ярослав Гординський — Польонофільство Миколи Устияновича (Руслан 1912, ч. 59). Є се відповідь на статю д. Т. Реваковича, поміщену свого часу в „Ділі“ і приготовану у нас.

Осип Маковей — З робітні поета (Руслан 1912, №№ 63—68). Є се замітки про Федьковичеві поеми: „Киртчалі“ і „Празник у Такові“. Автор порівнює оброблення теми у Федьковича й М. Чайковського, у котрого Федькович її позичив.

Сергій Єфремов — Неужитий капітал (Рада 1912, № 193). Автор говорить про О. Федьковича з нагоди появи житєписи поета і матеріалів до неї, владжених др. О. Маковейм.

Осип Маковей — Віктор Матюк про Ізидора Воробкевича (Руслан 1912, ч. 104). Автор наводить уривок з листа до нього покійного композитора, в котрім той подає свій погляд на композиції І. Воробкевича.

Вл. Щепотьевъ — Книжний варіантъ одного изъ народныхъ разсказовъ А. П. Стороженка (Труды Нолтавск. Уч.

Архивной Ком. В. VIII, ст. 46—48). Автор подає текст „Искушение дьявольское“ в Укр. рукописи початку XVIII в., що своїм змістом нагадує оповідання Стороженка „Се така баба, що їй чорт на махових вилах чоботи одлавав“.

Ан. Василько — Російська критика і українське письменство (В 50-ті роковини смерти Добролюбова). (Світло рік II, кн. 4 (декабрь 1911), ст. 3—15). Згадавши за відношення Белінського й Чернишевського до укр. літератури автор переходить до Добролюбова, повторюючи вже відомі річи.

Сергій Єфремов — Іван Франко (Рада 1912, чч. 160, 164, 166, 168—174).—В своїй просторій статі автор докладно знайомить нас з 40 літньою працею славного письменника.

Др. Іван Франко — Історія мові габілітації (Діло 1912, чч. 251—252). Нотуємо сю сторінку зі спомнів як причинок до біографії.

Т. Р[оманчен]ко — Іван Манджура (Дніпріві Хвилі 1912, № 9, ст. 135—138). Коротка життєсна згадка з нагоди наступаючого двадцятиліття смерті.

Проф. М. Сумцов — Літературно-наукова діяльність В. Грінченка (Сніп 1912 ч. 17, ст. 6—8). Добрий, хоча й коротенький, огляд літературної й наукової роботи покійного діла.

М. Євшан — Григорій Цеглинський („Літ. Наук. Вісник“ 1912, кн. 11, ст. 338—343). Коротка посмертна характеристика Цеглинського як українського драматичного письменника. В. Д.

Dr. St[anisław] Zdziański — Młoda Ukraina na schyłku rewolucji (Świat słowiański 1911, II, стор. 31—51, 144—156). Претенсіональна і в загальних висновках неправдива характеристика деяких творів Олеся, Н. Кибальчич, Пльоща, Винниченка, Черкасенка і Хоткевича. З. К.

С. Русова — Современная украинская лирика (Украинская Жизнь 1912, кн. 4, ст. 44—52). Авторка говорить про цілий ряд молодих поетів — більших і менших: Будяка, Капельгородського, Черкасенка, Вороного, Філянського і Чупринку, крім Олеся, котрому обіцяє присвятити особну статтю.

С. Єфремов — З нашого життя (Рада 1912, чч. 80 і 85). Є се відповідь на мою критику у ДНВіснику авторової „Історії укр. письменства“. Ціла ся „антикритика“ держана в тоні незвичайно ображенім. Антикритик чіпляєть ся дрібниць, недоглядів, читає проповіді з приводу друкарської помилки, але мушу сказати твердо — сути моєї критики не збиває. В. Д.

Номо [М. Воропий] — Театральне мистецтво і український театр. (Думки та уваги). („Літ. Наук. Вістник“ 1912, кн. 6, 10 і 11). Цікава, хоч надто вже розтягла, стаття д. Номо торкається ся цілого ряду болячок нашого театру і з його увагами годі не вгодити ся. В усякім разі любителі нашої театральної штуки не обминуть сих „Думок і уваг“. Статі д. Вороного ввійшли й окремою книжкою.

В. Дорошенко — Украинская Академія Наукъ (Украинская Жизнь 1912, кн. 10, ст. 23—38). Статя інформаційного характеру, котра знайомить широку публіку з науковою й громадською діяльністю нашого Товариства. Автор торкається й історії Товариства.

Н. Могилянскій — Украинская литература въ 1911 г. (Русская Мысль 1912, кн. 3, ст. 20—24). Коротенькій огляд пайважніших здобутків нашого письменства.

М. Євшан — Здобутки української літератури за 1911 рік (Літ. Наук. Вістник 1912, кн. 1, стор. 103—109). Коротенька характеристика видаттійших творів нашої літератури, які появили ся в минулім році.

В. Дорошенко — Український науковий рух в 1911 році (Літ. Наук. Вістник 1912, кн. 2, ст. 333—353). Бібліографічний огляд здобутків української науки за минулий рік. В. Д.

Етнографія.

. Národopisný Věstník českoslovanský. Vydává Společnost Národopisného Musea českoslovanského V Praze 1911. Ročník VI.

Шестий річник Етнографічного Вістника чеськословенського під умілою редакцією проф. Полівки приносить знов ряд студій, збірок і рецензій, які своїм змістом виходять далеко поза границі чеськословацької етнографічної території. Особливо ж важні статі й замітки самого редактора, що й найдрібнішу місцеву появу потрафить пояснити багатим порівняним матеріалом. Замітки Полівки до збірки казок Й. Кубіна (Povídky kladské, Sebral a zapsal J. K. Komentářem kriticko-bibliografickým provází J. Polívka. Část II. Стор. 73—152 в додатку), се справдішні порівняні студії, в яких кожда казка піддана основній аналізі і пояснена докладно матеріалом, зачерпненим із літератури всіляких народів. Не потребуємо додавати, що всюди нильно використана українська етнографічна література. Сюди належать також статя: Povídky o věrnortičenské (стор. 1—15) і замітки до статі Буфкової-Ванкльової: Neplač po nebožtících (стор. 207—215). Зі статей інших авторів більший інтерес представляє праця Фр. Поспішіля: Mečovou (zbrojný) tanec

na slovanské rŕdĕ (стор. 25—56), до якої годі підібрати добрих паралель із української літератури, коли не числитиме деяких аналогій в гуцульських танцях так, як вони описані у давніших дослідників Гуцульщини (прим. Вітвицького).

Дуже багатий відділ рецензій. Особливо радо обговорюють ся тут неславянські видання (французькі, англійські і італійські), які — незвичайно важні що до змісту — менше для нас доступні. Нас обходять більше рецензії Полівки на працю В. Вугля, *Studia i szkice literackie* (Познань 1911), особливо на його на ново перероблену розвідку: *Tjodowe Balladyny* (стор. 194—500), і на збірку Матеріалы по етнографіи Росіи І. (Спб. 1910), рецензія Горака на частину праці Франка: *Сгудії над українськими народними піснями* (ЗНТ. і Ш. томи 95, 98 і 101) стор. 173—178) і справоздане Матейки із статі Ю. Талька-Гринцевича: *Опытъ физической характеристики древнихъ восточныхъ славянъ* (Спб. 1909) (стор. 216—217). Рецензії Полівки і Горака доповнюють праці обох авторів і можуть уважатися цінним доповненням.

Інші відділи дають мало матеріалу для України. Згадати хіба справоздане з реферату Францева про етнографічну карту Батки.

3. *Кувели.*

Anthropophyteia. Jahrbücher für folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral, herausgegeben von Dr. F. S. Krauss. VIII. Band. Липськ, 1911, стор. 528, 8°.

Під такою назвою впадає віденський етнолог і фольклорист др. Ф. Краве уже вісім літ свої „Річники“, присвячені дослідям сексуального життя у різних народів. За весь той час появилася в видавництві маса причинків до цього питання з усіх частин світа, зпоміж різних народів, а зложило ся на них велике число дослідників і учених. З огляду на зміст, видавництво не може бути загально доступне, публікується в різних застереженнях і видається тільки ученим. Із книгарського обігу воно виключене. Переглядати його і взаємодіювати ся з його змістом може не тільки фольклорист, етнолог, філнолог, але й психолог і юрист і лікар: кождий знайде в видавництві неоднораз інтересне для себе, хоч нерідко — дивлячись із нашої точки погляду — не зовсім нормальне та неморальне. Важно особливо тут потягнути паралелю між сексуальним життям висококультурних, малокультурних і зовсім некультурних народів. Чим вищою культурою визначається народ, тим огидніші, тим більше звироднілі і далекі від природности високі полового життя подобиємо в нього; чим малокультурніший чоловік, тим простіше його сексуальне життя і більше зближене до природи.

„Річники“ д-ра Ф. Кравса уділяють місця також українському фольклорови й етнології та вже принесли кілька причинків із цього поля. В VIII томі маємо також невеличку статтю п. н. „Von der Niederkunft bei den bosnischen Ruthenen in Prnjavor“, von Miša Kasparek (ст. 268—272), цікаву тям, що приносить матеріал із наших кольоній, ввідки нічого ще не записувано і не друковано. Зібрані тут вірування, що відносять ся до дитини перед, підчас і по народженю. Віруваня зовсім такі самі, як у нас у Галичині, і свідчать, що наші кольоністи не піддали ся ще в сїм напрямі чужим впливам. В бібліографічнім відділі книжки поміщена коротенька рецензійка видавця (ст. 498) на працю підписаного: „Легенда про три жіночі вдачі“, друковану в 97 т. „Записок“.

В. Гнатюк.

Л. М. Смирновъ — Систематическій укаватель темъ и вариантовъ русскихъ народныхъ сказокъ (Извѣстія отдѣленія рус. языка и словесности импер. Академіи Наукъ. 1911, т. XVI, кн. 4, ст. 95—124).

Супроти величезного розросту сирих фольклорних матеріалів, неоднаковости їх публікації, трудностей при роздобуваню видань, особливо провінціальних, відчувала ся здавна потреба завести на сїм поли науки якусь реформу, що улєкшувала би дослїди ученим та ошаджувала велику затрату часу на шуканє та перелістовуванє цілих фоліалів, щоби прийти нарешті до переконаня — що в них нема нічого до пошукуваних тем. До сього мали послужити паралелі, додавані в остатних десятиках лїт до друкованих матеріалів. Значне число видань виходить одначе й далше без усяких паралелі. Супроти того фінські й скандинавські фольклористи піддали думку видавати систематичні показчики фольклорних матеріалів, означувати їх однаковими назвами й цифрами, а тоді кожний зможе в них легко віднаходити те, що йому потрібне. Відгуком отсих змагань є й зазначений показчик д. А. Смирнова. Він поставив собі за задачу подати на разі показчик лише до байок (оповідань про звірів, в яких вони виступають головними діячами), які називає по давній термінології „сказками“, а між якими у ріжних видавців фігурують і правдиві казки і легенди і новелі і анекдоти і т. д. На жаль автор не пішов за показчиком Ан. Арье (пор. FF. Communications. N. 3: Verzeichnis der Märchentypen mit Hülfe von Fachgenossen ausgearbeitet von Antti Aarne, 1910), що уложений дуже раціонально, чим не улєкшив зовсім справи. До „русскихъ сказокъ“ зачислив автор натурально і українські і білоруські. Се очевидно не шкодилоб, бо лїпше мати під рукою більше матеріалу для порівнаня, але тоді треба використовувати докладно всю літературу і не пропускати з неї нічого та відповідно трактувати. До своєї праці

втягнув автор 22 великоруські видання, 10 українських і 6 білоруських. Коли одначе з великоруського відділу відтягнуть ся В. Ястребова, Матеріали по етнографіи Новор. края, як українську збірку і -В. Добровольського, Смоленській сборникъ, як білоруську збірку, лишить ся в великоруським відділі 20 видань, в українським 11 і в білоруським 7. Крім того треба доповнити український відділ отсими виданнями: 12) І. Головацький, Вінок Русинам на обжинки, II (тут є 5 байок, між тим про вчолу, джміля і вчолу, дві миши); 13) Ос. Kolberg, Pokucie, IV (тут є 3 байки); 14) Грінченко, Из уст народа (1 байка); 15) В. Шухевич, Гуцульщина, V (6 байок, між тим про орла і мурашка); 16) Ks. S. Barącz, Bajki i fraszki і т. д. (1 байка); 17) P. Tarasevskij, Das Geschlechtsleben des ukr. Bauernvolkes, I; 18) Етногр. матеріали з Угор. Руси, VI — підписаного, де надруковано 8 байок, між ними про пса і вовка, про малпу й її діти, про хорого льва і лиса і ин. 19) Ю. С. Гринько, Татові казочки. Колиб так переглянути ще деякі періодичні видання, описи повітів, подавані свого часу на конкурсу музею Дідушицьких, там певно знайшли би ся також якісь байки і число видань зросло би.

У всіх використаних виданнях знайшов автор 53 окремі байки; українські варіанти підходять під 39 нумерів, значить, лише 14 нумерів більше є ще у Великоросів і Білоросів разом, хоч за те у них нема деяких таких байок, які є в Українців. Коли-ж би додати ще байки з видань, наведених мною, то тоді цифра українських байок сталаб найвищою. При сій нагоді не завадить згадати, що варта було би видати корпус байок, яких нема разом зібраних ні в нас, ні в інших Славян.

Належить у кінці зазначити, що праця автора в кождім раці користна і добре було би, якби вона стала початком до дальших анальоґічних праць у славянським фольклорі.

В. Гнатюк.

Edmund Kołodziejczyk — Ludność polska na Górnym Węgrzech (Świat słowiański 1910, II, стор. 217—250).

G. Smólski — Lud polski na Górnym Węgrzech. (Ziemia 1910, I, стор. 57—58, 85—86, 106—108, 134—135, 170—171, 181—183, 198—199).

На основі дотеперішних праць, головню чеських і словацьких, та власних розслідів, збирає д. Колодезійчик дані про польську людність в Тренчинським, Оравським, Літавським, Шпішським, Шарішським і Земплінським комітатах і зіставляючи цифри урядової і приватних статистик та звістки письменників, начислює 125.000 Поляків. Автор веде розсліди дуже обережно і в неоднім випадку полишає рішенє ближшим розслідам на місца. Що до Спішських українських громад Остурві, Липнижа, Фільварку, Камічки, Яреґбіан, Литманової, Кремнаху і по части

Гранастової заявляє автор, що їх людність „руснацька“, але говорить жовою, що більше зближена до польської як до української. Місцевість Мнишик яку Шембера вважав польською, є польсько-українською. У Гранастові ділить гостинець польські хати від українських. В церкві править ся на переїну раз римо-католицька, а другий раз грецько-католицька служба. Людність Остурні говорить по українськи тільки коло церкви, по обох кінцях села тільки по польськи. В шарішськїм комітаті людність польська має сильно мішати ся в українською й словацькою: римокатолицьких Поляків уважає ся за Словаків, грекокатолицьких за Українців. Через таке зрівнане обряду народністю богато сіл українських зачислено в статистичі до словацьких (приміром у Вільшанах до лішних знайшов спис 207 римокатоликів і тільки 175 грекокатоликів і тому узнав чисто українське село за громаду з словацькою більшістю). Автор признає, що мова шарішських Поляків сильно зіпсована та що взагалі у всіх угорських Словаків нема аві сзіду національної свідомости так, що питані про народність заперечують, немовби були Поляками. Подібна поява як у наших галицьких Українців римокатолицького обряду, які теж не раз самі признають ся за Поляків йдучи за віроісповіданем, хотий говорять лише по українськи.

Земплинський комітат так мішаний що до говорів, що не раз трудно означити народність поодиноких сіл. Приміром село Санда, де має бути кількисот Поляків, уважав Шембера (в 1876 р.) за польське, а Чамбелья українське. Таксамо село Градиско (в шарішськїм ком.) у Шембери польське, а в Чамбеля українське. До розвідки долучені три мани.

Статя Смұльського менше богата змістом і опираєть ся більше на друкованих жерелах, на які не завжди можна покладатись. Як у Колодзейчика, так і тут чимало місця присвячено словацько-польсько-українській мішаній території, одначе висліди Смұльського тратять богато через некритичне окупованє мішаної полоси для польської мови. Автор присвячує навіть окрему частину питаню про „руськість“ Словаків в Угськїм комітаті і Лемків у Галичині, щоби доказати їх польське походженє. Не дивно, що субективно начислює що найменше 300.000 Поляків; дивно тільки, що ніде не подає нам характеристики тих польських діалектів, хоть се повинна б була бути головна основа студій, коли сам нарід не признаєть ся до Поляків, а зачислює себе до Словаків, Словаків й Руснаків.

З. Кувеля.

Ю. А. Яворскій — Великорусскія пѣсни въ старинныхъ карпато-русскихъ записяхъ. Спб. 1912, 8°, стор. (2)+84. (Відбитка з „Извѣстій Отд. рус. яз. и слов.“ 1912, кн. 1).

В статі вражає один тоц, що робить зі сторінок „Извѣстій Отдѣленія русскаго языка и словесности“ Петербурської Академії Наук

шпальти політичного українофобного органу в роді „Кієвлянина“ то що. Висловивши жаль, що „темний і складний вопрос о старыхъ великорусскихъ воздѣйствіяхъ на малорусскую пѣсню, какъ ни интересенъ и важенъ онъ, не только въ общей исторіи взаимныхъ литературныхъ отношеній русскихъ парѣчій, но и самъ по себѣ, по чему-то ускользалъ до сихъ поръ отъ вниманія изслѣдователей и совершенно не былъ затронутъ въ наукѣ“, выступив далі автор з отрим обвиненнямъ: „Напротивъ даже, когда нелиценріятный сырой матеріалъ, въ видѣ подлинной „московской пѣсни“ въ старинномъ малорусскомъ пѣсенникѣ, какъ-бы самъ, въ силу логики вещей, подвертывалъ и выдвигалъ его на видъ, то достигнутые этимъ въ распахъ изслѣдователи — съ тенденціознымъ ли умысломъ, или по случайному недомыслию — только пренебрежительно отмахивались отъ него какой-нибудь легкомысленной отговоркой, въ родѣ, напризмѣрь, той, что это, молъ, только случайная, не заслуживающая вниманія, „шутливая пародія“, не болѣе...“ (стор. 4). Сих терпкихъ слів мало було авторови; зазначивши, що великорусскі пісні вписувано по найбільшій часті в співаники зі слуху і звідси походять, щотакі тексти крайно попсовані, автор вдруге накинув ся: „Вѣдь въ самомъ дѣлѣ, читаетъ ся на стор. 10, только въ такомъ пшено жалкомъ и исковерканномъ видѣ и могли эти далекіе великорусскіе звуки, въ даныхъ историческихъ и бытовыхъ условіяхъ, отражаться въ отчужденныхъ и отсталыхъ ушахъ старинныхъ карпато-русскихъ слушателей, и только недочетами и недоразумѣніями подобныхъ неумѣлыхъ и выбихъ записей съ голоса, а не какишъ-нибудь сознательнымъ и умышленнымъ передразниваніемъ и извращеніемъ ихъ въ пародіи или карикатурѣ, какъ мудрствуютъ лукаво пѣкоторые недогадливые или не въ мѣру усердные „украинскіе“ ученые¹⁾, и объясняется въ данномъ случаѣ вся эта невольная и безпомощная, скорѣе трогательная и достойная сочувствія, чѣмъ заслуживающая порицанія или насмѣшки¹⁾, уродливость и спутанность ихъ текста“.

Гнівні натяки автора на пародію викликало одно спокійне речення проф. Грушевського в загупній статі до публікації зарваницького співаника початку XVIII в. в XV і XVII тт. „Записок“. На стор. 5 (т. XV) є про пісню в поч. „Моя милейкая || Чернобровейкая“ така замітка: Як сміхотворна пародія заблукала сюди „пісня московская“. Сам др. Яворський думає, що сю пісню треба віднести далеко в XVII ст. та що „въ то же время уже само существованіе подобнаго малорусскаго варианта, въ сязи съ явной несообразностью всего содержанія, характера и склада пѣсни съ великорусской народной обстановкой вообще..

¹⁾ Підчеркнуте нов.

указує достатньо ясно на те, що ми маємо здебільше вообщє дїяло не съ оригінальною великорусскою пісней и ея малорусскимъ отраженіємъ, а наоборотъ, что сама пісня, въ основѣ своей, по своему происхожденію и характеру, принадлежитъ именно къ числу пісень чисто малорусскихъ, великорусскіе же ея варіанти являются уже только производными ея отраженіями или передѣлками и натурализованными на великорусскою почвѣ, вѣроятно, черезъ посредство смѣшанной козацкоі вольниці на Дону, довольно рано и прочно“ (стор. 67—68). В такім новім великоруськім виді сю пісню, а спеціально її неблизьку частану занесли може тіж донські коваки в Підкарпатє, де знов підпала значному місцевому українському впливови. Колиж сам автор уважає великоруський варіант перерібною українського й коли в тексті пісні стрічаємо такі образи й вислови, як: на Дону ростуть горячі пироги в маселцем, як: три снни, яких привела на світ, підріши, будуть водити батька за лоб від кута до кута, як: змерз на печи, || стару бабу гнетучи, — то чи не тратить всяку підставу гнів і обурення автора і чи не виходить воно взагалі поза грапиці наукової статі і наукового трактовання матеріялу?

Застерігаючи ся рішучо проги таких інсинуацій, як ся, що українські учені не хочуть видіти того, що ніби для них має бути немиле, а також проти вилловлювання поодиноких речень, з другого боку з натиском треба піднести корисність праці автора. Побіч сильної течії в українських землях на північ впливу українських пісень на Велико-русь була в неперівнянню менша відворотна течія. Але коли українську течію на північ характеризує її морально-естетичний і ідейний бік, відворотна течія була більше формальна, відбувала ся, так сказати би, адміністративною дорогою, занесли на українські землі великоруські пісні головво солдати, які нераз відбували походи у галицьку територію від кінця XVII в. по 1849 л. Дуже мало могли поширити великоруську пісню на українській території великоруські купці, значно більше повнили таку службу самі великоруські співаники, головво друковані, хоч можливо, що й рукописні. Можлива й ще одна причина появи великоруських елементів в тексті пісні, а саме читання Поляком або вихованком великоруської школи написаного тексту в українській етимольогії в великоруська. На се наводить мене транскрипція наших кириличних текстів латинкою, як се роблять польські учені.

Годжу ся з автором, що тема праці автора є того рода, що виключує відразу повноту. Тому автореви не могли бути звісні ні тексти, про які довідав ся автор з пізніших описей рукописей дра Свенціцького й Маркова, ні текст „Постоянно, честно || Жить в любви неестно“, надрукований мною зі співанка Ів. Пашковського в статі „З культур-

ного життя України XVII—XVIII вв.“ (стор. 67—68). Повволю собі вкати на два-три друковані варіанти, які маю під руками. Пісню „Ахъ, подъ яблоньной, подъ той“ надрукував др. Осип Маковей в 117 ч. „Буковини“ за 1901 р. в фейлетоні „Збірник пісень Івана Велегорського в 1806 р.“. Текст цього співака такий же повний, як і текст рукописи музею Петрушевича № 404. З тоюж рукописю сходить ся і инший текст співака Велегорського, а саме „Какъ весель я, весель по нинѣшній день“. Текст пісні „Съ первыхъ весны дней здесь я вселился“ надрукований у почаївській збірці в 1806 р. п. в. „Пѣсни благовѣйныя“ (кк. 114 а — 116 б).

Думаю, що згодом вкажу більше варіантів і що автор буде продовжати свою корисну працю без несмачних нападів на немилі собі люди.

М. Возняк.

Karl Rhamm — Die altgermanische Wirkgrube auf slawischem Boden (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde. Берлін 1911. XXI, стор. 44—52). Констатує існуванє „землянок“ у Славян балканського півострова, особливо у Болгарів. Не стрічав їх за теані у Східних Славян ані у угрофініських племен.

Albrecht Dieterich — Kleine Schriften. Mit einem Bildniss und 2 Tafeln. Липськ-Берлін, Б. Тайбнер, 1911. Ст. XLII+546. Збірка дрібніших розвідок Дітеріха, з короткою передмовою і біографією. Між оголошеними статями дві ще не друковані: Ritus der verhüllten Hände і Untergang der antiken Welt, і дві: Über Wesen und Ziele der Volkskunde і Volksglaube und Volksbrauch in Altertum und Gegenwart, що мають велику вартість для нас. *З. К.*

А. Баловъ — О характерѣ и значеніи древнихъ купальскихъ обрядовъ и игрищъ. („Русскій Архивъ“, 1911 р., кв. 9, стор. 5—52). Исторично-етнографічна розвідка про купальські і звязані з ними людські свята і обряди східного славянства (Росіян, Українців, Білоруснів). Автор стараєть ся вияснити походженє, ціль і значінє відповідних звичаїв та обрядових чинностей, подаючи часом свої власні оригінальні висновки і поясненя. *О. Н.*

Frant. Řehoř — Mariánské dny Rusínů v Haliči. (Z literární pozůstalosti). (Slovanský Přehled XII, 1910, стор. 84—98, 192—199). По недавно (1910) помершій чеській письменнику, Фр. Ржегоржу, що положив знані заслуги на полі нашої етнографії, полишило ся багато невиданих праць і розвідок, які переходять ся в Музей Чеського Королівства. Звідти добула редакція „Slovanského Přehledu“ статю про Mariánské dny Rusínů і надрукувала її без ніяких змін. Ржегорж зібрав у ній віруваня і обряди, привязані до усіх наших Во-

городичних свят, використовуючи побіч друкованих жерел також власні записи в різних сторін Галичини. Статя, написана правдоподібно в перших роках 90-их років, варта того, щоб її видати і по українськи у збірнім виданю усіх праць автора з обсягу української етнографії. Під Богородичними святами розуміє автор Стрітене, Благовіщенє (Благовісник), Положенє ризи (або Свята Риза), Першу Богородицю (Пречисту або Матку), Святу Покрову, Введеніє (Вход у Храм) і Зачатє. Описуючи обряди Покрови, подає віршовані примівки і молитви з Озерянки, Струтинця, Медині, Крехова, Переволоки, Сорок, Якимова і з околиць Бучача. *З. К.*

В. Даниловъ — Среди кобзарей й лирниковъ (Историческій Вѣстникъ* 1911, кн. 10, стор. 301—312) Се не наукова статя, а нарис лірично-белетристичного характеру. Знаходимо в ній згадки за сучасних кобзарів і три ілюстрації. *В. Д.*

W. F(iszer) — Jaselka w Brzuchowicach (Ziemia 1911, II, стор. 94). Про „яселка“ тільки згадки, що се один із старих звичаїв. За те більше довідуємо ся про людинь Брухович і її одіж.

Mieczysław Piotrowski — Szopka ukraińska (Ziemia 1911, II, стор. 630—631 з образом шопки в Блощинцях коло Білої Церкви). Короткий опис Різдвяних представлень з Іродом і Козаю.

Józef Smoliński — Kaptur i namitka na Białorusi Litewskiej (Ziemia 1911, II, стор. 136—138). Статя присвячена більше історії намітки і дотикає до певної міри і Українців. Як доповненє до неї треба вгадати дуже вдатні фотографії: Українки в намітці, селянки з Ушицького повіту в рантуху і селянки з тогож повіту в звичайній завязці.

M. W[isznicki] — Świecenie wody na Rusi (Ziemia 1910, I, стор. 45). Короткий опис Йорданського свята з двома фотографіями, знятими Вішніцьким в Уладівці, Винницького повіту на російським Поділю, що представляють образ свячення води і браму з леду.

S. Matusiak — Soboty i sobótki (Ziemia 1911, II, стор. 490—491, 506—508, 522—523, 537—540, 553—556, 570—571, 586—588). Для нас можуть мати інтерес всілякі етимології і поясненя, що стоять вправді в далекій звязи з поставленою темою але за те вьжуть ся з українським матеріалом (приміром назви собьяь, кутя, коливо). Інша річ, що не всі поясненя автора видержують критики.

R. F. Kaendl — Deutsche Volksbräuche in Galizien. (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde XXI, 1911, стор. 251—255). Чотири малі замітки: 1) причинки до житя Швабів з Райхенбаху коло

Львова, 2) виймок із книжки С. Бредецького: *Hist. statist. Beitrag zum deutschen Kolonialwesen in Europa* (Берно 1812), 3) одно завоювання від огню з Візенберґу коло Львова і 4) лист із неба, доставлений автором парохом Дорафельда, Г. Гавстом.

E. Lemke — *Zum Fangsteinspiel* (*Zeitschrift des Vereines für Volkskunde XXI*, Берлін 1911, стор. 274—276). Подані дальші паралелі до статі, яка була обговорена і в „Записках“. Нових українських нема.

August v. Löwis of Menar — *Ein russischer Schutzbrief wider den Kometen Halley* (*Ibid.* стор. 292—293). Переклад великоруського листа про комету Галлея, що був передрукований в *Этнпр. обозрѣнія* (1910 т. II, стор. 230) в „Голоса Самари“, і деякі річеві замітки та паралелі.

H. Wiercieński — *Ruś Chełmska i jej granice etnograficzne* (*Ziemia 1911*, II, стор. 409—46 з мапою люблинської губернії після родинної мови християнської людности в р. 1909—10). Статя написана з нагоди праці Францева: *Карты русскаго и православнаго населенія в Холмскої Руси* (Варшава 1909). На мапі означені громади 1) чисто польські і переважно польські, 2) по половині польські і українські, 3) чисто або переважно українські і 4) німецькі. *З. К.*

Edmund Kołodziejczyk — *Ruś węgierska* (*Świat słowiański 1910*, II, стор. 106—115). Інформаційна стаття про територію, число, історію, літературу і сучасне положення угорської України. Річ представлена цілком вірно, для статистики використано працю Томашівського.

Е. Перфецький — *З життя Холмщини* (Діло 1912, чч. 69—74). Автор подає короткий нарис розвитку і сучасного положення української справи на Холмщині. *В. Д.*

A. Sujkowski — *Kultura a ludność* (*Ziemia 1911*, II, стор. 2—3, 17—19, 34—36, 50—52). Це критичний огляд трьох праць: Гансліка — *Kulturgrenze und Kulturzyklus in den polnischen Westbeskiden* (*Petermanns Mitteilungen, 1907, Ergänzungsheft* ч. 158), Савицького — *Rozmieszczenie ludności w Karpatach zachodnich* (Краків 1910) і Воейкова — *Le groupement de la population rurale en Russie* (*Annales de Géographie 1909*), що була обговорена нами в *Записках*. Працю Гансліка вважає автор невдатною, а працю Воейкова передчасною.

Tuckermann W. — *Bedingt die deutsch-slavische Sprachgrenze eine Kulturgeographische Scheidung?*

(Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte X, ст. 70—95). Тукерман виступає проти обговореної¹⁾ у нас статі Гансліка: Kulturgeographie der deutsch-slavischen Sprachgrenze (Ibidem 1910, VIII, 102—127, 445—475) і доказує, що його поділ неоправданий і неможливий.

Johannes Bolte — Neuere Märchenliteratur (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde XXI, 1911, стор. 180—198). Огляд найповіших порівняних студій і збірок в обсягу казок, переказів, анекдот, легенд і поодиноких тем. Між иншим згадка про докладну рецензію проф. Полівки на Етнографічні матеріяли з Угорщини Гнатюка (Archiv f. slav.-Philologie XXXI, стор. 594—603).

Aleks. Brückner — Neuere Arbeiten zur slawischen Volkskunde (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde XXI, 1911, стор. 198—208). Реферат про найновіші чеські і польські праці та збірки етнографічного змісту. Обговорено також писання Дзвонковського, а з окрема його твір „Kozak Płachta“, в яким надруковано в 1625 р. українську пісню, обговорену Франком у статі Козак Пляхта. Брікнер признає її штучною композицією на підставі українських вірців. *З. К.*

Д. И. Эварницкій — Къ біографіи малоросійскаго этнографа Н. В. Закревскаго („Историческій Вѣстникъ“, 1911 р. кн. 4, стор. 211—217). Д. Яворницькому пощастило дістати діже цікавий примірник „Старосвѣтскаго Бандуриста“ Закревського в вклеєних аркушах, на котрих покійний етнограф, готуючи видно свою збірку до 2-го видання, подав численні додатки до надрукованого матеріалу, а саме 9 пових дум, 630 приповідок, 11 загадок і 1205 слів. Крім сього маємо тут цілу розправу на три аркуши дрібно-списаного паперу як додаток до статі „О бывшемъ нѣкогда отношеніи Малой Россіи къ Польшѣ“, а також — що особливо важно — портрет автора і власноручну його автобіографію під заг. „Очеркъ жизни сочинителя“. Сю автобіографію й портрет і публікує д. Яворницький в своїй статі по вступних замітках про нахідку, котру сказавши до річи передав він до катеринославського музею ім. Поля. До річи: стаття д. Яворницького передрукована і в 8 вип. „Лѣтописи Екатериносл. Уч. Арх. К.“. *В. Д.*

¹⁾ ЗНТШ. 1912, т. CVII, 190—191.

Видання й статі ширше обговорені в с'їм томі:

Наукова хроніка.

В. Рѣзановъ — Изъ исторіи русской драмы. Школьные дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезуитовъ, 1910.

Н. Петровъ — Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ, 1911.

Преисторія, археологія, исторія штуки.

Н. Schmidt — Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1909/10 in Cucuteni bei Jassy, 1911.

Б. Тураевъ — Скараевъ съ о. Березани, 1911.

Н. Ерманъ — Навкратійскій кубокъ найденный на о. Березани, 1911.

Л. Моисеевъ — „Типосъ“ изъ Ольвіи, 1911.

Г. Лукомскій — О прошломъ и современномъ состояніи провинціальной художественной архитектуры въ Россіи, 1912.

Ziemia, I—II, 1910—1911.

Исторія політична і культурна.

С. Сыромятниковъ — Древлянскій князь и варяжскій вопросъ, 1912.

T. Korzon — Dzieje wojen i wojskowości w Polsce, I—III, 1912.

L. Piotrowski — Bukowina, 1910.

А. Риттихъ — Обиженный край, 1911.

E. Maliszewski — Ordynacye polskie, 1910.

П. Юдинъ — Изъ жизни Н. И. Костомарова въ Саратовѣ, 1911.

Література.

А. Лонгиновъ — Слово о полку Игоревѣ, 1911.

Г. Бараць — О библейскомъ элементѣ въ Словѣ о полку Игоревѣ, 1912.

А. Грузинскій — Изъ исторіи перевода Евангелія въ Южной Россіи въ XVI вѣкѣ. Лѣтковское Евангеліе, 1912.

В. Срезневскій и Ѡ. Покровскій — Описание рукописнаго отдѣла Библіотеки Импер. Академіи Наукъ, I, 1910.

А. Снитко — Описание рукописнаго отдѣла и старопечатныхъ книгъ библіотеки Минскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Комитета, 1909.

Етнографія.

Národopisný Věstník československý, VI, 1911.

Anthropophyteia, VIII, 1911.

Л. Смирновъ — Систематическій указатель темъ и вариантовъ русскихъ народныхъ сказокъ, 1911.

E. Kołodziejczyk — Ludność polska na Górnych Węgrzech, 1910.

G. Smólski — Lud polski na Górnych Węgrzech, 1910.

Ю. Яворскій — Великорусскія пѣсни въ старинныхъ карпато-русскихъ записяхъ, 1912.

КНИГАРНЯ Науц. Тов. ім. Шевченка
у Львові Ринок ч. 10,

має на складі всі українські видання, висилає всякі книжки
на всяких мовах скоро і точно.

ПРИЙМАЄТЬ СЯ ПЕРЕДПЛАТА НА 1913 РІК НА
ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТЯ,
що виходить далі книжками 12—15 аркушів великої вісімки з дав-
нійшою ж програмою, при близькій участі В. Винниченка, М. Грушев-
ського, М. Євшана, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, Ор. Левиць-
кого, В. Леонтовича, Лесі Українки, О. Олеса, Ю. Сірого, Л. Ста-
рицької-Черняхівської, Л. Цегельського.

Видає **УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА.**

За львівську редакцію відповідає др. **Льонгін Цегельський.**

Адміністрація у Львові: ул. Супінського, ч. 21.

Київським виданням завідує **О. Олесь.**

Адміністрація в Києві (лише для Росії): Вел. Підвальна 14.

Передплата, платна у Львові, виносить:

В Австрії з пересилкою на пів року 12 кор., на цілий рік 18 кор.; на інші
терміни передплата не приймаєть ся.

В інших державах (крім Росії) передплата виносить 22 кор. (23 франки,
в Америці 4.50 долари, в Німеччині 20.40 мар.), і може бути тільки річна.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході
книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці. Рекламувати книжку можна
найпізніше по одержанню дальшої нової книжки. Інші рекламації полаго-
джують ся тільки по вирівнанню належитости за книжку (2 кор.)

На зміну адреси треба присилати 50 сотиків; при тім треба подавати
все не лише нову, але й стару адресу. — Всякі грошові претенсії журналу
до передплатників платні і заскаржувані у Львові. Доки хто не повідомив
адміністрації виразно окремим письмом, що перестає передплачувати журнал,
доти відповідає за всі вислані йому книжки.

З огляду, що останніми часами ЛНВістник став розширювати ся серед менше
заможних верств нашої суспільности, загальні збори Українсько-Руської Вида-
вничої Спільки з дня 9/VI. 1910 ухвалили установити річну передплату

для незаможних учеників і студентів висших шкіл, несталих
(провізоричних) учителів і учительок, підурядників, робітників
і селян у висвітлі 14 корон.

Вийшла новим виданням

ІЛЮСТРОВАНА

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Проф. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

значно доповнена, багато нових ілюстрацій. Ціна та сама.

Українська Книгарня в Харкові,

Рибна ч. 25.

Великий вибір книжок, карток, картин, народніх українських виробів.

ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА В КИЇВІ ВИХОДЯТЬ ВІД 1908 РОКУ.

Редакційний комітет:

Мих. Грушевський, Вол. Перетц, Мих. Василенко.

Приймаєть ся передплата на серію третю (т. IX—XII): 5 р. з пересилкою в Росії, за кордон — 6 р., для студентів, учеників, народніх учителів — 3 р.

Восьмою книжкою скінчила ся серія друга. Передплатників просять поновляти передплату по адресі: Бюро Українського Наукового Товариства, В. Володимирська, № 42.

Ціна першої і другої серій в продажі 6 рублів кожна.

ЗМІСТ Х КНИГИ: 1. В. Щербина: Памяти Якова Шульгина (з портретом). 2. Мих. Грушевський: Сучасна вірша про неволю Вишневецького. 3. С. Гаєвський: Київські списки повісти „Александрія“. 4. Л. Добровольський: Варіант пісні 18-го віку про земляні роботи. 5. Ор. Левицький: Церковні справи на Запоріжі в XVIII в. 6. М. Петров: Пасхальна вірша говорена ніби запорозцями свому гетьманови р. 1795, по рукописному списку Києво-Печерської Лаври. 7. С. Драгоманів: Дрібне землеволонінне на Полтавщині. 8. М. Порш: Робітництво України. Нарис по статистиці праці. 9. Хроніка за 1911 р.

З огляду, що надсиланне передплати з Галичини на Записки Українського Наукового Товариства в Київі, очевидно, робить трудности багатьом, Рада Товариства за порозуміннем з Книгарнею Наукового Товариства ім. Шевченка постановила: замість передплати для Галичини завести продажу поодиноких томів Записок в тій книгарні по зниженій ціні, а власне том буде продавати ся в ній по 3 кор. 20 сотиків.

КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ НА УКРАЇНІ

XVI—XVII вв.

Проф. Мих. Грушевського

Популярно написана, багато ілюстрована книжка. В звичайній обгортці ціна 3-50 К, в кращій 5-50 К, в гарній оправі 1 руб. 85 коп.

Склад в Книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка.

Популярна ілюстрована бібліотека „ЛАН“.

Ю. Сірий: Житє рoстин. М. Шаповал: Про ліс. Ю. Будяк: Дикі люди. Нелло та Патраш, в перекладі Ю. Сірого. Р. Кіплінг: Казки, пер. Ю. Сірий. М. Грушевський: Про батька козацького Богдана Хмельницького. Ю. Сірий: Крим, опов. з подорожи. Р. Кіплінг: Нетри. Брати Моуглі, ч. I і II. Гауф: Казки, пер. О. Олесь. Ю. Будяк: Америка. М. Гехтер: Селянські заробітки. Г. Гайчук: Над чорним морем. Арабські казки, пер. О. Олесь. Томпсон і Лонг: Рогань і інші опов. перек. Ю. Будяка. Ціна кожної книжки 25 коп. С. Рудницький: Коротка географія України. Ціна 75 коп.

Книгарня Літературно-Наукового Вістника

в Києві, Вел. Володимирська 28,

має на складі всі українські видання, висилає всякі книжки
на всяких мовах скоро і точно.

Приймаєть ся передплата на 1913 рік

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВУ ЧАСОПИСЬ,

присвячену передовсім українській історії, фільольогії й етнографії
що виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

(XXII РІК ВИДАННЯ).

Журнал сей крім розвідок, заміток і матеріалів по українознавству — історії староруської, литовсько-польської й новійшої доби, історії літератури, етнографії, язика та иньшим близьким областям наук подає широко ведений перегляд наукової літератури, яка дотикаєть ся просто або посередно вказаних вище дисциплін — окремих публікацій і видань періодичних (коло 200 наукових часописей в перегляді), в виді критичних оцінок або рефератів.

Передплата для Австрії 12 корон на рік (поодинокі книжки по 3 корони) **приймає Канцелярія Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.**

Передплата для Росії 6 р. — приймає Книгарня „Літературно-Наукового Вістника“ в Києві (Б. Владимирская № 28).

Тамже на складі всі **инші видання Наукового Товариства імени Шевченка**: Збірники секцій — історичної, фільольогічної й природничо-математичної, Жерела (Fontes historiae ruthenicae), Памятки (Monumenta linguae nesnon litterarum ruthenicarum), Українсько-руський Архив, Українська Бібліотека, Історична Бібліотека, Матеріяли до української етнології, Етнографічний Збірник, Студії з поля суспільних наук, Часопись правнича й економічна, Правнича Бібліотека, Матеріяли до української бібліографії.

НАША ШКОЛА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ.

Орган Товариств українських учителів середніх і висших шкіл: „Учительська Громада“ у Львові і „Тов. ім. Сковороди“ в Чернівцях.

Виходить 6 разів на рік книжками 4 аркуші.

Видає *Редаційний Комітет*. — Відповідає за редакцію: *Ів. Кривецький*.

Умови передплати: В Австро-Угорщині: річно 10 кор., піврічно 5 кор.
Для заграниці: „ 12 „ „ 6 „

Члени Товариства „Учительська Громада“ і „Тов. ім. Сковороди“ дістають журнал безплатно.

Редакція: *Львів, ул. Сувійського ч. 21.*

Адміністрація: *Львів, ул. Домініканська ч. 4.*

НБ ПНУС

249200

PUBLIKATIONEN

der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supiňskij-Gasse, 17

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševskýj, bis jetzt erschienen Bde I—XCVI (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV Doppelband 5 K., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikation der Sektionen und Kommissionen der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istorično-filosofičnoi sekci).

Bd. I: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. I. (bis Anfang des XI Jahrh.) 7-50 Kr.

Bd. II: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. II. (bis Mitte des XIII Jahrh.) 7-50 Kr.

Bd. III—IV: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. III (bis zum J. 1340) 7-50 Kr.

Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. 4 Kr.

Bd. VI—VII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. IV (bis zum J. 1569) 7-50 Kr.

Bd. VIII—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. V (Verfassung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII Jahrh.) 7-50 Kr.

Bd. X—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. VI (Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse im XIV—XVII Jahrh.) 7-50 Kr.

Bd. XII—XIII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. VII (Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625) 8 Kr.

2. Ukrainisch-ruthenisches Archiv:

Bd. I: H. Svjencickij, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg 3 Kr.

Bd. II: Iv. Franko, Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. 4 Kr.

Bd. III: M. Teršakovč, Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen im Galizien 1830—1840 5 Kr.

Bd. IV: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien im XVIII—XIX Jahrh. 3 Kr.

Bd. V: M. Voznjak, Philologische Schriften des Iv. Mohylnyckij 5 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekci).

Ukrainische Bibliothek. Bd. I—VII.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk).

D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine.

Bd. I: M. Hruševskýj, Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken von Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66 4 Kr.

Bd. II: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565 4 Kr.

- Ad. III: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564-5 5 Kr.
- Bd. IV V: St. Tomašivskýj, Galizische Akten aus den J. 1648-1649 3 Kr.
- Bd. VII: M. Hruševskýj, Lustrationen vom J. 1570 4 Kr.
- Bd. VIII: Iv. Krypjakevyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1513-1630 4 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I-VI.
3. Kotljarevskýj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, 3 Kr.
- E. Statistische Kommission publiziert:
1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 2 Bde a 3 Kr.
- F. Juridische Kommission publiziert bis jetzt:
1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde a 2 Kr.
2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 9 Bde a 3 Kr.
3. Juridische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde a 2 u. 3 Kr.
- G. Die Ethnographische Kommission publiziert:
1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk : bis jetzt erschienen 28 Bände.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen 13 Bände.
- H. Bibliographische Kommission publiziert:
- Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 1 Bd. 6 Kr.
- Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1-40 ukrainisch und deutsch.
- Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. 10 vorrätig.

